Eugen
Comșa

NEOLITICUL PE TERITORIUL ROMÂNIEI
- considerații

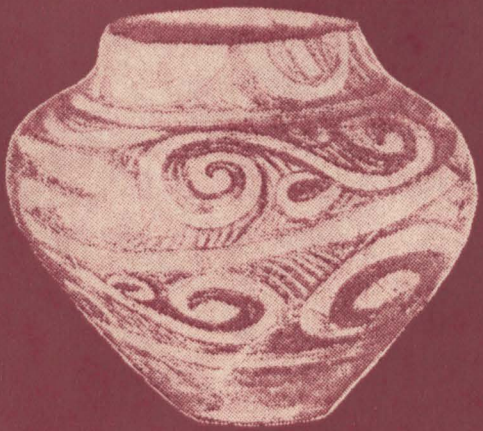

EDITURA
ACADEMIEI
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro

NEOLITICUL PE TERITORIUL ROMÂNIEI. CONSIDERAȚII

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Biblioteca de arheologie
XLVIII

EUGEN COMŞA

NEOLITICUL PE TERITORIUL ROMÂNIEI. CONSIDERAŢII

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
Bucureşti, 1987

https://biblioteca-digitala.ro

THE NEOLITHIC ON ROMANIA'S TERRITORY.
SOME REFLEXIONS

НЕОЛИТ НА РУМЫНСКОЙ ТЕРРИТОРИИ.
РАЗМЫШЛЕНИЯ

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
Cod 79717—Bucureşti, Calea Victoriei 125, Sector 1

https://biblioteca-digitala.ro

SUMAR

Lista abrevierilor 7

I ISTORICUL CERCETĂRILOR 9

II CONSIDERAŢII PRIVIND MEDIUL NATURAL 14

III CARACTERIZAREA EPOCII 17

IV STRUCTURA ANTROPOLOGICĂ A POPULAŢIEI 20

V ORIGINEA ŞI EVOLUŢIA NEOLITICULUI 26

VI FORME ALE ECONOMIEI NEOLITICE 69

Cultivarea plantelor 69. Creşterea animalelor 77. Vînătoarea 81. Pescuitul 85. Culesul 87.

VII PRODUCEREA UNELTELOR 88

Silex 88. Gresie silicifiată 90. Obsidiană 90. Piatră şlefuită 91. Os 92. Corn 93.

VIII MEŞTEŞUGURI 94

Olăritul 94. Torsul 101. Ţesutul 101. Prelucrarea metalelor 102.

IX SCHIMBURILE INTERTRIBALE 110

X ARTA 114

XI ÎMBRĂCĂMINTEA ŞI PODOABELE 121

XII TIPURILE DE AŞEZĂRI 128

XIII TIPURILE DE LOCUINŢE 137

XIV ORGANIZAREA SOCIAL-ECONOMICĂ 141

XV VIAŢA SPIRITUALĂ 146

Cultul fertilităţii 146. Alte manifestări magico-religioase 148. Ritul şi ritualul funerar 149

XVI CONCLUZII 153

Ilustraţii 157

RÉSUMÉ 195

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

LISTA ABREVIERILOR

AAC	—	Acta Archaeologica Carpathica, Cracovia
ActaArchBudapesta	—	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
AÉ	—	Archaeologiai Értesitö, Budapesta
AISC	—	Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj — Sibiu
AMN	—	Acta Musei Napocensis, Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca
AnB	—	Analele Banatului, Buletinul Muzeului din Timişoara, Timişoara
AnŞtIaşi	—	Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi
AO	—	Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum	—	Apulum, Buletinul Muzeului din Alba Iulia, Alba Iulia
ArhMold	—	Arheologia Moldovei, Bucureşti
AR	—	Arheologicky rozhledy, Praga
ATG	—	Arta şi tehnica grafică. Buletinul Imprimeriilor statului, Bucureşti
Balcania	—	Balcania, Revue de l'Institut d'études et recherches balkaniques, Bucureşti
Balcanica	—	Balcanica, Annuaire du Comité interacademique de balkanologie et de l'Institut des études balkaniques, Belgrad
Banatica	—	Banatica, Muzeul judeţean Reşiţa, Reşiţa
BAR	—	British Archaeological Reports, Oxford
BCMI	—	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, Bucureşti
BerRGK	—	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main
BMJV	—	Buletinul Muzeului Judeţean Vlaşca, Bucureşti.
BullAR	—	Bulletin, Academie Roumaine, Bucureşti
Corr	—	Correspondenzblatt des Deutschen Gesselschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschi,chte Berlin
Dacia	—	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti
Dolgozatok-Cluj	—	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum — Cluj
ED	—	Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romena di Roma, Bucureşti—Roma
ESA	—	Eurasia Septentrionalis Antiqua. Bulletin et mémoires consacrés a l'archéologie et l'ethnographie de l'Europe Orientale et l'Asie du Nord, Helsinki
Germania	—	Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Institutes, Berlin
Historica	—	Historica. Centrul de ştiinţe sociale din Craiova al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, Craiova

https://biblioteca-digitala.ro

Istros	— Istros. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne, București
JMV	— Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte, Berlin, Halle
JPEK	— JPEK. Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst, Berlin
KS	— Kratkie soobsceniia Instituta Arheologii, Moscova
MAGW	— Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Viena
Materiale	— Materiale și cercetări arheologice, Institutul de arheologie, București
MemAnt	— Memoria Antiquitatis, Muzeul din Piatra Neamț, Piatra Neamț
MIA Chișinău	— Materiali i issledovaniia po arheologii iugo-zapada SSSR i RNR, Chișinău
MittPKKAkWiss	— Mittheilungen der Prähistorischen Kommission der Kais. Akademie des Wissenschaften, Viena
MuzNaț	— Muzeul național, Muzeul de istorie al R. S. România, București
NEH	— Nouvelles études d'histoire, București.
PMJH	— Publicațiile Muzeului județean Hunedoara, Deva
PMMB	— Publicațiile Muzeului de istorie al municipiului București, București
Pontica	— Pontica. Muzeul de istorie națională și arheologie, Constanța
PZ	— Prachistorische Zeitschrift, Berlin — New-York
RapMNA	— Raport asupra activității științifice a Muzeului național de antichități în anii 1942 și 1943, București
RM	— Revista muzeelor, București
RSPFirenze	— Rivista di Scienze Preistoriche, Organo dell'Instituto Italiano di Preistoria e Protostoria, Florența
SA	— Sovetskaia Arheologiia, Akademia Nauk, Institut Arheologii, Moscova
SCAntrop	— Studii și cercetări de antropologie, București
SCIV(A)	— Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
StArtIst	— Studii și articole de istorie, București
StComCaransebeș	— Studii și comunicări, Muzeul de istorie din Caransebeș, Caransebeș
StComFocșani	— Studii și comunicări, Muzeul de istorie din Focșani
StComSibiu	— Studii și comunicări, Muzeul Brukenthal, Sibiu
Studii și referate	— Studii și referate privind istoria României, I, 1954, București.
Studijne zvesti	— Studijne zvesti, Archeologickego ustavu SAV, Nitra
Zephyrus	— Zephyrus, Barcelona
ZfE	— Zeitschrift für Ethnologie, Berlin-Braunschweig

https://biblioteca-digitala.ro

I

ISTORICUL CERCETĂRILOR

Din datele de arhivă rezultă că primele așezări neolitice din Cîmpia Română au fost descoperite, încă de pe la 1840, de către inginerul topograf Al. Popovici.

Cercetările privind epoca neolitică se pot împărți în trei perioade: a. 1840—1920; b. 1921—1948 și c. 1949 pînă în prezent. Acestea sînt strîns legate între ele, vădind o continuitate, acumulări și interpretări istorice, deosebite atît cantitativ, cît mai ales calitativ. Ele prezintă deci unele particularități definitorii, după cum urmează:

a. **Perioada 1840—1920**. În cursul ei a predominat, mai cu seamă în deceniile de început, activitatea colecționarilor interesați numai de obținerea obiectelor întregi și „frumoase", fără preocupări deosebite pentru studierea condițiilor de descoperire sau de importanța documentar-istorică a pieselor adunate. Trebuie remarcat totuși și faptul că, prin grija colecționarilor, s-au salvat de la distrugere sau de la înstrăinare unele vestigii neolitice importante. Dintre colecționari amintim pe: C. Bolliac, D. Butculescu, N. Mavros pentru Muntenia și Oltenia; apoi Gr. Butureanu, N. Beldiceanu, Gh. Diamandi pentru Moldova, Iuliu Marțian și Zsofia Torma privind Transilvania.

Aproximativ de pe la 1870 se constată o tot mai intensă activitate a specialiștilor. Dintre ei se cuvin a fi menționați: Al. Odobescu[1] și Gr. Tocilescu, care se remarcă în această perioadă cu lucrarea de sinteză *Dacia înainte de romani* (1880), unde sînt strînse și interpretate, pe lîngă altele numeroase date, și materiale neolitice din toate provinciile românești. În 1912 a apărut sinteza lui Ioan Andrieșescu, *Contribuție la Dacia înainte de romani*, în care datele adunate de Gr. Tocilescu erau completate cu rezultatele noilor cercetări. Un repertoriu bogat al descoperirilor din Transilvania l-a publicat Iuliu Marțian[2]. Pentru aceeași provincie și pentru Banat mai amintim cercetătorii Teglás Gábor, Orosz Endre, Milleker Felix, Carl Goos și Iulius Teutsch.

În aceeași perioadă s-au efectuat în obiective neolitice și unele săpături arheologice. Din ele semnalăm pe cele de la Calomfirești executate de D. Butculescu în 1870[3], cele de la Vădastra efectuate de C. Bolliac în 1871—1873[4]. În Moldova, în așezarea de la Cucuteni, s-au făcut săpături în 1885 și 1888 de către N. Beldiceanu, Gr. Butureanu, G. Diamandi și de D. Butculescu[5]. Așezarea a fost cercetată sistematic între 1909 și 1910 de către

[1] De exemplu, Al.Odobescu, „Columna lui Traian", 15 februarie 1874.

[2] Iuliu Marțian, MAGW, XXXIX, s. III, vol. IX, Viena, 1909, p. 321—358.

[3] D. Butculescu, Revista Contemporană, nr. 6, 1 aug. 1873, p. 564—580 și nr. 7, 1 sept. 1873, p. 623—629.

[4] „Trompeta Carpaților", XIV, 1 255, 27 iun 1876, p. I și II.

[5] Gh. Diamandi, Bulletin de la Société d'Anthropologie de Paris, IIIe série, t. XII, Paris, 1889, p. 582—599.

https://biblioteca-digitala.ro

Hubert Schmidt[6]. Mai amintim săpăturile din Transilvania de la Turdaș ale Zsofiei Torma (1875)[7], de la Ariușd ale lui Fr. László (1907—1913)[8] și din alte citeva așezări din împrejurimile Brașovului cercetate de Iulius Teutsch (1900—1907)[9]. Din Oltenia, menționăm săpăturile lui Ion Andrieșescu de la Sălcuța (1916, 1919 și 1920)[10], iar din Dobrogea acelea de la Cernavoda ale lui Carl Schuchhard (1917)[11].

b. **Perioada 1921 — 1948**. Din anul 1921, Vasile Pârvan, ajutat de Ion Andrieșescu, a început organizarea sistematică a activității arheologice de pe tot întinsul țării întregite. Vasile Pârvan a considerat că era necesară, mai intîi, organizarea unor cercetări de suprafață cît mai amănunțite, urmate de săpături. Se avea în vedere cuprinderea unor zone cît mai întinse, pentru a se stabili care erau obiectivele mai importante, din toate epocile istoriei noastre, în vederea elucidării problemelor privind evoluția comunităților umane.

În 1923 s-au organizat periegheze de-a lungul Dunării, Dîmboviței și Ialomiței. Ca urmare a acestora s-au inițiat cercetările dintre Mostiștea și Călărași (efectuate de Radu Vulpe și Vl. Dumitrescu) care au dus la descoperirea a numeroase obiective din neolitic pînă la feudalism[12]. S-au găsit mai multe așezări neolitice (Sultana, Boian, Vărăști ș.a.). Tot în perioada respectivă s-au efectuat săpăturile de la Sultana (Ion Andrieșescu)[13], Boian (V. Christescu)[14], Gumelnița (VI. Dumitrescu)[15], Fundu Chiselet (Hortensia Dumitrescu)[16] și Căscioarele (Gh. Ștefan)[17]. În anii ce au urmat a crescut treptat ritmul cercetărilor, din diferite zone. Se cuvine să insistăm asupra rezultatelor săpăturilor din 1926 și 1927 de la Glina, de sub conducerea lui Ion Nestor. În această stațiune (pentru prima dată în zona Dunării Inferioare) s-a precizat stratigrafic că stratul cu materiale de tip Boian este suprapus de un altul cu vase specifice, similare celor de la Gumelnița[18]. De asemenea, s-au intensificat cercetările arheologice din perimetrul orașului București și din împrejurimi, datorită muncii pline de pasiune a lui Dinu V. Rosetti. Drept urmare s-au cercetat așezările de la Vidra[19], Jilava[20] și altele. În Dobrogea, V. Pârvan a găsit și publicat un lot de materiale care s-au dovedit mai tîrziu că aparțin culturii Hamangia[21]. O intensă muncă au depus Roska Marton la redactarea bogatului său repertoriu pentru Transilvania[22] și alți specialiști ca Fr. László[23] și István Kovács[24], iar teritoriul Banatului a fost cercetat de Ioachim Miloia[25]. În Oltenia, cu prilejul unor

---

[6] În ZfE, 43, 1911, p. 582—601.
[7] Zsófia Torma, Corr, XIII, 1882, p. 90—98.
[8] Fr. László, Dolgozatok-Cluj, V, 1914, 2, p. 279—386.
[9] Iulius Teutsch, ZfE, 39, 1907, p. 108—120.
[10] Materialele au fost prelucrate de Ion Andrieșescu, dar lucrarea pregătită pentru tipar s-a pierdut.
[11] Carl Schuchhardt, PZ, XV, 1924, p. 9—27.
[12] Radu Vlădescu-Vulpe, BCMI, XVII, 1924, fasc. 49, p. 80—87.
[13] I. Andrieșescu, Dacia, I, 1924, p. 51—107.
[14] V. Christescu, Dacia, II, 1925, p. 249—303.
[15] VI. Dumitrescu, Dacia, II, 1925, p. 29—102.
[16] În Dacia, III-IV, 1927—1932, p. 150—156.
[17] În Dacia, II, 1925, p. 138—197.
[18] Ion Nestor, PZ. XIX, 1928, p. 110—143.
[19] Dinu V. Rosetti, PMMB, 1, 1934, p. 6—60.
[20] Dinu Dumbravă, *Strămoșii bucureștenilor*, București, 1929, p. 28 și urm.
[21] Vasile Pârvan, Dacia, II, 1925, p. 422—429.
[22] Roska Márton, *Thesaurus antiquitatis Transilvanicarum*, *I. Praehistorica*, Cluj, 1942.
[23] Fr. László, Dacia, I, 1924, p. 1—27.
[24] Kovács István, AISC, I, 1928—1932, p. 89—101.
[25] Ioachim Miloia, AnB, IV, 1931, 2—4, fasc. 9, p. 171—186.

https://biblioteca-digitala.ro

perieghеze, C. S. Nicolăescu-Plopşor a descoperit mai multe obiective neolitice[26]. O activitate remarcabilă a desfăşurat şi Al. Bărcăcilă în zona Turnu Severin[27]. Cîteva aşezări neolitice au fost cercetate de către D. Berciu[28]. Tot atunci s-au făcut de către specialiştii români şi săpături în mai multe staţiuni de tip Cucuteni la Drăguşeni[29], Ruginoasa[30], Fedeleşeni[31] şi altele. O activitate de teren şi muzeistică au depus în acea perioadă V. Ciurea în zona Fălticenilor[32] şi mai ales C. Matasă în cuprinsul judeţului Neamţ[33]. De o importanţă deosebită s-au dovedit a fi săpăturile de la Izvoare (jud. Neamţ), unde Radu Vulpe a descoperit şi delimitat un strat aparţinînd culturii Precucuteni[34] necunoscută pînă atunci la noi. Menţionăm din acel interval de timp şi săpăturile de la Traian „Dealul Fîntînilor", unde Vl. Dumitrescu a strîns numeroase materiale ce i-au permis definirea mai precisă a stilurilor de pictură din faza Cucuteni A—B[35].

Dintre volumele publicate amintim sinteza amplă privind preistoria României, elaborată de Ion Nestor[36]. O monografie importantă a publicat şi Hubert Schmidt despre rezultatele săpăturilor de la Cucuteni[37]. Schema periodizării culturii, elaborată atunci, îşi menţine valabilitatea. O altă sinteză despre neoliticul şi eneoliticul Transilvaniei a realizat H. Schroller[38]. Pe temeiul săpăturilor făcute în mai multe aşezări (Tangîru, Petru Rareş), D. Berciu a pregătit o scurtă sinteză despre neoliticul Munteniei[39] şi mai apoi o sinteză amplă despre preistoria Olteniei, în care sînt analizate şi culturile neolitice[40]. În aceeaşi perioadă, Dinu V. Rosetti a publicat un studiu despre clasificarea numeroaselor figurine neolitice din aşezarea de la Vidra[41]. Se cuvine remarcată şi reluarea săpăturilor de la Vădastra (de Corneliu Mateescu) cu rezultate deosebite[42].

Cu toate dificultăţile provocate de cel de al II-lea război mondial, Muzeul naţional de antichităţi şi-a continuat activitatea prin săpături şi cercetări de suprafaţă (inclusiv într-o serie de complexe neolitice), rezultatele fiind publicate într-un volum special[43]. În 1945, M. Petrescu-Dîmboviţa a publicat (ţinînd seama de rezultatele săpăturilor de la Glina) o sinteză despre neoliticul Munteniei[44]. După 1945 s-au efectuat cercetările de suprafaţă de-a lungul Dîmboviţei şi Colentinei[45].

---

[26] C. S. Nicolăescu-Plopşor, AO, I, 1922, p. 425—426.
[27] Al. Bărcăcilă, Dacia, I, 1924, p. 280—296.
[28] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939.
[29] Vl. Dumitrescu, Dacia, III-IV, 1927—1932, p. 115—149.
[30] Hortensia Dumitrescu, Dacia, III-IV, 1927—1932, p. 56—87.
[31] Săpături începute de Ion Andriceşescu şi continuate de Ion Nestor, ajutat de Dinu V. Rosetti, în 1928,
[32] Dacia, III—IV, 1927—1932, p. 46—55.
[33] BCMI, 97, 1938, p. 97—133.
[34] Radu Vulpe, ESA, XI, 1937, p. 134—146.
[35] Vl. Dumitrescu, Dacia, IX—X, 1945, p. 11—114.
[36] Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 22. BerRGK, 1932, p. 31—61.
[37] Hubert Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien*, Berlin—Leipzig, 1932.
[38] Hermann Schroller, *Die Stein und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933.
[39] D. Berciu, BMJV, II, 1937, p. 31—105.
[40] Idem, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939.
[41] Dinu V. Rosetti, JPEK, XII, 1938, p. 29—50.
[42] Corneliu N. Mateescu, *La plus ancienne phase de la civilisation de Vădastra à la lumière des nouvelles fouilles de Vădastra*, Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor-und Frühgeschichte, Hamburg von 24 bis 30 August 1958, Berlin, 1961, p. 529—534.
[43] Rap. MNA, 1944.
[44] M. Petrescu-Dîmboviţa, Balcania, VIII, 1945, p. 192—215.
[45] Cercetări efectuate de Eugen Comşa.

https://biblioteca-digitala.ro

Din datele expuse pe scurt rezultă că în perioada 1921—1948 activitatea arheologică privind epoca neolitică s-a intensificat, s-a desfăşurat pe tot întinsul ţării şi a fost dusă de buni specialişti, iar rezultatele au fost importante.

Principalul nucleu al activităţii de cercetare l-a constituit Muzeul naţional de antichităţi, în cadrul căruia s-au ocupat cu problemele neoliticului : Ion Andriesescu, Radu Vulpe, VI. Dumitrescu, V. Christescu, Ion Nestor, Hortensia Dumitrescu, Ecaterina Vulpe, Gh. Ştefan, Dorin Popescu şi M. Petrescu-Dîmboviţa.

c. **Perioada de după 1949 pînă în prezent**. Este caracterizată de la început printr-o dezvoltare impetuoasă a cercetării arheologice. Temeiul îl constituie reorganizarea, pe baze noi, a întregii activităţi ştiinţifice din ţara noastră. Academia R.P.R. a preluat, în 1949, sarcina coordonării şi planificării activităţii arheologice. O consecinţă firească a fost aceea că, în 1956, Muzeul naţional de antichităţi din Bucureşti a fost transformat în — de fapt în ceea ce era — Institutul de arheologie. S-a împlinit un „vis", formulat încă din 1906 de V. Pârvan care considera, pe bună dreptate, că singura modalitate eficientă a activităţii din domeniul arheologiei nu poate fi decît organizarea unui institut central de specialitate.

Prin înfiinţarea Catedrei de arheologie preistorică la Universitatea din Bucureşti, apoi la Iaşi şi Cluj, s-a ajuns la formarea unor cadre tinere, bine pregătite, pasionate, incluse în personalul de cercetare. De asemenea, s-au făcut dotările necesare şi s-au alocat fonduri mari pentru săpături.

Cercetarea arheologică şi, în principal, interpretarea istorică a observaţiilor şi a materialelor au început să se facă pe baza materialismului dialectic şi istoric. Activitatea arheologică de teren se desfăşura conform unui plan judicios întocmit, pentru a se acoperi întreg teritoriul ţării şi problemele multiple, uneori complicate, ce se pun. Progresele realizate în cercetarea neoliticului nostru, în anii ce au urmat, au fost cu totul deosebite.

Ca şi în perioada precedentă acţiunea s-a început prin ample cercetări de suprafaţă, pe o mare parte din întinsul ţării. Pentru munca de pe şantierele mari, s-au organizat colective formate atît din arheologi cu experienţă bogată, cît şi din tinerii specialişti.

Pentru activitatea din domeniul neoliticului, considerăm că a fost deosebit de utilă punerea în aplicare a metodei de a se cerceta în întregime unele aşezări, nu prea mari, din diverse regiuni (prima a fost cea de Hăbăşeşti)[46]. În decursul aproape a 40 de ani s-au săpat, parţial, numeroase aşezări neolitice din toate judeţele ţării.

Un rol de seamă, în perioada dată, l-au jucat şi-l joacă institutele de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca şi Iaşi, precum şi muzeele judeţene şi orăşeneşti. Faţă de cele cîteva muzee existente în ţară în anii 1945—1950, în prezent sînt peste 80 de muzee (cu materiale arheologice), repartizate judicios pe întreg teritoriul. Este important să subliniem faptul că în aceste muzee lucrează mulţi cercetători tineri specializaţi în studierea neoliticului.

Descoperirile din domeniul neoliticului, din perioada dată, sînt numeroase şi însemnate. Amintim că au fost identificate şi definite, pentru prima oară la noi, mai multe culturi necunoscute pînă atunci. Astfel sînt culturile Starčevo-Criş, a ceramicii liniare şi cultura documentată la Gura Baciului. În Dobrogea, s-a definit cultura Hamangia. Pe întinsul Munteniei şi Olteniei, cultura Dudeşti şi cea de la Cîrcea. În Banat şi în Crişana s-au

[46] Vl. Dumitrescu şi colab., *Hăbăşeşti. Monografie arheologică*, Bucureşti, 1954.

https://biblioteca-digitala.ro

descoperit așezări de tip Szakalhat, Tisa, Ciumești, Tiszapolgar, Bodrogkeresztur. Un alt rezultat de seamă a fost acela că treptat, prin cercetări amănunțite, s-a ajuns la precizarea periodizării majorității culturilor neolitice și, prin studierea unor complexe închise, s-au stabilit cu exactitate elementele specifice fiecărei faze.

În perioada analizată, arheologii, inclusiv cei ce se ocupă cu epoca neolitică, au început să colaboreze, tot mai strîns, cu specialiștii din alte domenii înrudite : geologi, antrolopogi, pedologi, specialiști în paleofaună și alții.

Ca urmare a intenselor cercetări referitoare la epoca neolitică, curînd după anul 1950, au apărut monografii ample despre așezările Stoicani[47], Hăbășești[48], Izvoare[49], apoi studiile ample despre Sălcuța[50], Tangîru[51], Petru Rareș[52], iar mai de curînd despre Gornea[53], Rast[54], Tîrpești[55]. S-au realizat două sinteze importante : prima a fost „capitolul" din *Istoria României*, I, 1960, în care sînt prezentate pe scurt toate culturile neolitice (de D. Berciu și Vl. Dumitrescu), iar a doua este cuprinsă în *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări* de D. Berciu (1961)[56]. Au apărut și unele monografii de culturi și studii ample : Hamangia[57], Boian[58], Precucuteni[59], Dudești[60], ca și lucrări de sinteză pe provincii : Banat[61] și Transilvania[62]. În ultimele două decenii, Vl. Dumitrescu a publicat volumele : *Arta neolitică în România*[63], *Arta preistorică în România*[64] și *Arta culturii Cucuteni*[65]. Menționăm și volumul *Harta arheologică a României*[66] de Emil Condurachi, Vl. Dumitrescu și Mircea D. Matei. De asemenea și o lucrare de popularizare despre neoliticul în România[67], apărută de curînd.

---

[47] *Ibidem.*

[48] Radu Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*, București, 1957.

[49] M. Petrescu-Dîmbovița, Materiale, I, 1953, p. 13—155.

[50] D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 155—359.

[51] *Ibidem*, p. 363—487.

[52] *Ibidem*, p. 488—504.

[53] Gh. Lazarovici, *Gornea. Preistorie*, în Caiete Banatica, 5, Reșița, 1977.

[54] Vl. Dumitrescu, *The Neolithic Settlement at Rast*, BAR, International Series, 72, Oxford, 1980.

[55] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Tîrpești. From Prehistory to History in Eastern Romania* BAR, International Series, 107, Oxford, 1981.

[56] D. Berciu, *op. cit.*, p. 7—151.

[57] Idem, *Cultura Hamangia*, I. București, 1966.

[58] Eugen Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974.

[59] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974.

[60] Eugen Comșa, PZ, 46, 1971, 2, p. 195—249.

[61] Gheorghe Lazarovici, *Neoliticului Banatului*, Cluj-Napoca, 1979.

[62] N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976.

[63] Apărut în 1968.

[64] Apărut în 1974.

[65] Apărut în 1979.

[66] Apărut în 1972.

[67] Eugen Comșa, *Neoliticul din România*, București, 1982.

https://biblioteca-digitala.ro

II

CONSIDERAȚII PRIVIND MEDIUL NATURAL

În mileniile în cursul cărora s-a desfășurat evoluția comunităților neolitice, teritoriul actual al patriei noastre era o regiune deosebit de prielnică pentru viața omenească din toate punctele de vedere.

Cîmpiile întinse din estul, sudul și vestul țării erau deosebit de potrivite pentru traiul cultivatorilor străvechi, tot mai sedentari pe măsura progreselor realizate, în principal, în domeniul cultivării plantelor, cu atît mai mult, cu cît aceștia preferau zonele de cernoziom și loess, după cum o reflectă aglomerarea a numeroase așezări tocmai în ținuturile amintite. Nu au fost neglijate de cultivatorii neolitici nici meleagurile reprezentate de podișul transilvănean și nici ținuturile de dealuri, cu pante domoale, din toate provinciile istorice românești. Unele comunități, încă din vremea neoliticului timpuriu, au pătruns și s-au stabilit în văile munților.

Aici este cazul să subliniem că Munții Carpați atît cei Orientali, cît și cei Meridionali nu au constituit nici în epoca neolitică o barieră în calea oamenilor, datorită crestelor nu prea înalte, ușor de trecut, mai cu seamă, prin marele număr de trecători, răsfirate pe tot lungul munților din țara noastră. Așa se explică de ce, începînd încă din neoliticul timpuriu și pînă la sfîrșitul celui tîrziu, deci practic în permanență, aceleași populații au viețuit pe ambii versanți ai Carpaților noștri. Purtătorii culturii Starčevo-Criș, din neoliticul timpuriu, sînt documentați în Oltenia și în Transilvania, de unde au roit cu timpul spre est, prin trecătorile Carpaților, pe tot întinsul Moldovei (pînă dincolo de Prut) și apoi în nordul Munteniei.

Mai tîrziu, comunitățile culturii Vinča au trăit în Banat, dar și în Oltenia. În neoliticul mijlociu, grupuri omenești din faza Giulești a culturii Boian, deosebit de dinamice (foarte probabil în căutare de noi terenuri pentru cultivare), din N—E Munteniei s-au răspîndit atît în S—E Transilvaniei, cît și pe o porțiune din vestul și sudul Moldovei. La sfîrșitul neoliticului mijlociu, comunitățile Precucuteni s-au format și în S—V Moldovei și în S—E Transilvaniei, ca apoi să dăinuiască și să evolueze vreme îndelungată în aceleași ținuturi.

Un rol de seamă în viața colectivităților neolitice l-a jucat rețeua, bogată de cursuri de apă, pîrîuri și rîuri, care străbat în mod aproape simetric, la distanțe destul de mici, tot întinsul țării ; lacurile, înșirate ca o salbă în lungul Dunării, ca și Marea Neagră. Toate acestea erau bogate în pește, care era pescuit de oamenii neolitici, în cantități apreciabile, după cum rezultă din numărul mare de oase și chiar de solzi de pește găsiți în așezările aflate în preajma apelor. Trebuie acordată o atenție deosebită problemelor privind însemnătatea navigației primitive, respectiv contactelor ce se realizau în lungul Dunării sau pe calea navigației de-a lungul țărmului Mării Negre, pentru a cunoaște mai bine raporturile cu alte comunități

https://biblioteca-digitala.ro

— respectiv focare de cultură — mai depărtate (de exemplu : din nordu și nord-vestul Asiei Mici).

Un element important, care făcea necesare contractele între cei ce trăiau pe cei doi versanți ai Carpaților, îl constituie bogățiile naturale (de exemplu, cele de sare și alte roci utile din nordul Munteniei și din vestul Moldovei), ca și alte materii prime din Transilvania (de exemplu : zăcămintele de aramă din zona Oltului superior, apoi obsidiana, alte roci vulcanice aurul).

În timpul epocii neolitice, cea mai mare parte din întinderea teritoriului țării noastre era acoperită de păduri felurite de foioase, numai cîmpia Bărăganului și S—E Moldovei erau stepe. Drept dovadă consemnăm rezultatele analizelor sporo-polinice (realizate la Laboratorul Institutului de arheologie—București) făcute pe probe din diverse zone și așezări neolitice, ca și prezența urmelor de frunze și de trunchiuri de pe bulgării de lipitură arsă.

Cu prilejul săpăturilor arheologice s-au descoperit foarte multe oase de animale sălbatice, vînate de oamenii neolitici. Studierea și determinarea oaselor duce la concluzia că în pădurile străvechi trăiau numeroase specii de animale, dintre care unele au dispărut cu totul (de exemplu, *castorul, zimbrul, elanul, Equus hydruntinus*), iar altele, din cauza tăierii nemiloase a pădurilor de către om, au fost nevoite să se retragă treptat, a jungînd astăzi să viețuiască numai în munți (de exemplu, *ursul* și *cerbul*). Prin urmare, bogăția în vînat a pădurilor constituia un element important în viața oamenilor neolitici, vînătoarea fiind una dintre ocupațiile secundare, prin practicarea căreia se obținea o parte din hrană, blănuri, coarne și oase necesare realizării unor categorii de unelte.

Corelarea datelor din diverse discipline științifice ne duce la concluzia că în timpul epocii neolitice, în ținuturile noastre, clima era puțin mai caldă decît cea actuală și că, pe parcursul epocii, a suferit treptate modificări. Faptul că multe din așezările de tip Starčevo-Criș, ca și ale purtătorilor culturii Ceramicii liniare (deci două populații cu totul deosebite din Moldova), se aflau pe grinduri joase, în lunca inundabilă a rîurilor, a fost interpretat ca o dovadă că atunci precipitațiile erau relativ puține și că în perioada dată, adică în timpul neoliticului timpuriu, în estul țării a fost o perioadă secetoasă.

Pentru perioada neoliticului mijlociu, semnalăm, ca o dovadă a unei clime ceva mai calde decît cea de azi, descoperirea în Dobrogea, într-o așezare de tip Hamangia, de pe malul de nord al lacului Techirghiol, a mai multor oase de pește numit *dorada (Aurata Aurata)*. În zilele noastre, *dorada* trăiește, în special, în apele calde ale Mării Mediterane. Este deci de presupus că în vechime, datorită condițiilor mai prielnice de climă, acest pește a trăit și în apele Mării Negre. Mai tîrziu, pînă la sfîrșitul epocii neolitice, așezările se organizau atît pe terasele mijlocii, cît și uneori pe vîrful dealurilor (mai ales în Moldova și Transilvania), ceea ce credem că indică și un regim de precipitații apropiate de acela din zilele noastre.

În cursul epocii neolitice, mediul natural a jucat un rol important în viața oamenilor, care era condiționată de fertilitatea solurilor, de prezența cursurilor de apă, de vegetație și de climă. Oamenii au căutat tot timpul să se adapteze acestor condiții, nu totdeauna prielnice. Pentru exemplificare amintim că în cîteva așezări (Glina, Vidra) din perioada de la începutul neoliticului tîrziu (între depunerile arheologice din faza Vidra a culturii Boian și începutul culturii Gumelnița) s-a descoperit cîte un strat

https://biblioteca-digitala.ro

subţire de mil, depus orizontal şi alcătuit din mai multe dungi subţiri de diferite nuanţe. Arheologii, care au făcut săpăturile, consideră că stratul de mil atestă urmele unor inundaţii puternice.

S-au făcut unele observaţii din care rezultă că oamenii neolitici din estul şi S—E ţării aveau de suportat tăria şi răceala vîntului din N—E (crivăţul). Pentru a micşora cît mai mult influenţa lui, toate locuinţele din aşezarea de la Radovanu, din faza de tranziţie la cultura Gumelniţa, au fost construite aşa fel ca spre N—E să fie îndreptată o latură scurtă a acestora, iar intrarea era plasată către sud, spre partea însorită. Presupunem că şi în alte aşezări similare, locuinţele au fost orientate ţinîndu-se seama de direcţia vînturilor dominante din regiune.

Cu timpul s-au perfecţionat şi metodele oamenilor din acea epocă de a-şi încălzi locuinţele şi de a menţine căldura în interior. În această privinţă este evidentă deosebirea între căldura pe care aproape numai în timpul focului o emană o vatră simplă (singurul mijloc de încălzire cu care erau prevăzute locuinţele din perioada mai veche a neoliticului timpuriu şi mijlociu) faţă de căldura acumulată şi apoi radiată de un cuptor (din neoliticul tîrziu) alcătuit anume dintr-un soclu masiv de lut şi dintr-o boltă în formă de căsuţă, construită din lipitură de lut, amestecat cu paie, pe o carcasă de nuiele. Astfel de cuptoare au fost desigur foarte practice, deoarece sînt documentate în numeroase aşezări.

Descoperirea într-o serie de staţiuni (din S—E ţării, din timpul culturii Gumelniţa) a unor modele mici de lut, redînd ca formă locuinţele adevărate din acele aşezări, precum şi reprezentarea unor cuptoare în formă de căsuţă, cu respectarea proporţiilor locuinţelor reale, ne ajută să deducem aspectele climatice. În judecata noastră pornim de la considerentul că locuinţele din orice regiune, dacă au acoperişul în două ape şi, mai cu seamă, dacă l-au făcut, ca în epoca neolitică, din trestie, pentru a se asigura scurgerea normală a apei pentru a evita pătrunderea ei prin acoperiş, trebuie să se dea celor două pante — în funcţie de regimul de precipitaţii specific zonei — o anumită înclinare, comună. Ţinînd seama de observaţia că modelele de lut menţionate au pantele acoperişului cu o înclinare de cca 45°, ne socotim îndreptăţiţi să presupunem că, în timpul neoliticului tîrziu, în ţinuturile din S—E ţării, a fost un regim de precipitaţii similar celui de azi.

Aglomerări de aşezări se pot remarca în preajma zăcămintelor de roci utile, de sare şi de metale. În vecinătatea acestora se producea treptat o „specializare" a comunităţilor, mai ales, a unor indivizi şi se formau (în perioadele mai tîrzii ale epocii) adevărate „ateliere" de prelucrare, de exemplu : în cazul zăcămintelor de silex, se pregăteau nuclee şi unele unelte, în cazul rocilor dure se făceau diferite unelte de piatră şlefuită, iar în cazul sării se făcea brichetaj.

Cu timpul, se vor face, desigur, şi alte observaţii privind raportul dintre om şi mediul natural în timpul epocii neolitice.

https://biblioteca-digitala.ro

III

CARACTERIZAREA EPOCII

Prin caracteristicile sale epoca neolitică se deosebește mult de cele două epoci precedente : paleolitică și mezolitică. Trecerea nu a fost bruscă, ci s-a produs treptat, de la o regiune la alta. Elementul determinant în toate progresele realizate a fost cel de *natură economică.*

Pînă atunci oamenii obțineau hrana, aproape de-a gata, din natură pe calea culesului, pescuitului și vînătorii. Pe drept cuvînt s-a spus că erau *consumatori.*

Spre deosebire de ei, membrii comunităților neolitice au devenit *producători,* continuînd totuși să dobîndească o parte din hrană practicînd și vînătoarea, pescuitul și culesul.

Ocupațiile de bază ale oamenilor din epoca neolitică erau cultivarea plantelor și creșterea animalelor domestice.

Trecerea la *cultivarea plantelor* s-a făcut în timp, mai întîi prin strîngerea din natură și consumarea anumitor boabe de plante sălbatice și mai apoi s-a ajuns la cultivarea lor (mai ales, a grîului).

Trecerea la *creșterea animalelor domestice* s-a realizat, mai întîi, prin îmblînzirea unora din ele și apoi prin domesticirea lor. Avantajele au fost multiple, deoarece se obțineau cu mai multă ușurință : carne, lapte, lînă, piei și blănuri.

În ținuturile noastre, cele două ocupații au fost introduse „gata constituite" de către comunitățile pătrunse dinspre sud, în cursul procesului neolitizării.

În perioada cînd oamenii erau numai consumatori din natură, nu reușeau să-și strîngă destulă hrană, din care cauză erau nevoiți să trăiască în grupuri mici. Noua calitate, de producători, a permis să se formeze comunități alcătuite dintr-un număr mai mare de membri. Eforturile depuse de ei, în comun, făceau posibilă asigurarea rezervelor și resurselor necesare de hrană, de la o recoltă la alta.

Pe aceleași temeiuri economice, s-au produs modificări profunde și în *modul de trai.* Pînă atunci (în paleolitic și mezolitic), oamenii duceau un mod de viață *nomad,* trăind în adăposturi provizorii, în chip de paravane sau în colibe, ușor de demontat și de refăcut în alt loc. În cursul neoliticului s-a produs trecerea, tot mai accentuată, la modul de trai *sedentar,* ceea ce a permis să se construiască locuințe de suprafață, tot mai încăpătoare și de durată.

Cu timpul, tot în neolitic (împărțit în timpuriu, mijlociu și tîrziu), din aceleași motive, s-au produs schimbări în privința amplasării și tipu-

https://biblioteca-digitala.ro

rilor de așezări. La începutul epocii acestea erau compuse numai din cîteva locuințe, ceea ce corespunde unor colectivități de maximum 30 indivizi (femei, bărbați, copii și bătrîni). Pe măsura progreselor importante, din domeniul cultivării plantelor, se observă mărirea numărului de locuințe din cuprinsul așezărilor, respectiv a numărului de locuitori. Pentru exemplificare amintim că în Muntenia, la începutul culturii Gumelnița, se cunosc stațiuni alcătuite din 12 locuințe, ceea ce corespunde unei comunități de circa 60 persoane, iar în Moldova, încă din faza Cucuteni A, sînt așezări avînd aproape 100 de locuințe mari, adică circa 500 de membri.

Oamenii epocii nu s-au mulțumit să rămînă la descoperirile făcute, ci în permanență, pe bază de practică și de noi observații, au adus îmbunătățiri în domeniul cultivării plantelor. Elementul esențial l-a constituit schimbarea modului de prelucrare a pămîntului, prin trecerea de la săpăligă la folosirea unui plug primitiv, cu tracțiune animală. De asemenea, cu timpul, s-au înlocuit unele specii de grîu, cu altele mai productive.

Studii recente, efectuate asupra a peste o sută de loturi de case de animale din neolitic, au dus la concluzia că în cursul epocii creșterea animalelor domestice (mai cu seamă, a bovinelor) a jucat un rol important în activitățile economice. Subliniem că încă de la începutul epocii, oasele de animale domestice au ajuns să reprezinte 70—90% din totalul oaselor adunate de pe cuprinsul așezărilor. Aceeași situație procentuală s-a menținut (cu foarte puține excepții) în tot cursul epocii. Constatarea dovedește că vînătoarea, în acea vreme, ca și pescuitul au jucat un rol secundar.

Treptat, în domeniul uneltelor de silex s-au produs modificări calitative și cantitative. S-a îmbogățit seria tipurilor de unelte, pe lîngă lame și răzuitoare, a crescut numărul segmentelor de lamă (de la seceri) și al dăltițelor. Din perioada tîrzie a epocii sînt documentate, în estul și sudul țării, topoare de silex, plate, trapezoidale, lucrate în „atelierele" specializate (de exemplu, la Căscioarele). Tot în Cîmpia Română sînt atestate vîrfurile de suliță de silex, triunghiulare, mari, lucrate prin retușare fină, superficială, făcute în anumite „ateliere" (de exemplu la Orlea).

O altă caracteristică a epocii constă în folosirea uneltelor de piatră șlefuită. Cele de la începutul epocii erau masive, mai ales în formă de vălătuc și de calapod. Mai tîrziu, evoluția uneltelor de piatră șlefuită s-a desfășurat pe două căi :

— a uneltelor *plate neperforate* (tesle, topoare și dălți), care se fixau printr-un manșon de corn de cerb sau erau legate direct pe coada din lemn.

— a *uneltelor perforate*, cu un orificiu în care se introducea coada

O descoperire de o importanță deosebită a constituit-o olăria. Vasele neolitice au fost modelate cu mîna, din pastă cu diferite amestecuri (vegetale, cioburi pisate) și arse, la începutul epocii, pe vetre și rar în cuptoare simple. În perioada tîrzie a epocii, mai ales în ținuturile din est, s-au folosit cuptoare de ars oale complicate, alcătuite din două încăperi suprapuse.

Folosirea și prelucrarea metalului constituie o altă caracteristică importantă a epocii. În ținuturile noastre s-au utilizat : arama, aurul și, probabil, plumbul. La început, obiectele erau aduse gata făcute și apoi s-a ajuns la realizarea lor (inclusiv a pieselor masive) și în diverse așezări de la nord de Dunăre.

https://biblioteca-digitala.ro

Torsul și țesutul reprezintă alte ocupații, deosebit de utile, din timpul epocii neolitice.

Sînt și o serie de manifestări magico-religioase specifice epocii studiate. Cultul fertilității este reflectat prin numeroasele figurine feminine (de lut ars, piatră, os, aramă și aur), ca și prin cele zoomorfe.

Credința în „viața de apoi", ne este dovedită prin ritul și ritualul funerar. În tot cursul epocii, a fost practicat, pe teritoriul României, numai *ritul înhumației*, mai ales, în poziție chircită, pe o parte. Mult mai rar (numai în Dobrogea, în aria culturii Hamangia și în Muntenia, la Cernica, în arealul fazei Bolintineanu) sînt morminte cu schelete întinse pe spate. Pentru „viața de apoi" în morminte se puneau uneori unelte și, mai des, vase cu mîncare, dar și figurine și podoabe.

Acestea au fost principalele caracteristici ale epocii neolitice de pe teritoriul României, altele secundare sînt menționate și analizate în diferitele capitole ale lucrării noastre.

https://biblioteca-digitala.ro

IV

STRUCTURA ANTROPOLOGICĂ A POPULAȚIEI

Prin săpăturile arheologice din ultimele trei decenii, pe teritoriul României, s-au descoperit peste 100 de obiective funerare (necropole, grupuri de morminte sau morminte izolate) datînd din epoca neolitică[1]. Din motive obiective (în funcție de intensitatea cercetărilor, dintr-o zonă sau alta, și de obiceiurile oamenilor din vechime) repartiția complexelor pe culturi este cu totul inegală.

În cele ce urmează vom prezenta și interpreta, din punct de vedere istoric, datele de ordin antropologic despre oamenii dintr-o cultură sau alta, ele reflectînd stadiul actual al cercetărilor din acest domeniu important.

A. Comunitățile *culturii Starčevo-Criș* au vieţuit pe aproape tot teritoriul României (cu excepția Maramureșului, a sudului Munteniei și a Dobrogei). Comparația observațiilor antropologice referitoare la 13 schelete (6 la femei, 4 de bărbați, unul de adult nedeterminabil și 2 de copii)[2] duce la unele concluzii, cu toate că numai o parte din măsurătorile făcute asupra craniilor au fost publicate. Din acestea, tipologic, 4 cranii prezintă o variabilitate redusă (în privința indicelui), între 68,39 și 72. Trei din ele (2 de femei și 1 de bărbat) sînt atribuite tipului mediteranoid[3]. La seria amintită adăugăm și scheletul gracil de femeie (M5b) de la Valea Lupului[4]. Excepție face un craniu cu indicele de 82,35 de tip alpinoid[5]. În privința vîrstei scheletele se împart : unul de copil de cca 10 luni ; cele de femei : 1 între 20—29 ani, 1 între 25—30 ani, 2 între 30—40 ani, 1 de 45 ani, 1 între 55—60 ani. Cele de bărbați : 1 de 30 ani, 1 de 45—50 ani și 1 de 50—55 ani. Femeile au avut talie mică (de 142 — 145 cm) și mijlocie (153 — 157 cm)[6]. Ținînd seama de analiza celor 13 schelete studiate, specialiștii arată că în componența populației Starčevo-Criș intrau, alături de mediteranoizi (dolico-mezocrani, gracili, cu statură joasă) protoeuropoizi, poate și protonordici (dolico-mezocrani, robuști, cu talie înaltă), precum și alpinoizi (brahicrani cu talie joasă sau mijlocie)[7].

B. Singurul mormînt atribuit, cu probabilitate, *culturii Ceramicii liniare* este cel de la Cipău. Starea de conservare a oaselor nu a permis precizarea sexului. Craniul a fost al unui individ gracil, de 30—40 de ani, cu indice de 77,72, de tip mediteranoid, cu talia de 155,2 cm[8]. Descoperirea se plasează la marginea ariei de răspîndire a culturii.

---

[1] Eugen Comșa, JMV, 58, 1974, Halle/Saale, p. 113—156.

[2] O. Necrasov et M. Cristescu, Homo, 16. Bd., 3. H., 1965, p. 131 ; Olga Necrasov, Serafina Antoniu, SCAntrop, 15, 1978, p. 3—10.

[3] O. Necrasov et. M. Cristescu, *op. cit.*, p. 132.

[4] Săpături Vlad Zirra.

[5] O. Necrasov et M. Cristescu, *op. cit.*, p. 132.

[6] *Ibidem*.

[7] Olga Necrasov, Serafina Antoniu, *op. cit.*, p. 9.

[8] O. Necrasov et M. Cristescu, *op. cit.*, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro

C. Pe teritorul Dobrogei, au trăit purtătorii *culturii Hamangia*, populație considerată ca fiind originară din N—V Asiei Mici. Din punct de vedere antropologic ea este foarte bine reprezentată prin cele aproximativ 500 morminte din necropola de la Cernavoda. Nu toate datele privind aceste schelete au fost publicate, S-au studiat mai amănunțit cele cca 100 schelete, descoperite în 1956[9]. S-au păstrat numai fragmente din cranii și porțiuni disparate din oase lungi. Din lotul amintit s-au recuperat, prin restaurare, 21 neurocranii. Au aparținut unor indivizi avînd vîrsta: 5 în jur de 30 ani; 4 bătrîni și restul adulți și maturi. Cîteva schelete de copii sînt reprezentate prin oase lungi (1 de cca 1 an, altul de 7—10 ani și 2 adolescenți)[10]. Determinarea sexului s-a făcut, pentru 21 indivizi, pe baza craniilor restaurate, pentru alții 28 ținîndu-se seama de oasele lungi întregite (unul provine de la același schelet ca și un craniu), deci în total pentru 48 indivizi. Specialiștii s-au pronunțat, sigur, numai asupra 14 cranii, din care 6 de bărbați și 8 de femei, iar pe baza oaselor lungi s-au mai determinat 15 bărbați și 5 femei, restul sînt nedeterminabili. Prin urmare din lot fac parte 48 indivizi, din care: 21 bărbați, 13 femei și 14 nedeterminabili[11]. Pe ansamblu, indicele cranian variază între 68,20 și 88,20. Pe sexe mediile diferă: la bărbați 74,02 și la femei 77,33. S-a formulat concluzia că populația de tip Hamangia de la Cernavoda avea un caracter amestecat[12]. Este evident că predomină dolicocranii; se întîlnesc dolico-mezocrani masivi, foarte primitivi, apropiați de tipul Předmost, dolico-mezocrani (varianta C) cu o formă specifică a regiunii occipitale; atlanto-mediteraneeni, mediteranoizi destul de gracili (foarte puțini) și hiperdolicocrani de talie mare. Pe lîngă aceste tipuri caracterizate prin cranii alungite, se întîlnesc și brahicrani (foarte rar)[13]. Forma craniilor este în majoritatea cazurilor de tip pentagonal rotunjit (12) și, rar, sferoidal (2), cu regiunea occipitală puternic bombată[14]. Purtătorii culturii Hamangia au avut dentiție foarte sănătoasă. Nu s-au observat carii dentare, iar cazurile de paradentoză sînt foarte puține[15]. Abraziunea dentară este de un tip specific[16]. Talia bărbaților era între 160,5 și 180 cm, cu media de 166,3 cm, iar cea a femeilor de 148—155 cm, cu media de 150,9 cm. Concluzia este că la bărbați, de obicei, talia era mijlocie (6), urmată de submijlocie (4). De subliniat că la bărbați se întîlnesc și talii mari (2) și foarte mari (1), pe cînd la femei taliile calculate variază între: mică (2), submijlocie (1) și mijlocie (2)[17]. Observațiile făcute asupra diferitelor oase ale picioarelor dovedesc că purtătorii culturii Hamangia, reprezentați prin comunitatea de la Cernavoda, obișnuiau să meargă mult și să stea mult în poziție chircită[18].

D. Purtătorii *culturii Boian* au locuit în Muntenia și S—E Transilvaniei. Cei din faza Bolintineanu sînt reprezentați prin majoritatea mormintelor din necropola de la Cernica. Ei au aparținut unei populații cu

[9] Olga Necrasov, Maria Cristescu, Const. Maximilian și Dardu Nicolăescu-Plopșor, Probleme de antropologie, IV, 1959, p. 22.

[10] *Ibidem*, p. 24.

[11] *Ibidem*, p. 23.

[12] *Ibidem*, p. 25.

[13] Olga Necrasov, Rassengeschichte der Menschheit, vol. 6, München-Wien, 1979, p. 57—58.

[14] Olga Necrasov, Maria Cristescu, Const. Maximilian și Dardu Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 26.

[15] Olga Necrasov et M. Cristescu, *op. cit.*, p. 136.

[16] Olga Necrasov, Maria Cristescu, Const. Maximilian și Dardu Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 28.

[17] *Ibidem*, p. 28.

[18] *Ibidem*, p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro

un fond de bază mediteranoid, cu influenţe protoeuropoide[19]. În cadrul necropolei, majoritatea craniilor sînt de tip mezocran şi dolicocran, fiind şi unele hiperdolicocrane şi brahicrane moderate. Membrii acelor colectivităţi aveau fruntea îngustă sau moderată[20]. Conform determinărilor făcute asupra a 274 schelete (descoperite pînă în 1973) acestea se repartizează : 142 de bărbaţi (47,02 %), 122 de femei (40,39 %) şi 38 indeterminabili. Pe grupe de vîrste ele se împart :

—la bărbaţi : juvenis (14—20 ani) = 8 indivizi ; adultus (20—30 ani) = 19 ; maturus (30—60 ani) = 104 ; senilis (de la 60 de ani în sus) = 11.

—la femei : infans II (7—14 ani) = 2 ; juvenis = 6 ; adultus = 44 ; maturus = 66 ; senilis = 4.

—la indeterminabili : infans I (0—7 ani) = 7 ; infans II = 11 ; juvenis = 3 ; adultus = 4 şi maturus = 6[21]. La mai multe schelete (8), în foarte proastă stare de conservare, nu s-a putut preciza sexul, nici vîrsta. Atrage atenţia predominarea scheletelor de bărbaţi, în raport cu cele de femei (142 la 122 adică 47,02 % şi 40,39 %)[22]. Subliniem că lotul este caracterizat printr-un număr foarte mic de schelete de copii[23]. În cadrul categoriei adulţilor (de 20—30 ani), se observă că numărul scheletelor de femei este dublu faţă de acela al bărbaţilor (44 adică 14,57 % la 19 respectiv 6,29 %)[24]. La categoria de maturus (30—60 ani) numărul scheletelor de bărbaţi este de 104 (= 33,44 %), faţă de al celor de femei 66 (= 21,85 %)[25]. Se constată deci că ajungeau la o vîrstă mai înaintată mai puţine femei decît bărbaţi. Cei trecuţi de 60 ani erau foarte puţini : 11 (= 3,64 %) la bărbaţi şi 4(= 1,32 %) la femei[26]. Calculele făcute asupra scheletelor din lot au dus la concluzia că la persoanele trecute de 20 ani, la bărbaţi media de vîrstă era de 40 ani, iar la femei de 36 ani[27]. Se menţionează că statura medie la bărbaţi a fost de 158 cm, iar la femei de 150 cm[28]. Subliniem că în necropola de la Cernica s-au găsit cîteva schelete de femei moarte în timpul naşterii[29]. Lotul analizat este caracterizat prin : carii dentare, dinţi pierduţi în timpul vieţii şi fenomene accentuate de paradentoză[30]. Ţinînd seama de mai multe elemente, specialiştii au pus problema dacă nu cumva acestea sînt fenomene de ordin metabolic şi endocrin[31]. Sînt de amintit şi cîteva rare subiecte cu un oarecare prognatism alveolar[32]. Patru schelete din aceeaşi necropolă au aparţinut fazei Giuleşti a culturii Boian[33].

Din faza Vidra s-au descoperit, pînă acum, 28 schelete, dar numai o parte din ele au fost studiate de antropologi şi anume 10 cranii (5 de bărbaţi şi 5 de femei)[34]. Trebuie precizat că specialiştii au analizat împreună

---

[19] Olga Necrasov et M. Cristescu, *op. cit.*, p. 137.
[20] *Ibidem*, p. 137.
[21] Olga Necrasov, D. Botezatu et C. Fedorovici, Annuaire roumain d'anthropologie, 16, 1979, p. 14.
[22] *Ibidem*, p. 15.
[23] *Ibidem*, p. 15—16.
[24] *Ibidem*
[25] *Ibidem.*
[26] *Ibidem*, p. 16.
[27] *Ibidem.*
[28] O. Necrasov et M. Cristescu, An. Ştiinţ. Iaşi, secţ. II, IX, 1963, 1, p. 48.
[29] Gh. Cantacuzino şi Gh. Feodorovici, Bucureşti, VIII, 1971 p. 37—53.
[30] O. Necrasov et M. Cristescu, *op. cit.*, p. 138.
[31] *Ibidem*, p. 139.
[32] *Ibidem* p. 137.
[33] Gh. Cantacuzino und Sebastian Morintz, Dacia, NS, VII, 1963, p. 75.
[34] Dardu Nicolăescu-Plopşor et Ioana Popovici, *Annuaire roumain d'anthropologie*, 4, 1967, p. 3—16.

https://biblioteca-digitala.ro

loturile de la Andolina, Boian A și Radovanu (acesta din faza de tranziție). Scheletele de la Boian A, în ansamblu, prezintă o gracilitate accentuată și sînt caracterizate prin elemente meridionale arhaice[35]. În cadrul lotului, un schelet de bărbat era de tip hiperdolicocran, alți 2 erau dolicocrani. Craniile de femei fac parte din categoriile dolicocran (3) mezocran (1) și 1 brahicran[36]. Fruntea la bărbați era îngustă, iar la femei mijlocie[37]. S-a făcut o observație interesantă asupra craniului de femeie de la Boian A: dinții prezintă o abraziune foarte avansată, de aspect elicoidal[38]. În privința staturii s-a arătat că era submijlocie atît la bărbați, cît și la femei[39]. S-a calculat înălțimea cîtorva indivizi: la bărbați, unul (matur II) a avut 163 cm; la femei era între 151 și 156 cm[40].

La rugămintea noastră, dr. Cantemir Rișcuția și dr. Dardu Nicolăescu-Plopșor au făcut reconstituirea plastică a chipului femeii de la Boian A[41].

Documentarea antropologică, în privința fazei de tranziție la cultura Gumelnița, a rămas redusă. S-a arătat că scheletele de la Radovanu sînt gracile[42], iar despre craniile fragmentare de la Vidra, din aceeași fază, că erau de tip mediteranean[43]. La marginea de vest a arealului fazei de tranziție, la Fărcașu de Sus, s-au descoperit două schelete: unul de bărbat și altul de femeie. Primul a aparținut unui tînăr de 21—26 ani, cu indicele cranian de 73,6 și înălțimea de 160 cm, iar femeia de 23—29 ani a avut craniul de tip dolicocran sau subdolicocran și înălțimea de 153,6 cm. Oasele celor două schelete sînt gracile de tip mediteranoid[44].

E. Purtătorii *culturii Petrești*, care au viețuit în S—V și centrul Transilvaniei, sînt reprezentați pînă acum printr-un singur schelet studiat, provenit de la Ocna Sibiului. Aparținuse, probabil, unei femei de cca 50 ani, dolicocran (indicele 72,58) de tip mediteranoid. Talia ei era de 149 cm[45]. Este evident că existența unui singur schelet poate furniza doar unele indicii în privința componenței antropologice a populației culturii Petrești.

F. Din timpul *culturii Gumelnița* (arealul căreia acoperea Muntenia și Dobrogea) dispunem de date despre 10 schelete provenite de la Dridu și 64 schelete de la Vărăști.

— Din grupul de la Dridu au putut fi studiate 8 schelete gracile, din care 4 de femei și 4 de bărbați[46]. Toate craniile de bărbați sînt de tip dolicocran (64,32; 69,39; 72,87 și 74,58), iar toate craniile de femei sînt de tip mezocran (76,05; 77,14; 77,38 și 78,45)[47]. Primul grup este de tip mediteranoid, pe cînd al doilea prezintă un amestec de elemente mediteranoide cu unele caractere protoeuropoide atenuate[48]. Fruntea o aveau, de regulă, mijlocie sau înaltă. Fața era de tip mezen, cu orbitele mijlociu de înalte și cu nasul lat. Aveau dinții mărunți, care prezintă destul de des

---

[35] O. Necrasov et M. Cristescu, *op. cit.*, p. 139.
[36] *Ibidem*, p. 6—7.
[37] *Ibidem*, p. 5.
[38] N. Haas, C. Maximilian și D. Nicolăescu-Plopșor, Materiale, V. 1959, p. 132.
[39] Dardu Nicolăescu-Plopșor et Ioana Popovici, *op. cit.*, p. 5.
[40] *Ibidem*.
[41] C. Rișcuția și D. Nicolăescu-Plopșor, SCAntr, 3, 1966, 1, p. 3—5.
[42] Informație de la Dardu Nicolăescu-Plopșor, căruia îi mulțumim și pe această cale.
[43] Dinu V. Rosetti, PMMB, 1, 1934, p. 39.
[44] Săpături M. Nica; W. Wolski și D. Nicolăescu-Plopșor, SCAntr, 7, 1970, 1, p. 3—11.
[45] Maria Cristescu, Forschungen zur Volks- und Landeskunde, 6, 1963, p. 131—135.
[46] Săpături Ion Nestor și Eugenia Zaharia; Olga Necrasov et M. Cristesco, AnȘtIași, SN, secț. II, t. VII, 1961, 1, p. 53—65.
[47] Olga Necrasov et M. Cristesco, *op. cit.*, p. 65, tabl. III.
[48] *Ibidem*, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro

carii[49]. S-a calculat vîrsta pentru 9 indivizi : 4 de la 20—30 ani ; 4 de la 30—40 ani și unul peste 50 ani. Media de vîrstă a purtătorilor culturii Gumelnița din grupul de la Dridu era de 32 ani[50]. Statura era mijlocie sau mică la femei, iar a bărbaților mijlocie sau înaltă. Se consideră că membrii acestui grup obișnuiau să stea mult chircîți[51].

— Lotul de schelete de la Vărăști este mai semnificativ. S-au analizat 64 schelete (38 de bărbați și 26 de femei), toate de adulți[52]. În privința indicelui cranian ele se repartizează astfel : la bărbați : 2 hiperdolicocrani, 13 dolicocrani, 13 mezocrani și 7 brahicrani ; la femei : 2 dolicocrane, 14 mezocrane și 5 brahicrane.

Rezultă că în cadrul lotului predomină, aproape la fel, la femei și la bărbați, tipul mezocran, urmat de cel dolicocran[53]. Se subliniază că în comparație cu scheletele purtătorilor culturii Boian, cele gumelnițene sînt mai gracile. Statura membrilor grupului de la Vărăști a fost, de obicei, mică, dar sînt reprezentate și toate celelalte clase de înălțime[54].

Analiza amănunțită a scheletelor din acest loc a făcut posibilă împărțirea lor în variantele :

1. Dolicocrani masivi, cu fața înaltă și îngustă, cu orbite mijlocii și nas subțire, cu tendința de prognatism alveolar. Este o variantă protomediteranoidă.

2. Variantă mai curînd mezocrană decît dolicocrană. Aveau fața mijlocie, rectangulară, cu orbite relativ rectangulare, cu mandibula masivă.

3. O variantă de tip brahicran, cu cranii scunde și late, cu occipital rotunjit.

4. Un singur individ a aparținut tipului brahicran, cu fața mijlocie, cu orbite înalte și arcuite.

Este evident că structura populației culturii Gumelnița, reprezentată prin acest lot mai mare, era polimorfă[55].

G. Din timpul *culturii Cucuteni* cu o evoluție înfloritoare în Moldova, S-E Transilvaniei nu se cunoaște nici o necropolă, dar s-au găsit numai 6 schelete izolate, incomplete (4 sînt de adulți și 2 de copii), datînd din diferite faze ale culturii[56].

Unul provenit de la Doboșeni, din faza Cucuteni A, din zona Ariușd, a aparținut unei femei de 25—30 ani, cu schelet gracil. Era dolicocran accentuat (indice 71,35), de tip mediteranoid. Avea frunte dreaptă, mandibula gracilă și talia scundă[57]. Alte 5 schelete s-au descoperit la Traian și datează din faza Cucuteni A—B. Din acestea două sînt de adulți și trei de copii. Primul a fost de băiat de 14 ani, cu indicele cranian de 83,23 (brahicran moderat) de tip alpin sau dinaric. Al doilea era tot de copil de 6—7 ani, cu indicele cranian de 70,35. Al treilea a fost al unei femei de 30 de ani, cu oasele foarte gracile. Statura o avea de 145 cm. Al patrulea era tot de femeie, cu oasele destul de gracile. A avut indicele cranian de

[49] O. Necrasov et M. Cristescu, *op. cit.*, p. 140.
[50] *Ibidem*, p. 141.
[51] Olga Necrasov et Marie Cristesco, *op. cit.*, p. 59.
[52] Dardu Nicolăescu-Plopșor et Ioana Popovici, *op. cit.*, p. 4.
[53] *Ibidem*, p. 6—7, tableau I.
[54] *Ibidem*, p. 9.
[55] *Ibidem*, p. 13.
[56] O. Necrasov et M. Cristescu, *op. cit.*, p. 141—143
[57] Săpături Szekely Z. ; Olga Necrasov, SCAntrop, I, 1964, 1, p. 33—37.

https://biblioteca-digitala.ro

75,67, de tip mediteranoid. Ultimul din serie, tot de copil de 8—9 ani[58], a avut scheletul foarte fragmentar și nu s-au putut face alte calcule.

Specialiștii arată că, în ansamblu, scheletele au aparținut unor mediteranoizi gracili. Unele caractere par să reflecte existența în componența acestei populații a unui element armenoid sau dinaric[59]. Menționăm că în aria culturii Cucuteni se practica, rar, și trepanația[60].

Pînă în prezent, pentru celelalte culturi neolitice de pe teritoriul țării noastre ne lipsesc datele de ordin antropologic.

*

În stadiul actual al cercetărilor — cînd pentru unele culturi avem numai cîte un schelet analizat, iar pentru multe alte culturi nu avem datele antropologice necesare — ar fi hazardat să tragem concluzii general valabile. Pentru moment, cu toată prudența, considerăm deducțiile noastre ca indicii utile pentru înțelegerea situației de ansamblu.

Din compararea datelor de ordin antropologic disponibile, despre toate culturile amintite, rezultă că în cursul evoluției epocii neolitice, pe teritoriul României a existat un element comun *mediteranoid* (predominant adesea, în alte cazuri secundar), gracil. Prezența lui se explică prin pătrunderea dinspre sudul mediteraneean, încă din timpul procesului de neolitizare și, în cîteva rînduri, mai tîrziu, a unor grupe de populație de origine sudică. Prin unificarea culturală (ce presupune în mare măsură și pe cea etnică și antropologică) produsă în timpul culturii Starčevo-Criș, elementul mediteranoid s-a impus pe cea mai mare parte a teritoriului țării. Din vechea populație asimilată s-au păstrat și elemente secundare protoeuropoide și alpinoide.

Scheletul izolat al unei persoane aparținînd culturii Ceramicii liniare este și el mediteranoid, deși, fiind vorba de comunități străine de ținuturile noastre, ne-am fi așteptat la alte elemente specifice.

Este semnificativă situația din aria culturii Hamangia, cu un amestec accentuat de elemente antropologice, explicabil prin faptul că populația nou-venită a fost originară din N—V Asiei Mici.

Merită subliniate constatările privind culturile Boian și Gumelnița care aparțin, de fapt, aceleeași populații, în cursul unei evoluții îndelungate. Din punct de vedere antropologic, purtătorii celor două culturi, erau, mai ales, de tip mediteranoid gracil, cu influențe protoeuropoide. Dat fiind faptul că în timp aria de răspîndire a culturii Gumelnița s-a extins pe teritorii vaste (de la Carpați pînă la Marea Egee) este explicabil și un oarecare amestec al mediteranoizilor cu alte elemente.

Singurul schelet din arealul culturii Petrești este și el de tip mediteranoid.

Se cuvine remarcat că și în aria culturii Cucuteni, prin cele cîteva schelete, sînt reprezentați mediteranoizi, gracili, cu unele elemente armenoide sau dinarice.

[58] Săpături Hortensia Dumitrescu; Olga Necrasov și D. Nicolăescu-Plopșor, AnȘtIași, SN, secț. II, t. III, 1957, 1—2, extras p. 3—20.

[59] Olga Necrasov et M. Cristesco, *op. cit.*, p. 142.

[60] Olga Necrasov, MAGW, CVII, 1977, p. 130.

https://biblioteca-digitala.ro

V

ORIGINEA ȘI EVOLUȚIA NEOLITICULUI

Activitatea intensă a arheologilor români pentru studierea epocii neolitice a dus la îmbogățirea deosebită a documentării despre această epocă îndepărtată. S-au descoperit și definit, pînă acum, peste 20 culturi neolitice, fiecare cu mai multe faze și etape de evoluție. În cele ce urmează vom încerca să expunem, pe scurt, datele despre evoluția lor istorică (modul cum s-au format, periodizarea, dinamica lor și elementele specifice).

O problemă importantă este aceea a modului cum s-a desfășurat procesul neolitizării în ținuturile noastre. Ea poate fi analizată din două puncte de vedere deosebite:

— ca un proces al evoluției locale al unor colectivități care, cu încetul, au trecut de la un mod de trai nomad (de vînători, pescari și culegători), specific epocii mezolitice, la modul de trai sedentar, cu toate elementele neoliticului, sub o puternică influență meridională.

— ca un proces declanșat și apoi desăvîrșit datorită răspîndirii treptate, a unei „roiri" dinspre ținuturile sudice ale Peninsulei Balcanice, a unor grupuri de comunități neolitice dezvoltate pînă în nordul Transilvaniei și care au asimilat resturile populației locale mai vechi[1].

Să analizăm pe rînd datele problemei. Comunitățile care locuiau pe teritoriul României, înainte de începutul epocii neolitice, făceau parte din trei grupuri culturale, cu origini și evoluție istorică deosebite.

1. În zona Porților de Fier și de-a lungul Dunării, pînă la Ostrovu Mare și, probabil, puțin mai departe spre S-E, sînt atestate colectivitățile de pescari și vînători ale culturii Schela Cladovei[2]. Acei oameni foloseau un fel de săpăligi din corn de cerb (în diverse scopuri) și ajunseseră să cunoască graminee de tipul *cerealia* [3]. De asemenea, făceau și întrebuințau unele unelte de piatră șlefuită [4]. Elementele menționate nu ne permit să afirmăm că acele grupuri reprezintă un neolitic preceramic.

2. În N-V țării, în zona de dune de lîngă Ciumești (jud. Satu Mare), s-au descoperit resturi de sălaș tardenoasian, caracterizate prin unelte microlite specifice, lucrate, în principal, din obsidiană. Este vorba de grupuri de vînători nomazi. Prin tipurile de instrumente complexul de la Ciumești (și cele din jur) face parte dintr-o variantă a culturii tardenoasiene, din Europa Centrală [5]. Nu este exclus ca același grup să se fi extins și mai departe spre sud către Barcău și Crișuri, ca și în lungul Someșului.

---

[1] Eugen Comșa, Aluta, 1976—1977, 1978, p. 19—24.

[2] Vasile Boroneanț, Dacia, NS, XVII, 1973, p. 15—19.

[3] Determinări făcute de Marin Cârciumaru: Vasile Boroneanț, *op. cit.*, p. 16.

[4] Vasile Boroneanț, *op. cit.*, p. 13.

[5] C. S. Nicolăescu-Plopșor, SCIV, 15, 1964, 3, p. 314—315; Al. Păunescu, SCIV, 15, 1964, 3, p. 321—333.

https://biblioteca-digitala.ro

3. În estul Moldovei, în S-E Transilvaniei, estul Munteniei și în Dobrogea s-au descoperit o serie de sălașuri, care prin tipurile de unelte folosite se leagă de o cultură tardenoasiană, răspîndită pe un spațiu vast, în nordul, N-V și vestul Mării Negre[6]. Erau vînători și culegători. În complexele cercetate nu se constată nici un indiciu de influență sau de trecere spre epoca neolitică.

Datele expuse credem că pot constitui o dovadă evidentă că populația locală, mai veche, încă nu trecuse pragul epocii neolitice.

De-a lungul anilor s-au purtat discuții cu privire la eventuala existență, în ținuturile noastre, a unui neolitic preceramic [7]. Cel presupus era pus în legătură cu orizontul cardial mediteranean, părere combătută cu diferite argumente [8]. După părerea noastră, un neolitic aceramic, deosebit de cel menționat, caracterizat prin domesticirea unor animale, nu credem că poate fi exclus cu totul.

În stadiul actual al cercetărilor, trebuie să admitem că procesul de neolitizare a fost declanșat și desăvîrșit de comunități evoluate, pătrunse din afara regiunilor noastre. Contribuția locală a fost modestă, manifestîndu-se numai în transmiterea unor tipuri de unelte și fiind, în parte, de ordin biologic.

Cele mai vechi comunități neolitice sînt documentate, pînă acum, în Oltenia la : Circea [9], Verbița [10] ,Grădinile [11] și Copăcelu [12], iar în Transilvania la Gura Baciului [13] și Ocna Sibiului [14]. Din datele publicate rezultă că acele colectivități erau înrudite, la origine, cu cele de la sfîrșitul culturii Protoseskio din Grecia și Macedonia. În acele regiuni sudice, ca și în Asia Mică, de unde proveneau predecesorii lor, evoluția neoliticului parcursese, pînă atunci, o serie de perioade (corespunzătoare unor culturi sau mai multor faze), în cursul cărora atît cultura materială, cît și organizarea lor au suferit transformări, treptate, ascendente. Prin urmare, comunitățile de tip Circea, făceau parte dintr-un mare complex cultural balcanic, aflat pe o treaptă de cultură relativ înaltă (în raport cu populațiile vecine) pentru acea vreme și aveau desigur o organizare dezvoltată. În cadrul acelui mare complex cultural au existat variante regionale, care pot fi considerate culturi deosebite. Comunitățile sudice, pe cale de „roire", treptată, s-au răspîndit și au ocupat un teritoriu foarte vast, acoperind cea mai mare parte din întinderea Peninsulei Balcanice și au ajuns, cu timpul, pînă în nordul României. Aceste grupuri de comunități s-au manifestat, în ținuturile noastre, atît din punct de vedere etnic, cît și cultural. Lor li se datorește *neolitizarea* [15].

Primele comunități neolitice, cunoscute pînă în prezent, au pătruns în S-V țării noastre, în Oltenia și, probabil în Banat (unde încă nu sînt atestate). Calea lor de răspîndire dinspre sud, încă nu este destul de clară. Ele au avut de urmat două căi posibile. Calea Vardar-Morava, pînă în N-E Iugoslaviei, de unde vor fi trecut în Banat. A doua cale posibilă era cea de pe valea Strumei, și mai departe pe Isker, pînă în

---

[6] Al. Păunescu, SCIVA, 32, 1981, 4, p. 505—508.
[7] D. Berciu. *Cultura Hamangia*, I, București, 1966, p. 29—31.
[8] Vl. Dumitrescu, Peuce, II, 1971, p. 3—8.
[9] Marin Nica, Dacia, NS, XXI, 1977, p. 13—53.
[10] Corneliu N. Mateescu, SCIV, III, 1952, p. 157—163.
[11] Săpături Marin Nica.
[12] D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 70—73.
[13] N. Vlassa, AMN, IX, 1972, p. 7—28.
[14] Săpături Iuliu Paul.
[15] Eugen Comșa, AAC, XVIII, 1978, p. 69—74.

https://biblioteca-digitala.ro

N-V Bulgariei, de unde au trecut în Oltenia. Trebuie scos cu tărie în evidență faptul că acele comunități sudice ale culturii Gura Baciului—Circea prezintă toate elementele specifice epocii neolitice evoluate (nu numai unele), căci membrii lor se ocupau cu cultivarea primitivă a plantelor, cu creșterea animalelor domestice, foloseau unelte de piatră șlefuită și olărie cu decor pictat și altele.

În stratul inferior de la Circea „La Hanuri" sînt resturi de locuințe de suprafață, modeste. Uneltele sînt de os, silex și obsidiană, piatră șlefuită (topoare plate). Cele de os sînt mai numeroase (sule, spatule). Ceramica din același strat este reprezentată prin cea de uz comun, apoi monocromă roșie sau cenușie (cca 90%) și ceramica pictată (cu culoare albă-gălbuie, pe fond roșu. Sînt motive liniare și în formă de buline rotunde sau alungite, în șiruri)[16]. Complexul Circea I (cel mai vechi) este paralelizat cu Protoseskio. Unul din complexele de tip Protoseskio, acela de la Nea Nikomedeia a fost datat prin metoda C 14 la 6475 ± 150 î.e.n.[17], fapt care permite să considerăm că descoperirile de la noi, respectiv perioada de început a procesului de neolitizare, poate fi datată (cu aproximație) în jurul anilor 6000 î.e.n.

La Circea, în punctele „La Hanuri" și „Viaduct", în diferite straturi, atribuite altor trei faze, sînt atestate și alte complexe care aparțin unor faze deosebite sau unor culturi (cu ceramică pictată), specifice zonei. Ele sînt paralelizate în timp: Circea II cu Preseskio, Circea III cu Seskio, iar Circea IV cu Dimini[18].

Complexul de la Gura Baciului este și el pus în legătură cu o mișcare a grupurilor de origine Protoseskio spre nord, prin estul Iugoslaviei și Banat, pînă în Transilvania[19]. În nivelul cel mai vechi de la Gura Baciului locuințele de tip bordei sînt dispuse în „cuiburi". Uneltele de piatră cioplită s-au făcut, aproape exclusiv, din obsidiană. Topoarele de piatră erau în formă de vălătuc. Din os s-au lucrat sule, spatule și podoabe. Ceramica a fost modelată din pastă cu pleavă. Lipsește cu totul categoria vaselor de uz comun, fiind exclusiv vase fine și foarte fine. Arderea era destul de slabă. Suprafața a fost lustruită cu deosebită grijă. Sînt multe vase de culoare roșie și vișinie. S-au reconstituit străchini semisferice și boluri. Foarte rar decorul s-a făcut din ciupituri. Este specifică seria vaselor pictate, înainte de ardere, cu alb. Decorul se compune din buline ovoidale sau rotunde, în șiruri de benzi drepte ori în unghi; mai rar, în romburi. Plastica este atestată prin rare figurine antropomorfe și prin cîteva zoomorfe. Aceluiași nivel îi sînt atribuite și o serie de capete de piatră, asemănătoare celor de la Lepenski Vir[20].

În zona Porților de Fier, în perioada de început a complexului de la Circea, au viețuit unele comunități ale culturii Schela Cladovei[21], care curînd după aceea au dispărut de pe scena istoriei, fără a constitui fondul pe care s-a format cultura Starčevo-Criș. Această cultură a fost periodizată pentru Iugoslavia de diferiți specialiști; noi ne vom referi la cea în patru faze (I—IV după Vl. Milojčić)[22], din care prima fază nu este prea clară.

[16] Marin Nica, Dacia, NS, XXI, 1977, p. 13—22.

[17] Saul S. Weinberg, în *Chronologies in Old World Archaeology*, Chicago—Londra, 1965, p. 310.

[18] Marin Nica, *op. cit.*, p. 52.

[19] N. Vlassa, AMN, IX, 1972, p. 24.

[20] *Ibidem*, p. 17—21.

[21] Vasile Boroneanț, *op. cit.*, p. 15—39.

[22] Vladimir Milojčić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel-und Südosteuropas*, Berlin, 1949, p. 70—81.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe teritoriul Banatului, deşi s-au efectuat cercetări intense şi săpături, în numeroase aşezări, încă nu s-au descoperit complexe din prima fază[23]. În cursul fazei a doua se constată o pătrundere dinspre vest de-a lungul Dunării, pînă aproape de Orşova. De curînd, comunităţile Starčevo-Criş au fost atestate chiar pînă în N-V Banatului[24]. Remarcăm că în faza Starčevo-Criş III se cunosc aşezări de acest tip pe tot întinsul Banatului[25]. Evoluţia a continuat apoi în Banat şi în faza a IV-a[26]. Menţionăm că în S-E Transilvaniei s-a produs o pătrundere relativ timpurie la nivelul fazei Starčevo-Criş III. Important este faptul că de acelaşi grup se leagă şi descoperirea din sudul Moldovei, de la Trestiana (jud. Vaslui), unde s-au găsit cioburi cu decor pictat, similar celor de la Leţ şi din unele aşezări din Banat[27]. Cu alte cuvinte, procesul de neolitizare din sudul Moldovei s-a produs ca o consecinţă a răspîndirii unor comunităţi Starčevo-Criş, trecute prin trecătorile Carpaţilor Orientali, dinspre S-E Transilvaniei. În stadiul actual al cercetărilor se poate susţine că grupurile Starčevo-Criş, pornite din Banat, au „roit" şi s-au răspîndit pe un teritoriu apreciabil de vast.

Dinspre Banat, comunităţile Starčevo-Criş, s-au răspîndit pe tot întinsul Crişanei, ca şi în Transilvania pînă spre Someş[28]. Înclinăm să credem că a existat şi o pătrundere mai tîrzie, înspre nordul Moldovei, pe la Vatra Dornei, căci materialele de tip Starčevo-Criş (din unele aşezări din nordul Moldovei) prezintă analogii cu cele de la Homorodu de Sus[29], din N-V Transilvaniei. O evoluţie de durată a comunităţilor studiate se constată şi în Moldova. În faza de sfîrşit a culturii, numită Valea Lupului, acele comunităţi au devenit dinamice şi sînt documentate pe o mare parte a teritoriului Moldovei, în nordul R.S.S. Moldoveneşti şi N-E Munteniei.

Cercetările efectuate la Tîrgşor (jud. Prahova) au dus la cunoaşterea unui complex important, despre care se arată că are analogii apropiate în aşezarea de tip Starčevo-Criş de la Verbiţa[30]. Considerăm că, pe baza acestei precizări, se poate formula concluzia : comunităţile Starčevo-Criş s-au răspîndit pe teritoriul Munteniei în două perioade deosebite şi din direcţii diferite. Un prim-grup este legat de descoperirile din Oltenia. Acele comunităţi au ocupat zona de vest a Munteniei, dintre Olt şi Vedea, apoi s-au extins în lungul zonei de dealuri din nord, pînă la Tîrgşor (poate şi mai departe). Cel de-al doilea grup de comunităţi Starčevo-Criş a pătruns, mult mai tîrziu, dinspre Moldova, menţinîndu-se tot în regiunea de dealuri[31].

Prin urmare, considerăm că în decursul unei perioade destul de îndelungate (de peste un mileniu) neolitizarea s-a produs datorită unor comunităţi de origine sudică, în principal, şi s-a realizat prima *unificare culturală şi etnică*, pe cea mai mare parte a teritoriului României, încă din neoliticul timpuriu.

Purtătorii culturii Starčevo-Criş s-au ocupat, mai ales, cu cultivarea plantelor şi cu creşterea animalelor domestice. Aşezările lor se aflau, de obicei, pe margini de terasă sau pe grinduri şi se compuneau, în perioada mai veche, din bordeie (în Oltenia, rotunde cu treaptă) şi din locuinţe de su-

[23] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 39.
[24] *Ibidem*, p. 15—69.
[25] *Ibidem*.
[26] *Ibidem*.
[27] Informaţie de la Eugenia Popuşoi, căreia îi mulţumim şi pe această cale.
[28] N. Vlassa, AMN, III, 1966, p. 9—47.
[29] Săpături T. Bader.
[30] Victor Teodorescu, SCIV, XIV, 1963, 2, p. 264.
[31] Menţionăm de exemplu, cioburile găsite de Gh. Ştefan, lîngă satul Băieşti, jud. Buzău.

https://biblioteca-digitala.ro

prafață (în Moldova). În Banat erau, la început, bordeie și apoi locuințe de suprafață. Au fost folosite peșterile și adăposturile de sub stîncă. Uneltele de silex erau microlite în Banat, iar în Moldova de dimensiuni obișnuite. Din piatră șlefuită se făceau, mai ales, tesle în formă de calapod. Perioadei de sfîrșit i se atribuie cîteva obiecte mici de aramă. Ceramica de uz comun, reprezentată prin recipiente în formă de borcane, cu corp bombat și cu fund îngroșat, era ornamentată cu barbotină, ciupituri, proeminențe, brîuri alveolare. Cea fină constă din castroane semisferice, care aveau fund gros sau inel de fund. Rar, unele vase aveau decor pictat cu alb pe roșu sau cu brun. Faza tîrzie, din Moldova și N-E Munteniei, este caracterizată prin castroane bitronconice, cu suprafața lustruită, cu picior masiv, rotund sau lobat, înalt. Se cunosc și rare figurine feminine[32].

Se pune întrebarea, care era situația în ținuturile unde încă nu sînt atestate complexe de tip Starčevo-Criș. Astfel de așezări lipsesc, pînă acum, în Maramureș și în N-E Transilvaniei. După părerea noastră și acolo există stațiuni de acest tip, dar, din cauza numărului redus al cercetărilor din acele zone, ele nu ne sînt încă cunoscute.

Cu totul altfel se prezintă situația din sudul Munteniei și din Dobrogea. După cum am menționat, în partea de vest a Munteniei, în zona județelor Teleorman și Olt, sînt mai multe descoperiri care dovedesc că în acea parte au trăit comunități de tip Starčevo-Criș, pătrunse dinspre Oltenia. În restul cîmpiei din Muntenia, situația este încă neclară. S-ar putea ca regiunea actualului județ Brăila să fi fost prea umedă și de aceea neprielnică vieții omenești.

În ultimii ani, în privința neoliticului timpuriu din Dobrogea, s-au dus discuții contradictorii. S-a susținut că, din cauza unei transgresiuni, în perioada respectivă, acel teritoriu nu ar fi fost locuit[33]. Presupunem că în Dobrogea este foarte probabilă prezența unor vestigii rămase de la un grup de comunități neolitice timpurii, făcînd parte din același mare complex cultural cu Starčevo-Criș, pătruns dinspre sud. Dacă ținem seama de descoperirea pe o dună de la Garvăn[34] (jud. Tulcea) a unui lot modest de microlite, ca și de complexul mezolitic de la Straja[35] (jud. Constanța) sîntem în măsură să spunem că, după toate probabilitățile, fondul local este constituit, și în Dobrogea, de grupurile tardenoasiene.

Cultura Starčevo-Criș a fost paralelă în timp, în ținuturile estice, cu faza a III-a culturii Bugo-nistriene din nordul R.S.S. Moldovenești[36], cînd elementele Starčevo-Criș sînt dominante în ceramică.

În timp ce în regiunile noastre se desfășura evoluția culturii Starčevo-Criș, la sud de Balcani viețuiau comunitățile culturii Karanovo I și II, făcînd parte din același complex cultural[37].

Culturii studiate aici, în sudul Iugoslaviei îi corespunde (conform periodizării lui M. Garašanin) : faza Starčevo II a (descoperirile din stratul

---

[32] M. Petrescu-Dîmbovița, ActaArchBudapesta, IX, 1958, p. 53—68; Eugen Comșa, AAC, I. 1959. 2, p. 173—190; Victor Teodorescu, op. *cit.*, p. 251—268; N. Vlassa, AMN, III, 1966, p. 9—47; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 15—69.

[33] Alexandra Bolomey, Dacia, NS, XXII, 1978, p. 5—8.

[34] Eugen Comșa, SCIV, IV, 1953, 3—4, p. 750.

[35] Al. Păunescu, SCIV, 29, 1978, 2, p. 277—282.

[36] V. I. Markevici, *Bugo-dnestrovskaia kultura na territorii Moldavii*, Chișinău, 1974, p. 165.

[37] Săpături G. Georgiev.

https://biblioteca-digitala.ro

Vîrşnik I); faza Starčevo II b (cele din stratul Vîrşnik II) şi faza Starčevo III (cele din stratul Vîrşnik III)[38].

Probe de C 14, aparţinînd acestei culturi, din complexele de pe teritoriul nostru, încă nu au fost analizate. Pentru exemplificare amintim că o probă din faza Starčevo III din Iugoslavia de la Gorna Tuzla, datează de la 4889 ± 75 î.e.n. (GrN 2059)[39], iar alte probe din staţiuni de tip Körös din Ungaria sînt datate la: 5332 ± 100 î.e.n. (Bln 75); 4693 ± 100 î.e.n. (Bln 115) şi 4611 ± 100 î.e.n. (Bln 86)[40].

În partea de N-V a ţării noastre, după cultura Starčevo-Criş a urmat cea numită Ciumeşti[41]. Variatele categorii de materiale specifice, mai cu seamă unele elemente ale ceramicii, fac posibilă precizarea că această cultură s-a format ca o consecinţă a simbiozei dintre două grupuri umane, de origini deosebite. Rolul principal l-au avut elementele de origine sudică, de la periferia de N—V şi vest a arealului culturii Starčevo-Criş, oglindite prin compoziţia pastei ceramice şi printr-o serie de ornamente de tradiţie Starčevo-Criş, cum sînt adîncurile făcute cu unghia. De altfel, se ştie că un grup de comunităţi Starčevo-Criş au ajuns să trăiască în apropierea cursului inferior al Someşului[42]. Un alt element, ce reprezintă, de fapt, vechea populaţie locală, este reflectat de felurite unelte microlite de obsidiană şi de silex de caracter tardenoasian[43]. Prin simbioza celor două elemente s-a format treptat cultura Ciumeşti. Zona ei de constituire se află în jumătatea de nord a Crişanei, în vestul Maramureşului şi în N—E R.P. Ungare. Formarea culturii se plasează în perioada de la sfîrşitul neoliticului timpuriu. În vestul României se poate vorbi despre contemporaneitatea dintre începutul culturii Ciumeşti şi sfîrşitul culturii Starčevo-Criş. După aceea, arealul culturii Ciumeşti s-a extins spre sud, acoperind o mică parte din cel al purtătorilor culturii Starčevo-Criş.

Aria de răspîndire a culturii Ciumeşti se întindea pe un teritoriu nu prea vast, ocupat treptat, mai cu seamă în perioada de început a evoluţiei ei. Acele comunităţi au vieţuit în estul R.P. Ungare, mai ales, între graniţa ţării noastre şi Tisa, unde se cunosc zeci de aşezări de acest tip. Colegii unguri au definit, în zona Someşului inferior, un grup numit Szatmar[44], documentat şi la noi în Cîmpia Careilor, grup care constituie începutul culturii. Descoperirile mai tîrzii din estul Ungariei au fost reunite sub denumirea de cultura „Ceramicii liniare a Alföldului" [45], care s-a continuat în zonă prin cîteva grupuri cu ceramică pictată (fiecare grup cu alt nume dat de cercetători). Cultura este documentată şi în Slovacia, unde este numită cultura cu „Ceramică liniară est-slovacă"[46]. Cercetătorii sovietici au descoperit astfel de aşezări în S-V regiunii transcarpatice.

În ţara noastră, comunităţile culturii au trăit în zona de dune din N-V şi pînă la Crişul Repede, în sud. Descoperirile făcute de către N. Vlassa în peşterile din Cheile Turzii şi altele din regiune fac posibilă extinderea ariei şi în vestul Transilvaniei.

---

[38] M. Garašanin, *Praistorija na tlu S.R. Srbije*, I, Belgrad, 1973, p. 38.
[39] *Ibidem*, p. 57.
[40] Robert W. Ehrich, în *Chronologies in Old World Archaeology*, p. 440.
[41] Eugen Comşa, AAC, XIII, 1973, p. 39—49.
[42] La Homorodu de Sus (Săpături T. Bader).
[43] Al. Păunescu, Dacia, NS, VIII, 1963, p. 467—475.
[44] N. Kalicz şi J. Makkay, Symposium über die aktuellen Fragen der Bandkeramik, Szekesfehervár, 20—22 mai 1970, p. 1—8.
[45] N. Kalicz, *Dieu d'argile*. Budapesta, 1970, p. 28—31.
[46] L. Hajek, AR, IX, 1957, 1, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

În evoluția lor comunitățile Ciumești, din N—V, au parcurs cîteva faze. Două dintre ele au fost definite prin descoperirile de la Ciumești[47], apoi s-au făcut unele completări pe baza materialelor de la Săcuieni[48]. Analiza materialelor descoperite la Berea ne-a permis definirea a două faze. Prima, și cea mai veche cunoscută pînă acum în țara noastră, este cea atestată în complexul închis Berea I, aflat pe panta lină a unei dune înalte. Acolo a fost delimitat un strat de cultură de 0,50 m grosime, dar majoritatea materialelor erau masate în jurul locuinței modeste[49]. Materialul ceramic din faza Berea I este caracterizat prin pastă cu pleavă și decor din barbotină și linii ondulate larg și trasate. Reținem numărul mare de unelte (510 piese), în majoritate din obsidiană cenușie, din zona Tokay. Altele sînt de silex și gresie silicifiată. Predomină lamele, urmate de trapeze (cu formă specifică fazei), apoi răzuitoare pe lamă și nuclee[50].

Din cealaltă fază s-a descoperit o așezare în punctul numit Berea IX. Aici apar vase cu picior. Partea lor superioară este ca un taler, iar piciorul tronconic e mai scund decît în faza precedentă. Apar și fragmente cu decor pictat[51]. Predomină microlitele lucrate din obsidiană, dar trapezele sînt de alt tip. Acestea aparțin fazei Berea IX[52].

Raportul cronologic dintre cele două faze, în lipsa de observații stratigrafice, se poate preciza în funcție de criterii tipologice. După părerea noastră, caracteristicile ceramicii din faza Berea I indică o vechime mai mare a acestei faze în raport cu faza Berea IX, mai evoluată, mai ales, dacă ținem seama și de existența ceramicii pictate[53]. Studierea materialelor din lotul A de la Săcuieni a permis îmbogățirea documentării în privința vaselor cu decor pictat din faza Berea IX. În schimb, lotul B de la Săcuieni, din punct de vedere tipologic, este mai tîrziu decît faza Berea IX[54].

Cultura Ciumești nu trebuie confundată cu cea a Ceramicii liniare și cu atît mai puțin, cu o fază veche a ei. În realitate, este vorba de două culturi cu totul deosebite. La baza evoluției lor, în Europa Centrală și est-centrală, au stat unele elemente comune, mezolitice locale și altele de origine sudică. În perioada de început, cele două culturi au fost, în oarecare măsură, înrudite (elementul comun constituindu-l cultura Starčevo-Criș), dar, după aceea, contactul dintre ele s-a rupt și evoluția lor s-a desfășurat pe căi cu totul deosebite. Cultura Ceramicii liniare a fost deosebit de dinamică în timp, comunitățile ei răspîndindu-se pe un spațiu foarte vast. În schimb, cele ale culturii Ciumești și-au continuat evoluția pe un teritoriu restrîns, fără modificări prea mari. Pe teritoriul României, aria de răspîndire a culturii Ciumești, în sens larg, poate că a venit în contact cu aceea a culturii Ceramicii liniare, dar foarte tîrziu și numai în zona cursului mijlociu al Mureșului[55].

Ținînd seama de observațiile din Muntenia și anume din aria Dudești, cu care cultura Ciumești are analogii, în privința elementelor componente și ale evoluției, constatăm că în faza veche Dudești, prin unele ornamente caracteristice ceramicii, se aseamănă cu cele din faza Berea I, ceea ce per-

[47] Eugen Comșa, AAC, XIII, 1973, p. 39—49.
[48] Eugen Comșa și Z. Nanași, SCIV, 23, 1972, 1, p. 3—17.
[49] Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 467—475; Eugen Comșa, Dacia, NS, VII, 1963, p. 477—484.
[50] Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 467—475.
[51] Eugen Comșa, AAC, XIII, 1973, p. 43—45; Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 470—471.
[52] Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 43—45.
[53] *Ibidem*, p. 45.
[54] Eugen Comșa și Z. Nanași, *op. cit.*, p. 3—17.
[55] Eugen Comșa, AAC, XIII, 1973, p. 39—49.

https://biblioteca-digitala.ro

mite să presupunem că fazele respective ale celor două culturi au fost, în parte, contemporane[56].

La sfîrșitul neoliticului timpuriu, din motive pe care încă nu le cunoaștem, poate de ordin climatic sau din cauze legate de activitatea economică, respectiv de o intensificare a cultivării primitive a plantelor, s-a produs o dinamizare a comunităților din diferite părți ale Europei.

O mișcare de populație se constată și în cuprinsul Peninsulei Balcanice. Folosind același culoar al Vardarului și al Moravei, o serie de comunități de tip Vinča, caracterizate, printre altele, prin categoria de vase de dimensiuni medii, de culoare cenușie și neagră, ornamentate cu caneluri, au ajuns pînă în N—E Iugoslaviei și în Banat, înlocuind treptat pe cele ale culturii Starčevo-Criș[57]. Cele două serii de comunități au fost un anumit timp contemporane, în regiuni diferite, producîndu-se între ele unele contacte, vasele cenușii cu decor canelat ajungînd la distanțe apreciabile de limitele teritoriului locuit de ei. De exemplu, astfel de cioburi se cunosc în așezarea de tip Starčevo-Criș de la Hărman[58], iar de curînd au fost semnalate și într-un complex de același tip din nordul Moldovei, la Suceava[59]. Mai amintim că unul din primele contacte între comunitățile Starčevo-Criș și Vinča este oglindit de descoperirile de pe Ostrovu Banului, unde în nivelul superior, împreună cu materiale specifice Starčevo-Criș, s-a găsit o figurină feminină de lut ars, de tip Vinča, avînd mască triunghiulară[60].

Evoluția culturii Vinča a fost împărțită în Iugoslavia în cîteva faze: după periodizarea lui Vl. Milojčić în fazele: A, B 1, B 2, C, și D[61]; iar după M. Garašanin în fazele: Vinča-Turdaș I, Vinča-Turdaș II, Vinča-Pločnik I, Vinča-Pločnik II a și Vinča-Pločnik II b[62]. Pentru teritoriul nostru am căutat să definim diferitele faze pe baza descoperirilor de la noi. Prin săpăturile de la Liubcova, am sugerat precizarea elementelor specifice fazelor: Orniță (= Vinča B I— B 2) și Orniță-Vest (= Vinča B 2—C1)[63]. În sinteza sa asupra neoliticului Banatului, Gh. Lazarovici a menținut periodizarea culturii, cu fazele A, B, C și D, primele două subîmpărțite în etape[64].

Comunitățile culturii Vinča s-au stabilit, pentru multă vreme, în lungul Dunării bănățene. De acolo ele s-au răspîndit, încă din prima fază, spre est și S—E în Oltenia, unde au ajuns, treptat, pînă aproape de vărsarea Jiului în Dunăre[65]. Pe teritoriul din vestul Olteniei ele au venit în contact cu purtătorii culturii Dudești.

Săpăturile de la Liubcova și din alte complexe au făcut posibilă cunoașterea mai amănunțită a elementelor specifice culturii. Amintim că tipurile de așezare sînt deosebite de cele obișnuite în ținuturile din sudul țării. Ele se aflau pe margini de terasă și, se pare, reflectă deplasări „ciclice", cu toate că sînt prevăzute cu șanțuri de îngrădire. Într-o fază mijlocie a culturii, populația se dovedește a fi destul de densă, cum rezultă

---

[56] Idem, PZ, 46, 1971, 2, p. 244—245.
[57] Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 72.
[58] Eugen Comșa, Aluta, 1970, p. 35—42.
[59] Informație de la N. Ursulescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.
[60] Informație de la P. Roman, căruia îi mulțumim și pe această cale.
[61] Vladimir Milojčić, *op. cit.*, p. 69.
[62] M. Garašanin, *op. cit.*, p. 96.
[63] Eugen Comșa, Dacia, NS, XIII, 1969, p. 11—44.
[64] Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 77—139.
[65] Pînă la Rast. Săpături Vl. Dumitrescu.

https://biblioteca-digitala.ro

din întinderea (de peste 200 m lungime) a așezării de la Liubcova (din faza Orniţa). Amintim și locuinţele de suprafaţă, cu dimensiuni apreciabile.

Schimburile de materii prime se făceau pe atunci, în Banat, pe distanţe mari. De exemplu, silexul de tip „bănăţean", din care s-au lucrat mai multe unelte de la Liubcova, era obţinut de la o distanţă mare, tocmai din preajma izvoarelor Begăi. Același fapt îl reflectă și o piesă de obsidiană albicioasă, neobișnuită pentru ţinuturile noastre, transmisă de undeva din sud [66]. De asemenea, rocile, din care se făceau uneltele de piatră șlefuită, erau aduse de la distanţe de zeci de kilometri, tocmai din Munţii Mehedinţilor (ne referim la argile metamorfozate și la cuarţit argilos). S-au folosit unelte specifice, neperforate, cu secţiune plan-convexă. O altă caracteristică este aceea că purtătorii culturii au întrebuinţat multe unelte de os (împungătoare, spatule, dăltiţe), ca și vîrfuri de săgeată și harpoane de corn.

Un alt element specific este ceramica fină arsă în două culori (roșu și negru), precum și seria vaselor cu picior înalt, svelt, lăţit simetric în partea inferioară. Multe din vasele amintite au decorul din caneluri orizontale, oblice, în căpriori și, mai rar, cu benzi „punctate". Comunităţile culturii au folosit numeroase figurine feminine de lut ars, adesea frumos ornamentate (cu decor incizat și vopsit cu roșu), caracterizate prin măști de diferite forme. Sînt de semnalat și figurine cu cap mobil[67].

Grupuri de comunităţi Vinča au „roit" înspre nord și, mai ales, spre N—E. În N—V Banatului ele au intrat în legătură cu vecinii din acele părţi, cu purtătorii culturi Szakalhat (răspîndită în special în ţinuturile din S—E Ungariei). Datorită contactelor strînse, desigur pașnice, în zonă s-a format un aspect cultural mixt, numit Bucovăţ[68]. Menţionăm că în perioada dată, în părţile de vest ale Banatului au început să se formeze tellurile. Unul din acestea este și cel de la Parţa[69].

După părerea lui M. Garašanin, fazele Vinča-Turdaș I și II au fost paralele în timp cu cultura Veselinovo-Komotini (= Karanovo III) din Tracia, cu neoliticul tîrziu (?) din Macedonia. În Tesalia s-ar fi desfășurat la începutul perioadei fazele tîrzii ale culturii Dimini și apoi cultura Larisa[70]. De curînd, K. Gallis a susţinut, pe bază de observaţii stratigrafice, că în realitate, în Tesalia, materiale de tip Larisa s-au descoperit în cîteva obiective, în asociere cert cu cele din faza Tsangli a culturii Dimini, ceea ce îi permite să definească o fază Tsangli-Larisa, paralelă cu începutul culturii Vinča[71].

O probă din faza Vinča A, de la Vinča a fost datată la 4426 ±60 î.e.n. (GrN 1546), iar o alta din faza Vinča D, din aceeași așezare la 4070 ± 160 î.e.n. (GrN 1537)[72]. De la Liubcova a fost analizată o probă C 14, din faza Orniţa, datată la 4225 ± 85 î.e.n. (Bln 2133)[73].

În S—V Transilvaniei, într-o regiune deosebit de prielnică vieţii omenești, colectivităţile Vinča constituie elementul principal ce a contri-

---

[66] Eugen Comșa, Dacia, NS, XIII, 1969, p. 20—21.
[67] *Ibidem*, p. 37—41.
[68] Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 143—145.
[69] Informaţie de la Gh. Lazarovici, căruia îi mulţumim și pe această cale.
[70] M. Garašanin, *op. cit.*, p. 120—121, tabel.
[71] Kostas J. Gallis, *Tsangli-Larisa phase*, comunicare prezentată la 18 septembrie 1983, la Congresul de la Xanthi.
[72] Robert W. Ehrich, *op. cit.*, p. 440.
[73] Analiză făcută prin amabilitatea dr. Hans Quitta, căruia îi mulţumim și pe această cale.

https://biblioteca-digitala.ro

buit la formarea culturii Turdaş. Unii specialişti consideră că sub ambele denumiri apare aceeaşi cultură.

Purtătorii culturii Turdaş au utilizat pe scară foarte largă silexul „bănăţean", deoarece zăcămintele se aflau în cuprinsul arealului „turdăşean".

În general, s-au folosit foarte multe unelte de piatră şlefuită, cu secţiune plan-convexă, de tradiţie Vinča. Ele serveau drept tesle. În aria Turdaş se întîlnesc numeroase unelte de piatră perforate (cu orificiu cilindric sau tronconic, realizat din două părţi). La Turdaş s-au descoperit multe unelte de corn de cerb, utilizate ca săpăligi (unele cu decor incizat), şi de os: împungătoare, dăltiţe, spatule, cîrlige.

În ceramică s-au păstrat forme de vase Vinča, dar sînt şi forme specifice (vase cu gura pătrată). Decorul vaselor este alcătuit din benzi cu suprafaţa acoperită cu înţepături prelungi (benzile sînt în V, oblice sau în zigzag). S-au mai făcut ornamente şi din linii incizate, ondulate, în zigzag, arcuite şi, desigur, canelurile. În aşezarea eponimă s-au descoperit numeroase fusaiole, multe din ele cu diferite semne incizate, considerate de unii cercetători ca aparţinînd unei scrieri primitive.

Plastica este bogată. Figurinele feminine sînt de o mare variabilitate tipologică. Multe au o mască pe faţă. Pe cîteva sînt redate piese de îmbrăcăminte şi, mai ales, podoabe. Menţionăm şi reprezentările feminine (în diferite poziţii) în relief de pe vase[74].

Materialele ceramice descoperite în aşezarea eponimă indică şi raporturile avute cu alte arii culturale, mai apropiate sau mai depărtate. Un ciob are decorul incizat: benzi cu suprafaţa acoperită cu o reţea de linii, oglindind faptul că o fază de la începutul culturii Turdaş a fost paralelă şi în contact cu faza Fundeni a culturii Dudeşti[75]. O serie de cioburi de la Turdaş sînt de tip Giuleşti şi Precucuteni II, reflectînd contemporaneitatea unei faze Turdaş (deci unei faze mijlocii) cu fazele amintite din culturile Boian şi Precucuteni[76]. Relaţiile vestice sînt atestate de cîteva fragmente de tip Želizovce[77], ajunse în aşezare de-a lungul Mureşului, iar cîteva cioburi au decor trasat specific culturii Ciumeşti[78].

Cu timpul comunităţile Turdaş s-au răspîndit în partea de N—V a Transilvaniei şi ulterior au contribuit la formarea unor aspecte culturale locale.

Ţinuturile din sudul Crişanei au fost locuite în aceeaşi vreme de comunităţile culturii Szakalhát, slab reprezentate la noi[79].

În partea de sud a Munteniei locuiau comunităţile culturii Dudeşti, din prima ei fază Malu Roşu. Pînă acum, în zonă nu se cunoaşte nici un complex din neoliticul timpuriu. Dacă facem o comparaţie cu alte regiuni, de la noi şi de la sud de Dunăre, cu aceleaşi condiţii de mediu, ajungem la concluzia că acolo neolitizarea s-a produs mult mai devreme decît în sudul Munteniei, ceea ce ne face să presupunem că pentru acest teritoriu ne lipsesc din documentarea actuală, una sau chiar cîteva etape neolitice, mai vechi. Ar fi greu de admis ca populaţia din Muntenia, înconjurată de ţinuturi neolitizate, să fi fost inclusă în acest proces mult mai tîrziu. În

---

[74] Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 87—102.
[75] Roska Márton, *Sammlung Zsófie von Torma*, Cluj, 1941, pl. CVIII/3—4.
[76] *Ibidem*, pl. CXV/1—28.
[77] *Ibidem*, pl. CXIII/17.
[78] *Ibidem*, pl. CXI/3.
[79] Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 143—155.

https://biblioteca-digitala.ro

sprijinul afirmației menționăm că materialele ceramice descoperite în așezarea din prima fază Dudești prezintă un stadiu avansat de evoluție. După cum am arătat, etapele mai vechi încă nu se cunosc, dar elementele componente ale primei faze Dudești, permit să definim originea și poziția lor cronologică și să bănuim situația din perioada mai veche, pentru care încă nu dispunem de descoperiri clare. Cu prilejul săpăturilor din așezarea din prima fază Dudești au fost scoase la iveală diferite categorii de materiale. Uneltele de silex, foarte numeroase, sînt caracterizate prin dimensiunile lor mici (microlite). O parte din ele au forme geometrice (trapeze). Prezența în mare număr a microlitelor, ca și formele geometrice amintite, reflectă faptul că unul din elementele componente mai vechi, locale, este cel tardenoasian la care s-au adăugat, cu timpul, în cursul neoliticului timpuriu evoluat, unele elemente de caracter sudic.

Unii dintre specialiștii noștri, atunci cînd s-a descoperit și definit cultura Dudești, au considerat, date fiind asemănările categoriei de vase negre cu decor canelat, că de fapt este un complex legat de cultura Vinča[80]. Precizarea conținutului, în urma săpăturilor, din cîteva așezări, a permis delimitarea arealului culturii Dudești[81] și dovedirea că este o cultură deosebită de cultura Vinča, dar avînd unele elemente asemănătoare.

Evoluția culturii a fost împărțită în trei faze : Malu Roșu, Fundeni și Cernica. Cartarea pe faze a arealelor indică o variabilitate destul de mare. În prima fază comunitățile sînt atestate din vestul Olteniei (Cleanov) și pînă la Dudești. În faza Fundeni sînt indicii că purtătorii ei s-au extins înspre N—E Munteniei, iar în faza Cernica, aria lor s-a restrîns din nou, cuprinzînd numai S—E Olteniei și o parte din sudul Munteniei, pînă la Grădiștea Ulmilor.Subliniem că în partea de vest a arealului și la sud de Dunăre, evoluția purtătorilor culturii Dudești a continuat. Astfel, la Hotnița[82], materialele ceramice dovedesc că acele comunități au dăinuit pînă în faza Giulești a culturii Boian. În toate fazele sînt reprezentate trei categorii de vase :

— Cele de uz comun în formă de borcane, mai ales, cu pereții arcuiți, cu decor din brîuri alveolare și proeminențe ; categorie care prin forme și ornamente, cu unele mici modificări, se va perpetua pînă la sfîrșitul epocii, în regiune. Fiind cea mai modestă categorie ceramică, ea oglindește continuitatea etnică a populației.

— Vasele piriforme și alte diferite recipiente ornamentate în prima fază prin motive alcătuite din linii late, trasate cu un instrument cu vîrful bont. În a doua și a treia fază, decorul de bază era alcătuit din benzi regulate, în trepte, mărginite de cîte două linii incizate. Suprafața benzilor era acoperită cu rețea de linii oblice.

Vasele celor două categorii erau modelate din pastă amestecată cu pleavă, și mai rar cu concrețiuni calcaroase pisate.

— Vase de dimensiuni mijlocii și mici, piriforme, sau pahare, din pastă fină, cu pereți subțiri, de culoare cenușie sau neagră, ornamentate cu caneluri orizontale, oblice sau în căpriori[83]. Subliniem că această categorie ceramică s-a menținut în uz vreme îndelungată, în tot cursul evoluției culturii Dudești și apoi, în continuare, pînă la sfîrșitul culturii Boian. Unele elemente de decor canelat păstrîndu-se și mai tîrziu în cultura Gumelnița.

[80] D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 42—43.

[81] Eugen Comșa, PZ, 41, 1971, 2, p. 195—249.

[82] Săpături N. Angelov.

[83] Date amănunțite sînt prezentate la Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 195—249.

https://biblioteca-digitala.ro

Aria culturii Dudești părea oarecum izolată și restrînsă în comparație cu acea a culturii Vinča. Cu toate acestea, cu ani în urmă, am arătat că ne aflăm în fața unui proces, paralel în timp, de răspîndire a ceramicii canelate dinspre sud, nu numai pe calea Vardar-Morava, ci pe un front larg, de la țărmul Mării Negre pînă în estul Iugoslaviei, iar căile urmate de acele comunități erau mai multe, inclusiv una sau cîteva, aflate în jumătatea de est a Peninsulei Balcanice. Prin răspîndirea acestor comunități s-a ajuns la formarea culturii Dudești în Cîmpia Română și poate chiar lor li se datorește neolitizarea din sudul Munteniei.

După cum am amintit, aria Dudești părea restrînsă și izolată în raport cu vastul areal Vinča. Descoperiri recente făcute pe țărmul Mării Negre, în partea de N—V a Asiei Mici, la Demirci Hüyük, indică faptul că problemele culturii Dudești sînt mult mai complexe decît s-a crezut pînă acum. Despre unele materiale ceramice de la Demirci Hüyük, s-a vorbit încă din anul 1976, la Simpozionul de la Varna[84]. Erau fragmente ceramice puține, dar, chiar și așa, unele puteau fi atribuite cu certitudine culturii Dudești. Ele au fost prezentate ca datînd din epoca neolitică. La discuțiile ce au urmat am precizat apartenența culturală a lotului respectiv. De curînd, la Xanthi, în cadrul Simpozionului din 1981, s-au prezentat numeroase desene după alte materiale ceramice adunate din tellul de la Demirci Hüyük[85]. Multe sînt ornamentate cu benzi hașurate, în trepte, specifice fazei Fundeni a culturii Dudești. Materialele prezentate la Xanthi nu proveneau dintr-un strat de cultură bine precizat stratigrafic. În discuția avută le-am determinat cultural. Este evident că există o anumită legătură între materialele strînse la Demirci Hüyük și cele ale culturii Dudești. În stadiul actual al cercetărilor, este mai greu de presupus că s-a produs o expansiune a comunităților Dudești din sudul României pînă în N—V Asiei Mici. Este mai curînd de acceptat ipoteza că, în perioada corespunzătoare la noi începutului neoliticului mijlociu, purtătorii unei culturi neolitice, deplin formate, s-au răspîndit dinspre N—V Asiei Mici, prin ținuturile din estul Peninsulei Balcanice, pînă în Cîmpia Română. O așezare intermediară, similară, pare să fie cea de la Usoe I[86].

Se cuvine subliniat că purtătorii culturii Dudești au folosit figurine feminine, în mare măsură deosebite în privința redării poziției și tipului față de cele din aria Vinča, dar cu analogii apropiate în vestul Asiei Mici[87].

În funcție de o descoperire de la Dudești, unde la periferia așezării, într-un complex închis (o groapă cu materiale ceramice numeroase) din faza mijlocie a culturii Dudești, s-au găsit o serie de cioburi specifice, prin forme și decor, fazei mijlocii a Ceramicii liniare[88], se poate susține că fazele evoluate ale culturii Dudești au fost paralele în timp cu fazele tîrzii ale culturii Ceramicii liniare din Moldova. Observații făcute în diferite complexe arată că perioada de început a culturii Dudești a fost contemporană cu sfîrșitul culturii Starčevo-Criș, apoi cu o fază timpurie a culturii Vinča și cu una de început a culturii Ciumești. Faza Fundeni poate fi paralelizată cu o fază a culturii Turdaș. La sud de Dunăre, în aceeași vreme se desfă-

---

[84] M. Korfmann, Studia Prachistorica, 1—2, Sofia, 1978, p 88—95.

[85] Materiale prezentate de Jürgen Seeher în legătură cu comunicarea „Neolithische Keramik von Demircihüyük".

[86] Informație de la H. Todorova, căreia îi mulțumim și pe această cale.

[87] Olaf Höckman, *Die menschengestaltige figural Plastik des südösteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit*, Hildesheim, 1968, II, pl. 2, 3, 8, 11, 12, 14,

[88] Eugen Comșa, SCIV, 20, 1969, 4, p. 567—573.

https://biblioteca-digitala.ro

şura evoluţia culturii Hotniţa I, iar la sud de Balcani cultura Karanovo III—IV.

Comunităţile culturii Ceramicii liniare au fost deosebit de active. Spre est ele au pătruns în vestul Ucrainei, iar cu timpul, într-o fază evoluată, de-a lungul Carpaţilor, au început să se răspîndească în Moldova şi în ţinuturile vecine (spre est), într-o vreme cînd zona din nord-estul Moldovei era locuită de comunităţi din faza IV a culturii Bugo-nistriene[89]. Remarcăm că în acea fază predominau elementele culturii Nipru-Donеţ[90]. A fost cercetată mai intens aşezarea de la Glăvăneştii Vechi. Pe teritoriul Moldovei, ele au trăit vreme îndelungată, cu o evoluţie în cîteva faze[91]. În prezent, se cunosc mai bine cele reprezentate la Glăvăneştii Vechi[92], aşezare mai veche, şi cea de la Tirpeşti, din perioada de sfîrşit a culturii[93]. Aceasta a fost datată pe baza unor probe de C 14 la : 4220 ± 100 i.e.n. (Bln 800) şi la 4295 ± 100 i.e.n. (Bln 801)[94].

Ocupaţiile erau cele obişnuite : cultivarea plantelor, creşterea vitelor, vînătoarea şi altele. Procentual, oasele de animale domestice sînt de aproape două ori mai multe decît cele vînate (62,56 % la 37,43 %)[95].

Aşezările erau situate pe margini de terase sau pe grinduri. Locuinţele de suprafaţă, rectangulare, erau distanţate. Problema lor încă nu este rezolvată. Gropile destul de mari, prelungi, existente în fiecare aşezare, ne fac să presupunem, prin analogie, că şi în Moldova acei oameni au construit locuinţe reprezentate din cîteva şiruri de găuri de pari, ca şi la Bylany (Cehoslovacia).

Uneltele utilizate erau de silex (mai ales „de Prut") : lame, microlame, răzuitoare, cîteva microlite geometrice. Sînt şi unelte de obsidiană. Cele de piatră şlefuită se făceau în „ateliere", iar ca tip sînt, mai ales, tesle (în formă de calapod). Piesele de os sînt foarte rare (sule, spatule). Ceramica este din pastă cu pleavă, cuardere slabă. Vasele de uz comun aveau corp bombat, cu şir de adînciturі în lungul buzei, brіuri în relief, proeminenţe pastilate sau prelungi. Vasele din pastă fină sînt boluri, cu perete arcuit, străchioare, vase piriforme. De obicei, vasele din această categorie sînt cenuşii sau negre, lustruite, cu decor incizat din linii paralele (întrerupte prin capete „de note muzicale") în spirale sau semicercuri îmbucate, linii în unghi, rar metope. Lipseşte plastica, dar pe unele vase sînt reprezentate, în relief, chipuri umane[96].

Cu timpul acele comunităţi s-au răspîndit spre sud, fiind documentate pe aproape tot întinsul Moldovei, cu excepţia cîmpiei din S—E. Din Moldova, în faza tîrzie, un grup a pătruns în S—E Transilvaniei şi de acolo, treptat, a ajuns pînă la Mureşul mijlociu[97]. Contactele, respectiv contemporaneitatea parţială, sînt oglindite de mai multe cioburi „liniare" aflate în aşezarea de la Lumea Nouă[98].

---

[89] V. I. Markevici, *op. cit.*, p. 165.

[90] *Ibidem*, p. 165.

[91] Ion Nestor, SCIV, II, 1951, 2, p. 17—26 ; Eugen Comşa, SCIV, XI, 1960, 2, p. 217—242.

[92] Ion Nestor, *op. cit.*, p. 17—26 ; Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 217—242.

[93] Silvia Marinescu-Bîlcu, PZ, 46, 1971, 1, p. 4—36.

[94] Vl. Dumitrescu, Apulum, XII, 1974, p. 38, nr. 1—2.

[95] Eugen Comşa, *Creşterea animalelor domestice în cursul epocii neolitice pe teritoriul Moldovei* (în ms.).

[96] Eugen Comşa, SCIV, XI, 1960, 2, p. 217—242.

[97] Idem, Alba Regia, 12, 1972, p. 173—178.

[98] D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, 1966, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro

Din Moldova, un alt grup restrins de comunități s-a răspîndit în N—E Munteniei, pătrunzînd pînă la Sudiți, lingă Călmățui. Este, pînă acum, cel mai sudic complex al culturii amintite. În împrejurimile satului amintit, comunitatea „liniară" a vieţuit vreme îndelungată, formîndu-se aspectul cultural Sudiți[99].

Unele descoperiri din Dobrogea au fost atribuite unei perioade vechi neolitice, corespunzătoare neoliticului aceramic[100] și altele aspectului „cardial"[101]. Părerea a fost combătută de mai mulți cercetători[102].

Pe teritoriul dintre Dunăre și Mare, cea mai veche cultură neolitică, despre care avem date, este cultura Hamangia. Studierea amănunțită a complexului de lingă Baia-Hamangia a fost făcută în anii de după 1950[103]. Cultura Hamangia este considerată ca fiind de origine meridională, ea prezentînd o serie de elemente cu analogii în Asia Mică. În stadiul actual al cercetărilor, specialiștii sînt de părere că purtătorii culturii Hamangia au ajuns în Dobrogea de-a lungul țărmului Mării Negre. Așezările lor sînt răspîndite pe aproape tot întinsul Dobrogei, pînă în nordul lacului Razelm.

În urma unor cercetări îndelungate, din mai multe așezări și necropole[104], a fost elaborată periodizarea culturii. Din datele publicate, nu este clar totuși dacă sînt sigure cele cinci faze postulate sau sînt valabile numai trei din ele. Acestea din urmă fiind sigure. Cît privește începuturile culturii, descoperirile făcute pe o popină de lîngă Coslogeni (jud. Călărași) au dus la constatarea că în cuprinsul complexului există un strat de cultură Hamangia din prima fază numită Goloviţa. În același strat s-au găsit materiale de tip Bolintineanu[105]. Descoperirea dovedește că primele faze sigur cunoscute ale culturilor Boian și Hamangia au fost contemporane. Faptul este confirmat și de materialele de tip Bolintineanu, găsite la Cernavoda[106]. Un contact direct între comunitățile Hamangia și cele Giulești a existat chiar pe teritoriul Dobrogei. La Hîrșova, în tellul neolitic, este un strat de la sfîrșitul fazei Giulești, suprapus de unele nivelări în care sînt și materiale din faza Ceamurlia de Jos[107]. În așezarea de la Cernavoda, aparținînd culturii Hamangia, s-au găsit cioburi din faza Vidra. Acestea se aflau printre resturile unei locuințe (distruse prin foc) dintr-o etapă avansată Hamangia, care suprapunea urme de locuire din faza Ceamurlia de Jos[108]. Comunitățile fazei de tranziție la cultura Gumelnița au pătruns dinspre vest și S—V și au pus capăt culturii Hamangia, ocupînd toată Dobrogea și asimilînd unele elemente Hamangia[109].

O probă C 14 de la Baia-Hamangia (faza Ceamurlia de Jos) a fost datată la 3930 ± 70 (GrN 1980)[110].

Purtătorii culturii practicau cultivarea plantelor, creșterea vitelor, vînătoarea și pescuitul. Așezările lor se aflau pe terase joase în apropierea apelor (mai rar în peșteri) și erau alcătuite din bordeie și colibe risipite.

---

[99] Victor Teodorescu, SCIV, 17, 1966, 2, p. 223—232.
[100] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 29—31.
[101] *Ibidem*, p. 35—38.
[102] Vl. Dumitrescu, Peuce, II, 1971, p. 3—8.
[103] D. Berciu, NEH, I, 1955, p. 29—46.
[104] Idem, *Cultura Hamangia*, p. 35—47.
[105] Informație de la Sebastian Morintz, căruia îi mulțumim și pe această cale.
[106] Informație de la D. Berciu, căruia îi mulțumim și pe această cale.
[107] Doina Galbenu, SCIV, XIII, 1962, 2, p. 284.
[108] D. Berciu și Seb. Morintz, Materiale, V, 1959, p. 105.
[109] Eugen Comșa, Pontica, 5, 1972, p. 39—44.
[110] Vl. Dumitrescu, Apulum, XII, 1974, p. 38, nr. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

Resturile distruse ale unei locuințe de la Techirghiol par să indice existența locuințelor cu platformă[111].

Uneltele sînt adesea microlite (lame, răzuitoare, trapeze, străpungători). Cele de piatră șlefuită aveau formă trapezoidală și secțiuni diferite. Nu s-a găsit nici o unealtă perforată. Din os se făceau sule, dălțite, spatule. Cele din corn sînt rare (săpăligi). Era cunoscut și cuprul reprezentat prin podoabe (brățări, mărgele), iar ceramica era modelată din pastă cu cioburi pisate sau nisip fin. Varietatea formelor este apreciabilă (pahare, străchini, vase piriforme, vase cu picior, vase cu corp cilindric). La ornamentare s-au folosit : barbotina, impresiuni făcute cu valve de *Cardium*, în special șiruri de înțepături, incizii, caneluri fine și încrustare cu alb. Plastica — cu analogii în Asia Mică — era deosebit de bogată. Majoritatea sînt figurine feminine, în picioare sau șezînd. Sînt renumite figurinele „Ginditorul", un bărbat așezat pe un scăunel, precum și „Femeie șezînd". Erau folosite și numeroase podoabe ca : brățări masive de *Spondylus*, marmură, scoici și, rar, de aramă [112].

Raporturile cu vecinii au fost pașnice Se cuvine subliniat că aceasta este una din puținele culturi care și-a păstrat (aproape nemodificat) arealul de răspîndire, în cursul întregii perioade a neoliticului mijlociu.

Comunitățile culturii Boian au viețuit, în principal, în Muntenia. Despre originea culturii se poate spune cu certitudine că este locală[113]. Evoluția ei a fost împărțită în patru faze : Bolintineanu, Giulești, Vidra și de tranziție la cultura Gumelnița. Astfel, subliniem continuitatea directă de la o cultură la alta. Majoritatea specialiștilor admit că elementele de bază, atît din punct de vedere etnic, cît și cultural, care au contribuit la formarea culturii Boian sînt reprezentate, prin majoritatea componentelor, de cultura Dudești. De exemplu, în domeniul ceramicii s-au păstrat ca forme și decor două categorii : de uz comun și cea fină, cu decor canelat. Elementul deosebit este oglindit prin cea de-a treia categorie de vase ornamentate cu meandre de linii incizate, cu fiecare linie mărginită cu crestături dese, mici triunghiulare, incrustate cu materie albă. Categoria respectivă și, mai ales, ornamentele sînt explicate printr-o influență a culturii Ceramicei liniare. Sînt discuții cu privire la locul de formare a fazei Bolintineanu[114]. Unii cercetători susțin că s-a format in estul Munteniei, de unde s-a extins și înspre sud[115]. Nu sîntem de acord cu această părere, deoarece complexele de tip Bolintineanu, din N —E Munteniei, sînt toate din etapa tîrzie a fazei [116]. După părerea noastră, cultura Boian s-a format în zona de centru-sud a Munteniei, unde s-au găsit complexele cele mai vechi de acest tip. Mai tîrziu, din această regiune, comunitățile fazei s-au extins pe un teritoriu destul de vast, ajungînd in N — E, pînă la cursul inferior al Siretului (la Coroteni) [117], în plină regiune de dealuri (la Aldeni)[118], iar înspre vest sînt descoperiri, mărunte, pînă la Olt (la Slatina) [119]. Cîteva cioburi Bolinti-

---

[111] Eugen Comșa, Doina Galbenu, Andrei Aricescu, Materiale, VIII, 1962, p. 165—171.

[112] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, passim.

[113] Eugen Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, p. 223—229.

[114] Idem, SCIV, V, 1955, 1—2, p. 13—43.

[115] Gh. Cantacuzino și Seb. Morintz, Dacia, N.S., VII, 1963, p. 50.

[116] Așa sînt, de exemplu materialele de la Sudiți : o serie de fragmente ceramice văzute prin amabilitatea lui Victor Teodorescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[117] Informație de la Victor Bobi, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[118] Gh. Ștefan și Eugen Comșa, Materiale, III, 1957, p. 97—101.

[119] D. Berciu și M. Butoiu, Materiale, VII, 1961, p. 139 și p. 140, fig. 1/1.

https://biblioteca-digitala.ro

neanu s-au găsit și în S — E Transilvaniei (la Hărman) [120]. Populația respectivă, cu un mod de trai semistabil, era relativ rară. Ocupațiile erau cele obișnuite: cultivarea primitivă a plantelor (mai ales a grîului), creșterea vitelor (bovine), mai puțin vînătoarea. Uneltele de silex sînt, în parte, microlite. Din piatră șlefuită s-au făcut topoare și tesle. Din aramă sînt atestate numai cîteva mărgele.

Așezările erau amplasate numai pe margini de terase joase sau pe grinduri, fiind alcătuite din cîteva bordeie (gropi ovale, prelungi). Mai tîrziu, se cunosc și resturi de locuințe de suprafață, modeste, rectangulare, din paiantă.

Comunitățile Bolintineanu intraseră în contact cu cele ale culturii Hamangia încă din prima fază. Nu avem încă indicii despre legăturile cu grupurile de la sud de Dunăre, unde, se pare, că pînă tîrziu au trăit comunități evoluate Dudești-Hotnița I. Spre vest au avut relații destul de strînse cu faza Vădastra I. În așezarea „Măgura Fetelor", de la Vădastra, în stratul corespunzător, există fragmente ceramice specifice fazei Bolintineanu [121]. Din cele relatate rezultă că în timpul fazei s-au produs puține mișcări de populație.

După un timp, în vecinătatea cursului inferior al Argeșului, se constată o evoluție locală, oglindită, mai ales, în domeniul ceramicii cu decor incizat. Liniile meandrelor s-au transformat treptat în benzi excizate, incrustate cu materie albă. S-a făcut cu timpul trecerea la a doua fază, numită Giulești [122]. Prima ei etapă este Greaca [123], atestată printr-o serie de complexe închise, ceea ce face posibilă definirea precisă a elementelor specifice etapei. Pe lîngă ocupațiile menționate, se pare că un rol important l-a jucat pescuitul în lacurile de lîngă Dunăre. Se remarcă faptul că așezările, încă relativ rare, sînt răspîndite pe aproape tot întinsul Munteniei, excepție face, pînă acum, zona de dealuri din nord. Este demn de subliniat că primele așezări neolitice din actualul județ Brăila datează din această etapă [124]. Menționăm că în perioada dată, aria de răspîndire nu a suferit modificări deosebite.

Evoluția locală, fără intervenții din afară, a continuat în mod firesc, constatîndu-se schimbări, mai ales, în domeniul ceramicii. Pe lîngă formele vechi apar cîteva noi și ornamentarea excizată se face prin benzi late, incrustate cu alb. Astfel, începe etapa Aldeni, cercetată mai intens în așezările de la Aldeni [125] (stratul inferior) și la Giulești [126] (complex închis).

În perioada de sfîrșit a fazei a început „roirea" comunităților Giulești. Spre est ele au trecut la Hîrșova și au înființat o așezare, „un cap de pod" [127], în aria Hamangia. Spre sud de Dunăre nu au pătruns, dar la Hotnița I sînt o serie de cioburi cu forme similare celor de tip Giulești [128]. Spre vest au fost contacte firești cu grupurile de tip Vădastra II. În așezarea de la Vădastra s-a găsit ceramică cu decor excizat, specifică fazei Giulești [129].

---

[120] Informație de la Al. Alexandrescu, căreia îi mulțumim și pe această cale.
[121] Corneliu N. Mateescu, Materiale, V, 1959, p. 65, fig. 2/2 și p. 66; VII, 1961, p. 59, fig. 2.
[122] Eugen Comșa, SCIV, VIII, 1957, p. 27—47.
[123] Idem. SCIV, VI, 1955, 3—4, p. 411—427.
[124] N. Harțuche, Materiale, V, 1959, p. 223 și p. 226, fig. 6/1.
[125] Gh. Ștefan, RapMNA, 1944, p. 31—34 și p. 74—76.
[126] Eugen Comșa, Studii și referate, I. 1954, p. 303—309.
[127] Doina Galbenu, SCIV, XIII, 1962, 2, p. 285.
[128] Materiale văzute la Tîrnovo, prin amabilitatea lui N. Angelov, căruia îi mulțumim și pe această cale.
[129] Corneliu N. Mateescu, Materiale, VI, 1959, p. 113, fig. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

Ele indică contemporaneitatea parțială dintre cele două faze. Spre nord, în diferite așezări de tip Turdaș, s-au găsit fragmente ceramice cu decor excizat [130]. Cel puțin o parte din ele pot fi atribuite contactelor Giulești-Turdaș.

Din N-E Munteniei, comunitățile Giulești s-au răspîndit în trei zone învecinate. De curînd, resturile unei astfel de așezări s-au descoperit pe malul Prutului, la Suceveni [131] (jud. Galați). Pînă în prezent, alte grupuri neolitice mai vechi, sigure, nu se cunosc în sudul și estul județului Galați. Staționea de pe malul Prutului, ne face să presupunem că nu este exclus ca unele grupuri Giulești să fi pătruns și dincolo de Prut. Tot atunci s-a produs și o „roire" destul de intensă în spre S-E Transilvaniei, unde s-au descoperit, pînă acum, cca 20 de așezări de tip Giulești, în zona Oltului superior [132]. Un alt grup de comunități Giulești a pătruns în S-V Moldovei, unde mai viețuiau unele colectivități tîrzii ale culturii, Ceramicii liniare [133]. De altfel, contactele, dintre cele două culturi, sînt mai vechi. O dovedesc unele cioburi, cu decor specific etapei Greaca, descoperite în așezarea cu ceramică liniară de la Tîrpești [134]. Ca urmare a pătrunderii efective a comunităților din etapa tîrzie a fazei Giulești, în vestul Moldovei, s-a produs un proces istoric deosebit de însemnat : formarea culturii Precucuteni [135].

Evoluția grupurilor culturii Boian (din Muntenia) a continuat pe întinsul provinciei, dar cu unele deosebiri regionale. În zona bazinului inferior al Argeșului s-a făcut trecerea la faza Vidra, fără intervenții din afară, dar în strîns contact cultural cu vecinii. În același timp, în ținuturile din N-E Munteniei și în S-E Transilvaniei, au dăinuit grupurile Giulești, în forme tradiționale. Pentru exemplificare, amintim că pe fragmente ceramice din așezarea Boian-Giulești, de la Feldioara, s-au găsit cîteva motive decorative în chip de „scăriță", element specific vaselor fazei Vidra [136]

Raportul de cronologie relativă dintre cele două faze a fost stabilit, atît în funcție de observații stratigrafice (la Tangîru, un strat de la sfîrșitul fazei Giulești este suprapus de un altul cu 3 niveluri din faza Vidra) [137], cît și după criterii tipologice. Pe temeiul săpăturilor de la Tangîru, în evoluția fazei Vidra s-au precizat trei etape [138], iar prin cele de pe malul lacului Gălățuiu, de la Bogata, s-au cercetat două gropi de bordeie (complexe închise), situate la cca 500 m unul de altul. Fiecare din ele datează din altă etapă. Cronologia lor relativă s-a stabilit ținîndu-se seama de criterii tipologice. Etapa Gălățuiu este cea mai veche, deoarece în ceramică se mențin unele elemente de tradiție Giulești („dinți de lup" și altele), iar etapa Vărăști corespunde fazei Vidra, pe deplin dezvoltată [139]. Este posibil ca în viitor să se descopere și o etapă care să facă trecerea de la faza Vidra la faza de tranziție către cultura Gumelnița.

---

[130] Roska Marton, *op. cit.*, pl. CXV.

[131] Ion T. Dragomir, MemAnt, II, 1979, p. 26 și fig. 1.

[132] Eugen Comșa, SCIV, 16, 1965, 4, p. 629—645.

[133] Silvia Marinescu-Bîlcu, PZ, 46, 1971, 1, p. 4 — 36.

[134] Idem, SCIV, 19, 1968, 3, p. 400, fig. 4.

[135] Hortensia Dumitrescu, SCIV, VIII, 1957, p. 53—74; Eugen Comșa, SCIV, VIII, 1957, p. 44—47; Vl. Dumitrescu, SCIV, XIV, 1963, 1, p. 53—57; Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 11—16 și p. 109—131.

[136] Eugen Comșa, SCIV, 16, 1965, 4, p. 643.

[137] D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, p. 369 și p. 370, pl. IV.

[138] *Ibidem*, p. 369—370, pl. IV.

[139] Eugen Comșa, Materiale, V, 1959, p. 115—121.

https://biblioteca-digitala.ro

Comunităţile fazei Vidra au vieţuit pe un teritoriu mai mic în raport cu acela al fazei Giuleşti, cuprins între Călmăţui (în est) şi Vedea (în vest).

La începutul fazei se constată tendinţa de a schimba tipurile de grîu cultivate cu unele de o productivitate mai mare. În această perioadă, considerăm că s-a trecut la folosirea, tot mai intensă, a unui plug primitiv cu tracţiune animală. Creşterea vitelor (bovine, ovi-caprine, porcine), vînătoarea şi pescuitul erau alte ocupaţii legate de procurarea hranei. Uneltele de silex sînt deosebit de numeroase în preajma Dunării. Sînt: lame, segmente, răzuitoare, dăltiţe, percutoare. Între uneltele de piatră şlefuită predomină cele plate, neperforate (topoare, tesle, dălţi). Instrumentele de os şi corn sînt puţine: sule, dăltiţe, săpăligi. S-au găsit, foarte rar, piese de aramă (un ac, mărgele din tablă de aramă). La Glina a fost descoperită şi o sîrmuliţă de aur [140]. Vasele de uz comun sînt de tradiţie mai veche (borcane, vase piriforme, ornamentate cu barbotină, brîuri în relief, proeminenţe). O altă categorie este reprezentată prin vase cu corp cilindric cu sau fără picior înalt, capace, suporturi, cu decor excizat, cu dungi înguste, incrustate cu materie albă. Vasele din pastă fină, cenuşii sau negre, mici sau mijlocii, aveau decor canelat. Apar şi primele ornamente pictate cu grafit. S-au găsit rar şi figurine feminine cu decor incizat, spiralic. Aşezările sînt, de regulă, pe popine sau prelungiri de terasă pe care, cu timpul, s-au format telluri. Ele sînt mărginite de maluri abrupte şi de şanţuri de apărare.

Locuinţele erau, de obicei, de suprafaţă, rectangulare, din paiantă, cu acoperiş în două ape, cu vatră la colţ sau pe mijloc. Uneori bordeiele izolate au servit ca locuinţe sezoniere.

În timpul fazei Vidra, comunităţile Boian au trecut la sud de Dunăre şi au ocupat o fişie de teren de-a lungul fluviului şi mai departe spre S—E [141]. În perioada corespunzătoare fazei Vidra, în S—E Olteniei şi pe o fişie de teren cuprinsă între Olt şi Vedea, s-a desfăşurat evoluţia fazei Vădastra II [142]. Mai departe spre vest, sînt documentate comunităţile unei faze mijlocii a culturii Vinča [143]. Relaţii mai strînse au existat între oamenii fazei Vidra şi cei ai fazei Ceamurlia de Jos [144]. În sudul Dunării comunităţile Vidra au ajuns în contact cu cele ale unei faze mijlocii a culturii Mariţa. De altfel, unele motive decorative de pe ceramica celor două faze sînt asemănătoare [145].

Problematica fazei de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa este mai complexă [146]. Specialiştii au interpretat-o în chip diferit, deşi poziţia ei în timp nu a fost contestată de nimeni. Primele observaţii stratigrafice, cu privire la materiale de acest tip, au fost făcute de Dinu V. Rosetti [147]. Mai tîrziu D. Berciu a descoperit (la Petru Rareş) un complex similar şi a demonstrat caracterul de tranziţie al aspectului cultural respectiv [148]. În urma săpăturilor de la Spanţov, Seb. Morintz a propus ca

---

[140] Informaţie de la M. Petrescu-Dîmboviţa, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[141] Eugen Comşa, *op. cit.*, 1974, p. 36—40 şi fig. 11.

[142] Cîteva aşezări de tip Vădastra au fost descoperite de Corneliu N. Mateescu, în cursul unor cercetări de suprafaţă, în lungul terasei din stînga Oltului, de la Slatina pînă la Dunăre; M. Nica, Historica, II, 1971, p. 5—32.

[143] Eugen Comşa, Dacia, NS, XIII, 1969, p. 11—44; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 1979, p. 70—139.

[144] D. Berciu şi Seb. Morintz, Materiale, III, 1957, p. 90.

[145] Eugen Comşa, *Istoria comunităţilor culturii Boian*, Bucureşti, 1974, p. 236—238.

[146] Idem, Dacia, NS, V, 1961, p. 39—68.

[147] Dinu V. Rosetti, PMMB, I, 1934, p. 7.

[148] D. Berciu, BMJV, I, 1935, p. 23; II, 1937, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

faza care a urmat fazei Vidra să se numească faza Spanţov[149] (=Boian IV, după periodizarea lui D. Berciu). După săpăturile de la Izvoarele (jud. Giurgiu) am împărţit evoluţia fazei de tranziţie în etapele Spanţov şi Fintînele[150]. Cercetările efectuate au dus la constatarea că între culturile Boian şi Gumelniţa nu a fost nici un fel de cezură. Prin evoluţia locală a aceloraşi comunităţi, de pe ambele maluri ale Dunării, în zona judeţelor Giurgiu şi Călăraşi, ca şi în dreptul lor pe celălalt mal al fluviului, s-a făcut trecerea treptată de la o cultură la alta. De aceea nu este firesc să tragem o graniţă între cele două culturi, ci este normal să le considerăm ca făcînd parte dintr-un complex cultural unitar pentru care foloseşte denumirea de complexul cultural Boian-Gumelniţa. Este vorba de o aceeaşi populaţie care a evoluat vreme îndelungată.

Poziţia stratigrafică a complexelor fazei este cunoscută încă din timpul săpăturilor de la Vidra, unde un astfel de strat suprapune depunerile din faza Vidra şi este suprapus de cele ale culturii Gumelniţa[151]. Poziţia de cronologie relativă a fost ulterior confirmată de o serie de descoperiri din alte aşezări din Muntenia.

În cursul fazei s-au menţinut ocupaţiile anterioare. Uneltele de silex sînt numeroase (lame, segmente, răzuitoare, dălţi, percutoare). Pe lîngă uneltele de piatră şlefuită plate, apar destul de des topoare-ciocan, din roci dure, perforate. S-au folosit unelte de os şi corn : sule, dălţi, manşoane, săpăligi. Arama este foarte rară. Ceramica de uz comun este de tradiţie veche. A doua categorie este a vaselor specifice cu corp cilindric cu picior înalt sau nu, capace şi altele cu decor excizat pe suprafeţe mari şi incrustat cu alb asociat adesea cu decor pictat cu grafit. Vasele din pastă fină, cenuşii sau negre, au decorul din caneluri. Aşezările erau tip tell (de obicei cu mai multe niveluri), mărginite de pante abrupte şi şanţuri de apărare. Locuinţele erau de suprafaţă, rectangulare, cu podea-platformă şi acoperiş în două ape. În unele aşezări sînt locuinţe cu podină de lut sau pămînt bătătorit. Cele cu podea-platformă au cuptoare.

Cultul fertilităţii este oglindit de figurine feminine în picioare (unele în poziţie de orantă), ornamentate cu motive incizate în spirală sau geometrice[152].

În prima etapă, comunităţile fazei de tranziţie locuiau pe un teritoriu, nu prea întins, în Muntenia, între Olt şi riul Buzău, precum şi în Bulgaria de N-E. Pe linia Dunării ele au venit în contact cu comunităţile tîrzii Hamangia. În aşezarea de la Cernavoda, ceramica din faza de tranziţie s-a găsit în asociere cu cea tîrzie Hamangia[153]. La Hîrşova a existat, de timpuriu, o aşezare din faza de tranziţie[154].

În cea de-a doua etapă a fazei, din motive pe care nu le cunoaştem, comunităţile ei au devenit deosebit de active. Ele au pătruns la vest de Olt[155] şi au provocat încetarea culturii Vădastra, fără ca pătrunderea lor să fi avut alte consecinţe istorice. Deosebit de interesantă a fost situaţia din zona de la sud de Dunăre. În cea de-a doua etapă colectivităţile ei au pătruns spre sud, prin trecătorile Balcanilor, şi s-au răspîndit în întinsa

---

[149] Seb. Morintz, Materiale, V, 1959, p. 163—167.
[150] Eugen Comşa, Materiale, IX, 1970, p. 87—90.
[151] Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 7.
[152] Eugen Comşa, Dacia, NS, V, 1961, p. 39—68.
[153] D. Berciu şi Seb. Morintz, Materiale, III, 1967, p. 90—91.
[154] Doina Galbenu, SCIV, XIII, 1962, 2, p. 289—290.
[155] Ne referim la descoperirile lui Marin Nica de la Hotărani.

https://biblioteca-digitala.ro

vale a Mariței (de exemplu, Azmașka) [156]. Acolo au supus și, în parte, au asimilat vechea populație locală aflată într-o fază tîrzie a culturii Mariţa și i-au impus cultura lor materială și spirituală. Din amestecul celor două elemente s-a format o variantă regională a culturii Gumelnița [157]. Cu timpul, grupurile fazei de tranziție au ajuns pînă la țărmul Mării Egee. Este posibil, ca unele din cauzele ce au provocat extinderea foarte mare a arealului fazei (să nu uităm că a ajuns, într-un timp relativ scurt, aproximativ de două ori mai întins decît era la începutul mișcărilor amintite) să fi fost existența, în Tracia, a unor importante zăcăminte de aramă și de grafit. Certă este constatarea că, după extinderea ariei de răspîndire, în ținuturile din preajma Dunării (inclusiv la nord de fluviu) s-a intensificat mult folosirea grafitului la ornamentarea vaselor.

O mișcare a colectivităților fazei de tranziție s-a produs și înspre est. Ele au trecut Dunărea și, cu încetul, au ocupat aproape tot teritoriul Dobrogei [158] (cu excepția nordului jud. Tulcea). În regiune era vechea populație de tip Hamangia, faza tîrzie, pe care au supus-o și, în parte, au asimilat-o, păstrînd însă de la ea unele elemente de cultură materială, mai ales în ceramică, ceea ce a avut drept consecință formarea (și în Dobrogea) unei alte variante regionale a culturii Gumelnița [159].

Legăturile fazei de tranziție cu comunitățile culturii Precucuteni au fost semnalate încă din 1934, cînd era menționat un fragment de vas binoclu de tip Precucuteni, descoperit la Vidra, în strat Gumelnița A 1 [160]. Alte cioburi precucuteniene s-au scos la iveală la Tangîru[161] și ulterior la Măgurele[162]. De curînd, o așezare cu multe fragmente ceramice de tip Precucuteni s-a găsit și cercetat în apropiere de Dridu [163]. Toate aceste manifestări s-au produs spre sfîrșitul fazei de tranziție, căci în etapa de început, bine atestată la Radovanu, nu s-au găsit astfel de materiale.

O serie de probe C 14 provenite din așezarea de la Căscioarele, din stratul Boian-Spanțov, sînt datate între: 4035 ± 125 î.e.n. (Bln 800) și 3620 ± 100 î.e.n. (Bln 796) [164], iar o probă de la Radovanu (din nivelul cel mai vechi) din faza de tranziție este datată la 3820 ± 100 î.e.n. (Bln 1233)[165].

Pe teritoriul Moldovei, în urma pătrunderii viguroaselor comunități ale fazei Giulești, aflate în plină evoluție, au fost asimilate unele resturi ale populației mai vechi (a culturii Ceramicii liniare) și a rezultat o nouă sinteză etnoculturală, anume prima fază a culturii Precucuteni[166]. În ceea ce privește ceramica, de la purtătorii culturii Boian, s-au păstrat o serie de forme de vase, dar mai ales decorul principal (cel excizat), format din benzi scobite sau din triunghiuri specifice, ca și unele motive decorative alcătuite din linii incizate. De la celălalt element component, secundar, s-au menținut numai unele motive decorative din linii incizate, de clară tradiție

---

[156] Săpături G. Georgiev.

[157] D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România* ..., p. 84.

[158] Eugen Comșa, Pontica, 5, 1972, p. 39—44.

[159] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 33.

[160] Dinu V. Rosetti, PMMB, I, 1934, p. 17 și p. 22, fig. 25.

[161] D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 413—414.

[162] P. Roman, SCIV, XIII, 1962, 2, p. 259—269; XIV, 1963, I, p. 33—50.

[163] Informație de la Cristina Alexandrescu, căreia îi mulțumim și pe această cale.

[164] Vl. Dumitrescu, Apulnm, XII, 1974, p. 38, nr. 3—12.

[165] Analiză făcută prin ambabilitatea dr. Hans Quitta, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[166] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974.

https://biblioteca-digitala.ro

„liniară". Tot de la purtătorii culturii Boian s-a transmis și un anumit tip de figurină, a cărei parte inferioară este aproape ascuțită.

Primele materiale de tip Precucuteni s-au descoperit în 1936, în stratul inferior al așezării de la Izvoare [167]. Cu aproape două decenii mai tîrziu, au fost cercetate prin săpături așezările de la Traian — „Dealul Viei" [168] și cea de la Larga Jijia [169]. Studierea celor două complexe a permis periodizarea culturii și definirea elementelor specifice fiecărei faze.

Succesiunea fazelor culturii Precucuteni are drept temei elemente tipologice de legătură (pentru fazele Precucuteni I și II) și observații stratigrafice pentru fazele Precucuteni II și III. În stațiunile de la Izvoare [170] și Tirpești [171], stratul Precucuteni II este suprapus de un altul cu materiale de tip Precucuteni III [172].

Ca și înaintașii lor, purtătorii culturii Precucuteni s-au ocupat de cultivarea plantelor, creșterea vitelor și vînătoare. Uneltele le aveau de silex („de Prut") și gresie silicifiată, și mai rar de obsidiană. La Larga Jijia se observă o preferință pentru microlite. Uneltele de piatră șlefuită specifice sînt cele în formă de calapod (de tradiție „liniară") și altele plate, dreptunghiulare sau trapezoidale (de tradiție Boian). Piesele de os și corn sînt destul de multe. Cele de aramă (sule și podoabe) apar, se pare, numai în ultima fază.

Ceramica din prima fază a fost modelată din pastă cu pleavă. Vasele de uz comun au decorul din barbotină. Ornamentele specifice vaselor din pastă bună sînt cele excizate, cu diferite motive spiralice, inclusiv „tabla de șah", „dinți de lup". Ultima categorie de vase fine are decorul din benzi incizate spiralice sau benzi acoperite cu puncte. Canelurile sînt folosite rar. În faza Precucuteni II se renunță la amestecul cu pleavă și s-au utilizat cioburile pisate mărunt. Au rămas în uz cele trei categorii. Canelurile joacă un rol important. Sînt și ornamente făcute cu pieptenul, precum și benzi în spirală, alcătuite din cîteva linii incizate, paralele. Ceramica din ultima fază are decor specific din linii incizate, caneluri și pictură roșie „crudă". Așezările lor erau fie pe terase joase, fie în puncte dominante și aveau șanțuri de apărare. Locuințele au fost de diferite tipuri : colibe, dar și locuințe de suprafață, cu podea-platformă (pe un pat de nuiele sau frunziș și, mai rar, pe bîrne). Plastica este reprezentată prin figurine feminine, cît și zoomorfe [173].

Ca și predecesorii lor, din faza Giulești, purtătorii culturii Precucuteni s-au dovedit a fi deosebit de dinamici, căci în cursul fazei Precucuteni II (Larga Jijia), ei s-au răspîndit spre S-E Transilvaniei [174]. Fragmente ceramice de tip Precucuteni II, găsite în așezări de tip Turdaș, indică faptul că între cele două grupuri au existat unele contacte [175]. Mișcarea purtătorilor fazei, mult mai intensă, s-a manifestat dinspre vestul Moldovei,

---

[167] Radu Vulpe, ESA, XI, 1937, p. 134—146.

[168] Hortensia Dumitrescu și colab., SCIV, V, 1954, 1—2, p. 55—63; VI, 1955, 3—4, p. 474—476; Hortensia Dumitrescu și V. Dumitrescu, Materiale, VIII, 1962, p. 245—249; IX, 1970, p. 46—57.

[169] Al. Alexandrescu, Dacia, NS, V, 1961, p. 21—37.

[170] Radu Vulpe, *Izvoare, Săpăturile din 1936—1948*, București, 1957, p. 32—37.

[171] Silvia Marinescu-Bîlcu, SCIV, 19, 1968, 3, p. 396.

[172] *Ibidem*, p. 396.

[173] Idem, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, passim.

[174] Hortensia Dumitrescu, SCIV, VIII, 1957, p. 59; Eugen Comșa, în SCIV, VIII, 1957, p. 45.

[175] Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 133—134.

https://biblioteca-digitala.ro

înspre N-E, pînă dincolo de Nistrul Mijlociu [176], iar mai tîrziu în faza Precucuteni III-Tripolie A, prin „roire" îndelungată și complicată, ele au depășit cursul mijlociu al Bugului sudic [177].

Descoperirile recente pun probleme noi în privința raporturilor dintre comunitățile Precucuteni III și cele din faza de tranziție. S-a arătat că în cîteva așezări de la sfîrșitul fazei (din Muntenia) s-au găsit materiale de tip Precucuteni III. Presupunem că ele oglindesc nu numai simple contacte, ci, probabil, o presiune dinspre S-V Moldovei, în N-E Munteniei.

Unele contacte și influențe reciproce sînt de semnalat între comunitățile Precucuteni și cele Hamangia tîrzii [178]. Ne referim la figurina de tipul „Gînditorului" de la Tîrpești [179], de exemplu.

Faza Precucuteni II este documentată la est de Prut, la Florești [180]. După părerea lui V. N. Danilenko, în zona Bugului sudic, perioadei de la sfîrșitul culturii Precucuteni îi corespunde așezarea de la Borisovka, iar în zona Niprului Mijlociu așezările de la Piliava și Cigirin. În preajma pragurilor Niprului și în ținuturile vecine cursului său inferior, viețuiau comunitățile dintr-o fază tîrzie a culturii Azov-Nipru (documentată în așezările de la Kapulovka, Maiorka) [181].

Din timpul culturii Precucuteni, faza Precucuteni III, din așezarea de la Tîrpești a fost analizată o singură probă C 14. Complexul este datat la 3580 ± 85 î.e.n. [182].

Datorită cercetărilor arheologice de suprafață și săpăturilor extrem de reduse, ca și a insuficienței datelor publicate, este neclară situația neoliticului din nordul și N-E Transilvaniei, ca și dintr-o mare parte a Maramureșului. Prin cercetările din ultimele două decenii s-a încercat lămurirea unor probleme ale neoliticului din Crișana. Acum este clar, că în perioada corespunzătoare întregii evoluții a culturii Precucuteni, în nordul Crișanei și în regiunile vecine au viețuit colectivități tîrzii ale culturii Ciumești.

În sudul Crișanei, în N-V Banatului, în S—E Ungariei și N-E Iugoslaviei este documentată cultura Tisa [183]. Ocupațiile principale erau cultivarea plantelor și creșterea vitelor, iar pescuitul juca un rol secundar. Se foloseau unelte de silex și altele mărunte de obsidiană. Cele de piatră șlefuită, în formă de calapod, sînt specifice culturii. Mai sînt și altele trapezoidale. Piesele de os și corn sînt destul de multe: sule, dălți, spatule și undițe. În domeniul ceramicii forma caracteristică era aceea de tigaie dreptunghiulară sau ovală, scundă. Varietatea formelor de vase este destul de mare. Decorul este de caracter „textil". Așezările se aflau pe margini de terase joase (tellul de la Vărșand). Nu erau întărite. De obicei, drept locuințe aveau colibe rectangulare, dar sînt atestate și locuințe mai spațioase, cu podea de trunchiuri despicate. Plastica este documentată, rar, prin figurine feminine [184].

---

[176] Descoperiri de acest tip se cunosc la: Florești (T.S. Passek, KS, 84, 1961, p. 69—82) și la Bernașevka (V. G. Zbenovici, *Poselenie Bernașevka na Dnestre. K proishojdeniiu tripilskoi kulturi*, Kiev, 1980, p. 155).

[177] *Arheologia Ukrainskoi S.S.R.*, I, Kiev, 1971, p. 96, harta 2.

[178] Raporturile dintre culturile Precucuteni și Hamangia au fost analizate de Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 138—139.

[179] *Ibidem*, fig. 88/10.

[180] T. S. Passek, KS, 84, 1961, p. 69—82.

[181] V. N. Danilenko, *Neolit Ukrainî*, Kiev, 1969, p. 216, tabelul.

[182] Vl. Dumitrescu, Apulum, XII, 1974, p. 38, nr. 14.

[183] Mircea Rusu, Banatica, I, 1971, p. 77—82; Marius Moga-Ortansa Radu, StCom Caransebeș, II, 1977, p. 231—239.

[184] Dorin Popescu, Materiale, II, 1966, p. 88—103.

https://biblioteca-digitala.ro

În restul Banatului a continuat evoluția culturii Vinča [185]. Situația din vestul Olteniei nu e încă prea clară, căci documentarea este săracă. În perioada dată sînt atestate comunități Vinča, cu nuanță locală, de tipul celei din așezarea B de la Verbicioara [186]. O altă așezare din aceeași perioadă este cea de la Almăjelu. Ca și în Banat, aici există o categorie de vase arse pe jumătate negru, jumătate brun sau roșcat [187].

Între Jiu și Olt, în S-E Olteniei, dar și de-a lungul unei fișii de teren din vestul Munteniei, ca și pe malul drept al Dunării, s-a desfășurat evoluția culturii Vădastra [188]. Despre originea ei încă nu s-a ajuns la concluzii acceptate de toți specialiștii. Este clar că elementul principal l-a constituit faza Cernica a culturii Dudești, iar apariția decorului excizat specific fazei Vădastra II este de pus în legătură cu ornamentele de pe vasele de la sfîrșitul fazei Bolintineanu [189]. Problema periodizării este încă în discuție. Drept urmare săpăturilor de la Vădastra, cu decenii în urmă, D. Berciu a arătat că acolo sînt documentate două faze : Vădastra I și Vădastra II, în straturi suprapuse [190]. Prin săpăturile sale de la Vădastra și Crușovu, Corneliu N. Mateescu a delimitat clar două straturi Vădastra I și Vădastra II [191]. Din 1961, D. Berciu a prezentat o nouă periodizare a culturii Vădastra „a cărei evoluție cuprinde cel puțin patru faze principale" [192], dar se menționează că „nu toate aceste faze pot fi în prezent deosebite din cauza lipsei unei stratigrafieri a depunerilor pe nivele" [193]. Marin Nica, cercetînd mai multe complexe închise de tip Vădastra, a elaborat o periodizare a acestei culturi pe care o împarte în patru faze [194]. Chiar dacă în așezările de la Vădastra și Crușovu sînt documentate numai cele două faze, pentru întreaga arie Vădastra trebuie să admitem existența mai multor faze. În sprijinul acestei afirmații aducem unele argumente. După cum a dovedit Corneliu N. Mateescu, în stratul și în complexe închise de la Vădastra, din faza Vădastra I, s-au găsit unele cioburi tipice fazei Bolintineanu, ceea ce asigură paralelismul, cel puțin parțial, în timp al fazelor Vădastra I și Bolintineanu [195]. Prin aceleași săpături s-a arătat că în complexele Vădastra II sînt unele fragmente ceramice cu decor specific fazei Giulești, care permit să se susțină paralelismul între fazele Vădastra II și Giulești [196]. În schimb, prin săpăturile de la Ipotești [197] și de la Slatina [198], ambele din faza de tranziție la cultura Gumelnița, s-au descoperit pe lîngă materiale specifice fazei de tranziție și o serie de fragmente ceramice de tip Vădastra, cu decor deosebit, dovedind existența unei faze de la sfîrșitul culturii Vădastra, alta decît cele două amintite. Corelînd descoperi-

---

[185] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 77—139.

[186] D. Berciu și colab., SCIV, I, 1950, 1, p. 104.

[187] Doina Galbenu, *Neoliticul în Oltenia de sud-vest*, Rezumatul tezei de doctorat, București, 1974, p. 8.

[188] V. Christescu, Dacia, III-IV, 1933, p. 167—205 ; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova 1939, p. 34—46 ; Corneliu N. Mateescu, AR, XIV, 1962, 3, p. 404—419.

[189] Eugen Comșa, Dacia, NS, XIX, 1975, p. 19—26.

[190] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 34—46.

[191] Corneliu N. Mateescu, AR, XIV, 1962, 3, p. 404—419.

[192] D. Berciu, *Contribuții la probemele neoliticului în România* ..., p. 51.

[193] *Ibidem*.

[194] M. Nica, Historica, II, 1971, p. 5—32.

[195] Corneliu N. Mateescu, Materiale, V, 1959, p. 66.

[196] Idem, Materiale, VI, 1959, p. 112.

[197] Eugen Comșa, Materiale, VIII, 1962, p. 213—218.

[198] D. Berciu și M. Butoi, Materiale, VII, 1960, p. 140—142.

https://biblioteca-digitala.ro

rile de la Vădastra cu cele de la Ipotești și Slatina, ajungem la concluzia că evoluția culturii Vădastra s-a desfășurat în cursul unei perioade îndelungate, corespunzătoare întregii evoluții a culturii Boian. Sfîrșitul culturii Vădastra se datorește pătrunderii la vest de Olt a comunităților fazei de tranziție.

Pe temeiul observațiilor și studiilor făcute asupra materialelor descoperite în „Măgura Fetelor" de la Vădastra, Corneliu N. Mateescu (singur sau în colaborare cu alți specialiști) a adus contribuții importante la cunoașterea climei neolitice din zonă [199], a tipului de așezare, a șanțului de îngrădire [200], a elementelor constitutive ale locuințelor [201], a practicării agriculturii [202]. De o însemnătate deosebită este dovedirea practicării tracțiunii animale [203].

Cultivarea plantelor este bine documentată în așezările Vădastra prin boabe de grîu carbonizate, prin amprente de boabe. În afară de grîu mai erau cultivate: orzul, meiul și secara. Creșterea vitelor este oglindită prin felurite oase de animale domestice, în special bovine (în faza Vădastra I de talie mică și mare, în faza Vădastra II de talie „enormă") apoi de oaie, porc, capră, cîine și, rar, de cal [204]. Vînătoarea, pescuitul și culesul erau mai puțin practicate. În general, uneltele de silex (lame, răzuitoare, percutoare), piatră și os (sule, dăltițe, spatule) sînt puține. S-a găsit o singură bucățică de cupru, la Vădastra.

Ceramica din faza Vădastra I a fost modelată adesea din pastă cu pleavă. Formele des întîlnite sînt vasele bitronconice și străchinile din pastă comună, cu decor din adînciturі ovale, din benzi verticale și barbotină. Din pastă fină sînt vase bitronconice (cu gît), castroane, vase cu picior, cupe. Sînt ornamentate prin excizie, incrustare cu alb și, în parte, vopsite cu roșu „crud". O ultima categorie este a vaselor cenușii sau negre, cu decor canelat fin.

Așezările erau pe margini de terasă și de multe ori pe locul lor s-au format tells. Locuințele în faza Vădastra I erau bordeiele (cu gropi aproape rectangulare), iar în faza următoare au fost de suprafață, cu podea-platformă, pereții din paiantă, cu rîșnița mărginită de o gardină înaltă [205].

Plastica antropomorfă este slab reprezentată în faza Vădastra I. Este amintită o figurină masculină fragmentară. Cea din faza Vădastra II este mai bogată. Sînt figurine feminine în picioare, cu decor excizat complicat, redînd îmbrăcămintea (fota) [206].

Pe teritoriul Munteniei și în Dobrogea, în peste 250 puncte, este atestată cultura Gumelnița [207]. Dificultatea în studierea ei constă în faptul că majoritatea săpăturilor din astfel de așezări s-au făcut cu mulți ani în urmă și periodizarea s-a elaborat pornindu-se de fiecare dată de la observațiile din cîte o singură așezare, fără a se avea în vedere ansamblul arealului. Periodizarea s-a făcut pornindu-se de la observațiile de la Gumelnița,

---

[199] Cornelius N. Mateesco, Em. Protopopescu-Pake, Zephyrus, XIX—XX, 1968—1969, p. 27—31.

[200] Corneliu N. Mateescu, Dacia, NS, XVI, 1972, p. 29—37.

[201] Idem, Dacia, NS, XXII, 1978, p. 65—71.

[202] Idem, Dacia, NS, XIX, 1975, p. 13—18.

[203] Basile Gheție et Cornélius N. Mateesco, Zephyrus, XXI—XXII, 1970—1971, p. 99—104.

[204] Eadem, Zephyrus, XXVIII—XXIX, 1978, p. 136—137.

[205] Corneliu N. Mateescu, Dacia, NS, XXII, 1978, p. 65—71.

[206] Idem, Materiale, V, 1959, p. 65, fig. 3/2.

[207] Eugen Comșa, *Repertoriul descoperirilor de tip Gumelnița* (în ms).

https://biblioteca-digitala.ro

unde s-au definit fazele Gumelnița A și B [208]. Mai tîrziu s-au făcut completări. S-a definit o fază mai veche decît Gumelnița A și de atunci s-a vorbit de fazele Gumelnița A1 și A2. Tot așa și faza Gumelnița B a fost împărțită în două : Gumelnița B1 și B2 (aceasta din urmă nu prea clară) [209]. După săpăturile din 1956 — 1957, de la Tangîru, pe baze stratigrafice, cultura a fost împărțită în patru faze Gumelnița I, II, III și IV [210]. După părerea noastră, schemele realizate în funcție de observațiile stratigrafice din așezările mai bogate și mai complexe (de exemplu, Tangîru) pot fi considerate ca valabile numai pentru constituirea unui schelet, incomplet, de periodizare. Teoretic însă considerăm că metoda de a folosi datele obținute prin cercetarea unei singure așezări nu dă rezultate certe, deoarece este posibil — și de obicei se întîmplă așa — ca din succesiunea straturilor unei așezări, sau alteia, să lipsească anumite etape, fie de început, de mijloc sau de sfîrșit. În acest caz, schema oricărei periodizări bazate pe o singură așezare devine criticabilă.

În privința unei juste periodizări a culturii Gumelnița, considerăm că singura metodă valabilă, teoretic și practic, este aceea a analizării amănunțite a materialelor descoperite pe întinsul întregului areal de la nord de Dunăre și din Dobrogea, atît în cuprinsul tellurilor (cu mai multe așezări gumelnițene suprapuse), cît și în complexe închise. Ținînd seama de criteriile de mai sus, am propus ca, în stadiul actual al cercetărilor, să dăm nume fazelor cunoscute și treptat, prin contribuția noastră, a specialiștilor de azi și a celor viitori, să putem adăuga, fără dificultate, sau intercala și alte faze, cîte vor fi necesare pentru a defini corect întreaga evoluție a culturii Gumelnița. Pentru a sublinia continuitatea dintre culturile Boian și Gumelnița, menținem *faza de tranziție*. Pentru faza cunoscută, pînă acum, ca Gumelnița A2, am dat numele de *faza Sultana*, după așezarea de pe malul lacului Mostiștea, iar celei de-a treia faze (Gumelnița B1) am propus denumirea *faza Jilava*, după stațiunea cu un singur nivel (deci complex închis, fără amestecuri de materiale) de la Jilava ale cărei materiale au fost publicate amănunțit [211]. În timp s-au constituit trei variante regionale ale culturii : una în Dobrogea = *varianta dobrogeană* [212] ; în Muntenia și zona corespunzătoare din nordul Bulgariei = *varianta nordică* și la sud de Balcani = *varianta sudică* [213]. Toate acestea au numeroase elemente comune, dar și unele elemente specifice, varianta dobrogeană le are moștenite din cultura Hamangia, iar cea sudică de la cultura Marița. Cartînd toate descoperirile, le-am grupat pe faze de evoluție. S-a constatat că, spre deosebire de perioada fazei de tranziție, cînd s-au produs acele „roiri" intense, spre sud și est, în fazele Sultana și Jilava, arealul de răspîndire a culturii aproape că nu a suferit modificări. Este tocmai perioada de maximă înflorire a comunităților culturii [214].

Îndeletnicirile de pînă atunci s-au continuat, cu predominarea cultivării plantelor. Creșterea vitelor ocupa locul secund, urmată de vînătoare și pescuit. Uneltele de silex sînt numeroase, lucrate, în special, din silex „balcanic". Sînt atestate lame (unele pînă la 30 cm lungime), răzuitoare

---

[208] Vl. Dumitrescu, Dacia, II, 1925, p. 29—102.

[209] Dinu V. Rosetti, JPEK, 12, 1938, p. 40.

[210] D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România*, p. 415—484.

[211] Eugen Comșa, Dacia, NS, XX, 1976, p. 105—127, unde sînt reproduse toate materialele păstrate din acest complex.

[212] D. Berciu, *op. cit.*, p. 83—84.

[213] *Ibidem.*

[214] Eugen Comșa, Balcanica, VII, 1976, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro

simple sau duble, dăltițe, sfredele. S-au folosit și topoare plate de silex și vîrfuri de suliță triunghiulare, mari. Uneltele de piatră șlefuită sînt felurite : topoare și dăltițe plate, neperforate și topoare-ciocan perforate. Uneltele de os sînt destul de multe : sule, dălți, plăcuțe, iar din corn : mânșoane, harpoane și săpăligi. Arama a fost folosită foarte puțin la începutul culturii și destul de intens în ultima fază. S-au găsit : sule, topoare masive, cîrlige, lame de „brici", ace, brățări. S-au răspîndit și unele obiecte de aur sub formă de figurine, pandantive „ancoră", verigi și alte piese mărunte.

Ceramica a fost modelată din pastă cu cioburi pisate. Vasele de uz comun sînt mai ales borcane cu corpul alungit sau bombat, vase mari de provizii, vase bitronconice mari, capace, ornamentate cu barbotină, brîuri în relief, proeminențe. Categoria din pastă fină este caracterizată prin diferite forme. Des întîlnită este strachina, vasele cu corp bombat, vasele piriforme, bitronconice și capacele respective. La începutul culturii se întîlnește, rar, decorul pictat cu alb pe roșu „crud", iar mai tîrziu decorul pictat cu grafit. Un alt ornament este cel format din paranteze. Așezările sînt situate, de regulă, pe marginea teraselor înalte sau pe grinduri și ostroave, pe locuri ușor de apărat. De obicei, sînt telluri cu strat gros de cultură. Locuințele din cuprinsul lor sînt de suprafață, rectangulare, de dimensiuni apreciabile. Au fost săpate în întregime trei așezări : cea corespunzătoare ultimului nivel de la Radovanu, alcătuită din 12 locuințe (și cîteva anexe) de suprafață, dispuse în grupuri, datată la sfîrșitul fazei de tranziție [215] ; la Căscioarele a fost săpată așezarea din faza Jilava (= Gumelnița B1 sau A2 c) alcătuită din 18 locuințe și anexe [216], apoi cea de la Teiu din aceeași fază. Aceasta însă este de un cu totul alt tip, avea șanț și val de apărare, cu traseu rotund, fiind compusă din cîteva locuințe și anexe [217]. Plastica este bogată. S-au găsit numeroase și felurite figurine de lut ars : feminine, majoritatea, mai ales, în picioare, dar și rare figurine masculine. Sînt atestate figurine din plăcuțe de os, de marmură și de aur, cu forme specifice pentru fiecare fază.

Pentru precizarea cronologiei absolute a culturii Gumelnița au fost analizate o serie de probe C 14. Începutul fazei Gumelnița A 2 a (proba de la Gumelnița) datează de la 3765±70 î. e. n. (GrN 3025) și 3450±90 î. e. n. (GrN 3028). Faza Gumelnița A 2, proba de la Vărăști, datează de la 3410±70 î. e. n. (GrN 1968). De la Căscioarele au fost analizate 11 probe în faza Gumelnița A 2 datate între : 3915±150 î. e. n. (Bln 332) și 3450±120 (Bln 608) [218].

În zona de contact dintre culturile Gumelnița și Cucuteni s-a format un complex mixt, reprezentat, mai ales în domeniul ceramicii, printr-un amestec intens de elemente gumelnițene și cucuteniene. Este vorba de *aspectul cultural Aldeni II* [219] (alți cercetători folosesc denumirea de Stoicani-Aldeni) [220], care nu poate fi atribuit în întregime culturii Gumelnița și, cu atît mai puțin, culturii Varna.

Acesta s-a constituit în sudul Moldovei și în N—E Munteniei. La începutul evoluției sale sînt atestate elemente care dovedesc că la formarea as-

[215] Idem, Dacia, NS, XVI, 1972, p. 39—51.
[216] Vl. Dumitrescu, SCIV, 16, 1965, 2, p. 215—234.
[217] Ion Nania, StArtIst, IX, 1967, p. 7—23.
[218] Vl. Dumitrescu, Apulum, XII, p. 38, nr. 15—28.
[219] Eugen Comșa, SCIV, XIV, 1963, 1, p. 7—26.
[220] M. Petrescu-Dîmbovița, Materiale, I, 1953, p. 13—155 ; Ion T. Dragomir, *Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1977.

https://biblioteca-digitala.ro

pectului au contribuit comunități de la sfîrșitul fazei de tranziție și elemente de la începutul fazei Cucuteni A. În zona de dealuri a Munteniei sînt numeroase elemente de tip Ariușd. Din zona de formare comunitățile s-au răspîndit spre N—E, pînă în sudul județului Vaslui; spre nordul Dobrogei, spre S—V pînă la Călmățui și la nordul gurilor Dunării. Sublinem că o graniță precisă a ariei de răspîndire Aldeni II nu se poate trasa, deoarece spre nord crește numărul elementelor cucuteniene, iar spre sud al celor gumelnițene. La un moment dat, în zona Brăilei și în nordul Dobrogei, elementele gumelnițene au devenit predominante.

Observațiile făcute cu prilejul săpăturilor de la Drăgănești (jud. Galați), corelate cu celelalte descoperiri din aria Aldeni II, ne-au permis definirea a două faze de evoluție; faza Drăgănești—Tecuci (mai veche) și a doua, faza Stoicani [221]. Unele așezări sînt tells și au straturi de cultură destul de groase. În așezarea de la Stoicani au fost delimitate 6 niveluri [222]. Pînă în prezent, a fost săpată în întregime stațiunea de la Suceveni, alcătuită dintr-un grup de locuințe și mărginită de un șanț de apărare, cu traseu semicircular [223]. Drept urmare, pe baza săpăturilor din această așezare și altora, Ion T. Dragomir a împărțit evoluția aspectului cultural în trei faze [224]. Locuințele erau de suprafață, în unele complexe reprezentate prin resturi puține de lipitură. În cadrul arealului se cunosc și locuințe cu podea-platformă. Ceramica este bogată în forme și ornamente primite din aria Gumelnița și Cucuteni. De reținut este bogăția plasticii, cu forme deosebite, redînd un personaj feminin, în picioare, cu poziție de orantă. Decorul incizat de pe ele redă piese de îmbrăcăminte și podoabe [225].

Dacă ținem seama de fragmentele cu decor pictat de tip Cucuteni A 3 descoperite în straturile superioare [226], în cîteva așezări Aldeni II, sîntem în măsură să arătăm că evoluția aspectului a încetat anume în acea perioadă, probabil, din cauza pătrunderii primelor comunități din spre stepele nord-pontice.

Cultura Cucuteni reprezintă continuitatea directă etnică și culturală a comunităților Precucuteni, asupra cărora s-au manifestat unele influențe (oglindite în ceramică și în alte domenii dinspre sud, din aria Gumelnița și dinspre vest, din aria Petrești [227]. Cultura Cucuteni s-a format în vestul Moldovei și în S—E Transilvaniei. Mai tîrziu, comunitățile ei s-au extins în spre est și N—E. Remarcăm că purtătorii culturii Cucuteni nu s-au stabilit niciodată în zona de cîmpie din S—E Moldovei. În schimb, ele au ajuns, de-a lungul Carpaților, pînă în sudul județului Vrancea [228].

„Scheletul" periodizării culturii Cucuteni, publicat de Hubert Schmidt, a rămas valabil pînă astăzi. El a împărțit evoluția culturii, pornind de la observațiile referitoare la două așezări alăturate (Cucuteni și Băiceni), în cele trei faze: Cucuteni A, Cucuteni A—B și Cucuteni

---

[221] Eugen Comșa, SCIV, XIV, 1963, 1, p. 7—26.
[222] M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 13—155.
[223] Ion T. Dragomir, MemAnt, III, 1971, p. 143—155.
[224] Idem, *Aspectul cultural Stoicani-Aldeni.*
[225] M. Petrescu-Dîmbovița, Materiale, I, 1953, p. 96—105.
[226] De exemplu la Brăiliță (N. Harțuche și Ion T. Dragomir, Materiale, III, 1957, p. 135 și p. 137, fig. 8).
[227] Vl. Dumitrescu, SCIV, XIV, 1963, 1, p. 66.
[228] Victor Bobi, StComFocșani, II, 1979, p. 27, nr. 22.

https://biblioteca-digitala.ro

B, la care se adaugă și categoria ceramică de tip Cucuteni C [229]. Un moment însemnat, l-a constituit publicarea, de către Radu Vulpe, a rezultatelor săpăturile de la Izvoare. Suprapunerea diferitelor straturi de cultură i-au permis definirea periodizării, în principal, a fazei Cucuteni A, prin adăugarea a două etape, numite protocucuteni, una caracterizată prin asocierea dintre o categorie cu decor bicrom cu o cantitate redusă de ceramică cu decor pictat cu trei culori (alb, roșu și negru) și cea de-a doua, ulterioară stratigrafic, în care amintitele categorii sînt în cantitate aproximativ egală [230].

În 1963, Vladimir Dumitrescu a elaborat o periodizare mai amănunțită a culturii, folosind datele referitoare la numeroase așezări din Moldova. Faza Cucuteni A a fost subîmpărțită în etapele : Cucuteni A 1, A 2, A 3 și A 4 [231]. Faza Cucuteni A—B a fost subîmpărțită în etapele Cucuteni A—B 1 și A—B 2, iar ultima fază, în etapele : Cucuteni B 1, B 2 și B 3 [232]. Din datele publicate pînă acum rezultă că procesul de trecere de la faza Cucuteni A la A—B s-a început și s-a desfășurat mai devreme în partea de N—E a Moldovei [233] și în preajma Nistrului Mijlociu [234]. Prin urmare, este posibil ca în timp ce la vest de Prut se continua, într-o anumită zonă, evoluția etapei Cucuteni A 4, în regiunea vecină spre nord să fi început trecerea la faza Cucuteni A—B.

Purtătorii culturii și-au asigurat hrana, mai ales, prin practicarea cultivării plantelor, pe scara destul de intensă (în principal a grîului din speciile *Triticum compactum* Host. și *Triticum vulgare* L.) și prin creșterea animalelor domestice și mai puțin pe calea vînătorii, pescuitului și culesului. Uneltele erau din silex, gresie silicifiată, piatră șlefuită, os, corn și cele din metal. Cele de silex erau realizate de obicei din silex „de Prut". În paralel au mai fost folosite și alte specii de silex. S-au făcut mai cu seamă : lame, răzuitoare și mai rar topoare și vîrfuri de săgeată. Din piatră șlefuită s-au confecționat felurite topoare, tesle, dălți plate, trapezoidale și topoare-ciocan perforate. O serie dintre împungătoarele folosite erau de os, ca de altfel și dăltițele, iar din corn se făceau săpăligi. Arama a fost întrebuințată mai ales pentru podoabe și de-abia în perioada tîrzie a culturii s-au făcut unelte masive de aramă (topoare cu brațele în cruce). Ceramica purtătorilor culturii Cucuteni este deosebit de frumoasă, cu decor pictat și cu numeroase forme de vase elegante. În cursul fazei Cucuteni A ornamentele erau de caracter spiralo-meandric. Benzile decorului se realizau în două culori (alb și roșu), ele fiind delimitate prin linii negre sau brune.

În cursul fazei Cucuteni A—B, decorul pictat al ceramicii a avut o evoluție dinamică trecîndu-se, relativ repede, de la un stil la altul. De obicei, au coexistat, în aceeași etapă, cîte două sau trei stiluri. Conform periodizării elaborate de Vl. Dumitrescu, faza Cucuteni A—B trebuie împărțită în etapele Cucuteni A—B 1 și A—B 2. Prima este caracterizată prin stilurile : AB α, α, β, iar a doua prin continuarea stilurilor amintite, apoi prin apariția și intensificarea utilizării variantelor stilului γ și apariția

---

[229] H. Schmidt, *Cucuteni, in den oberen Moldau, Rumänien*, Berlin-Leipzig, 1932 ; Anton Nițu, Cercetări istorice, SN, IX—X, 1978—1979, Iași, p. 93—162.
[230] Radu Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*.
[231] Vl. Dumitrescu, SCIV, XIV, 1963, 1, p. 73.
[232] *Ibidem*, p. 292.
[233] *Ibidem*, p. 290—291.
[234] S. N. Bibikov, KS, 56, 1954, p. 104—110.

https://biblioteca-digitala.ro

stilului δ[235]. Se cuvine menționat că, încă din această perioadă, zona Ariușd a încetat să mai facă parte, de fapt, din arealul Cucuteni.

În privința periodizării fazei Cucuteni B, în prezent, sînt două păreri, bazate pe aceleași observații stratigrafice, făcute pe „Cetățuia" de la Cucuteni. Vl. Dumitrescu este de părere că faza poate fi împărțită în etapele : Cucuteni B 1, B 2 și B 3. După părerea sa, etapa Cucuteni B 1 este caracterizată prin predominarea stilului δ, în asociere cu puțină ceramică de stil ε, în etapa Cucuteni B 2 ceramica de stil ε este dominantă avînd, la început, foarte puține elemente de stil δ și apoi altele de stil ζ. Ultima etapă este caracterizată prin vase cu decor pictat de stil ζ cu elemente δ și ε[236]. M. Petrescu-Dîmbovița consideră că sînt numai 2 etape : Cucuteni B 1 și B 2, cea de-a doua incluzînd etapele B 2 și B 3 din cealaltă periodizare. Din punct de vedere metodic, considerăm că prima periodizare pare a fi mai clară, cu atît mai mult cu cît arealul complexelor cu decor de stil ζ pare a fi destul de întins, în comparație cu celelalte grupe. Rămîne deschisă încă problema așezărilor atribuite fazei Cucuteni B, similare celei de la Sărata Monteoru. Dacă într-adevăr aparțin unei variante Cucuteni ele ar trebui grupate, dar sînt cercetători care le consideră ca reprezentînd, de fapt, o categorie ceramică a purtătorilor culturii Cernavoda I[237].

Așezările purtătorilor culturii Cucuteni erau situate pe terasele rîurilor, adesea pe văi laterale sau pe locuri înalte (pe platourile dealurilor sau pe boturi de deal), cu larg cîmp de vedere. Ele erau înconjurate de pante abrupte și, de obicei, au fost fortificate cu șanț de apărare[238]. Purtătorii culturii au clădit numai locuințe de suprafață, dreptunghiulare, iar pereții din paiantă aveau ferestrele rotunde. Acoperișul era în două ape. În majoritatea cazurilor aveau podea-platformă (pe trunchiuri despicate) sau rar de piatră. Mai rar, locuințele au podină de pămînt bătătorit. De regulă, locuințele aveau cîte o singură încăpere, mai rar cîte două. Fiecare din ele era prevăzută cu o vatră sau cuptor. Plastica este bogată. Figurinele feminine din prima fază au decor striat. Cele din faza Cucuteni A—B și Cucuteni B, de formă puțin deosebită, aveau decorul pictat. Ritul funerar este slab reprezentat.

Prin metoda C 14 au fost datate numai cîteva probe. Pe baza acestora, așezarea de la Hăbășești, din etapa Cucuteni A 2, este datată la 3390 ± 80 î.e.n. (GrN 1985). Stațiunea de la Leca-Ungureni, din etapa Cucuteni A 3, datează de la 3395 ± 100 î.e.n. (Bln 795). Complexul de la Drăgușeni, din etapa finală a fazei Cucuteni A, este datat la 3405 ± 100 î.e.n. (Bln 1060), iar o probă din faza Cucuteni B 2 de la Valea Lupului la 2980 ± 60 î.e.n. (GrN 1982)[239].

Problema raporturilor comunităților culturii Cucuteni cu cele din regiunile vecine s-a pus de multă vreme. Contactele cu purtătorii culturii Gumelnița sînt marcate, la început, de descoperirea la Tangîru a fragmentului de „binoclu" din faza Precucuteni III[240], apoi de seria fragmentelor ceramice de la Măgurele, din faza de tranziție[241]. Săpăturile, mai vechi, de la Bră-

---

[235] Vl. Dumitrescu, SCIV, XIV, 1963, 2, p. 290—291.
[236] *Ibidem*, p. 291.
[237] Seb. Morintz și P. Roman, Dacia, NS. XII, 1968, p. 46, fig. 1, nr. 6.
[238] De exemplu Hăbășești, săpături Vl. Dumitrescu și colectivul.
[239] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, 1974, p. 38. nr. 31—34.
[240] D. Berciu, *Contribuții*, p. 413—414.
[241] P. Roman, SCIV, XIII, 1962, 2, p. 259—269 ; XIV, 1963, 1, p. 34—47.

https://biblioteca-digitala.ro

ilița, au dus la concluzia că se poate vorbi de un sincronism între faza Cucuteni A 3, pe de o parte, și sfîrșitul fazei Gumelnița A 2, început de Gumelnița B 1, pe de altă parte[242]. Ulterior s-a făcut importanta descoperire de la Gumelnița, unde, printre dărîmăturile unei locuințe din faza Gumelnița B 1, s-a aflat un vas caracteristic cu pictură tricromă de tip Cucuteni A 3[243]. Apoi, un vas antropomorf, cu decor pictat de tip Cucuteni A, a fost descoperit într-o locuință din ultima așezare gumelnițeană de pe „Ostrovelul" de la Căscioarele[244]. Însumînd observațiile menționate, în 1964, Vl. Dumitrescu a publicat schema sincronismelor între cele două culturi, în care se arăta că etapelor Cucuteni A 1—A 2 le corespund etapele Gumelnița A 1, A 2 a și A 2 b[245]. Descoperirile de la Gumelnița și Căscioarele au arătat sincronismul Cucuteni A 3 și sfîrșitul fazei Gumelnița A 2 și începutul fazei Gumelnița B 1[246]. Dacă ținem seama de observațiile făcute de N. Harțuche, la Rîmnicelu, rezultă că acolo se află o așezare de tip Cernavoda I, în cuprinsul căreia sînt vase întregibile și cioburi specifice etapei Cucuteni B 2 de început[247]. Concluzia este că faza Cucuteni A—B, în mod logic, trebuie sincronizată cu sfîrșitul etapei Gumelnița B 1, de pe linia Dunării.

Legăturile cu culturile răsăritene sînt numeroase și complicate, un rol de seamă jucîndu-l comunitățile culturilor din regiunile de stepă. Primele contacte între comunitățile Cucuteni—Tripolie și cele din stepe s-au produs în partea de est a arealului tripolian (faza Tripolie A) și comunitățile culturii Drevneiamnaia, de la sfîrșitul perioadei Kvintinskaia (după periodizarea lui V.N. Danilenko), cînd, în necropola de la Kapulovsk, s-au găsit vase de uz comun de tip tripolian[248]. Apoi, se poate vorbi despre contactele dintre comunitățile din perioada de trecere Tripolie A—B 1 (corespunzătoare celor din etapa Cucuteni A 2) și comunitățile Srednii Stog II. Contacte dovedite prin materialele de tip Tripolie din complexul de tip Srednii Stog, de pe ostrovul Pohilii (din zona cataractelor Niprului) și materialele de tip Srednii Stog II din complexul Tripolie B 1 de la Sabatinovka, de la hidrocentrala Berezanskaia și de la Ruseștii Noi[249]. Pentru zona Nistrului, problema a fost analizată de T.G. Movșa, în cuprinsul așezării de la Solonceni II, unde s-au găsit diferite elemente de tip Srednii Stog II, în cadrul unei așezări Tripolie B 1[250]. Ne referim la seria de vase din pastă amestecată cu cochilii pisate și cu decor făcut cu pieptenul. În schimb, ceramică pictată, tricromă, de tip Cucuteni A — Tripolie B 1 se cunoaște în mediu Srednii Stog II, în așezarea eponimă și în complexul de la Strilcea Skela[251]. Deosebit de interesantă este descoperirea de la Cainari, unde într-un mormînt tumular cu ocru, cu elemente specifice Srednii Stog II, s-a găsit și un vas de tip Tripolie B 1[252]. Pentru noi descoperirea este deosebit de semnificativă, dovedind că diferite comunități ale populației de stepă, cu morminte tumulare, au pătruns, pînă în regiunile noastre, încă în cursul fazei Cucuteni A, anume către sfîrșitul ei. De ase-

[242] N. Harțuche și I. T. Dragomir, Materiale, III, 1957, p. 143.
[243] Vl. Dumitrescu, Dacia, NS, VIII, 1964, p. 59 și p. 58, fig. 1.
[244] *Ibidem*, p. 60 și p. 61, fig. 4.
[245] *Ibidem*, p. 63.
[246] *Ibidem*,
[247] Informații de la N. Harțuche, căruia îi mulțumim și pe această cale.
[248] V. N. Danilenko, *Eneolit Ukrainî*, Kiev, 1974, p. 65.
[249] Idem, *Neolit Ukrainî*, Kiev, 1969, p. 225.
[250] T. G. Movșa, SA, 1961, 2, p. 186—189.
[251] V.N. Danilenko, *op. cit.*, p. 225.
[252] T.G. Movșa și G. Cebotarenko, KS, 115, 1969, p. 45—49.

https://biblioteca-digitala.ro

menea, descoperirea de la Fedeleşeni a primelor elemente de tip Cucuteni-C[253], indică acelaşi fapt, un contact strins cu populaţia de stepă. Descoperirea de la Cainari părea izolată, dar pe temeiul reanalizării unor complexe mai vechi rezultă că numărul celor aparţinînd culturii amintite este mai mare. Ne referim la complexul funerar de la Casimcea[254]. Piesele din inventarul său au analogii apropiate, de exemplu, la Petro-Svistunovo[255] (din preajma Niprului), din aria Srednii Stog II. Aşa sînt topoarele de silex, aproape triunghiulare, şi vîrfurile de săgeată mari, triunghiulare, specifice complexului de la Nipru[256] şi celui de la Casimcea[257]. În plus, în acesta din urmă s-au găsit şi un sceptru (de piatră) în formă de cap de cal. O piesă similară a fost scoasă la iveală, de curînd, dintr-un tumul funerar de lîngă satul Suvorovo[258] (U.R.S.S.) în apropierea Deltei Dunării. Pe fundul gropii funerare, în acea movilă, pe un strat de ocru roşu şi cretă, se aflau două schelete : unul de bărbat şi altul de femeie. Pe oasele bazinului bărbatului era depus sceptrul. Prin corelarea inventarului de la Suvorovo şi de la Casimcea, ambele complexe pot fi atribuite culturii Srednii Stog II[259]. Faptul că în aşezarea de la Fedeleşeni din etapa Cucuteni A 4, s-au găsit atît materiale specifice de tip Cucuteni C, cît şi un alt sceptru [260] similar celui de la Casimcea, constituie dovezi clare referitoare la existenţa unor contacte directe, destul de strînse (pînă în centrul Moldovei), între comunităţile de la sfîrşitul fazei Cucuteni A şi cele ale culturii Srednii Stog II (cu morminte cu ocru, tumulare), originare din ţinuturile Niprului Inferior.

Cercetătorii sovietici au precizat şi raporturile dintre cultura Tripolie şi cultura Nipru-Doneţ. S-a constatat un paralelism, în timp, între sfîrşitul fazei Tripolie A (= Precucuteni III) început de B 1 (= Cucuteni A) şi cea de-a doua fază a culturii Nipru-Doneţ[261]. Aceasta a fost paralelă cu cultura vaselor ornamentate cu adînciturі şi cu pieptenele răspîndită în nordul Ucrainei şi în Bielorusia[262].

De curînd au fost reanalizate problemele necropolei plane de la Decea Mureşului[263]. În cuprinsul ei s-au dezvelit 15 morminte şi indicii de spre altele 4. Decedaţii fuseseră întinşi pe spate, cu orientarea S—V—N—E (unul N—E — S—V), cu braţele întinse pe lîngă corp. La 7 schelete picioarele erau chircite pe stînga, iar la 6 pe dreapta ; în două cazuri era îndoit un singur picior. Ca inventar, în 10 morminte, s-a găsit cîte un bol sau cîte o strachină, mai rar, cîte două vase. Un element important îl constituie „centurile" din plăcuţe discoidale, făcute din valve de scoici *Unio* sau, în două cazuri, din mărgele cilindrice de aramă. În plus, unul din schelete avea un colier *(torques)* de aramă, cu extremităţile subţiate şi răsucite la capete. În mai multe morminte s-au găsit lame de silex lungi, un răzuitor de silex, două măciuci (cu cîte patru protuberanţe rotunde) o serie de ace

---

[253] Ion Nestor şi Eugenia Zaharia, Dacia, NS, XII, 1968, p. 18, nota 5.
[254] Dorin Popescu, Dacia, VII-VIII, 1941, p. 85—91.
[255] O. V. Bodianskii, Arheologija, Kiev, 21, 1968, p. 117—124.
[256] *Ibidem*. p. 122, fig. 5/1—3, 7—8 ; 6.
[257] Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 86, fig. 1/1—3 ; p. 87, fig. 2/1—2.
[258] V. N. Danilenko şi N. N. Smagli, Arheologija Kiev, 1972, 6, p. 5—6.
[259] Eugen Comşa, SCIVA, 29, 1978, 3. p. 357.
[260] Ion Andrieşescu, ATG, Bucureşti, 1938—1939, p. 10—11 ; Ion Nestor şi Eugenia Zaharia. Dacia, NS, XII, 1968, p. 18 şi nota 5.
[261] D. Ia. Telegin, *Dniprodoneţka kultura*, Kiev, 1968, p. 192—193.
[262] *Ibidem*.
[263] Kovács István, AISC, I. 1928—1932, 1932, p. 89—101 ; Ann Dodd-Opriţescu, Dacia, N.S., XXII, 1978, p. 87—97.

https://biblioteca-digitala.ro

și împungătoare de aramă. Atrage atenția și un topor de aramă (cu brațe în „cruce") de tip Jászladány. În fiecare mormînt era ocru răspîndit pe fundul gropii sau depus în grămăjoare la cap ori la picioarele scheletelor[264]. Necropola de la Decea Mureșului prezintă analogii cu descoperiri din aria Srednii Stog. În prezent, se poate spune că ea corespunde cu o enclavă mică de populație nord-pontică pătrunsă în Transilvania, dinspre est[265], în perioada frămîntată de trecere la faza Cucuteni A—B. În cadrul culturilor din Transilvania se plasează în perioada de la sfîrșitul culturii Tiszapolgar sau de trecere la cultura Bodrogkeresztur[266].

În perioada corespunzătoare sfîrșitului culturii Cucuteni—Tripolie, în jumătatea nordică și, în parte, în cea sudică a Poloniei actuale viețuiau, în continuare, comunitățile culturii vaselor cu gîtul în formă de pilnie[267]. Tot în părțile sudice au trăit cele ale grupelor Zlota și Otitze B, ale culturii Lengyel[268].

Comunitățile din Transilvania au avut o evoluție inegală și diferită. În aria Ariușd a culturii Cucuteni din S-E pînă în centrul provinciei (Tîrgu Mureș) se constată o dezvoltare nu prea îndelungată, dar paralelă cu etapele Cucuteni A 1 — A 3, din care timp se găsesc stațiuni cu mai multe straturi și niveluri. Pînă acum însă nu au fost publicate date certe despre nici o așezare din zona Ariușd, care să aparțină fazelor Cucuteni A — B și Cucuteni B, deși, în diferite lucrări, sînt semnalate vase întregi (cel de la Ariușd, de tip Cucuteni A — B, în care s-a găsit un depozit de obiecte de aramă) și, mai ales, cioburi izolate de tip Cucuteni A — B și B, descoperite în diverse complexe[269]. Lipsa așezărilor de tip Cucuteni A — B și B, considerăm că se explică prin pătrunderea în S — E Transilvaniei, dinspre N — V și nord, a unor grupuri de comunități de la sfîrșitul culturii Tiszapolgár și începutul culturii Bodrogkeresztur, care au dislocat și au asimilat resturile populației locale, ariușdene, păstrînd în domeniul ceramicii anumite elemente de tradiție. Drept consecință, în acea regiune s-a format un aspect cultural numit Reci[270]. În așezările respective, datorită contactelor cu comunitățile de la est de Carpați, au ajuns unele materiale izolate de tip Cucuteni A — B și B. De altfel, un indiciu privind contactele directe dintre comunitățile fazei Cucuteni A — B și cele din complexul Tiszapolgár-Bodrogkeresztur sînt materialele descoperite la Traian "Dealul Fîntînilor". Prin unele elemente din domeniul ceramicii, ca și prin figurina de aur de la Traian s-a ajuns la paralelizarea fazei Cucuteni A — B cu începuturile culturii Bodrogkeresztur[271]. Dacă ne referim și la vasul cu toartă pastilată găsit în aceeași așezare, putem vorbi chiar despre contemporaneitatea fazei Cucuteni A — B și cu o fază mai tîrzie a culturii Bodrogkeresztur[272]. Din Transilvania, se cuvine să amintim și vasul de tip Bodrogkeresztur, probabil timpuriu, descoperit într-o groapă cu materiale Ariușd, la Tîrgu Mureș[273].

---

[264] Ann Dodd-Opriţescu, *op. cit.*, p. 88—89.
[265] N. Ia. Merpert, KS, 105, 1965, p. 14.
[266] Ann Dodd-Opriţescu, *op. cit.*, p. 95.
[267] J. Kozlowski, SA, 1967, 4, p. 184.
[268] *Ibidem.*
[269] Z. Szekely, Atti del VI Congresso ..., II, Roma, 1965, p. 272—274.
[270] Idem, SCIV, 15, 1964, 1, p. 121—126.
[271] Hortensia Dumitrescu, Dacia, NS, V, 1961, p. 69—93.
[272] Idem, Materiale, V, 1959, p. 196, fig. 7/2 și p. 197, nr. 7.
[273] N. Vlassa, SCIV, 15, 1964, 3, p. 358—359.

https://biblioteca-digitala.ro

Materialele caracteristice culturii Petrești se cunosc de multă vreme. Aria de răspîndire nu era prea întinsă, cuprindea numai S — V, estul și centrul Transilvaniei. Pînă în 1978, se cunoșteau 61 complexe de tip Petrești[274]. Cu decenii în urmă s-a formulat, cu prudență, concluzia că această cultură s-a „născut treptat și organic din cultura Vinča — Turdaș, de la care a preluat ceramica pictată, moștenită de aceasta de la cultura Starčevo — Criș"[275]. Cu cîțiva ani mai tîrziu, D. Berciu arăta „cultura Petrești a luat naștere ca rezultat al unui proces local desfășurat pe fondul neoliticului mijlociu central transilvănean, de caracter Turdaș, în care s-au conservat și au evoluat elemente specifice complexului Starčevo—Criș"[276]. Ulterior în teza sa de doctorat, Iuliu Paul considera că procesul de formare a culturii a fost mai complex[277].

Evoluția culturii a fost împărțită în fazele : Petrești A, A— B și B. Mai tîrziu s-au definit etapele fiecărei faze[278]. Probe de C 14, din faza Petrești A, de la Daia Română, datează între 3950 — 3760 î. e. n.[279]. Populația era sedentară și se ocupa cu cultivarea plantelor și creșterea animalelor domestice. Despre unelte s-au publicat date puține. Despre cele de silex se poate spune că erau lucrate din diverse tipuri de materie primă. Între acestea, un loc important l-a ocupat silexul "bănățean". Mai rare sînt piesele de silex fumuriu. S-au adunat : lame, răzuitoare, dălțițe și altele. Sînt menționate și rare piese de obsidiană (lame). Uneltele de piatră șlefuită erau plate, neperforate (în formă de calapod și dălțițe) dar și topoare-ciocan, perforate. Din seria celor de os, se întîlnesc mai des : împungătoare, dălțițe, pumnale, iar de corn sînt săpăligile. Din faza Petrești A — B s-au descoperit unele piese de aramă : un fragment de topor tip Pločnik(?), mărgică și ace[280].

Ceramica purtătorilor culturii Petrești atrage prin frumusețea vaselor cu decor pictat, arse în cuptoare evoluate. Dintre forme amintim : paharele cu corpul puțin bombat, suporturile cilindrice înalte, cu buza îngroșată, iar pentru perioada tîrzie castroanele carenate și cele semisferice. În cursul fazei Petrești A. decorul era făcut cu trei culori (benzi late, roșii și albe, mărginite de linii negre groase). Tricromia s-a menținut și în faza Petrești A — B, dar sînt specifice grupurile de linii albe subțiri, trasate pe benzile roșii, mărginite de cele negre și late. În ultima fază, Petrești B, multe vase au culoarea cafenie spre galben. Pe acest fond se picta decorul, de obicei de culoare neagră, compus din grupuri de linii subțiri, paralele, mărginite de linii groase. Motivele decorative sînt spiralice sau în unghiuri romboidale, benzi în rețea[281].

Locurile preferate pentru așezări se aflau pe terasele pîraielor, pe boturi de deal, mărginite de rîpe. Stațiunile erau întinse, permițînd un fel de folosire „ciclică" și erau formate, probabil din grupuri de locuințe. Subliniem că nu s-a găsit încă nici o așezare fortificată. Ca și în cazul altor regiuni, la începutul evoluției lor, purtătorii culturii Petrești au folosit locuințe de tipul bordeielor, apoi colibe construite din paiantă. În cele din

---

[274] Iuliu Paul, *Cultura Petrești în lumina noilor cercetări arheologice*, Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1978, p. 2.
[275] *Istoria României*, I, București, 1960, p. 70.
[276] D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, p. 122.
[277] Iuliu Paul, *op. cit.*, p. 17.
[278] Idem, StComSibiu, 20, 1977, p. 15—26.
[279] Idem, *Cultura Petrești în lumina noilor cercetări arheologice*, p. 7.
[280] *Ibidem*, p. 6.
[281] Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, p. 76—77.

https://biblioteca-digitala.ro

urmă au clădit locuințe de suprafață, rectangulare, cu podea-platformă (începînd din etapa A 2). Au fost folosite și peșterile, ca adăposturi vremelnice[282]. După părerea lui Iuliu Paul, locuințele cu podea-platformă au fost inventate de comunitățile Petrești și apoi s-au transmis celor Cucuteni[283]. Același cercetător consideră că astfel de locuințe erau clădite pe sol, dar și pe piloni[284].

În domeniul plasticii predomină figurinele feminine de lut ars (cele masculine sînt rare), caracterizate, în fazele mai vechi, prin steatopigie accentuată și moderată, în fazele tîrzii. Ca în toate culturile, figurinele se făceau conform unor „canoane" specifice. Gîtul era în formă de coloană sau ușor prismatic. Picioarele figurinelor, în primele faze, erau modelate separat și apoi lipite. O serie de statuete au fost ornamentate cu linii incizate. Altele din faza Petrești B, în privința formei picioarelor, sînt asemănătoare celor din faza Cucuteni B. Picioarele lor sînt aproximativ cilindrice, cu o îngroșare mai jos de genunchi. Decorul se compune din triunghiuri, romburi fin incizate și umplute cu puncte. Figurinele masculine datează din ultima fază[285].

Raporturile culturii Petrești cu celelalte două culturi din Transilvania, Tiszapolgár și Bodrogkeresztur, nu au fost analizate încă în suficientă măsură. În prezent, prima din ele poate fi paralelizată cu o fază evoluată a culturii Petrești. Este semnificativ faptul că deși la Deva se cunoaște o așezare de tip Tiszapolgár[286], cercetată prin săpături, în cuprinsul ei nu s-au descoperit elemente de tip Petrești. Și invers, în așezările de tip Petrești, din apropiere, nu s-au găsit materiale de tip Tiszapolgár.

Trebuie subliniat că, la un moment dat, o mare parte din fosta arie de maximă răspîndire a culturii Petrești a fost ocupată de comunitățile de la sfîrșitul culturii Tiszapolgár și de la începutul culturii Bodrogkeresztur, reprezentate prin șiruri de descoperiri în lungul cursului mijlociu al Mureșului[287]. Ele dovedesc că locuirea Petrești încetase pe întreg arealul sau numai în partea de nord, ceea ce ar însemna că o parte din acele comunități au continuat să dăinuiască, în faza tîrzie, probabil, pînă la răspîndirea torților pastilate, adică cel mult pînă în cea de-a doua fază a culturii Bodrogkeresztur. Unele legături între colectivitățile Petrești și cele de tip Gumelnița și Sălcuța, de la sud de Carpați, au fost remarcate de cîteva decenii. Mai multe fragmente ceramice de tip Gumelnița s-au găsit în așezări Petrești, iar în alte stațiuni s-au descoperit forme de vase (străchini, castroane) și ornamente pictate cu grafit, ca și în aria Gumelnița[288]. La sud de Carpați, la Gumelnița, în 1925, Vl. Dumitrescu a descoperit un singur fragment de vas, cu decor complicat, pictat în culoare brună[289]. El a fost folosit la precizarea sincronismelor dintre culturile Gumelnița, Petrești și Cucuteni. Se cuvine subliniat că atunci încă nu fusese elaborată periodizarea culturii Petrești și nu fuseseră publicate materiale prea multe. Prin urmare, era justificată concluzia logică, la care s-a ajuns: „...cel puțin în faza a II-a a existenței sale, cultura Petrești a fost contem-

[282] Iuliu Paul, *op. cit.*, p. 2.
[283] *Ibidem*, p. 3—4.
[284] Idem, SCIV, 18, 1967, 1, p. 3—24.
[285] Idem, *op. cit.*, 1978, p. 13.
[286] Oct. Floca, SCIV, I, 1950, 2, p. 220—224.
[287] N. Vlassa, SCIV, 15, 1964, 3, p. 365, fig. 4.
[288] Iuliu Paul, in *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 41—51.
[289] Vl. Dumitrescu, Dacia, II, 1925, p. 73, fig. 47 și p. 74—75.

https://biblioteca-digitala.ro

porană cu faza Gumelnița A 2 și cu o bună parte a evoluției culturii Cucuteni A, dăinuind, probabil, și pînă după începutul fazei A—B, dacă nu chiar și mai tîrziu"[289]. În stadiul actual al cercetărilor, situația relatată nu mai este însă tot atît de sigură. Fragmentul de tip Petrești de la Gumelnița, prin decorul complicat, format din benzi cu suprafața acoperită cu cercuri delimitate de culoare brună, alternînd cu benzi pe care s-au trasat longitudinal, în brun, cîte trei linii subțiri, paralele, își găsește analogii, foarte clare, în Transilvania. Prin motivele ornamentale amintite, el se aseamănă, foarte mult, cu decorul suportului de la Pianu de Jos, datat de Iuliu Paul în faza Petrești B[291]. Din cele expuse rezultă clar că fragmentul de tip Petrești, de la Gumelnița, dovedește paralelismul dintre faza Petrești B (conform periodizării lui Iuliu Paul) din Transilvania și o fază evoluată a culturii Gumelnița, din cele două reprezentate în așezarea Gumelnița, adică faza Gumelnița A 2 sau B 1. Dacă luăm în considerare acest paralelism, atunci trebuie să admitem că etapa Cucuteni A3 a fost paralelă cu faza Petrești B. Faptul ar corespunde cu o observație făcută de Szekély Zoltán într-o așezare de tip Ariușd, în care, în strat Ariușd (care nu depășește în timp etapa Cucuteni A 3), s-a găsit un ciob de tip Petrești, din faza Petrești B[292].

Raporturile comunităților culturii Petrești cu acelea din aria vecină Precucuteni-Cucuteni au fost analizate în ultimii ani de Iuliu Paul, care a ajuns la concluzia că faza de început a culturii Petrești corespunde cu sfîrșitul fazei Precucuteni I și cel puțin, parțial, cu faza Precucuteni II, iar fazele Petrești A—B și B ar fi precedat, în parte, fazele Cucuteni A — B și B din aria vecină[293]. Concluziile acestea vin în contradicție cu datele menționate mai sus conform cărora faza Petrești B a fost paralelă, în parte, cu etapa Cucuteni A 3. Faptul că faza Petrești B nu a putut fi contemporană cu faza Cucuteni B, ne este indicat de vasul cu toți pastilate, din așezarea Cucuteni A — B de la Traian "Dealul Fîntînilor"[294], care arată că evoluția culturii Petrești încetase înainte de sfîrșitul fazei Cucuteni A — B.

În perioada de care ne ocupăm, tot teritoriul Crișanei, partea vestică a Maramureșului, cea mai mare parte a Banatului și a Transilvaniei au fost locuite de comunitățile complexului Românești[295] — Gornești[296] (= Tiszapolgár-Bodrogkeresztur). Aceste culturi au fost pînă în prezent cercetate puțin pe teritoriul nostru. S-au făcut săpături în mai multe așezări de tip Tiszapolgár, iar în aria Bodrogkeresztur s-au cercetat numai cîteva necropole, dar încă nici o stațiune.

Prin cercetările specialiștilor unguri, mai cu seamă prin cele efectuate de Ida Kutzian, s-a ajuns la periodizarea fiecăreia din cele două faze : Tiszapolgár A și B, respectiv Bodrogkeresztur A și B. În funcție de diverse analogii s-au stabilit și unele sincronisme. Astfel, faza Tiszapolgár A a fost paralelă cu faza tîrzie a culturii Sopot-Lengyel III, cu faza tîrzie Vinča-Pločnik a culturii Vinča, cu faza Gumelnița A 2, cu faza Cucuteni A 3 și Sălcuța II a și b. A doua fază a culturii Tiszapolgár a fost paralelă, în ținuturile noastre, cu faza Gumelnița B 1, cu sfîrșitul

---

[289] Idem, SCIV, XIV, 1963, 1, p. 66.
[291] Iuliu Paul, Studijne zvesti, 17, 1969, p. 337, fig. 5/2.
[292] Szekély Zoltán, Aluta, VIII-IX, 1976—1977, p. 12—13.
[293] Iuliu Paul, *Cultura Petrești în lumina noilor cercetări arheologice*, Iași, 1978, p. 17—18 și p. 20.
[294] Hortensia Dumitrescu, Materiale, V, 1959, p. 196, fig. 7/2.
[295] Oct. Floca, SCIV, I, 1950, 2, p. 220—224 ; N. Vlassa, AMN, V, 1969, p. 27—45.
[296] N. Vlassa, SCIV, 15, 1964, 3, p. 351—366.

https://biblioteca-digitala.ro

fazei Cucuteni A, cu faza Sălcuța II c și cu o fază evoluată a culturii Petrești[297]. În Ungaria, în zona dintre Dunăre și Tisa, ca și în împrejurimile Budapestei (la vest de Dunăre), faza Bodrogkeresztur A a fost paralelă în timp cu grupa Ludanice, iar în Transdanubia cu cultura Balaton-Lasinia I[298].

În regiunile noastre aceeași fază Bodrogkeresztur A este sincronizată cu etapa Cucuteni A—B 1, cu sfîrșitul fazei Gumelnița B 1 și a fazei Sălcuța III[299]. Faza Bodrogkeresztur B, în Ungaria, în ținuturile de la nord de lacul Balaton, a fost sincronă cu faza Balaton-Lasinia II[300]. La noi faza amintită poate fi paralelizată cu faza Gumelnița B 2, cu etapa Cucuteni A—B 2 și cu faza Cucuteni B, ca și cu începutul culturii Cernavoda I[301]. Remarcăm descoperirea recentă făcută de P. Roman, pe Ostrovu Corbului, a unei necropole de la începutul culturii Bodrogkeresztur-Gornești. Din punct de vedere stratigrafic, aceasta se plasează între un strat clar Sălcuța (cu două niveluri) și „resturi ceramice răzlețe, cu profile sălcuțene, uneori cu scoică pisată în pastă, precum și două fragmente ceramice tipice pentru Bodrogkeresztur, realizate prin împunsături succesive"[302]. Pornind de la aceste observații, P. Roman este de părere că „începutul culturii Bodrogkeresztur se plasează în timp la distanță de sfîrșitul culturii Gumelnița"[303]. Analiza complexelor culturii Bodrogkeresztur, din ținuturile noastre, a permis aceluiași cercetător să elaboreze periodizarea culturii pe care o împarte în etapele : a) de formare, atestată la Ostrovu Corbului, la Deva-Ciangăi și Reci, cu precizarea că este anterioară aspectului Sălcuța IV și paralelă cu una din etapele fazei Cucuteni A — B ; b) „clasică" pentru care încă nu sînt elemente de sincronizare și c) „depersonalizării" cînd „fondul Bodrogkeresztur este înglobat într-un larg proces de uniformizare culturală". Aceasta din urmă „nu mai poate fi numită Bodrogkeresztur", ci post-Bodrogkeresztur. În continuarea analizei se arată că pe baza analogiilor, rezultă : etapa „clasică" a fost sincronă cu o perioadă scurtă de la începutul fazei Cucuteni A — B, pe cînd etapa „depersonalizării" a corespuns, în parte, cu etapa Cucuteni A — B 2 și a continuat, după aceea, pînă la nivel Cucuteni B, respectiv Cernavoda I[304].

Despre ocupațiile lor dispunem de date foarte puține. În aria Românești — Tiszapolgár silexul era utilizat intens. În vestul Transilvaniei uneltele se făceau din silex fumuriu și din obsidiană[305]. La Deva s-a găsit un „atelier" de prelucrare a silexului[306]. În acea așezare s-au strîns : lame, răzuitoare, percutoare și nuclee. Uneltele de piatră șlefuită sînt rare. La Deva se cunosc numai piese neperforate. S-au scos la iveală : împungătoare de os și săpăligi din corn de cerb[307]. Un rol de seamă, în

---

[297] Ida Bognar-Kutzian, *The early Copper Age Tiszapolgar Culture in the Carpathian Basin*, Budapesta, 1972, p. 203.

[298] N. Kalicz, *Il passaggio dal neolitico all'età del bronzo nell'Europa Centrale e nella regione alpina*, Verona, 1982, p. 118.

[299] Ida Bognar-Kutzian, *op. cit.*, p. 209.

[300] N. Kalicz, *op. cit.*, p. 118.

[301] Ida Bognar- Kutzian, *op. cit.*, p. 209.

[302] P. Roman, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 219.

[303] *Ibidem*, p. 219.

[304] *Ibidem*, p. 220.

[305] N. Vlassa, Actès du VIIe Congrès International des SPP, Prague, I, 1970, p. 462.

[306] Oct. Floca, SCIV, I, 1950, 2, p. 223.

[307] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

perioada dată, a fost jucat de intensificarea prelucrării aramei. Purtătorii culturii au folosit diferite unelte masive de aramă (inclusiv topoare cu brațele în cruce)[308] și rare piese de aur[309].

În domeniul olăriei amintim că s-au găsit vase tronconice, vase piriforme, vase cu picior tronconic înalt (cu orificii rotunde), pahare cu corpul bombat. Cele de uz comun erau ornamentate cu barbotină, mai ales cu proeminențe ascuțite („cioc de pasăre"), cu proeminențe, cu alveole, tortițe tubulare. Categoria principală este ornamentată cu benzi de cîte trei linii paralele incizate, cu multe linii transversale, distanțate. Benzile alternează cu cîte un șir de adînciturі rotunde, distanțate. Alte ornamente sînt formate din rețea de linii incizate, din grupuri de linii oblice paralele sau șiruri de adînciturі rotunde mici[310]. Purtătorii culturii au trăit în așezări deschise, nefortificate, pe terase, dar și în peșteri. Locuințele lor erau, la început, de tipul bordeielor, apoi, în fazele mai tîrzii, s-au clădit și folosit locuințe de suprafață, rectangulare, cu podea-platformă[311]. Semnalăm că pe o bucată de lipitură arsă, dintr-o podea-platformă de locuință (de la Dăbîca), s-a găsit amprenta clară a unei tălpi de om[312].

După cum am arătat în ținuturile noastre se cunosc numai necropolele purtătorilor culturii Gornești-Bodrogkeresztur. Este un grup etnocultural care îl continuă pe cel Românești — Tiszapolgár. Aria sa de răspîndire este vastă acoperind Crișana[313], Transilvania[314], Banatul[315] și puțin din vestul Olteniei[316]. Purtătorii culturii au întrebuințat numeroase unelte de silex (în Crișana, mai ales, fumuriu), cu predominarea unor lame lungi. Din aramă s-au făurit și folosit diferite unelte inclusiv cele masive (topoare plate cu tăiș arcuit, topoare cu brațele în cruce, pumnale triunghiulare) și podoabe (mărgele, brățări). Mai multe piese dovedesc folosirea aurului[317]. Ne referim la două tezaure : cel de la Oradea (compus dintr-un tub, „saltaleoni", două figurine pandantiv, un fel de ac și o mărgea)[318] și cel de la Moigrad (alcătuit din mai multe obiecte de aur, din care mai importante sînt două figurine pandantiv, un mică și alta cu diametrul de 21,4 cm și greutatea de 750 gr)[319]. S-a mai găsit o figurină pandantiv la Tîrgu Mureș[320].

Formele ceramice continuă pe cele din cultura precedentă sau se dezvoltă din ele. Dintre formele principale de vase amintim pe cele cu două torți supraînălțate, ca și vasele „de lapte" (cu corp bombat, cu git cilindric înalt, cu două tortițe lîngă buză), străchini adînci semisferice[321].

S-au descoperit cîteva necropole în Crișana, Banat și Transilvania. Ritul funerar era înhumația, în poziție chircită : femeile pe partea stîngă,

---

[308] Mircea Rusu, Banatica, I. 1971, p. 80.
[309] P. Roman, SCIVA, 32, 1981, 1, p. 22.
[310] Oct. Floca, *op. cit.*, p. 221—223.
[311] N. Vlassa, *op. cit.*, p. 461.
[312] *Ibidem*, p. 462.
[313] Mircea Rusu, *op. cit.*, p. 81.
[314] N. Vlassa, SCIV, 15, 1964, 3, p. 351—367.
[315] De ex. Beba Veche (Patay Pál, *A Bodrogkeresztúri Kultura temetői*, în seria „Régészeti füzetek", ser. II, nr. 10, Budapesta, 1961, p. 93, nr. 67).
[316] P. Roman, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 218—220.
[317] N. Vlassa, *op. cit.*, p. 362—363.
[318] Patay Pál, AÉ, 85, 1958, p. 45—46.
[319] Fettich Nándor, Archeologia Hungarica, 32, 1953, p. 164—165.
[320] Patay Pál, *op. cit.*, p. 58.
[321] *Istoria României*, I. 1960, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro

iar bărbații pe partea dreaptă, de obicei, cu craniul spre est. Inventarul era destul de bogat, compus din vase și obiecte de metal. În mormintele bărbaților se găsesc lame de silex, iar în cele de femei, uneori, mărgele și podoabe de aur. Într-o serie de morminte s-au aflat unelte de aramă[322].

Pe întinsul Banatului, în perioada dată, s-a continuat evoluția culturii Vinča, din fazele tîrzii. Ținînd seama de rezultatele cercetărilor recente, Gh. Lazarovici a formulat concluzia că în fazele tîrzii în părțile de centru și de est ale Banatului, s-a produs un proces de retardare, iar în sud și vest s-a desfășurat dezvoltarea normală Vinča, prin stațiuni din fazele C și D[323]. Se remarcă, în sud, o interferență cu aria Sălcuța. Subliniem descoperirea de către Gh. Lazarovici, într-un complex de tip Sălcuța, din Banat, a unei fîntîni, destul de adînci[324].

Pe întinsul Olteniei cultura Sălcuța ocupă aproape întreg răstimpul neoliticului tîrziu. Ea a fost răspîndită și în S—E Banatului. Cultura Sălcuța s-a format pe un teritoriu cuprinzînd S—V Olteniei și N—V Bulgariei, pe un fond principal reprezentat de o fază evoluată a culturii Vinča (de tipul celei de la Verbicioara, așezarea B)[325]. Ținînd seama de observațiile făcute în cursul săpăturilor din diferite așezări de tip Sălcuța, mai ales în cele din stațiunea de pe „Piscul Cornișorului" de la Sălcuța, D. Berciu a elaborat periodizarea ei în patru faze: Sălcuța I—IV[326]. De fapt, primele trei sînt ale culturii Sălcuța, iar a patra aparține unei alte culturi (Sălcuța IV) caracterizată prin torți pastilate. Din datele publicate, de același arheolog, rezultă că evoluția culturii a fost, în mare parte, paralelă cu cea a culturii Gumelnița. Faza Sălcuța I este considerată ca fiind paralelă cu etapa Gumelnița Ic(ceea ce ar indica vechimea puțin mai mare a culturii Gumelnița), iar celelalte faze Sălcuța II și III ar fi fost paralele cu fazele din aria Gumelnița[327]. De curînd, P. Roman a căutat să demonstreze că aceste paralelisme nu corespund realității. În sprijinul părerii sale aduce mai multe argumente din care amintim: prezența unor elemente Cernavoda I în așezări clasice Sălcuța; absența topoarelor de tip Jászladány din așezări Gumelnița și existența lor în cele Sălcuța; descoperirea necropolei Bodrogkeresztur incipient, care suprapune o așezare Sălcuța. Astfel, ajunge la concluzia că evoluția culturii Sălcuța s-a desfășurat în cea mai mare parte (fazele II—IV) după aceea a culturii Gumelnița. P. Roman consideră că este mai apropiat de adevăr sincronismul: Sălcuța II—IV cu Cernavoda I, cu aspectul Brătești, cu Bodrogkeresztur, cu Herculane II—III, și cu Cucuteni A—B și B[328]. Autorul citat nu menționează însă descoperirea celor două topoare plate de aramă de tip Sălcuța, din cuprinsul unei locuințe din faza Sălcuța III, din așezarea eponimă[329] și faptul că tipare (pentru același tip de topoare) s-au scos la iveală din locuința nr. 4 din așezarea datată din faza Gumelnița B 1, de la Căscioarele[330], ceea ce ar dovedi un paralelism, cel puțin, parțial între cele două faze. Nu trebuie uitate nici cele două ace de aramă cu volute, descoperite în strat Sălcuța la

---

[322] Mircea Rusu, *op. cit.*, p. 81.
[323] Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 1979, p. 136—139.
[324] *Ibidem*, p. 174.
[325] D. Berciu, *Contribuții*, p. 40.
[326] *Ibidem*, p. 160—161.
[327] *Ibidem.*, p. 90.
[328] P. Roman, *op. cit.*, p. 220.
[329] D. Berciu, *op. cit.*, p. 233—235.
[330] Al. Vulpe, SCIVA, 24, 1973, 2, p. 222.

https://biblioteca-digitala.ro

Vădastra[331], care, de asemenea, contribuie la paralelizarea unei faze evoluate, dacă nu tîrzii, a culturii Sălcuţa cu faza Gumelniţa BI. Evident, descoperirea toporului de aramă cu braţele în cruce, de la Reşca, aflat la baza valului de pămînt înălţat de purtătorii culturii Sălcuţa, constituie o dovadă că o etapă tîrzie Sălcuţa a fost ulterioară sfîrşitului culturii Gumelniţa[332]. Prin cele arătate mai sus nu excludem posibilitatea ca o parte din comunităţile Sălcuţa să fi dăinuit mai tîrziu decît cele Gumelniţa clasice. Prin urmare, ne alăturăm acelor cercetători care consideră cultura Sălcuţa ca fiind o cultură deosebită, ce s-a dezvoltat încă de timpuriu, într-o arie proprie, paralelă, în timp, în parte, cu cea a culturii Gumelniţa, cu care a avut contacte strînse.

S-au analizat două probe prin metoda C 14, de la Sălcuţa: una din nivelul Sălcuţa II b este datată la 3575±55 (Grn 1990) şi a doua din nivelul Sălcuţa II c la 3550±50 (Grn 1985)[333].

Pînă acum nu a fost studiată problema dinamicii comunităţilor Sălcuţa. Se ştie că ele au locuit pe teritoriul dintre Carpaţi şi pînă aproape de ţărmul Mării Egee, dar nu s-a urmărit delimitarea ariilor de răspîndire, pe faze. Spre est sînt documentate unele aşezări Sălcuţa şi pe malul sting al Oltului în Muntenia[334], iar marginea estică a ariei lor coboară de la gura Oltului, spre sud, pînă în Tracia. Spre vest ele sînt documentate în zona Nişului. Pentru ansamblul ariei de răspîndire se vorbeşte despre complexul Sălcuţa-Krivodol-Bubanj.

Purtătorii culturii Sălcuţa s-au ocupat, mai ales, cu cultivarea plantelor (în principal a grîului, dar s-au descoperit şi boabe de secară).Un indiciu important îl constituie numărul mare de rîşniţe găsite în toate aşezările. Creşterea animalelor domestice şi vînătoarea erau alte îndeletniciri secundare.

În privinţa uneltelor de silex amintim că pe lîngă silexul „balcanic" s-a folosit, pe scară largă, cel de tip „oltenesc". Uneltele obişnuite au fost lamele, răzuitoarele, dăltiţele, percutoarele. Ca şi în arealul Gumelniţa, într-o fază evoluată Sălcuţa, s-au făcut topoare de silex, plate,prelungi şi vîrfuri de suliţă, triunghiulare de silex. Se cunoaşte chiar un „atelier" în care se ciopleau (Orlea)[335]. Uneltele de piatră şlefuită sînt destul de numeroase. Sînt atestate unelte plate, neperforate (topoare, dălţi) şi topoare-ciocan, perforate. Din os se făceau sule, spatule, plăcuţe. Ca o curiozitate, semnalăm existenţa (la Sălcuţa), în acea vreme, a unui joc de arşice[336]. Din corn erau confecţionate dăltiţe, sule, manşoane, săpăligi şi cîrlige de tivig. În aşezările Sălcuţa, încă din prima fază, s-au folosit unelte şi podoabe de aramă: topoare plate, topoare cu braţele în cruce (tip Jászladány, cu patru variante, majoritatea legate tipologic de topoarele similare din Transilvania[337]).

Ceramica era modelată din pastă cu cioburi pisate mărunt. Cea de uz comun este reprezentată prin borcane mari(pentru păstrarea proviziilor), borcane cu umeri bombaţi sau arcuiţi, capace şi altele, ornamentate cu: barbotină, proeminenţe, adînciturl, paranteze. În categoria vaselor din pastă

---

[331] Corneliu N. Mateescu. Materiale. V. 1959, p. 70, fig. 6/3.
[332] P. Roman, *op. cit.*, p. 217.
[333] Vl. Dumitrescu. Apulum, XII, 1974, p. 38, nr. 29—30.
[334] De ex. lîngă Slatina, la Strcharet (Săpături D. Berciu).
[335] C. S. Nicolăescu-Plopşor, SCIV, XI, 1960, 2, p. 367—371.
[336] D. Berciu, *op cit.*, p. 233 şi p. 231, fig. 68/13, 14.
[337] Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, München, 1975, pl. 52 şi 53/A.

https://biblioteca-digitala.ro

fină sînt, mai ales, străchini cu diametrul mare, scunde, pictate la începutul culturii cu alb pe roşu „crud", iar mai tîrziu cu grafit. Se mai întîlnesc vase bitronconice, vase cu corp bombat, vase piriforme cu două torţi sau cu o toartă şi gura oblică.

Aşezările erau de tip tell[338], ca şi acelea gumelniţene, mărginite, de obicei, cu şanţ de apărare, uneori, şi cu val de pămînt (Reşca)[339]. Se ştie că purtătorii acestei culturi au trăit la început în bordeie, iar mai tîrziu în locuinţe de suprafaţă, rectangulare, construite din paiantă. Ele aveau o încăpere sau două, prevăzute fiecare cu cîte o vatră[340].

Cultul fertilităţii este oglindit prin figurinele de lut ars şi de os. Cele din prima categorie redau personaje feminine în picioare. Cele de os au fost făcute din plăcuţe. Tipologic cele două categorii de figurine sălcuţene se aseamănă foarte mult cu cele din aria Gumelniţa[341].

Raporturile dintre comunităţile culturii Sălcuţa şi cele vecine, spre vest şi sud, au fost definite de D. Berciu. Observaţiile făcute au permis precizarea că faza Sălcuţa I a fost paralelă în timp cu faza Vinča C 3; Sălcuţa II cu faza Vinča D I; Sălcuţa III cu Vinča D 2, iar Sălcuţa IV cu Vinča D—E[342]. Legăturile cu ţinuturile sudice se realizau prin intermediul complexelor de tip Sălcuţa din N—V Bulgariei, numite de tip Krivodol. Fazele de evoluţie Sălcuţa-Krivodol au fost sincrone cu cele din Oltenia[343]. S-a stabilit şi paralelismul cu grupul Bubanj I, sincron cu etapa Sălcuţa II c, iar Sălcuţa III a fost paralelă în timp cu Bubanj II. constatări ce au dus la concluzia că aspectul Bubanj I reprezintă o pătrundere mai tîrzie a comunităţilor de tip Sălcuţa-Krivodol dinspre vestul Bulgariei în zona Nişului[344]. Cu cîţiva ani mai tîrziu, s-au adus unele precizări în privinţa sincronismelor amintite. R. Ehrich, bazîndu-se pe datele publicate de J. Todorović, arăta că faza Sălcuţa II c a fost paralelă în timp, în Iugoslavia, cu Vinča tîrzie, cu Bubanj Hum I a şi cu Predionica II, iar în Bulgaria cu Krivodol II c şi Karanovo V tîrzie; apoi faza Sălcuţa II poate fi paralelizată cu fazele Bubanj Hum I b şi Hissar I a în Iugoslavia şi cu Krivodol III şi Karanovo VI în Bulgaria[345].

După cum s-a arătat mai sus, în neoliticul mijlociu s-au format complexe culturale mari. Acestea au avut perioade de expansiune şi apoi, în cursul unei mari părţi din neoliticul tîrziu, ele au devenit „calme", producîndu-se în arealele respective un proces deosebit de creştere a populaţiei şi de înflorire în toate domeniile. Cultura Cucuteni a ajuns la o treaptă înaltă de dezvoltare, fiind, pe drept, considerată ca una din cele mai înfloritoare culturi neolitice din Europa.

În timpul neoliticului tîrziu (numit de o serie de cercetători şi eneolitic) s-au produs manifestări, care, de fapt, constituie preliminariile frămîntărilor şi transformărilor în parte de ordin etnic, mai ales, cultural, din perioada de tranziţie la epoca bronzului. Ele s-au manifestat mai întîi în Mol-

---

[338] De exemplu, Măgura Cetate de la Văcăstra (V. Christescu, Dacia, III—IV, 1927—1932, 1933, p. 205—225).

[339] Săpături Floricel Marinescu.

[340] D. Berciu, *op. cit.*, p. 167 (în *Zorile*..., p. 117, unde se aduc unele precizări că erau „colibe sau locuinţe mai mici aşezate în rînduri paralele, după o regulă stabilită şi locuinţe mari, cu patru laturi, avînd una sau două încăperi").

[341] D. Berciu, *op. cit.*, p. 329—337.

[342] *Ibidem*, p. 90.

[343] *Ibidem*, p. 112.

[344] *Ibidem*, p. 93—108.

[345] Robert W. Ehrich, *op. cit.*, 1965, p. 437.

https://biblioteca-digitala.ro

dova, apoi sub altă formă tot în Moldova, Dobrogea, Muntenia și Oltenia. De aceste frămîntări nu a fost scutită nici Transilvania.

În estul Moldovei, de la nivelul etapei Cucuteni A 4 sînt atestate materiale din categoria Cucuteni C. De curînd problemele acestei categorii au fost analizate amănunțit și au rezultat o serie de precizări și concluzii istorice[346]. La început, în etapa Cucuteni A 4, era specifică pasta amestecată cu valve de scoici sau cochilii de melci, pisate. Forma caracteristică și frecventă era castronul înalt, ornamentat în principal, cu „pieptenul" și cu impresiuni. Decorul era făcut pe gît, umeri sau pe întreg corpul. Motivele erau festoane, căpriori, benzi vălurite sau în spirală[347]. În fază Cucuteni A—B, vasele din categoria C erau mai numeroase. S-au menținut cele două tipuri de pastă : cu scoici sau cu cioburi pisate. Interiorul vaselor, mai ales, era netezit cu „măturica". Gama formelor este mai bogată. Decorul însă s-a simplificat, vasele fiind ornamentate numai în partea superioară. În această fază apar și apoi dispar butonii *au repoussé*, astupați. Ornamente, cel mai des sînt realizate din impresiuni cu „pieptenul" sau cu scoica. Adesea se întîlnește motivul în căpriori. Pentru prima dată în aria Cucuteni, în etapa Cucuteni A—B 2, sînt atestate ornamente formate din impresiuni făcute cu șnurul în diferite moduri : șnurul înfășurat (în chip de „omidă") sau răsucit. Ambele modalități, par a fi apărut în aceeași etapă. Motivele făcute cu șnurul erau asociate cu „pastile"[348]. S-a ajuns la concluzia că în faza Cucuteni B s-a produs „un proces de cucutenizare". Ceramica Cucuteni C nu mai apare ca un „produs străin". Ea se asimilează, tot mai mult, devenind categoria de uz curent și împrumută unele forme specifice fazei Cucuteni B. Ornamentarea a ajuns diversificată. Impresiunile cu șnurul sînt variate (adesea este înfășurat în chip de segmente de diferite lungimi). Proeminențele se folosesc foarte des. Motivul decorativ esențial a fost în formă de căpriori. Au apărut și unele aplicații zoomorfe[349].

În continuarea analizei, Ann Dodd-Opriţescu, autoarea studiului din care am extras datele de mai sus, a încercat să studieze originea pastei cu scoici pisate și a formei specifice. După părerea sa, ceramica de tip Cucuteni C se dovedește a fi unitară încă de la apariție. Spre deosebire de alți cercetători, autoarea consideră că acea categorie reprezintă nu o pătrundere a comunităților cu morminte tumulare din stepele nord-pontice, ci opera, probabil, a comunităților ce trăiau la periferia nordică a ariei Cucuteni-Tripolie. La un moment dat (în timpul fazei Cucuteni A) „ele se vor fi deplasat spre interior, sub presiunea altor populații, care provoacă și sosirea în regiunile vest-pontice a altor grupe culturale"[350]. Autoarea nu admite legătura între categoria Cucuteni C și cultura Srednii Stog II. Este totuși greu de admis că în același timp cu acea categorie ceramică (considerată ca fiind din zona N—E a arealului Cucuteni-Tipolie) la Fedeleșeni, în etapa Cucuteni A 4, să apară și sceptrul în formă de cap de cal, ca urmare a contactelor cu grupuri umane (cu morminte tumulare) pătrunse dinspre aria Srednii Stog II[351]. Răspîndirea comunităților cu morminte tumulare este jalonată prin descoperirile de la Cainari, Suvorovo și Casimcea.

---

[346] Ann Dodd-Opriţescu, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 547—557.
[347] *Ibidem*, p. 548.
[348] *Ibidem*, p. 549.
[349] *Ibidem*, p. 550.
[350] *Ibidem*, p. 554.
[351] Eugen Comșa, SCIVA, 29, 1978, 3, p. 358.

https://biblioteca-digitala.ro

Pînă acum, pe teritoriul nostru, se cunosc „sceptre" în formă de cal la Fedeleşeni[352], Casimcea[353] şi la Sălcuţa[354]. La acestea s-a adăugat, cu cîţiva ani în urmă, piesa de la Fitioneşti[355]. Cele patru „sceptre" datează din aceeaşi perioadă (etapa Cucuteni A 4). Se cuvine arătat că tot atunci, în sudul Moldovei şi în S—E Transilvaniei, s-a răspîndit un alt tip de „sceptre" de piatră. Ne referim la cele două piese de la Obîrşeni (jud. Galaţi), găsite printre dărîmăturile unei locuinţe cucuteniene, în care pe vase decorul pictat tricrom este „sub formă de benzi înguste"[356]. Faptul ne face să datăm complexul în etapa Cucuteni A 4 şi nu în A 3. O altă piesă similară s-a găsit întîmplător în 1867 la Văleni, jud. Mureş[357]. Cele trei „sceptre" au formă prelungă, sveltă, cu extremităţile rotunjite. O porţiune scurtă este netedă şi are o mică prelungire laterală arcuită, ceea ce ne face să credem că este un indiciu că şi aceste „sceptre" reprezintă capete de animal, stilizate. Porţiunea opusă este mai lungă. Două piese au pe ambele feţe cîte o creastă, în relief, în formă de U, cu o bară orizontală la partea inferioară. La a treia piesă, corpul este împărţit în mai multe fişii, prin caneluri verticale[358].

Cele două categorii de „sceptre", desigur, reflectă faptul că în acel timp s-a produs deplasarea unor comunităţi nord-pontice, se pare, din diferite zone, care pătrunse pînă în ţinuturile noastre, prin diferite contacte cu localnicii, au răspîndit acele „sceptre" în Moldova, Dobrogea, Oltenia şi în S—E Transilvaniei.

Aproximativ în aceeaşi vreme sînt documentate comunităţile culturii Cernavoda I[359]. Specialiştii care s-au ocupat de problematica sa arată că este vorba de „pătrunderea la Dunărea de Jos a unei populaţii de la răsărit de aria culturii Tripolie" [360]. În Muntenia, acele comunităţi s-au răspîndit de-a lungul Dunării, dar au pătruns şi în zona de dealuri din N—E provinciei (probabil, datorită păşunilor şi zăcămintelor de sare). Ele au dislocat pe cele gumelniţene tîrzii şi le-au împins înspre vestul şi N—V Munteniei. În acelaşi timp, ele au împărţit în două vastul areal al culturii Gumelniţa. Este posibil ca numeroase comunităţi gumelniţene de la sud de Dunăre să-şi fi continuat viaţuirea în forme tradiţionale, încă un timp. Unele grupuri Cernavoda I s-au răspîndit şi în sudul Olteniei[361].

Periodizarea culturii nu este încă prea clară. Cu cîţiva ani în urmă, s-a făcut încercarea de a o împărţi în trei faze[362]. Paralelismele propuse atunci nu sînt acceptabile. Este totuşi evident că au fost cel puţin două faze: una mai veche atestată la Chirnogi şi alta, mai tîrzie, documentată la Ulmeni[363].

---

[352] I. Andrieşescu, BullAR, sect. hist., XV, 1929, p. 6.

[353] Dorin Popescu, Dacia, VII-VIII, 1937—1940, 1941, p. 85.

[354] I. Andrieşescu, *op. cit.*, p. 6; D. Berciu, SCIV, V, 1954, 43—4, p. 539—548; Vl. Dumitrescu, SCIV, VI, 1955, 3—4, p. 925—934.

[355] Informaţie de la N. Harţuche, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[356] M. Brudiu, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 169—179.

[357] Vl. Dumitrescu, Istros, I, 1934, fasc. 2, p. 193—194, fig. 5.

[358] M. Brudiu, *op. cit.*, p. 172, nota nr. 2 şi fig. 4; ulterior s-a mai găsit un sceptru similar la Bîrlăleşti (j. Vaslui) v. M. Brudiu şi Ghenuţă Coman, SCIVA, 30, 1979, p. 101—103.

[359] Seb. Morintz şi P. Roman, Dacia, NS, XII, 1968, p. 47—77.

[360] Aceiaşi, SCIV, 19, 1968, 4, p. 562.

[361] *Ibidem*, p. 563.

[362] În urma săpăturilor lui N. Harţuche de la Rîmnicelu.

[363] Seb. Morintz şi P. Roman, SCIV, 19, 1968, 4, p. 556.

https://biblioteca-digitala.ro

Purtătorii culturii Cernavoda I erau sedentari și se ocupau, în special, cu cultivarea plantelor și cu creșterea vitelor[364]. Uneltele de silex se aseamănă cu cele gumelnițene și sînt reprezentate prin lame, răzuitoare și împungătoare. Uneltele de piatră șlefuită sînt foarte rare, dar cele de os și corn sînt numeroase[365]. Ceramica a fost modelată din pastă amestecată cu valve de scoici pisate. Această categorie se găsește totdeauna asociată cu o alta din pastă fină, cu suprafața lustruită. În așezarea mai veche de la Chirnogi s-a folosit des decorul din impresiuni verticale cu șnurul înfășurat, aplicat mai jos de buză. În schimb, în așezarea de la Ulmeni, astfel de ornamente lipsesc, dar predomină vasele fine cu decorul făcut cu șnurul înfășurat[366]. Așezările erau situate pe locuri cu larg cîmp de vedere, mărginite cu pante și, în unele cazuri, fortificate[367]. Purtătorii culturii trăiau, mai rar, în bordeie. De obicei, locuințele lor erau de suprafață, spațioase, construite din paiantă, cu podină de lut și acoperiș în două ape. În așezarea A de la Cernavoda și la Chirnogi s-au descoperit figurine antropomorfe similare unor tipuri răsăritene.

Evoluția culturii Cernavoda I, în stadiul actual al cercetărilor, poate fi paralelizată cu faza Cucuteni A—B, cu întreaga fază Cucuteni B și parțial cu cultura Folteşti-Usatovo[368]. În sprijinul paralelismului dintre Cernavoda I și faza Cucuteni A—B amintim existența butonilor *au repoussé*, astupați (la Cernavoda). Astfel de butoni, în aria Cucuteni se găsesc numai pe vase de tip C, din faza Cucuteni A—B. Prin cercetările de la Oltenița-Renie I, s-au scos la iveală și „fragmente ceramice de factură cucuteniană, foarte probabil din faza Cucuteni B" [369].

Din așezarea de la Cernavoda, au fost analizate prin metoda C 14 trei probe din stratul Cernavoda I, datate la : 2600 ± 100 î.e.n. (Bln 61 a), 2400 ± 100 î.e.n. (Bln 61) și la 2320 ± 100 î.e.n. (Bln 62)[370].

La sfîrșitul epocii neolitice, în Oltenia se constată că locul culturii Sălcuța a fost preluat de un aspect cultural numit Sălcuța IV, caracterizat prin vase cu torți pastilate, dar și cu unele vase de tradiție Sălcuța[371]. Mai tîrziu ceramica avînd torți pastilate este documentată în Banat, Transilvania, Crișana. După părerea lui P. Roman, răspîndirea vaselor cu torți pastilate reprezintă numai un proces de unificare culturală, care s-a manifestat (fără să implice schimbări etnice) în timp, pe un spațiu vast. La noi complexele cu astfel de materiale au mai primit numele de Băile Herculane — Cheile Turzii[372]. Unii cercetători consideră că în ținuturile intracarpatice, vasele cu torți pastilate aparțin unei faze tîrzii a culturii Gornești-Bodrogkeresztur[373]. Menționăm că vase cu torți pastilate s-au găsit și în așezarea de la Traian[374] „Dealul Fîntînilor" din faza Cucuteni A—B și la Piatra Șoimului[375].

---

[364] *Ibidem*, p. 555.
[365] *Ibidem*, p. 555.
[366] *Ibidem*, p. 555—556.
[367] *Ibidem*, p. 555.
[368] *Ibidem*, p. 556.
[369] *Ibidem*, p. 556 și 563.
[370] Vl. Dumitrescu. Apulum, XII, 1974, p. 38, nr. 35—37.
[371] D. Berciu, *op. cit.*, p. 309—327.
[372] Petre I. Roman, Dacia, NS, XV, 1971, p. 31—169.
[373] Vl. Dumitrescu, SCIV, 27, 1976, 3, p. 356, ; P. Roman, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 220, nota 27.
[374] Hortensia Dumitrescu, Materiale, V, 1959, p. 196—197, fig. 7 și 8; VI. Dumitrescu, SCIVA, 27, 1976, 3. p. 356.
[375] Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, p. 135.

https://biblioteca-digitala.ro

VI

FORME ALE ECONOMIEI NEOLITICE

În neolitic, activităţile economice condiţionau, poate mai mult ca în alte epoci, aspectele culturii materiale şi chiar ale celei spirituale. Precum se ştie, în general, un anumit tip de aşezare, de locuinţă şi de unelte îl aveau populaţiile sedentare (de cultivatori), cu totul altele sînt caracteristice comunităţilor nomade (de vînători şi pescari) sau cele cu stabilitate redusă (crescătorii de vite).

Diferitele ocupaţii pot fi împărţite, convenţional, în cîteva grupe: Legate de asigurarea, în principal, a necesarului de hrană; Pregătirea uneltelor necesare; Realizarea îmbrăcămintei. Subliniem că domeniile acestor ocupaţii nu sînt net separate unele de altele, ci se „suprapun" parţial între ele.

În capitolul de faţă ne vom ocupa de asigurarea hranei, urmărind ca în altele să analizăm celelalte aspecte ale economiei neolitice.

Cultivarea plantelor. În stadiul actual al cercetărilor, se poate spune că primele indicii de folosire, pe scară redusă, a unor plante cultivate, sînt documentate în S—V ţării, în perioada de sfîrşit a culturii Schela Cladovei. Sînt menţionate uneltele de corn de cerb, considerate ca săpăligi [1]. Subliniem, mai cu seamă, faptul că analizele sporopolinice —efectuate de Marin Cârciumaru—au dus la observaţia că în probele cercetate, luate din complexele culturii Schela Cladovei, sînt şi grăunţe de polen ale unor graminee de trecere la *cerealia* [2].

Cert este că încă de la primele manifestări de viaţă neolitică atestate pînă în prezent la noi, oamenii practicau cultivarea plantelor—după părerea noastră—ca o ocupaţie cunoscută dinainte, cu care au pătruns dinspre sudul Peninsulei Balcanice şi s-au stabilit în Oltenia şi vestul Transilvaniei.

Evoluţia culturilor epocii neolitice s-a desfăşurat de-a lungul celor trei perioade (timpurie, mijlocie şi tîrzie). După cum se obişnuieşte şi în alte ţări, o epocă mai poate fi împărţită—fără ca aceasta să însemne renunţarea la periodizarea de mai sus—în funcţie de diferite progrese dintr-un domeniu de activitate economică sau altul. Dacă ţinem seama de reflectarea în cultura materială a progreselor în privinţa cultivării plantelor, neoliticul de pe teritoriul României poate fi împărţit în două perioade.

Prima perioadă (corespunzătoare neoliticului timpuriu şi în parte celui mijlociu) este caracterizată printr-un mod de trai semistabil, în directă dependenţă de recoltele mici, obţinute de pe terenuri reduse, lu-

[1] V. Boroneanţ, Dacia, NS, XVII, 1973, p. 5—39.
[2] Marin Cârciumaru, Dacia, NS, XVII, 1973, p. 58—60.

https://biblioteca-digitala.ro

crate cu unelte primitive și de sărăcirea pămîntului cultivat permanent cu aceeași plantă (de exemplu, grîu). În astfel de condiții, după un timp, comunitățile neolitice erau nevoite să părăsească zona și așezarea respectivă și să aleagă un alt loc, în cuprinsul teritoriului tribal. Așezările erau alcătuite din cîteva locuințe, de tipul bordeielor sau de suprafață, de dimensiuni mici. Despre unele așezări știm că aveau șanț de îngrădire. Precizăm că terenurile cultivate se aflau în afara stațiunilor. În zonele de pădure, eliberarea terenurilor se făcea cu ajutorul focului. La munca de pe „ogoare" participau aproape toți membrii comunităților. Nu corespunde realității istorice părerea conform căreia, pe teritorii vaste, în perioada „grădinăritului" munca era efectuată, în principal, de femei, iar bărbații s-ar fi ocupat, mai ales, cu vînătoarea. În perioada amintită, pămîntul era afînat cu săpăligi de piatră sau de corn.

În cursul evoluției comunităților neolitice timpurii, este cert că teritoriul României a fost locuit de comunități care practicau o activitate economică bazată pe cultivarea primitivă a plantelor și pe creșterea animalelor domestice. Demn de remarcat este faptul că, tocmai datorită căutării unor noi terenuri pentru cultivare, s-a produs o „roire", relativ intensă și treptată, a comunităților mai întîi de tip Cîrcea și Gura Baciului și apoi a celor Starčevo-Criș.

Datele despre cultivarea plantelor de către purtătorii culturii Starčevo-Criș sînt încă puține și disparate. Amintim că la Șimnicu de Jos (jud. Dolj), într-o așezare din faza mijlocie a culturii, s-au păstrat imprimate pe lipitură de lut ars, urmele unor boabe de grîu (*Triticum* sp.) și de orz (*Hordeum* sp.) [3]. La Copăcelu (jud. Vilcea) s-au găsit indicii că se cultiva grîul de tip *Triticum monococcum* L[4]. Într-o așezare de același tip de la Hărman (jud. Brașov) pe mai multe cioburi s-au observat urmele unor boabe. Cioburile au fost studiate de Z. V. Ianușevici, care a determinat amprente de grîu de tipul: *Triticum monococcum* L., *Triticum dicoccum* Schrank și *Triticum spelta* L [5]. De curînd, cu prilejul studierii ceramicii Starčevo-Criș de la Glăvănești Vechi (jud. Iași) au fost observate alte urme de boabe. Conform determinărilor făcute rezultă că membrii acelei comunități cultivau grîul (*Triticum monococcum* L.) și meiul (*Panicum* sp.). Un singur ciob, din același complex, păstrează urma unui bob de *Aegilops*, probabil, din specia *speltoides* [6].

Către sfîrșitul neoliticului timpuriu, dinspre N—V, de-a lungul Carpaților, s-a produs pătrunderea, în nordul Moldovei, a comunităților culturii Ceramicii liniare, care au adus cu ele metode deosebite de folosire a pămîntului, caracteristice populației din Europa Centrală, anume cultivarea succesivă a unor suprafețe de teren. Drept urmare, așezările lor ocupau terenuri alăturate, ca și loturile cultivate. În Moldova, în astfel de așezări, se cunosc, pînă acum, numai amprente de boabe de grîu (*Triticum monococcum* L.)[7]. În zona vecină, spre est, în aria aceleeași culturi, lipsește, *Triticum monococcum* L., în schimb, sînt atestate: *Tri-*

---

[3] Informație de la Doina Galbenu, căreia îi mulțumim și pe această cale.

[4] Informație de la D. Berciu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[5] Săpături Al. Alexandrescu; pentru determinări v. V. I. Marchevici, *Bugodnestrovskaia kultura na territorii Moldavii*, Chișinău, 1974, p. 155.

[6] Eugen Comșa, AAC, I, 1959, 2, p. 176. Determinările boabelor s-au făcut de către Marin Cârciumaru, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[7] Ion Nestor, SCIV, II, 1951, 2, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

ticum dicoccum Schrank și *Triticum spelta* L., la care se adaugă ovăzul (*Avena sativa* L.) și meiul (*Panicum miliaceum* L.)[8].

Semnalăm că unele urme de boabe de grîu (de tip *Triticum monococcum* L.) s-au găsit pe cioburi din Oltenia, din vestul ariei culturii Dudești[9].

Documentarea în privința plantelor cultivate de oamenii din neoliticul mijlociu este, în prezent, destul de bogată.

Prin săpăturile noastre (în 1965) de la Liubcova, în cel mai vechi nivel din faza Vinča B 2, a fost găsită, pe fundul unei gropi, deci în complex închis, pe lîngă alte fragmente ceramice specifice fazei și partea inferioară a unui vas, avînd pe fund numeroase boabe amestecate cu cenușă. Determinările făcute au dus la concluzia că sînt boabe carbonizate de orz (tipurile: *Hordeum distichum*, *Hordeum vulgare* L. și *Hordeum* sp.), grîu (tipurile: *Triticum monococcum* L., *Triticum dicoccoides*?, *Triticum aestivum* L. ssp. *vulgare*? și *Triticum durum*) și mei (*Panicum miliaceum* L.)[10].

Din timpul culturii Vădastra (faza Vădastra II), în așezarea cu același nume, s-au descoperit boabe carbonizate și amprente indicînd cultivarea grîului (probabil *Triticum monococcum* L.), orzului (*Hordeum* sp.) și meiului (*Panicum* sp.)[11].

În privința culturii Boian dispunem de date ceva mai multe despre plantele cultivate. Din unele complexe, din faza Bolintineanu, s-au scos la iveală, din complexe închise, boabe carbonizate sau amprente pe lipitură de lut ars, de grîu (*Triticum monococcum* L.), mei (*Panicum miliaceum* L.) și probabil hrișcă (*Fagopyrum* sp.)[12]. De la începutul fazei Giulești, la Greaca, s-au găsit boabe de mei și de neghină (*Agrostemma githago*)[13].

În monografia despre cultura Hamangia se menționează că în unele așezări sînt documentate diferite specii de grîu și de borceag (*Vicia* sp.)[14].

Ținînd seama de datele expuse, sîntem în măsură să ajungem la o concluzie importantă că în sudul și estul României, pentru perioada neoliticului mijlociu, este documentat aproape exclusiv grîul de tip *Triticum monococcum* L. La acesta s-a adăugat, subliniem în chip special, în faza Giulești, probabil, *Triticum vulgare* L.

În privința strînsului recoltei de grîu din neoliticul timpuriu, deci din perioada corespunzătoare culturii Starčevo-Criș din Moldova, specialiștii sovietici au făcut observații interesante, pe materiale din R.S.S. Moldovenească, valabile și pentru comunitățile de la vest la Prut.

Pornind de la constatarea că în compoziția pastei ceramice, în unele cazuri, sînt resturi de spice, iar în altele se observă urme de paie, s-a ajuns la concluzia că, în acea vreme, se recoltau mai întîi spicele și mai tîrziu erau tăiate și paiele[15].

---

[8] Z. V. Ianușevici, *Kulturnîie rasteniia iugo-zapada SSSR pe paleobolaniceskim issledovaniiam*, Chișinău, 1976, p. 199.

[9] D. Berciu și colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 233.

[10] Săpături Eugen Comșa; determinări Marin Cârciumaru.

[11] Basile Gheție et Cornélius N. Mateescu, Zephyrus, XXVIII-XXIX, 1978, p. 141.

[12] Eugen Comșa, SCIV, VII, 1955, 1—2, p. 25.

[13] Idem, SCIV, VI, 1956, 3—4, p. 424.

[14] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 85.

[15] V. I. Marchevici, *op. cit.* p. 153.

https://biblioteca-digitala.ro

În diferite așezări Starčevo-Criș s-au găsit și segmente de lame (de silex) folosite în seceri formate dintr-un corn, cu un jgheab longitudinal (pe partea concavă) în care erau fixate segmentele de lame de silex (de obicei, cu vîrful în sus), avînd, în lungul tăișului, porțiuni triunghiulare, lustruite puternic, din cauza utilizării îndelungate. Este vorba de seceri de tipul celor de la Karanovo. Amintim descoperirea de la Copăcelu, unde, într-o așezare Starčevo-Criș, în colțul unei gropi de bordei, într-un vas mare de provizii, spre fundul vasului, s-a găsit o seceră făcută din corn de animal [16]. În jgheab, se mai aflau fixate cîteva segmente de lame de silex. În funcție de datele prezentate putem presupune că pe întreg arealul Starčevo-Criș se foloseau astfel de seceri.

Recolta, redusă cantitativ, era repartizată — în cazul comunităților din ținuturile carpato-dunărene — pe familii și se păstra în fiecare locuință în parte, în vase de provizii, așezate lîngă un colț, mai ferit. În neoliticul timpuriu și mijlociu, vasele de provizii aveau pînă la maximum 0,50 m înălțime și un diametru de cca 0,30 m.

Grîul măcinat cu un frecător pe rîșnițe primitive, care în perioada dată aveau forma ovală alungită (de cca 0,15 x 0,08 m), cu albiere pe una sau pe ambele fețe. Frecătoarele sînt rare. Începînd din timpul culturii Starčevo-Criș, rîșnițele le găsesc în fiecare locuință (de exemplu, la Glăvănești Vechi) [17]. În unele cazuri, rîșnițele erau lucrate într-un fel de „ateliere". Astfel, în locuința 1 din așezarea B de la Verbicioara, aparținînd unei faze evoluate a culturii Vinča, au fost descoperite numeroase rîșnițe întregi și fragmentare „de toate dimensiunile și tipurile, precum și material brut sau semilucrat" [18].

În a doua perioadă neolitică, sfîrșitul neoliticului mijlociu și în cel tîrziu, la sud de Carpați (în Muntenia la sfîrșitul fazei Giulești), în Cîmpia Tisei și în S—E Transilvaniei, se constată o importantă schimbare a tipurilor de așezare și de locuință. Aceste modificări structurale nu s-ar fi putut produce fără o schimbare profundă în domeniul activității economice, care a dus, treptat, la *viața sedentară*. Sîntem de părere, că toate schimbările amintite se datoresc folosirii, tot mai intense, a unei noi unelte în domeniul culturii plantelor și anume a unui tip de plug primitiv (aratru). Aceasta era singurul, în condițiile de atunci, în măsură să ducă la o intensificare a cultivării plantelor, prin mărirea apreciabilă a suprafețelor lucrate și la obținerea unor recolte mai mari. Dovezile directe sau indirecte, privind existența și folosirea aratrului, la noi, în perioada de la sfîrșitul epocii neolitice, sînt mai multe. Astfel, în unele așezări, ca de exemplu în Oltenia, la Rast [19], dintr-o fază evoluată a culturii Vinča și la Căscioarele [20], într-o așezare Gumelnița, s-au descoperit unelte de corn (specifice în privința formei și urmelor de pe ele) considerate ca fiind de aratru. O indicație indirectă o constituie seria oaselor de bovine folosite la tracțiune, scoase la iveală prin săpăturile de la Vădastra [21] (faza Vădastra II) de la Crușovu și de la Greaca, dintr-un com-

[16] D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 72,

[17] Ion Nestor și colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 53.

[18] D. Berciu, și colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 104.

[19] Vl. Dumitrescu, C. S. Nicolăescu-Plopșor și N. Gostar, SCIV, II, 1951, 1, p. 270 și p. 269, fig. 1/1—3.

[20] Vl. Dumitrescu și Tancred Bănățeanu, Dacia, NS, IX. 1965, p. 59—67.

[21] Basile Gheție et Cornélius N. Mateescо, Proceedings VIII th. Congress..., III, Tokio, 1970, p. 152—155.

https://biblioteca-digitala.ro

plex închis din faza Giuleşti [22]. De asemenea, amintim că într-o aşezare de tip Cucuteni—Tripolie, din centrul R.S.S. Moldoveneşti, s-a găsit o figurină zoomorfă reprezentînd un bou pe gîtul căreia se vedeau urme indicînd înhămarea [23].

Folosirea aratrului trebuie admisă şi pentru perioada mai tîrzie anume pentru aria culturilor Cucuteni şi Petreşti.

Observaţiile reduse de pînă acum, privitoare la situaţia din N—V Transilvaniei, par să indice că, în acele regiuni, vreme îndelungată, s-a practicat, în continuare, cultivarea plantelor cu săpăliga şi de-abia tîrziu, membrii acelor comunităţi au ajuns să întrebuinţeze aratrul.

Terenurile cultivate, în neoliticul tîrziu, erau mai întinse. Munca era efectuată de toţi membrii adulţi ai comunităţilor, dar subliniem că, spre deosebire de perioada precedentă, cînd eforturile erau împărţite oarecum în chip egal între bărbaţi şi femei, în noile condiţii, cînd s-a început întrebuinţarea, tot mai intensă, a aratrului şi s-a intensificat creşterea vitelor, aceste activităţi, necesitînd eforturi fizice mai mari decît pînă atunci, munca bărbaţilor a devenit tot mai importantă din punct de vedere economic, iar activitatea femeilor, din acest domeniu, a început să se restrîngă tot mai mult.

În perioada dată se foloseau mai multe soiuri de grîu, adesea, amestecat cu boabele altor plante. Astfel, pe bulgării de lipitură arsă dintr-o locuinţă de la Giuleşti, datată de la sfîrşitul fazei cu acelaşi nume, s-au observat şi determinat amprente de grîu (*Triticum monococcum* L. şi probabil *Triticum vulgare* L.), de mei, probabil de neghină şi de bob (*Vicia faba* L.)[24]. Boabele de grîu carbonizate găsite în unele aşezări din faza Vidra nu au fost încă studiate. Prin săpăturile din aşezarea de la Radovanu, din faza de tranziţie la cultura Gumelniţa, s-au descoperit atît boabe de grîu carbonizate, cît şi amprente de spice şi de boabe de grîu pe bulgării de lipitură arsă. O parte din boabe au fost analizate. Cele din nivelul 3 sînt de *Triticum dicoccum* Schrank şi de *Triticum monococcum* L. Din nivelul 1 (superior) provine un bob de *Triticum dicoccum* Schrank [25]. Prezenţa celor două tipuri de grîu în cadrul complexului, chiar dacă ele sînt documentate cert în două niveluri deosebite, arată că—după toate probabilităţile—membrii celor două comunităţi încă nu începuseră să diferenţieze şi să prefere un anumit tip de grîu, mai potrivit pentru zona dată.

Din timpul culturii Gumelniţa s-au găsit boabe de grîu (nedeterminate încă) carbonizate la : Hîrşova [26], Cuneşti [27], Geangoeşti [28] şi Teiu [29]. Din aşezarea de la Gumelniţa s-au scos la iveală boabe de grîu [30] (*Triticum vulgare* L.), iar la Morteni, boabe de mei [31].

---

[22] Acelaşi, Zephyrus, XXVIII—XXIX, 1978, p. 139.
[23] *Vozniknovenie i razvilie zemledelia*, Moscova, 1967, p. 93.
[24] Eugen Comşa, SCIV, VIII, 1957, p. 32.
[25] Mulţumim şi pe această cale ing. V. Hajnalova pentru determinările făcute.
[26] Doina Galbenu, SCIV, XIII, 1962, 2, p. 303.
[27] Niţă Anghelescu, SCIV, VI, 1955, 1—2, p. 311.
[28] Informaţie de la P. Diaconescu, căruia îi mulţumim şi pe această cale.
[29] Ion Nania, StArtIst, IX 1967, p. 14.
[30] Vl. Dumitrescu, SCIV, 17 , 1966, 1, p. 97.
[31] Informaţii de la L. Muscă, căreia îi mulţumim şi pe această cale.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe teritoriul Olteniei, la Sălcuța, s-au descoperit boabe carbonizate de grîu (*Triticum vulgare* L.) [32], iar în așezarea „Măgura Fetelor", de la Vădastra, în stratul Sălcuța sînt indicii în privința cultivării secarei [33].

Pe bulgării de lipitură arsă din locuințe, (din faza Precucuteni III) s-au găsit urme de boabe de grîu de tipul *Triticum monococcum* L. [34].

Mai tîrziu, în aria Cucuteni, în Moldova, se cultiva grîul (*Triticum compactum* Host. și *Triticum vulgare* L.) ambele tipuri descoperite în așezarea din faza Cucuteni A de la „Frumușica" de la Bodești [35], iar în stațiunea de la Hăbășești, din aceeași fază, s-au adunat boabe de grîu de tipul *Triticum vulgare* L., *Triticum compactum* Host., inclusiv varianta *Triticum compactum globiforme* [36]. Boabe de grîu carbonizate, încă nedeterminate, s-au găsit și pe fundul unui vas cu decor pictat tricrom, din faza Cucuteni A din așezarea de la Mărgineni—„Cetățuie" [37]. Boabe de secară (*Secale cereale*) s-au găsit în așezarea din faza Cucuteni A—B de la Carasa Miclăușeni [38]. Ținînd seama de descoperirile din așezarea de la Valea Lupului [39], se poate spune că și în faza Cucuteni B erau cultivate, în regiunile din centrul Moldovei, cele două specii de grîu : *Triticum vulgare* L. și *Triticum compactum* Host.

Se cuvine să subliniem concluzia că în cursul neoliticului tîrziu, în ținuturile extracarpatice (pentru Transilvania încă nu dispunem de datele necesare), s-a produs o schimbare a tipurilor de grîu cultivat, cel puțin așa rezultă din documentarea actuală. Astfel, în Muntenia, grîul de tip *Triticum vulgare* L., semnalat, cu probabilitate, încă de la sfîrșitul fazei Giulești se întîlnește izolat în aria Gumelnița (faza Sultana = Gumelnița A 2), iar în Moldova, în așezările de tip Cucuteni, a fost folosit numai grîu de tip *Triticum vulgare* L., asociat cu cel de tip *Triticum compactum* Host. Coincidența, pentru determinările făcute asupra boabelor de grîu din fazele Cucuteni A și B, este prea mare ca faptul să nu aibă o semnificație. Considerăm că ea oglindește o preferință a acelor comunități cucuteniene din Moldova pentru cele două tipuri de grîu.

Menționăm că, în urma cu aproape 40 de ani. Traian Săvulescu considera că descoperirea la un loc, așa cum se întîmplă în stațiunile neolitice, a diferitelor specii de grîu, reflectă obiceiul oamenilor din vechime de a le cultiva amestecate, pentru a asigura, cel puțin în parte, recolta necesară [40].

În privința metodelor de recoltare a grîului din perioada neoliticului tîrziu, dispunem numai de unele date despre modul cum procedau oamenii din faza Jilava (=Gumelnița B 1) a culturii Gumelnița, din așezarea de la Teiu. În partea de est a stațiunii s-au descoperit „snopi de grîu carbonizați ale căror fire, în majoritate smulse, purtau o parte din rădăcini, erau legate cu tulpini mlădioase de curpen sau iederă și viță de vie" [41]. Ținînd seama de aceste observații rezultă că în unele regiuni din

---

[32] D. Berciu, *Contribuții* ..., p. 344.

[33] Corneliu N. Mateescu, Materiale, IX, 1970, p. 71.

[34] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, p. 142.

[35] C. Matasă, *Frumușica*, 1946, p. 37—38. Analizele au fost făcute și interpretate de Traian Săvulescu.

[36] Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești*, p. 506.

[37] Informație de la Dan Monah, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[38] D. Tudor și colab., SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 422.

[39] M. Petrescu-Dîmbovița și colab., SCIV, VI, 1955, 3—4, p. 703.

[40] C. Mătasă, *op. cit.*, p. 40.

[41] Ion Nania, *op. cit.*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

sudul țării, grîul se recolta prin smulgere, apoi se făceau snopii care erau legați cu tulpini elastice. De-abia după aducerea în așezare, grîul era bătut de pe spice.

Diferitele segmente de lame de silex găsite în toate așezările neolitice tîrzii, cercetate prin săpături, indică existența secerilor de tip vechi.

În perioada la care ne referim, grînele se păstrau în mai multe moduri :

—După metoda tradițională, în vase de provizii, unele mai mici, altele ajungînd pînă la înălțimea de peste 1m și diametrul maxim de 0,80 m. În literatura de specialitate se menționează descoperirea, în unele așezări, a cîtorva vase de mărimea celor amintite, în cuprinsul unei singure locuințe. Ținînd seama de capacitatea apreciabilă a vaselor considerăm că o atare recoltă se putea obține numai prin cultivarea unor terenuri mai întinse.

—O altă metodă de a păstra rezervele de grîne era mai complicată. În așezarea de la Izvoarele (jud. Giurgiu), aparținînd culturii Gumelnița, am descoperit și două gropi, în formă de clopot, de cca 0,80 m adîncime și diametrul la bază de cca 0,60 m. Malurile celor două gropi erau acoperite cu un strat subțire de lipitură de lut, pe care s-au găsit, încă fixate, destul de multe boabe de grîu carbonizate. Prin urmare, încă de atunci, se începuse păstrarea grîului în gropi de bucate, făcute în cuprinsul așezării, între locuințe.

— O metodă deosebită o avem atestată în așezarea de la Teiu, unde, în interiorul a două locuințe, s-au dezvelit rămășițele a două „hambare" pentru grîu. Într-una din locuințe, hambarul de formă rectangulară era amenajat lîngă colțul de S—V și avea 1,60 x 1 m. Fiecare din cele două laturi, dinspre interiorul locuinței, era realizată din bețe înfipte în podea, între ele se făcea împletitură de nuiele și apoi, pe ambele fețe, se întindea cîte un strat de lipitură de lut amestecat cu paie. Cel de-al doilea hambar era făcut în același mod, dar avea dimensiuni mai mari, de cca 3×2 m. În interiorul celor două hambare s-au descoperit cantități apreciabile de grîu carbonizat, rămas acolo din vechime [42].

Spre deosebire de perioada precedentă, în neoliticul tîrziu, rîșnițele aveau dimensiuni mai mari, unele ajungeau pînă la 0,50 m lungime și cca 0,40 m lățime. Pietrele necesare erau alese din roci dure. Ele aveau forma ovală prelungă, cu o față netedă, albiată. Uneori, albierea era pe ambele fețe, din cauza folosirii îndelungate. De obicei, partea opusă albierii era convexă. Mărimea lor deosebită reflectă productivitatea mai ridicată și cantitatea destul de mare de grîu, rîșnit o dată. Uneori numărul rîșnițelor este foarte mare pentru o suprafață cercetată relativ mică. Așa de exemplu, la Traian —„Dealul Viei", din stratul Precucuteni, au fost strînse peste 150 de rîșnițe (din care numai 10 întregi), ovale, mai rar rotunde sau dreptunghiulare [43]. De regulă, rîșnițele se găsesc în fiecare locuință, iar fragmentele lor printre locuințe sau în umplutura unor gropi de caracter gospodăresc. În unele cazuri, atunci cînd rămășițele locuințelor s-au păstrat mai bine și au fost cercetate cu atenție, se observă că rîșnițele nu erau puse la întîmplare, ci într-un loc anume, delimitat cu o bordură de lut.

---

[42] *Ibidem*, p. 14.

[43] Hortensia Dumitrescu și colab., SCIV, V, 1954, 1—2, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu prilejul săpăturilor din unele așezări au mai fost descoperite semințe de cînepă (*Canabis sativa* L.). Astfel de boabe s-au găsit la Teiu [44] (în aria Gumelnița) și în așezarea „Frumușica", din faza Cucuteni A, de la Bodești [45].

Din diverse stațiuni au fost scoase la lumină semințe de leguminoase carbonizate, de exemplu, la Văleni [46] (jud. Neamț), din cuprinsul unui strat Cucuteni.

Rar, cu ocazia săpăturilor arheologice, mai ales în Moldova, în aria culturii Cucuteni, s-au descoperit și sîmburi de fructe carbonizate. La Izvoare (jud. Neamț), în strat Precucuteni, s-au găsit fructe carbonizate[47]. Sîmburi de fructe s-au aflat și într-un vas mare, în plin strat Cucuteni, în așezarea de la Văleni (jud. Neamț) [48].

Sfîrșitul neoliticului, pe o mare parte din teritoriului României, a fost marcat prin distrugerea prin foc a multor așezări, mai ales a celor cucuteniene (din Moldova) și a celor gumelnițene (din Muntenia și din Dobrogea). Înfloritoarea viață neolitică a încetat cu timpul, transformîndu-se în forme noi specifice perioadei de tranziție. Cultivarea plantelor a trecut, treptat, pe plan secundar, pentru o anumită perioadă, iar pe primul loc s-a plasat creșterea animalelor domestice, ambele ocupații rămînînd însă în strînsă corelație.

★

În perioada de trecere de la mezolitic la neolitic un element important în evoluția comunităților omenești l-a constituit — alături de începuturile cultivării plantelor — constatarea bazată pe experiență îndelungată și pe practică (transmisă de la generație la generație) că unele animale pot fi îmblînzite. A urmat procesul domesticirii și creșterii (la început în număr mic) a acelor animale.

Evident, procesul de trecere de la vînătoare la predominarea creșterii animalelor nu a fost atît de simplu și nu s-a produs în același timp pe întregul teritoriu al țării. În unele zone a dominat o vreme vînătoarea, pe cînd în altele, procesul de neolitizare a provocat „introducerea" bruscă, a creșterii animalelor domestice și a cultivării plantelor.

Prin săpăturile arheologice, din toate așezările neolitice, sînt scoase la iveală și strînse numeroase oase de animale provenind de la cele domestice și de la cele sălbatice. Arheologii le datează pe culturi și faze, iar apoi specialiștii în paleofaună le determină și clasifică. În continuare se calculează în primul rînd raportul dintre oasele de animale domestice și cele sălbatice, pentru a se ști pentru fiecare cultură, perioadă și zonă ponderea celor două ocupații. Concomitent se fac determinări și calcule pentru precizarea speciilor, numărului de indivizi.

Pînă în prezent, dispunem de numeroase date despre 28 loturi din Moldova, 17 din Dobrogea, 37 din Muntenia, 21 din Oltenia și 16 din Transilvania, Banat și Crișana. În continuare vom încerca sintetizarea lor.

Pentru înțelegerea justă a raportului dintre cele două ocupații (creșterea vitelor și vînătoarea) am strîns datele privind procentele oaselor de animale. Din aceste informații rezultă cîteva concluzii importante.

[44] Ion Nania, *op. cit.*, p. 20.
[45] C. Mătasă, *op. cit.*, p. 39.
[46] Hortensia Dumitrescu, SCIV, I. 1950, 2, p. 27.
[47] Radu Vulpe, Studii, II, 1949, 1, p. 126.
[48] Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă ne referim la cea mai veche cultură neolitică documentată la Circea — Ocna Sibiului — Gura Baciului, constatăm că la Circea, în primul nivel, corespunzător celui mai vechi neolitic din țară, oasele de animale domestice reprezintă 77 % din total, iar cele de animale vînate numai 23 %. La Gura Baciului, oasele de animale domestice reprezintă 96,51 %, iar cele de animale sălbatice, numai 3,4 %. În cazul în care neolitizarea pe întinsul Olteniei și Transilvaniei s-ar fi produs pe baza evoluției locale (mezolitice tîrzii) ar fi fost firesc ca la începutul epocii neolitice, majoritatea oaselor de animale să provină de la speciile sălbatice, și numai treptat pe măsura intensificării creșterii vitelor să înceapă să crească procentul oaselor de animale domestice. Prin cercetările amintite se constată că dimpotrivă în acele obiective, cele mai vechi, oasele de animale domestice reprezintă un procentaj ridicat. Considerăm că trecerea bruscă la predominarea creșterii vitelor constituie o dovadă că acele comunități practicaseră această ocupație de multă vreme și, prin urmare, că neolitizarea s-a produs, la noi, prin „roirea", dinspre sud, a unor grupuri umane cu o cultură dezvoltată.

În marea majoritate a loturilor studiate procentul oaselor de animale domestice trece de 70 % și în multe cazuri peste 90 %. Este o dovadă că, în cursul epocii neolitice, creșterea vitelor ocupa locul secund după cultivarea plantelor, iar vînătoarea locul trei. Sînt însă și cîteva loturi în care, pentru scurt timp, din cauze pe care încă nu le putem explica, vînătoarea ocupa locul doi, înaintea creșterii vitelor. Așa este, de exemplu, cazul așezării de la Luncavița, unde în nivelurile de la bază predomină creșterea vitelor (cu 90,4 %), pentru ca apoi în cele superioare (din faza Sultana=Gumelnița A 2) procentul oaselor de animale vînate să ajungă pînă la 62,4 %.

Creșterea animalelor. Prin săpăturile de la Circea[49] și Gura Baciului[50], în cadrul acestei categorii s-au găsit, în principal, oase de bovine, urmate procentual de ovicaprine.

Purtătorii culturii Starčevo-Criș, din Oltenia, la Verbița (jud. Dolj), creșteau bovine de talie mică, cu coarne răsucite (o rasă dispărută), apoi porci de talie mică, oi și capre (cu coarne lungi) și ciini[51]. În Moldova, în aceeași arie culturală, la Glăvănești Vechi, erau crescute, mai ales, bovine, mult mai puține ovicaprine și foarte puține porcine[52].

Din timpul culturii Ceramicii liniare (la Glăvănești Vechi) s-au adunat multe oase de animale. Majoritatea sînt de la bovine de talie mare, apoi ovicaprine și porcine[53].

În aria culturii Dudești (din Muntenia și Oltenia), în prima fază din așezarea de la Cleanov se creșteau bovine și ovicaprine[54]. În așezarea de la Dudești (faza Fundeni) s-au determinat oase de bovine, ovicaprine și de porcine[55]. Se remarcă faptul că oasele de ovicaprine sînt de patru ori mai multe decît cele de porcine. Din faza Cernica datează lotul de oase de

---

[49] Alexandra Bolomey, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 465—475.

[50] Pentru comparația materialelor faunistice de la Circea cu cele de la Gura Baciului v. Alexandra Bolomey, *op. cit.*, p. 472—474.

[51] Corneliu N. Mateescu, SCIV, III, 1952, p. 162.

[52] Eugen Comșa, Dacia, NS, XXII, 1978, p. 13.

[53] Eugen Comșa, SCIV, XI, 1960, 2. p. 230. La Traian, în stratul corespunzător s-au găsit oase de bovine, porcine, și ovicaprine. Ele reprezintă 57, 60 % din totalul oaselor din strat (Olga Necrasov și S. Haimovici, Materiale, IX, 1970, p. 59—62 .

[54] C.S. Nicolăescu-Plopșor, SCIV, III 1952, p. 145.

[55] Determinări făcute de Alexandra Bolomey.

https://biblioteca-digitala.ro

la Radovanu II, unde s-au strîns oase de bovine, ovicaprine, porcine și de cîine[56]. Tot din aria Dudești este lotul de la Fărcașu de Sus (jud. Olt), format din oase de bovine, oi, capre și de porc. Se menționează că bovinele aveau talie moderată spre mare și au fost jertfite în majoritatea cazurilor (50 %) înainte de 2—2,5 ani, iar o altă parte (37,5 %) avînd vîrsta de 2—4 ani[57]. Analiza oaselor de oaie și de capră a dus la constatarea că erau tăiate la vîrsta dintre 4 și 10 ani. Oasele de porc provin de la animale foarte tinere[58].

Pe întinsul Dobrogei, purtătorii culturii Hamangia, creșteau (de exemplu, Ceamurlia de Jos), de asemenea, în primul rînd bovine (de talie mijlocie), ovicaprine, porcine și cîini[59]. Observații interesante s-au făcut pe baza lotului de oase de la Techirghiol. Majoritatea oaselor erau de bovine. Analiza lor a dus la constatarea — pe baza gracilizării lor — că domesticirea bovinelor era de dată destul de veche la purtătorii culturii. Urmau ovicaprinele, porcinele și cîinii[60].

În Muntenia, au fost studiate o serie de loturi din complexe aparținînd culturii Boian. Din faza Bolintineanu (așezarea Aldeni) majoritatea oaselor erau de la bovine, ovicaprine și de cîini[61]. Din faza Giulești dispunem de date despre un lot din complex închis, de la Bogata (jud. Călărași). Cele mai multe oase sînt de la bovine (de două tipuri : unele cu talie mare și altele cu talie mai mică). Mai sînt atestate oase de : oaie, capră, cîine și un os de cal[62]. Din cursul fazei Vidra, în așezarea Boian A predomină oasele de bovine, urmate de cele de ovicaprine, de porcine și de cîine. Bovinele au avut talie mijlocie și au fost tăiate mature (72,1 %) și numai 27,8 % la vîrstă submatură. Oasele de oaie erau puține (talie mijlocie spre mică), iar caprele cu talie moderată spre mare. Ovicaprinele erau jertfite, mai ales, la vîrstă matură 62,5 %, iar cele submature reprezintă numai 37,5 %. Unele oase de porc provin de la indivizi de talie foarte mare. Erau jertfite, în special, animalele tinere (55,5 %) și apoi cele mature (44,5 %). Oasele de cîine nu prea numeroase sînt de la indivizi cu talie mică[63]. Din faza de tranziție la cultura Gumelnița, în așezarea de la Izvoarele (jud. Giurgiu) oasele de animale domestice sînt în ordinea următoare : bovine, ovicaprine, porcine și cîine[64].

Din cadrul ariei de răspîndire a comunităților culturii Vădastra dispunem de date referitoare la oasele descoperite la Crușovu (jud. Olt). Din stratul Vădastra I au fost adunate oase de bovine, capră și de cîine, iar din stratul Vădastra II oase de bovine, capră, porc, oaie și cîine[65]. Studierea oaselor de animale din așezarea de la Vădastra (jud. Olt) s-a bucurat de o atenție deosebită din partea lui Corneliu N. Mateescu care, în colaborare cu alți specialiști, a ajuns la concluzii importante. În stratul Vădastra I s-au descoperit oase de bovine (de talie mică și mare), oaie, porc (între oase și unul de la un individ enorm, foarte înalt în picioare), de capră și de cîine (de talie mijlocie)[66]. Stratul de deasupra, din faza Vădastra II

[56] Determinări Olga Necrasov.
[57] Alexandra Bolomey, SCIVA, 30,1979, 1, p. 3—10.
[58] *Ibidem*, p. 9.
[59] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 82—85.
[60] Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, Materiale, VIII, 1962, p. 175—185.
[61] Determinări Olga Necrasov ; Eugen Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, p. 57.
[62] Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, Materiale, V, 1959, p. 127—130.
[63] Alexandra Bolomey, SCAntrop, III, 1966, 1, p. 27—34.
[64] Olga Necrasov și G. Gheorghiu, Materiale, IX, 1970, p. 91—95.
[65] Corneliu N. Mateescu, Materiale, III, 1957, p. 107 și 109.
[66] Idem. Materiale, V, 1959, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro

cuprindea oase de bovine (indivizi de talie enormă, mare și mică), apoi de porc (cu ritul lung), oaie, capră și ciine[67]. În același strat a fost descoperită o falangă (a treia de la piciorul anterior) a unui cal. După părerea prof. V. Gheție, falanga a aparținut unui cal mic și îndesat, dar iute, folosit la călărie, dovedind pentru prima dată prezența calului domestic în neoliticul României. Cîteva oase, cu caractere specifice, sînt o dovadă că bovinele de la Vădastra au fost folosite la tracțiune[68].

În aria vecină, din S—V Olteniei, în așezarea de la Rast, din ambele straturi, s-au adunat felurite oase. Cele de animale domestice erau în ordine procentuală următoarele: bovine, ovicaprine, porcine și ciini[69].

Mai departe spre vest, în aria Vinča, din Banat, în așezarea de la Liubcova (jud. Caraș-Severin), s-au descoperit — numai în săpăturile din 1965—1966 — cca 5 000 de oase. În cursul ambelor faze, documentate în așezare, predomină cele de bovine, care au aparținut unor forme gracile, similare celor din aria culturii Boian. Oasele de oaie provin de la exemplare foarte gracile, iar majoritatea oaselor de porc au aparținut unor indivizi tineri[70].

Pe teritoriul Moldovei, în arealul culturii Precucuteni, sînt semnalate mai multe loturi de oase[71]. Din datele publicate rezultă că în aria fazei Precucuteni I (așezarea Traian „Dealul Viei") s-au găsit oase de bovine, apoi ovicaprine, porcine și ciini. Din faza Precucuteni II (așezarea Larga Jijia) s-au descoperit oase de bovine, oaie, porcine și de ciine[72]. Se subliniază că, în această așezare, s-au găsit extrem de multe oase de bovine. Remarcăm observația că în faza Precucuteni III (în așezările Andrieșeni și Tirpești) după bovine, dominante, urmează oasele de porc, și de-abia după aceea, oasele de ovicaprine și de ciine. S-a găsit și un os de cal. Specialiștii au precizat că majoritatea (67,93 %) animalelor erau sacrificate după împlinirea vîrstei de 2 ani[73].

Din timpul evoluției comunităților culturii Cucuteni, în diverse așezări, s-au găsit mari cantități de oase de animale.

Faza Cucuteni A: La Hăbășești s-au aflat felurite oase de: a) bovine de talie mică, cu cap și cu picioare scurte (o rasă dispărută); sînt coarne scurte și groase de taur, de 6—7 ani, de la un animal care se bătea foarte mult cu alți tauri; oase de bovine de talie mijlocie, dar și de la cîteva animale cu talie uriașă; oase de boi cu capul mare și coarnele îndreptate în sus, apoi și bovine de stepă, de talie mare, cu coarnele în formă de liră. Majoritatea animalelor au fost sacrificate la vîrste cuprinse între 4 și 6 ani. Rar au ajuns pînă la 15 ani; b) oaie cu talie mică, dar cu lînă lungă, unele sacrificate la 6 ani; c) porc: se semnalează animale cu talie mică și altele cu talie mare, bătrîne, cu ritul lung și ascuțit (o rasă de baltă); d) ciine cu cap scurt, o rasă apropiată de ciinii ciobănești de astăzi; e) oase de animale de talie mică (neidentificate).

---

[67] Idem, Materiale, VI, 1959, p. 113.

[68] Basile Gheție et Cornélius N. Mateescu, Zephyrus, XXI-XXII, 1971, p. 99—104.

[69] C. S. Nicolăescu-Plopșor și Vl. Dumitrescu, SCIV, II, 1951, 1, p. 270.

[70] Determinări de Olga Necrasov, M. Știrbu și M. Iacob; Eugen Comșa, Dacia, NS, XIII, 1969, p. 17.

[71] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, p. 142—144.

[72] Oasele de animale domestice reprezintă 84,63%, față de 14,79% cele de animale sălbatice (Olga Necrasov și S. Haimovici, Materiale, IX, 1970, p. 63—65; VIII, 1962, p. 261—266, se precizează că era preferat un tip de bovine cu talie mare).

[73] Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 142—143.

https://biblioteca-digitala.ro

În general, în cadrul complexului se constată că erau sacrificate, mai ales, animalele bătrîne, cele tinere fiind păstrate pentru prăsilă[74].

Din perioada corespunzătoare, în zona de S—E a Transilvaniei, locuită de comunităţile Ariuşd, în săpăturile de la Bod şi Ariuşd s-au găsit oase de bovine, ovicaprine, porc şi cîine[75].

De la începutul fazei Cucuteni A—B (aşezarea Corlăteni) s-au determinat numeroase oase de bovine, oi, capre şi porci[76]. Din plină fază Cucuteni A—B, la Traian — „Dealul Fîntînilor" sînt atestate oase de bovine, urmate de porc, ovicaprine şi de cîine. S-au găsit şi cîteva oase de cal[77]. Prin săpăturile mai vechi de la Văleni (jud. Neamţ) s-au scos la iveală oase de bovine şi de ovicaprine[78].

În zona aspectului Aldeni II din faza veche, amintim oasele descoperite la Drăgăneşti-Tecuci. S-au determinat oase de bovine, porci (tineri şi bătrîni), apoi ovicaprine. S-a descoperit şi o falangă de cal[79]. În faza mai tîrzie, predomină bovinele, urmate de ovicaprine, porci şi cîini. Menţionăm şi o copită de cal[80].

Purtătorii culturii Gumelniţa, pe vasta lor arie de răspîndire au crescut destul de multe animale domestice. În aşezarea eponimă s-au descoperit foarte multe oase de animale, majoritatea de bovine, apoi ovicaprine, porcine şi cîini. Se remarcă faptul că încă din nivelul Gumelniţa A 2 a s-au aflat oase de cal[81]. În aşezarea de la Căscioarele sînt documentate aceleaşi categorii de animale, în ordine puţin deosebită : bovine, porcine, ovicaprine şi cîini. Sînt şi cîteva oase de cal[82].

Pe întinsul Olteniei, în aria culturii Sălcuţa, se observă o variabilitate[83]. La Verbicioara (jud. Dolj), din stratul Sălcuţa, s-au adunat oase de bovine, oi, porci, capre şi de cîini [84]. În aşezarea Sălcuţa (jud. Dolj) în nivelul Sălcuţa I, sînt multe oase de bovine (cu talie mică şi coarne mici), apoi oase de porc şi de ovicaprine. În schimb, în nivelul Sălcuţa II, primul loc este ocupat de ovicaprine, urmate de porcine şi de-abia, pe locul al treilea se plasează bovinele. În cadrul complexului se remarcă numărul mare de porcine şi ovicaprine jertfite tinere. Sînt şi oase de cîini de talie mică, dar şi mare[85].

Din informaţii verbale, primite de la diferiţi colegi, rezultă că şi în culturile neolitice tîrzii din centrul şi vestul Transilvaniei predomină oasele de bovine, urmate de ovicaprine şi de porcine.

Ajunşi la capătul expunerii noastre, ţinem să subliniem faptul că, în tot cursul epocii neolitice, încă de la începutul ei, în majoritatea culturilor, oamenii au preferat şi crescut, în primul rînd, bovinele pentru carne,

---

[74] V. Ghetie în vol. *Hăbăşeşti*, Bucureşti, 1954, p. 601—605.

[75] Iulius Teutsch, MittPKKAkWiss, I, Viena, nr. 6, 1903, p. 379—380.

[76] Ion Nestor şi colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 69.

[77] Olga Necrasov şi Sergiu Haimovici, Materiale, V, 1959, p. 217—219; VI, 1959, p. 179—185; VIII, 1962, p. 263—264; IX, 1970, p. 59—66.

[78] Hortensia Dumitrescu, SCIV, II, 1950, 2, p. 27.

[79] Eugen Comşa, SCIV, XIV, 1963, 1, p. 14.

[80] *Ibidem*, p. 14.

[81] Olga Necrasov şi Sergiu Haimovici, SCIV, 17, 1966, 1, p. 101—108.

[82] Determinări Alexandra Bolomey; Vl. Dumitrescu, SCIV, 16, 1965, 2, p. 231—232. Oasele de animale domestice reprezintă numai 17,9% din totalul oaselor de animale.

[83] Vezi şi Corneliu N. Mateescu, Materiale, V, 1959, p. 71, unde sînt amintite oase de bovine ovicaprine şi de porcine.

[84] D. Berciu şi colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 237.

[85] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, p. 346—348.

https://biblioteca-digitala.ro

lapte, piei (folosind însă și oasele și coarnele). O singură excepție se constată în timpul fazei Sălcuța II, cînd bovinele s-au aflat pe locul trei, revenind apoi iarăși pe primul lor. Descoperirea, în diferite zone și arii culturale, oaselor de bovine caracterizate prin talii mici pînă la foarte mari, cu coarne în variate poziții, ne face să admitem că rasele respective de bovine sînt originare din centre de domesticire deosebite și, evident, au avut o anumită vechime înainte de a fi răspîndite în ținuturile noastre, probabil, din mai multe direcții.

Mai observăm că ovicaprinele au ocupat o mare parte din timp locul secund între animelele domestice, fiind folosite pentru carne, lapte, lînă și piei. În multe cazuri, o departajare a celor două specii (oaia și capra) este greu de făcut, diferențierea oaselor lor se face cu greutate.

Porcul a fost multă vreme pe locul al treilea, dar, cel puțin în Muntenia, la un moment dat, a ajuns pe locul secund, ca urmare a trecerii tot mai accentuate la viața sedentară.

Studierea amănunțită, din ultima vreme, a faunei indică obiceiuri felurite. Membrii unor comunități obișnuiau să păstreze animalele tinere pentru prăsilă și să le sacrifice pe cele bătrîne, alții mai puțini jertfeau, mai ales, animale tinere.

Prezența cîinilor este obișnuită. Diferite probleme ridică oasele de cal, descoperite în destul de multe complexe, începînd dintr-o perioadă relativ timpurie. Majoritatea lor sînt oase de cal sălbatic, dar nu putem exclude nici începuturi de folosire a calului domestic la călărie, după cum o dovedește piesa de la Vădastra.

Vînătoarea. În epoca studiată, pe teritoriul României, clima era ceva mai caldă decît cea actuală. Vegetația era foarte bogată, pădurile ocupînd terenuri mai întinse decît azi. Limitele dintre stepă și pădure erau aproximativ aceleași după cum o dovedesc analizele de sol și cele sporopolinice. În astfel de condiții, pe întinsul țării, se găsea vînat din belșug, iar oamenii s-au îndeletnicit și cu vînătoarea, dar de la perioadă la perioadă și de la zonă la zonă, aceasta a avut o importanță diferită în economia epocii.

În timpul neoliticului timpuriu, în așezarea de la Cîrcea, s-au găsit oase de la speciile : cerb, căprioară și vulpe[86], iar la Gura Baciului, oase de mistreț, cerb, căprioară, bour și *Equus Przewalski*[87].

Datele despre practicarea vînătorii în arealul Starčevo-Criș sînt puține. La Verbița, în complexe închise, s-au găsit oase de bour, capră neagră și de cerb[88]. În Transilvania, la Leț, s-au adunat oase de castor și de bour. Pe teritoriul Moldovei, la Glăvănești Vechi, sînt menționate oase de cerb (în principal), mistreț, căprioară, bour, cal și *Equus Przewalski*, iar la Pogorăști (jud. Botoșani) oase de urs, mistreț, cerb și bour. La Valea Lupului s-au strîns oase de cerb, mistreț, căprioară, bour, cal și vulpe[89].

La sfîrșitul neoliticului timpuriu, comunitățile culturii Ceramicii liniare din Moldova, după cum rezultă din analiza lotului de oase de la Traian, „Dealul Fîntînilor", vînau cerbi, urmează mistreții, căprioarele și castorii[90].

Documentarea privind neoliticul mijlociu este mai bogată.

---

[86] Alexandra Bolomey, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 465—475.

[87] Olga Necrasov și M. Bulai, VI-e Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques, V, Moscova, 1970, p. 552.

[88] Corneliu N. Mateescu, SCIV, III, 1952, p. 162.

[89] O. Necrasov și M. Bulai, *op. cit.*, p. 552.

[90] Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, Materiale, IX, 1970, p. 59—62.

https://biblioteca-digitala.ro

Comunităţile culturii Dudeşti practicau vînătoarea dar, în astfel de aşezări s-au făcut numai sondaje şi de aceea s-au găsit oase puţine. Din faza Fundeni amintim oase de iepure şi coarne de cerb.

Din cadrul arealului culturii Hamangia se cunosc cîteva loturi de oase de animale vînate. Din cuprinsul complexului de la Techirghiol s-au strîns oase de vulpe, iepure, căprioară, şacal şi un fel de măgar european (*Equus hydruntinus* Reg.) şi *Equus hemionus*[91]. Observaţii interesante s-au făcut asupra faunei din aşezarea de tip Hamangia de la Cernavoda. S-au adunat oase de castor (destul de multe), vulpe, vidră, pisică sălbatică, cerb, cerb lopătar, căprioară, antilopă (*Saiga tartarica* L.), bour, mistreţ şi *Equus hydruntinus* Reg[92].

În timpul evoluţiei culturii Boian, ţinînd seama de datele statistice vînătoarea era o ocupaţie secundară. Procentajele minime sînt de 5%, iar cele maxime 28,07 %. Din faza Bolintineanu se cunosc oase de cerb, bour şi pisică sălbatică[93]. Din faza Giuleşti s-au adunat oase din aşezarea de la Bogata şi anume : iepure, vulpe, dihor şi cerb[94]. În aşezarea Boian A, din faza Vidra, s-au adunat oase de mistreţ, bour, cerb şi căprioară[95], iar de la Bogata, dintr-un complex de tip Vidra, s-au scos la iveală oase de iepure şi vulpe[96]. Numeroase oase de animale vînate s-au descoperit în aşezarea din faza de tranziţie la cultura Gumelniţa, de la Radovanu (iepure, cerb, dihor, mistreţ, vulpe, pisică sălbatică, căprioară şi castor)[97]. În zonă, prezenţa castorului este confirmată şi în staţiunea de la Izvoarele, unde s-au găsit oasele lui împreună cu cele de iepure, lup, urs, mistreţ, cerb, căprioară şi bour. Oase de mistreţ, cerb şi de bour[98] s-au adunat şi din aşezarea din aceeaşi fază de la Spanţov[99].

În Oltenia, vînătoarea a fost practicată şi de purtătorii culturii Vădastra. Din timpul fazei Vădastra I sînt documentate oase şi coarne de cerb, iar din faza Vădastra II, de la Cruşovu, sînt oase de cerb, căprioară şi de mistreţ[100]. În aşezarea de la Vădastra s-au găsit oase de cerb, căprioară, vulpe şi lup[101].

Pe întinsul Banatului, din cuprinsul unor aşezări de tip Vinča, s-au adunat numeroase oase de animale. Determinări au fost făcute şi asupra oaselor de la Liubcova. În stratul din faza Orniţa sînt reprezentate speciile : cerb (predominant), iepure, castor, bursuc, pisică sălbatică, rîs, lup, vulpe, urs şi bour. Din faza următoare în acelaşi complex s-au descoperit oase de bour, bursuc, lup, elan, bizon şi de vidră [102].

Despre practicarea vînătorii de către purtătorii culturii Turdaş ştim că din aşezarea eponimă s-au adunat oase de urs, iepure, cerb, căprioară, şi de mistreţ[103].

---

[91] Aceiaşi, Materiale, VIII, 1962, p. 175—185.

[92] Olga Necrasov şi colab., Materiale, V, 1959, p. 110—112 ; D. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, Bucureşti, 1966, p. 84—85.

[93] Determinări Olga Necrasov ; Eugen Comşa, *Istoria comunităţilor culturii Boian*, p. 63.

[94] Olga Necrasov şi Sergiu Haimovici, Materiale, V, 1959, p. 127—130.

[95] Alexandra Bolomey, în SCAntrop, 3, 1966, 1, p. 27—34.

[96] Olga Necrasov şi Sergiu Haimovici, *op. cit.*, p. 127—130.

[97] Olga Necrasov, Materiale, X, 1973, p. 39—44.

[98] Olga Necrasov şi G. Gheorghiu, Materiale, IX, 1970, p. 91, 92, 95.

[99] Bucur Mitrea şi colab., SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 224—225.

[100] Corneliu N. Mateescu, Materiale, III, 1957, p. 109.

[101] Idem, Materiale, V, 1959, p. 70.

[102] Eugen Comşa, Dacia, NS, XIII, 1969, p. 18.

[103] Roska Martin, PMJH, III-IV (XXV—XXVI.), 1927—1928, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

Membrii comunităților culturii Precucuteni, deși vieţuiau în ținuturi acoperite de codri, nu s-au ocupat prea intens cu vînătoarea. Din datele publicate rezultă că în faza Precucuteni I au vînat castor, cerb, căprioară lup, vulpe, urs, mistreț, bour și cal[104]. Cei din faza Precucuteni II, de la' Larga Jijia, au vînat cerbi și mistreți, iar cei de la Ghigoești-Trudești castor, lup, urs, mistreț, cerb, căprioară și bour[105]. La acestea se adaugă, ca excepție, oase izolate de elan *(Alces alces)* descoperite la Andrieșeni și cele de *Equus Przewalski* și de vulpe, la Tirpești[106].

Tot pe teritoriul Moldovei, în aria culturii Cucuteni, așezările intens locuite au furnizat o serie de loturi mari de oase de animale sălbatice. În stațiunea din faza Cucuteni A, de la Hăbășești, s-au descoperit oase (puține) de mistreț, căprioară și cerb[107]. Din S—E Transilvaniei, din aria Ariușd, s-au găsit (așezarea de la Bod) oase de castor, urs, lup, vulpe, rîs, pisică sălbatică, capră neagră, cerb, căprioară[108], iar din așezarea de la Ariușd sînt amintite oase de urs, cerb, mistreț și vultur[109].

Din cuprinsul așezării de la Traian — „Dealul Fîntînilor", din faza Cucuteni A—B, s-au strîns numeroase oase de animale sălbatice, indiciu că vînătoarea în perioada și zona dată, juca un rol important. S-au găsit oase de cerb (majoritatea), mistreț, castor, căprioară, bour, urs, lup, bursuc și un os de cal[110]. Din timpul fazei Cucuteni B a fost studiat lotul din așezarea de la Valea Lupului. Oasele de animale sălbatice provin de la cerb, mistreț, căprioară și bour[111].

În aria aspectului Aldeni II s-au găsit o serie de oase din așezarea de la Drăgănești-Tecuci. Ele datează din prima fază și provin de la cerb, căprioară (?) și cal[112].

Purtătorii culturii Gumelnița, din Dobrogea, anume cei din stațiunea de la Hîrșova, au vînat diverse animale sălbatice : mistreț și bursuc[113].

Prin săpăturile de la Gumelnița s-a adunat o cantitate apreciabilă de oase de animale vînate, din faza Gumelnița A 2 (= faza Sultana). S-au determinat oase de mistreț (dominant), cerb, căprioară, bour, vulpe, lup, urs (foarte rar), iepure (rar), cal (numai în nivelul A 2 s-au găsit 25 oase). În stratul Gumelnița B era și un os de castor[114]. În așezarea de la Căscioarele săpată în întregime din faza Gumelnița B 1 (= faza Jilava), s-a constatat că majoritatea oaselor de animale provin de la cele sălbatice care reprezintă 81,9 %. În așezarea amintită s-au aflat oase de cerb, bour, lup, vulpe, bursuc, jder, iepure și castor. Se remarcă faptul că oasele acestuia din urmă ocupă numeric locul al doilea, după cerb[115].

Purtătorii culturii Sălcuța practicau vînătoarea pe scară redusă. La Sălcuța s-au adunat oase de cerb, căprioară, mistreț, capră neagră (?), urs, lup, vulpe și viezure[116], iar în așezarea de la Verbicioara s-au strîns oase

[104] Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, Materiale, IX, 1970, p. 63—65.
[105] Determinări Alexandra Bolomey ; Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 144.
[106] *Ibidem*, p. 144.
[107] Vezi *supra*, nota 74.
[108] Iulius Teutsch, în MittPKKAkWiss, I, 1903, 6, p. 378—380, 391.
[109] *Ibidem*, p. 391.
[110] Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, Materiale, V, 1959, p. 217—219.; VI, 1959, p. 179—185 ; VIII, 1962, p. 263—264.
[111] Sergiu Haimovici, An. Șt. Iași, SN, secț. II, șt. nat., A, Biologie, VIII, 1962, 2, p. 296.
[112] Eugen Comșa, SCIV, XIV, 1963, 1, p. 14.
[113] Doina Galbenu, SCIV, XIII, 1962, 2, p. 304.
[114] Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, SCIV, 17, 1966, 1, p. 101—108.
[115] Vl. Dumitrescu, SCIV, 16, 1965, 2, p. 232.
[116] D. Berciu, *op. cit.*, p. 348.

https://biblioteca-digitala.ro

de cerb, mistreț, vulpe, și urs[117]. La Vădastra, în strat Sălcuța, s-au găsit oase de cerb și de căprioară[118]. Din Crișana dispunem de date puține. Din așezarea de tip Tisa de la Vărșand s-au strîns oase de cerb, căprioară și mistreț[119]. La Suplacu de Barcău s-au găsit și oase de căprioară.[120]. Din Transilvania avem date despre oase și coarne de cerb descoperite la Alba Iulia, „Lumea Nouă" și de la Dumbrava[121].

Din datele sumare disponibile rezultă că și în arealul culturii Petrești era practicată vînătoarea cerbului, căprioarei și mistrețului.

Din interpretarea cifrelor și datelor documentare de care dispunem rezultă că pe ansamblu vănătoarea se situa pe locul al treilea, după cultivarea plantelor și după creșterea animalelor domestice. Cu toate acestea, în unele perioade și zone, vînătoarea a întrecut creșterea vitelor, plasîndu-se pe locul doi.

Numai din simpla înșirare a informațiilor, strînse din numeroasele studii și rapoarte, se constată că în epoca neolitică tot teritoriul României a fost foarte bogat în vînat.

În majoritatea complexelor la care ne-am referit predomină oasele și coarnele de cerb, ceea ce la prima vedere ar face impresia că era animalul preferat de vînătorii neolitici. Pe ansamblu, procentajul trebuie însă corectat, pentru că o bună parte din numărul coarnelor de cerb provine nu de la animale vînate, ci de la coarne „lepădate" în fiecare an de cerbi și adunate de oameni.

În funcție de condițiile locale favorabile, au fost preferate și alte specii de animale. În zona Căscioarele s-au vînat, mai ales, castorii. În aria Hamangia era preferat mistrețul, iar în Moldova și Transilvania în anumite perioade, un loc important l-au ocupat mistrețul și ursul.

Descoperirile din așezările neolitice sînt deosebit de valoroase pentru cunoașterea speciilor de animale sălbatice și răspîndirea lor pe teritoriul României. Sintetizînd datele rezultă că în epoca studiată, pe ansamblul teritoriului, era o mare varietate de animale sălbatice. De-a lungul mileniilor, pînă în prezent, unele din acele specii au dispărut cu totul, de exemplu, castorul (= brebul). Acesta era destul de răspîndit (după cîte știm) în Dobrogea, sudul Munteniei, vestul Moldovei, sudul Transilvaniei și în Banat. Desigur, castorul a trăit și în celelalte regiuni ale țării, dar încă nu dispunem de datele necesare. A mai dispărut și măgarul sălbatic *Equus hydruntinus* Reg., ca și calul sălbatic *Equus Przewalski*, documentat tot în neoliticul mijlociu în Moldova. Tot așa a dispărut și bourul ale cărui oase s-au descoperit într-o serie de așezări neolitice, ca și elanul reprezentat la Liubcova în Banat și la Andrieșeni în Moldova. Datorită vînătorii și înmulțirii populației, alte specii de animale sălbatice au fost nevoite să se retragă, tot mai mult, în zonele mai ferite. Astfel, cerbul și ursul ale căror oase se găsesc în multe stațiuni neolitice din cîmpie, acum trăiesc numai în pădurile din zona de dealuri și de munte. Alte specii și-au redus și ele, tot mai mult, aria de răspîndire (de exemplu, vidra).

Oamenii din epoca neolitică vînau, în principal, cu arcul și săgeata, cu suliță și cu diferite capcane simple (de tipul lațului) sau complicate (tivigul). O astfel de capcană era alcătuită dintr-o cumpănă (ca de fîntînă),

---

[117] D. Berciu și colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 237.
[118] Corneliu N. Mateescu, Materiale, V. 1959, p. 113.
[119] Iuliu Paul, *Cultura Petrești în lumina noilor cercetări arheologice*, p. 6.
[120] Doina Ignat, Materiale-Tulcea, 1980, p. 54.
[121] D. Berciu și Ion Berciu, Apulum, III, 1947—1948, p. 16 și p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro

un lat la capăt și cu o greutate, destul de mare, la celălalt. Tipul acesta de capcană s-a menținut pînă în zilele noastre în Oltenia demonstrînd continuitatea populației locale timp de milenii.

Pescuitul. Era o ocupație practicată în mod curent, mai cu seamă, de comunitățile din vecinătatea țărmului Mării Negre, a Dunării și a lacurilor sale, dar și pe lîngă cursurile de apă mai importante. Prin săpăturile de pînă acum, s-au strîns din numeroase așezări neolitice multe oase de pește, fragmente din cranii, operculi, vertebre, coaste și chiar solzi. În majoritatea cazurilor, specialiștii în paleofaună au studiat, în special, oasele mari, oasele mai mici măcinîndu-se în sol.

Pentru culturile din neoliticul timpuriu încă nu dispunem de astfel de date.

Informații mai multe avem din timpul neoliticului mijlociu. Din perioada de la sfîrșitul culturii Dudești, faza Cernica (la Radovanu II), s-au adunat vertebre de la diferiți pești de talie modestă[122], pescuiți în Argeș. La Glăvănești Vechi, din așezarea culturii Ceramicii liniare, s-au găsit cîteva oase de pești mari[123].

Cu prilejul săpăturilor de la Techirghiol, din așezarea de tip Hamangia, s-au scos la iveală oase de doradă și de delfin[124]. Diferite oase mai mari sau mai mici, în aria Hamangia, s-au găsit și la Ceamurlia de Jos, în diferite gropi[125], iar dintre oasele de pește determinate, la Cernavoda, este amintit crapul[126]. În monografia culturii Hamangia se arată că, în general, purtătorii ei practicau pescuitul pe scară destul de largă[127].

Membrii comunităților Boian, mai ales acelea înșirate de-a lungul Dunării, se ocupau în mod obișnuit cu pescuitul. Din faza Bolintineanu nu au fost documentate oasele de pești, deocamdată. De la începutul fazei Giulești, la Bogata, s-au strîns numeroase oase de pești de diferite mărimi. S-au determinat oase de somn, crap și de știucă[128]. Nu este exclus ca între oasele nedeterminate (133 piese) să fie reprezentate și alte specii de pești. Într-un alt complex închis, tot la Bogata, numit Bogata III, de la începutul fazei Vidra, s-au scos 49 oase de pește, unul singur fiind determinat, ca fiind de șalău[129]. Din faza de tranziție datează așezarea de la Radovanu, din cuprinsul căreia s-au strîns numeroase oase de pește. Pînă acum, s-au determinat doar două specii : somn și crap. Oasele de somn au aparținut unor exemplare de talie mare și foarte mare (de 7—14 ani), iar un crap a avut cca 9 ani[130]. La Izvoarele, din așezarea de la sfîrșitul fazei de tranziție, s-au adunat, mai ales, oase de crap și de somn[131].

Aceleași specii de pești sînt documentate și în arealul culturii Vădastra în așezarea eponimă[132].

În aria culturii Vinča, la Gornea, în diferite gropi de bordeie, s-au aflat numeroase oase de pești mari (unii pînă la 30—40 kg)[133], iar în apro-

---

[122] Eugen Comșa, PZ, 46, 1971, 2, p. 210.
[123] Ion Nestor și colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 53.
[124] Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, Materiale, VIII, 1962, p. 176.
[125] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, București, 1966, p. 146.
[126] Olga Necrasov și colab., Materiale, V, 1959, p. 110.
[127] D. Berciu, *op. cit.*, p. 84.
[128] Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, Materiale, V, 1959, p. 128, tabel I.
[129] *Ibidem.*
[130] Olga Necrasov, Materiale, X, 1973, p. 39.
[131] Olga Necrasov și G. Gheorghiu, Materiale, IX, 1970, p. 91.
[132] Corneliu N. Mateescu, Atti del VI Congresso . . . , Roma, II, 1965, p. 259.
[133] Gh. Lazarovici. *Gornea. Preistorie*, Reșița, 1977, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro

piere, la Liubcova, s-au găsit oase de la exemplare foarte mari de somn și crap[134]. Pescuitul este atestat și în stațiunile culturii Vinča din vestul Olteniei[135].

Pînă în prezent, în așezările culturii Precucuteni nu s-au găsit oase de pește, dar harpoanele de corn și cîrligele de aramă, descoperite în diferite complexe dovedesc că și acele comunități practicau pescuitul[136].

Din timpul neoliticului tîrziu, fără alte precizări, se menționează și dovezi ale pescuitului în arealul culturii Sălcuța, din Oltenia[137]. În cuprinsul ariei culturii Gumelnița sînt amintite oase de pește la Luncavița. S-au determinat numai oase de crap și de somn (cu oarecare probabilitate și oase de șalău și de biban). Semnalăm că între exemplarele de talie mijlocie și mare, s-au găsit și oasele a trei somni avînd lungimea între 1,20—1,80 m și greutatea între 15 și 40 kg[138]. Fără alte precizări, se arată că la Brăilița, în așezarea gumelnițeană, s-au descoperit cantități mari de oase de pește, dovedind că pescuitul a fost o ocupație permanentă a acelei comunități[139]. La Pietrele (jud. Giurgiu) s-au strîns o serie de vertebre de pește[140].

Fără îndoială că și comunitățile culturii Petrești, din preajma Mureșului și a Oltului, s-au ocupat relativ intens cu pescuitul.

În aria culturii Cucuteni, în partea de nord a Moldovei, în așezarea de la Trușești, din faza Cucuteni B, este amintit faptul că membrii comunității se îndeletniceau și cu pescuitul[141].

În stadiul actual al cercetărilor se poate considera că ocupația pescuitului era secundară în raport cu celelalte îndeletniciri prezentate în acest capitol.

Datele disponibile ne duc la constatarea că în majoritatea obiectivelor neolitice menționate s-au descoperit oase aparținînd în special crapului (*Cyprinus carpio* L.), somnului (*Silurus glanis* L.), mai rar ale șalăului (*Lucioperca sandra* L.), știucii (*Esox lucius* L.) și cu probabilitate bibanului (*Perca fluviatilis* L.). Peștii amintiți erau pescuiți prin diferite metode. Este sigur că au folosit plase de pescuit, apoi undițe cu cîrlige de aramă. Astfel de cîrlige se întîlnesc în destul de multe așezări neolitice tîrzii, aparținînd culturii Precucuteni, Gumelnița, Vinča și Cucuteni. Pentru prinderea peștilor mari s-au utilizat și harpoane cu vîrf din corn de cerb sau de os. Dat fiind faptul că în multe stațiuni se găsesc oase de la pești (somni și crapi) foarte mari, este de presupus că pentru prinderea lor s-au pus în practică și alte metode (de exemplu, prin răstocire)[142].

Observațiile făcute asupra unor complexe modeste alcătuite din una sau două gropi de bordeie (la Bogata), aflate pe malul unor lacuri, ne fac să ne gîndim la posibilitatea practicării și a unui pescuit sezonier, în sensul că atunci cînd datorită inundațiilor anuale ale Dunării peștele era abundent, unele grupuri de familii părăseau așezarea și se stabileau pentru o anu-

---

[134] Eugen Comșa, Dacia, NS, XIII, 1969, p. 18.
[135] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 32.
[136] Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 145.
[137] D. Berciu, *op. cit.*, p. 68.
[138] Sergiu Haimovici și Gianina Dardan, Materiale, X, 1970, p. 108.
[139] N.A. Harțuche și F. Anastasiu, *Brăilița*, Brăila. 1968, p. 17.
[140] D. Berciu, Materiale, II, 1956, p. 506.
[141] M. Petrescu—Dîmbovița și colab., SCIV, V, 1954, 1—2, p. 16.
[142] Informație de la dr. Ghenea, căruia îi mulțumim și pe această cale.

https://biblioteca-digitala.ro

mită perioadă în preajma Dunării sau a lacurilor sale. După acest pescuit sezonier se reîntorceau în staţiunile lor cu rezerve de peşte.

Prin cercetările amănunţite în aşezarea de la Techirghiol, s-au descoperit şi oase de doradă *(Aurata aurata* L.) şi de delfin *(Delphinus)*. După toate probabilităţile pentru prinderea lor în largul mării, oamenii neolitici trebuie să fi avut un fel de bărci (de tipul monoxilelor) sau plute.

Culesul. O altă ocupaţie practicată de oamenii neolitici, în vederea obţinerii unei părţi din hrană, era *culesul.* Activitatea este dovedită, pe cale arheologică, prin valvele de scoici de apă dulce sau a celor de mare şi ale melcilor. În numeroase aşezări neolitice, de pe tot întinsul ţării, s-au găsit valve de scoici de apă dulce de tip *Unio pictorum* L., *Unio crassus* Retzius, *Unio crassus batavus* Marton et Rachet, *Unio crassus decurvatus, Anodonta* şi *Dreissena polymorpha* Pallas. La Techirghiol s-au găsit şi o serie de scoici de mare: *Cardium* sp., *Venus galinae, Mutilus* sp. (midia). Tipurile de cochilii de melci sînt destul de multe: *Helix pomatia* L., *Helix pomatia elsae* Kobalt, *Cepaea vindobonensis* Pfeiffer, *Theba charthusiana* Müller, *Caracollina corcyrensis* Rossm., *Bumophalia strigella* Drap,. *Zebrina* sp., *Jaminia* sp.

În majoritatea cazurilor s-au găsit, în aceeaşi aşezare, valve de scoici *Unio pictorum* L. şi cochilii de melci *Helix pomatia* L. Aceste două categorii sînt comestibile. În unele staţiuni (la Traian) s-a găsit cîte o groapă cu o mare cantitate de cochilii de melci, iar în alte puncte sînt mari cantităţi de valve de *Unio* aruncate, întregi sau sparte, formînd cîte un strat subţire în profil (Cuneşti, Bogata).

https://biblioteca-digitala.ro

VII

PRODUCEREA UNELTELOR

Oamenii din epoca neolitică au păstrat de la predecesorii lor cunoştinţe despre diferite materii prime din care, în continuare, îşi făceau uneltele necesare activităţii lor zilnice. Pe lîngă acestea s-au adăugat, cu timpul, cîteva elemente noi, inventate de ei şi anume : uneltele de piatră şlefuită şi mai tîrziu folosirea metalului. Uneltele utilizate de oamenii epocii erau făcute din silex, gresie silicifiată, obsidiană, piatră şlefuită, os şi corn.

Silex. Majoritatea uneltelor tăioase, întrebuinţate de oamenii epocii, au fost lucrate din silex. Subliniem că oamenii neolitici, deşi au preluat metodele de prelucrare de la înaintaşi, le-au perfecţionat în timp, ajungînd să realizeze, în anumite zone, prin persoane specializate, piese mari complicate, dintr-un silex de calitate.

Analiza amănunţită a tipurilor de silex utilizate în cursul epocii, a dus la concluzia că, pînă acum, pe teritoriul României sînt atestate 14 tipuri de silex, cu structuri şi culori deosebite[1]. Sînt tipuri de silex folosite mai intens, pe spaţii foarte vaste sau numai în cuprinsul unor zone restrînse. Pe lîngă ele, mai ales în neoliticul timpuriu, s-au utilizat şi alte roci : silex de calitate inferioară, pietre de cuarţit.

S-au identificat locurile unde se află zăcămintele de silex, dar nu a fost încă descoperită nici o „mină " de extragere a silexului. În alte părţi ale Europei, se ştie că se extrăgea prin puţuri săpate pînă la nivelul stratului conţinînd bulgării de silex, apoi se făceau nişe laterale. Silexul extras era prelucrat în preajma zăcămintelor, pentru uzul membrilor comunităţilor respective sau era transformat în nuclee şi unelte finite, transmise altor comunităţi vecine sau mai depărtate. Uneori, materia primă, sub formă de bulgări sau de piese prelucrate parţial, era răspîndită pe calea schimburilor la zeci de km de locul zăcămintelor. Uneltele necesare se făceau în fiecare aşezare, după cum o dovedesc piesele neterminate şi aşchiile de prelucrare, ce le găsim în toate staţiunile.

În funcţie de numărul deosebit de mare de piese provenite din multe zeci de aşezări, s-a ajuns la precizarea că pe teritoriul României principalele tipuri de silex utilizate au fost : *silexul „balcanic"* (de culoarea mierei, cu pete albicioase, opac). Se găseşte în zăcăminte, în numeroase locuri din Dobrogea şi nordul Bulgariei. Uneltele din astfel de silex au fost folosite de purtătorii culturilor din Dobrogea, sudul Moldovei şi, mai ales, de cei din Muntenia şi Oltenia[2] ; *silexul „de Prut"* (de culoare neagră, translucid). Astfel de zăcăminte sînt în N—E Moldovei (la Ştefăneşti şi în alte locuri,

[1] Eugen Comşa, AAC, XVI. 1976, p. 239—248.
[2] Idem, Peuce, IV, 1975, p. 5—18.

https://biblioteca-digitala.ro

pe malul Prutului). Era folosit intens încă din epoca paleolitică[3]. Comunităţile neolitice, de pe aproape tot întinsul Moldovei, l-au preferat altor tipuri secundare (cum era silexul „de Ibăneşti" şi cel „central moldovenesc"[4]); *silexul „oltenesc"* (de culoare neagră, translucid) a fost întrebuinţat, mai ales, în Oltenia şi, mai puţin, în sudul Munteniei în paralel cu silexul „balcanic". Locul zăcămintelor nu se cunoaşte, dar bulgări de astfel de silex se găsesc, în cantitate mare, în prundişurile din vestul Olteniei[5]; *silexul „bănăţean"* (de culoare cafenie, opac, cu linioare şi pete negre). A fost utilizat pe tot întinsul Banatului şi în S—V Transilvaniei. Zăcămintele se găsesc în munţii Poiana Ruscăi[6].

Alte tipuri de silex, cu răspîndire teritorială mai restrînsă, sînt silexul de „Iosăşel", folosit numai în Crişana, şi silexul „de Oaş", utilizat în Maramureş şi silexul cenuşiu din S—E Transilvaniei[7].

Pentru a se cunoaşte aria de răspîndire a fiecărui tip de silex, am cartat toate descoperirile (respectiv toate aşezările din fiecare cultură, în care s-a găsit un tip sau altul de silex) ce mi-au fost accesibile. Din analiza hărţilor rezultate, am ajuns la concluzia că în neoliticul timpuriu, oamenii încă nu cunoşteau prea bine locul zăcămintelor de silex, de aceea duceau o oarecare lipsă de materie primă şi erau nevoiţi să folosească şi să „încerce" să o înlocuiască, pe cît era posibil, cu alte roci. Urmaşii lor au descoperit zăcămintele şi le-au exploatat intens.

O altă concluzie este că pînă la sfîrşitul epocii neolitice purtătorii fiecărei culturi, au întrebuinţat de preferinţă un anumit tip de silex, pe lîngă altele secundare, pe scară redusă, deosebite de la zonă la zonă. De exemplu, arealul silexului „balcanic" corespunde cu aria de răspîndire a culturii Gumelniţa şi cu aceea a culturii Sălcuţa, silexul „de Prut" cu cel al culturii Cucuteni, iar cel „bănăţean" cu aria culturii Vinča.

Din analiza hărţilor de răspîndire a tipurilor de silex, mai rezultă tendinţa unor comunităţi de a ocupa zonele zăcămintelor de silex din ţinuturile vecine. Astfel, în primele două faze ale culturii Boian (cînd aria ei cuprindea numai Muntenia), numărul pieselor de silex era redus. În faza Vidra, cînd aceste comunităţi au ocupat ţinuturile dintre Dunăre şi Balcani se observă brusc în aşezările fazei, de la nord de Dunăre, o creştere accentuată a numărului pieselor de silex (de la cîteva zeci, în primele faze, la cîteva mii, în cele următoare).

Unde şi cine realiza uneltele de silex? Din datele cunoscute rezultă că, în tot cursul epocii neolitice, uneltele se făceau în fiecare aşezare, de către membrii comunităţii. După toate probabilităţile această muncă era efectuată de bărbaţi. Spre sfîrşitul epocii, în sudul ţării, în aşezările culturilor Gumelniţa şi Sălcuţa, sînt atestate topoare mari de silex şi vîrfuri de săgeată, lucrate prin metode mai complicate. Considerăm că astfel de piese nu puteau fi realizate de oricine, ci de persoane cu experienţă îndelungată, bune cunoscătoare ale caracteristicilor silexului şi a metodelor de prelucrare, respectiv de persoane „specializate". Piesele amintite, spre deosebire de uneltele obişnuite, nu erau lucrate în fiecare staţiune, ci în „ateliere" aflate numai într-un număr redus de aşezări. În „ateliere" se produceau piese mari, pentru locuitorii din aşezare şi pentru cei din staţiunile din

---

[3] Idem, Folia Facultatis Scientiarum Naturalium, Brno, 1976, p. 109—115.
[4] *Ibidem*, p. 109—115.
[5] Vezi *supra*, nota 1.
[6] Idem, Apulum, IX, 1971, p. 15—18.
[7] Vezi *supra*, notele nr. 1 şi 5.

https://biblioteca-digitala.ro

preajmă. Pînă în prezent, dispunem de date despre două „ateliere", unul, în care să făceau topoare de silex, la Căscioarele[8] (în aria culturii Gumelniţa) şi altul pentru vîrfuri de săgeată la Orlea[9] (în aria culturii Sălcuţa).

În cursul epocii neolitice se constată şi deosebiri în privinţa dimensiunii uneltelor de silex. Mai multe culturi (Starčevo-Criş, Ciumeşti, a Ceramicii liniare, Dudeşti) sînt caracterizate prin unelte de dimensiuni mici (microlite). Ele oglindesc o tradiţie mai veche. Atare unelte se mai păstrează un timp în neoliticul mijlociu, cînd încep să fie folosite piese de 3—4 ori mai mari. La sfîrşitul epocii, desigur în legătură cu specializarea amintită, s-au utilizat unelte deosebit de mari, cum sînt lamele de silex de peste 30 cm lungime.

Gama uneltelor de silex din epoca neolitică a fost bogată[10]:

1. Unealta principală era *lama* cu marginile ascuţite. La începutul epocii ele erau de dimensiuni mici, iar la sfîrşitul ei, ele erau, de obicei, de 10—15 cm lungime.

2. *Răzuitoarele* ocupă locul secund, ca număr de piese. Erau lucrate pe capete de aşchii mari sau pe vîrfuri de lame. Partea activă este arcuită şi retuşată cu grijă. Serveau la răzuitul pieilor de animale.

3. *Segmentele de lame* erau pregătite anume pentru a servi ca „dinţişori" (fixaţi în rame de corn) pentru seceri. Au pe ambele feţe cîte o porţiune lustruită ca oglinda.

4. În neoliticul timpuriu şi la începutul celui mijlociu se întîlnesc piese în formă de *trapez*, folosite, probabil, ca vîrfuri de săgeată.

5. Purtătorii culturii Dudeşti, în aceeaşi perioadă, au întrebuinţat *piese cu peduncul*, tot pentru vîrfuri de săgeată.

6. *Sfredelele* sînt unelte mai rare, în perioadele mai tîrzii ale epocii.

7. *Dăltiţele* sînt de diferite feluri şi predomină în sudul ţării, mai ales, în aşezările culturii Gumelniţa.

8. *Vîrfurile de săgeată*, triunghiulare, mici, sînt documentate numai în aşezările culturii Cucuteni.

9. *Vîrfuri de săgeată sau de suliţă*, triunghiulare (de 6—7 cm înălţime) se găsesc numai în aşezările culturilor Gumelniţa şi Sălcuţa.

10. *Topoarele de silex*, de formă trapezoidală, prelungă, de obicei, de cca 20 cm lungime, sînt atestate, de asemenea, în ariile Gumelniţa şi Sălcuţa.

Gresie silicifiată. În unele zone, unde lipseşte silexul de calitate, oamenii din epoca neolitică au fost nevoiţi să-şi facă uneltele din *gresie silicifiată*. Aceasta clivează ca şi silexul, dar marginile uneltelor nu sînt tot atît de tăioase. Roca se găseşte în zăcăminte foarte bogate, de-a lungul Carpaţilor, din zona rîului Buzău, şi pînă departe în nord, pe versantul de est al Carpaţilor Răsăriteni. Uneltele de gresie silicifiată erau răspîndite în aşezările din jumătatea de vest şi în partea de sud a Moldovei, în cea mai mare parte a Transilvaniei din N—E şi pînă în centrul Munteniei[11]. Din astfel de gresie s-au făcut, mai cu seamă, lame şi răzuitoare.

Obsidiană: O altă rocă folosită, pe scară destul de mare, a fost *obsidiana*[12]. Pe teritoriul României, roca se găseşte în Munţii Apuseni, ca şi în

[8] Silvia Marinescu-Bîlcu, AR, XVII, 1965, 1, p. 48—53.

[9] C.S. Nicolăescu-Plopşor, SCIV, XI, 1960, p. 367—371.

[10] Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970; Eugen Comşa, în „Conference sur les industries de la pierre taillée", Krakow, 1972, p. 100—114.

[11] Vezi *supra*, notele nr. 1, 5 şi 7.

[12] Idem, AAC, XI, 1969, 1, 1970, p. 5—15.

https://biblioteca-digitala.ro

munții din nordul și în cei vulcanici din estul Transilvaniei, dar, în general sînt bulgări, relativ mici, în poziție secundară, deci de calitate inferioară[13]. Zăcăminte bogate se aflau, în apropiere, în Ungaria, în zona Tokay. Majoritatea pieselor de obsidiană, descoperite în așezările neolitice, de la noi, sînt din astfel de rocă, care are culoare fumurie și este aproape transparentă. În părțile de N—V ale țării, s-au descoperit adevărate depozite de nuclee de obsidiană, dovadă că materia primă era răpîndită sub formă de nuclee și apoi era prelucrată în diferite așezări. Analiza tipologică a uneltelor, ca și a hărților de răspîndire a pieselor de obsidiană, permite să formulăm cîteva concluzii. Obsidiana a fost folosită din epoca paleolitică și mezolitică în N—V țării. În neoliticul timpuriu, comunitățile culturii Ciumești au întrebuințat mai mult unelte de obsidiană decît de silex[14]. În arealul amintit sînt sute și chiar mii de piese de obsidiană, datînd din aceeași perioadă. Cîteva piese de obsidiană, sub formă de lame, fine, microlite, sînt atestate în așezările de tip Starčevo-Criș și ale culturii Ceramicii liniare din Moldova. Alte cîteva piese similare s-au găsit și în așezări din neoliticul mijlociu din Muntenia, Oltenia și Banat. Semnalăm că în așezarea de la Liubcova s-au descoperit piese lucrate din două tipuri de obsidiană. Una originară din zona Tokay și alta, de culoarea albicioasă, provine, probabil, din ținuturile sudice.

Din obsidiană, în regiunile din N—V, se făceau lame, răzuitoare și alte tipuri de unelte obișnuite, iar în ținuturile extracarpatice sînt atestate numai lame microlite[15].

Piatră șlefuită. Una din invențiile de seamă ale oamenilor, încă din zorile neoliticului, a fost realizarea uneltelor de piatră șlefuită[16]. Ele s-au lucrat, de regulă, din roci dure, dar și din roci relativ moi (tuf vulcanic), ce se sparg ușor. Explicația încă nu a fost dată. Unii cercetători consideră că roca „proaspătă" era destul de rezistentă.

Evoluția uneltelor la care ne referim s-a desfășurat pe două căi, în parte paralele în funcție de forma uneltelor ele pot fi neperforate și perforate. Primele au apărut însă de la începutul neoliticului timpuriu. Către sfîrșitul perioadei sînt atestate însă și cîteva piese, ce tipologic fac parte din seria celor neperforate, dar care, prin perforare și introducerea unei cozi, au fost utilizate mai ușor. Curînd după aceea și-au făcut apariția topoarele perforate, ce s-au menținut în uz mai multe milenii. Ambele categorii de unelte s-au folosit, în paralel, pînă în bronzul mijlociu, cînd a încetat utilizarea celor neperforate.

1. Pe teritoriul Transilvaniei s-au descoperit, în cîteva puncte, unelte masive de piatră, neperforate, în formă de vălătuc (unele lungi pînă la 30 cm). În secțiune ele au forma rotundă, cu tăișul arcuit și muchia subțiată și arcuită. Cele cu tăișul avînd secțiunea longitudinală asimetrică serveau drept *tesle*, iar cele cu secțiunea simetrică ca *topoare*.

2. Au urmat, în timp, cele în formă de *calapod* (tot tesle), unele destul de masive, specifice, mai ales, culturii Starčevo-Criș, de pe tot întinsul arealului[17]. Tesle, de acest tip, s-au întrebuințat, în paralel cu alte unelte vreme îndelungată, pînă aproape de sfîrșitul neoliticului mijlociu (în cadrul culturilor : Ceramicii liniare, Boian, Precucuteni și Tisa). În culturile Ceramicii liniare și Tisa uneltele au forme specifice. Analiza traseologică

[13] Informație de la prof. Eugen Stoicovici, căruia îi mulțumim și pe această cale.
[14] Al. Păunescu, Dacia, NS, VII, 1963, p. 467—475.
[15] Vezi *supra*, nota nr. 12.
[16] Eugen Comșa, SCIV, 23, 1972, 2, p. 245—261.
[17] Idem, MuzNat, II, 1976, p. 209—222.

https://biblioteca-digitala.ro

a permis observația că, în unele cazuri, uneltele folosite ca tesle, atunci cînd li se strica tăișul, erau retușate puțin și refolosite ca *săpăligi*.

3. În spre sfîrșitul neoliticului timpuriu și-au făcut apariția uneltele *plate*, utilizate ca topoare, aflate în uz pînă în bronzul mijlociu. Ele au avut dimensiuni diferite de la 10—25 cm lungime și 5—10 cm lățime. Au predominat cele trapezoidale (cunoscute aproape în toate culturile neolitice), mai rare au fost cele dreptunghiulare (mai ales, în cultura Cucuteni). Topoarele au partea dinspre tăiș cu secțiune simetrică.

4. În tot cursul epocii, mai cu seamă în a doua parte, s-au folosit *dălțile*, mai mici sau mai mari, trapezoidale sau dreptunghiulare.

5. Este posibil ca în perioada de la sfîrșitul epocii, să fi fost utilizate și *maiurile*, de formă aproximativ cilindrică, prelungă, cu ambele extremități arcuite sau aproape drepte, prevăzute la mijloc de jur-împrejur, cu o șănțuire ce servea la legarea piesei de coadă. Funcția lor nu este prea clară. Cert este că se găsesc, mai ales, în nordul Olteniei și în Transilvania. Este probabil să fi fost întrebuințate la extragerea sării.

Piesele mai mici, din categoria celor neperforate, erau înfipte în capătul unor manșoane de corn de cerb, prevăzute cu gaură pentru fixarea cozii. Cele mari erau legate, direct de coadă, în mai multe moduri.

Primele unelte perforate sînt documentate de la sfîrșitul neoliticului timpuriu și au fost utilizate pînă la sfîrșitul epocii. De obicei, ele sînt în formă de pană, lungă pînă la 20 cm și lată pînă la 10 cm. În majoritatea cazurilor, au dimensiuni mai mici. Ele au două fețe netede, paralele și două laturi arcuite spre tăiș. Muchia lor este dreaptă sau arcuită. Orificiul are pînă la 2 cm diametru și a fost făcut, o anumită perioadă, cu un fel de „sfredel" de piatră cu ajutorul nisipului și apei, iar mai tîrziu, printr-un sistem ingenios cu tub rotit de un arc, dar și în acest caz perforarea se făcea tot cu nisip și apă. Este o perforare „cilindrică". De la o astfel de perforare rămînea miezul cilindric, ce se găsește, adesea, în cuprinsul așezărilor[18]. Uneltele de piatră perforate au avut funcții diferite : topor simplu, topoare duble, foarte rar de măciuci, topoare de luptă și de ciocane-duble[19]. Astfel de unelte se puteau realiza în fiecare așezare, referindu-ne, mai ales, la cele perforate. În schimb, o parte din uneltele plate, neperforate, de tuf vulcanic, se făceau, după părerea noastră, în zona zăcămintelor, de unde erau răspîndite pe calea schimburilor, la distanțe apreciabile. În general, se poate afirma că uneltele de piatră șlefuită au jucat un rol de seamă în tot cursul epocii neolitice. Unele din ele fiind folosite probabil și ca arme.

Os. În cursul epocii neolitice, întrebuințarea osului a fost generalizată. Majoritatea obiectelor lucrate din os fac parte din categoria uneltelor. Sînt astfel :

— *ace* făcute din așchii subțiri de os, șlefuite. Unele sînt perforate la capătul opus vîrfului ascuțit. Este clar că ele au servit la cusut.

— foarte multe piese de os, lucrate din așchii de os mare sau din oase mici, erau transformate prin șlefuire în *împungătoare*, utilizate pentru găurirea pieilor (pentru opinci, cojoace etc.) În același scop erau făcute și folosite unelte mai mari, similare, numite *suvace*. Ele au fost întrebuințate pînă de curînd, în același scop, în părțile de nord ale Moldovei. Unii cercetători consideră că piesele masive, mai lungi de os, ascuțite la un capăt au servit drept pumnale.

[18] Idem, SCIV, 23, 1972, 2, p. 257—258.
[19] *Ibidem*, p. 258—261.

https://biblioteca-digitala.ro

— o altă serie de unelte de os este reprezentată prin *dălți* și *dăltițe* lucrate din așchii masive, avînd un capăt transformat în tăiș lat, drept și ascuțit.

— din os se mai făceau și *spatule*, apoi plăcuțe, lucrate din bucăți de os, mai subțiri sau mai groase, întrebuințate, probabil, la ornamentarea vaselor de lut și în alte scopuri casnice.

Corn. Datorită calităților sale, mai ales, din cauza rezistenței sale la lovituri, cornul, ca materie primă pentru realizarea uneltelor, a fost folosit pe scară relativ largă de către oamenii din epoca neolitică. Dintre feluritele coarne, oamenii neolitici au preferat pe acelea de cerb. Majoritatea lor au fost de fapt „lepădate" anual și adunate de oameni, din pădure. Mai rar, cornul de cerb prelucrat provine de la animale vînate. Pentru a fi transformată în unealtă, se alegea porțiunea necesară și cornul era crestat (cu o lamă de silex) de jur împrejur, pînă putea fi rupt și apoi prelucrat.

Din corne se făceau următoarele categorii de unelte:

— Cele mai importante și mai utile, mai ales, în perioada timpurie erau *săpăligile*, lucrate dintr-o porțiune groasă și arcuită de corn de cerb lungă de peste 20 cm. Extremitatea mai subțire a cornului era ascuțită printr-o tăietură oblică, iar în partea mai groasă se făcea orificiul rotund sau dreptunghiular pentru fixarea cozii.

— Merită toată atenția „ramele" pentru *seceri*, făcute din corn de vită sau de cerb. Partea mai groasă servea drept mîner, iar pe partea concavă a cornului, se scobea un jgheab îngust, în care se fixau segmente de lame de silex[20]. Astfel de seceri au fost făcute și folosite din neoliticul timpuriu și pînă la sfîrșitul epocii.

— Tot din porțiuni groase de corn de cerb se făceau *manșoanele* de cca 15 cm lungime. Pe la mijlocul lungimii au orificiul de fixare a cozii, iar în vîrf au o scobitură regulată, făcută în măduva cornului, spre a servi la fixarea unor piese de piatră dură, șlefuită (topoare, tesle).

— Unele piese, scurte, făcute din corn de cerb, păstrînd „floarea" cornului, au fost utilizate drept *ciocane*.

— Mai rar, din coarne de cerb, de vită sau de căprior, se făceau *dălți*, de cca 10 cm lungime. Astfel de unelte s-au folosit, mai ales, în neoliticul mijlociu și tîrziu.

— Cornul de cerb a mai fost întrebuințat și la realizarea unor piese intermediare (cu un capăt bont și celălalt gros), care lovite, cu un fel de ciocan, serveau la desprinderea așchiilor și lamelor de silex, din nuclee.

— Tot datorită rezistenței cornului de cerb, din plăcuțe (groase de cca 1 cm), pregătite anume, se făceau *cîrlige de tivig* (o capcană de vînătoare).

— Pentru pescuitul peștilor mari s-au întrebuințat *harpoane*, făcute din placă groasă, prelungă (de maximum 25 cm lungime), de corn de cerb (mai rar, de os), avînd o formă specifică, cu capăt de fixare pe tijă, corpul prevăzut cu barbeluri (colți), de obicei, asimetrice pe cele două margini și vîrful ascuțit. Astfel de harpoane se întîlnesc, mai des, în așezările neolitice tîrzii din Cîmpia Dunării, în Banat și, rar, în Moldova.

— Din corn de cerb se realizau și *spatulele*, avînd o porțiune ca o lopățică plată, cu marginile arcuite și cu un mîner (de cca 1 cm grosime) scurt, cu secțiune rotundă. Acestea au servit la răzuirea făinii de pe rîșnițe, din care cauză, adesea, datorită frecării, lopățica a devenit asimetrică. Spatulele descrise se găsesc, destul de des, în așezările de tip Starčevo-Criș, de pe tot întinsul țării.

[20] D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, p. 72, pl. I/1.

https://biblioteca-digitala.ro

VIII

MEȘTEȘUGURI

Olăritul. Dintre toate elementele unei culturi neolitice, cea mai re prezentativă este *ceramica*. Prin formele sale, dar mai cu seamă, prin unele elemente de decor, ce nu se întîlnesc decît pe vasele anumitor culturi ea confera specialistului posibilităţile cele mai valoroase. De altfel, în principal, pe temeiul ceramicii (prin cartografierea tuturor aşezărilor cu acelaşi fel de vase) se delimitează aria de răspîndire a comunităţilor unei culturi, dezvoltarea lor în timp, ca şi dinamica (în spaţiu) a acelor colectivităţi (pentru o evoluţie normală). Atunci însă cînd, într-o anumită regiune, constatăm că s-a produs modificarea bruscă a ceramicii, ca şi a celorlalte elemente de cultură, faptul oglindeşte evenimente istorice, avînd drept consecinţă dislocarea sau distrugerea vechii populaţii din zona respectivă şi înlocuirea ei cu o alta venită din afară. Tot pe baza ceramicii, se precizează şi contactele paşnice dintre locuitorii dintr-un ţinut, cu vecinii lor aparţinînd altor culturi.

Formele elegante şi, mai ales, grija oglindită în decorul realizat constituie indicii că olăria era lucrată, în special, de femei. Faptul este confirmat prin analiza amprentelor digitale păstrate pe o serie de vase.

În studierea olăriei se au în vedere : A. Compoziţia pastei ; B. Modul de modelare ; C. Formele ; D. Decorul şi E. Modul de ardere.

Aici nu este cazul să prezentăm amănunţit elementele specifice ceramicii tuturor culturilor neolitice de pe teritoriul ţării, ci vom expune numai unele trăsături, de caracter mai general. Aceasta, cu atît mai mult cu cît în cadrul fiecărei culturi se constată modificări treptate (mai încete sau mai repezi), de la fază la fază, a elementelor olăriei.

A. Oamenii epocii neolitice încă de la începutul utilizării ceramicii s-au confruntat cu o serie de dificultăţi tehnice, deoarece vasele din lut plesneau la uscare. După un anumit răstimp, s-a găsit rezolvarea problemei prin amestecarea pastei ceramice cu un degresant. Pe teritoriul nostru, în această privinţă se pot defini două perioade principale :

I. În cursul neoliticului timpuriu şi pînă spre mijlocul perioadei următoare, pasta ceramică se amesteca, în general, cu pleavă de cereale. Cantitatea de pleavă era mai mare în cazul recipientelor mai mari, dar foarte mică atunci cînd se pregăteau vase din pastă fină, de dimensiuni reduse. Vasele mijlocii şi mari, din pastă amestecată cu pleavă, nu puteau fi ornamentate direct, deoarece unealta cu care se făcea decorul se agăţa de firele de pleavă din pastă şi s-ar fi produs adînciturі neregulate în pereţii vaselor. Pentru a se evita dificultatea, întreaga suprafaţă exterioară a vaselor, ce urmau a fi ornamentate, se acoperea cu un strat subţire

https://biblioteca-digitala.ro

de lut fin, în care, după netezire, se făcea, cu toată grija, decorul, adesea, deosebit de frumos. În unele culturi, paralel cu amestecul de pleavă, se adăuga (cînd se făceau vasele de uz comun) o anumită cantitate de nisip sau concreţiuni calcaroase, pisate mărunt.

II. În a doua parte a neoliticului mijlociu (în unele zone mult mai de vreme) şi pînă la sfîrşitul epocii, s-a renunţat la folosirea plevei ca degresant şi pasta s-a amestecat cu cioburi pisate. Metoda s-a generalizat, cu timpul, pe aproape tot teritoriul ţării.

B. Toată olăria neolitică a fost modelată cu mîna. Mai întîi se pregătea cantitatea de pastă necesară. În cazul vaselor mai mari, întîi se făcea un boţ de lut de mărimea fundului viitorului vas. Apoi, persoana care lucra, pregătea fişii de lut (mai groase sau mai subţiri în funcţie de mărimea recipientului, late de maximum 10 cm în cazul vaselor mari). O margine a fişiei era subţiată şi lipită de extremitatea îngroşată a fundului vasului, apoi, treptat, din mai multe fişii „suprapuse", lipite bine, se realizau părţile componente (corp, umeri şi gît) ale vasului. Practicarea acestei metode este dovedită prin constatarea că vasele neolitice, în multe cazuri, s-au spart, încă din vechime, de-a lungul liniilor de contact dintre fişii. La alte categorii de vase spargerea este neregulată.

În cadrul diferitelor culturi, în funcţie de obiceiurile specifice, vaselor li se făceau unele completări. Astfel, fie că se îngroşa fundul cu încă un strat de lut, fie că la unele forme, din categoria castroanelor, li se adăuga cîte un picior masiv. Alteori, pentru a asigura sprijinirea fermă a capacelor, pe vasele corespunzătoare, se aplica anume o fişie de lut, cu care se realiza un prag în jurul gîtului. În perioadele mai tîrzii, prin diverse metode, se făceau tortiţele (de exemplu fixate prin „cep").

Vasele mici şi mijlocii s-au mai modelat după o altă metodă, anume din „suluri" cilindrice de lut, care se „încolăceau", la mărimea necesară, apoi, prin apăsare, se ajungea tot la un fel de fişii, bine lipite unele de altele.

În aria unor culturi, vasele mici şi mijlocii, din pastă fină, cu pereţii subţirii, au adesea fundul puţin albiat spre interior. Explicaţia este că începînd din acea perioadă, astfel de vase se făceau pe un suport de lemn, de lut ars sau pe o piatră cu partea de sus bombată, pe care se fixa (rămînînd nemişcat) boţul de lut ce servea la modelarea părţii inferioare a vasului. Avantajul metodei consta în aceea că vasul nu mai trebuia mişcat, ci se „rotea", treptat suportul amintit poate fi considerat ca fiind „strămoşul" roţii olarului. În continuare, din fişii subţiri, se înălţa vasul în întregime.

C. Repertoriul formelor de vase diferă, în general, de la o cultură la alta. Mai ales în perioada de sfîrşit a epocii există, în mai multe culturi, forme preferate. În cazul legăturilor genetice între două culturi, de la una la alta s-au transmis anumite forme de vase şi de ornamente.

În ţinuturile noastre, toată ceramica neolitică a fost cu fundul drept, spre deosebire de regiunile vecine spre est, unde, în unele perioade, predominau vasele cu fundul ascuţit sau arcuit.

În cadrul fiecărei culturi au existat cîteva categorii ceramice, cu forme şi ornamente specifice, care s-au transmis, în parte, de la fază la fază. Se constată, de regulă, în cursul evoluţiei normale a unei culturi că, pe lîngă formele vechi, au apărut unele noi. Cu timpul, cele vechi dispar şi se menţin o vreme cele noi, pe măsura diversificării funcţionale şi a mo-

https://biblioteca-digitala.ro

dificărilor treptate din modul de trai și alimentație. Se cuvine subliniat că, din categoriile ceramice menționate, unele păstrează, vreme îndelungată, formele și ornamentele (uneori ele rămîn aproximativ aceleași în cursul evoluției mai multor faze ale unei culturi), altele se dovedesc mai sensibile la evoluție și se modifică continuu, adică unele forme rămîn la fel, dar decorul suferă mici schimbări (citeodată este vorba numai de schimbarea metodei de execuție a motivelor, ele rămînînd, în principiu, similare).

În neoliticul timpuriu și în diverse culturi din neoliticul mijlociu, se întîlnesc vase cu picior, în perioada mai veche, picioarele erau rotunde sau în patru lobi, goale pe dinăuntru sau masive [1]. Mai tîrziu, picioarele vaselor erau svelte. O serie de vase de la sfîrșitul epocii, din Moldova, Transilvania, Crișana și Banat, au avut picioare înalte, goale pe dinăuntru și prevăzute cu orificii, mai ales, rotunde [2]. La sfîrșitul neoliticului timpuriu, în sudul țării este documentată în cultura Dudești [3], apoi pînă la sfîrșitul culturii Boian și în aria Vinča categoria ceramică reprezentată prin vase mici și mijlocii, de culoare neagră sau cenușie, ornamentate cu grupuri de caneluri, cu suprafața lustruită. Această categorie este de origine sudică și s-a răspîndit, treptat, în ținuturile noastre, pe un front larg, din Tracia spre Muntenia și Oltenia, din Macedonia spre Banat.

D. Decorul vaselor neolitice se executa, de obicei, înainte de ardere mai rar după ardere, mai ales, de către femei.

Modul de ornamentare și motivele decorative se deosebesc de la o cultură la alta (cu excepția cazurilor de legături genetice, de exemplu, Dudești-Boian, Vinča-Turdaș și altele).

În perioada de început a epocii, în timpul culturii Starčevo-Criș [4], în funcție de categoriile ceramice, decorul era format din adînciturі cu unghia „în spic" sau „în fagure", barbotină, brîurile în relief, proeminențele de diferite forme, decorul incizat (de exemplu în rețea) și destul de rar cel pictat înainte de ardere.

Cu toate că s-a produs o diversificare a culturilor, unele elemente ornamentale, mai cu seamă cele ale categoriei vaselor de uz comun, s-au menținut vreme îndelungată, se poate spune pînă la sfîrșitul epocii. Ne referim la barbotină organizată, brîurile în relief cu alveole și la proeminențe.

La sfîrșitul neoliticului timpuriu, au pătruns, în Moldova, comunitățile culturii Ceramicii liniare [5], cu forme ceramice și cu decor deosebite de cele specifice ținuturilor noastre. Aveau boluri cenușii, cu decor spiralic din linii incizate întrerupte, din loc în loc cu capete de „note muzicale".

Ceramica din neoliticul mijlociu din S—E Olteniei (cultura Vădastra) [6], din Muntenia și S—E Transilvaniei (cultura Boian) [7] și din Moldova

---

[1] De exemplu la Valea Lupului (Ion Nestor și colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 56, fig. 6).

[2] În culturile: Petrești, Cucuteni, Románești-Tiszapolgár.

[3] Eugen Comșa, PZ, 46, 1971, 2, p. 195—249.

[4] M. Petrescu-Dîmbovița, ActaArchBudapesta, IX, 1958, 1—4, p. 53—58; Eugen Comșa, AAC. I., 1959, 2, p. 173—190; Victor Teodorescu, SCIV, XIV, 1963, 2, p. 251—258; N. Vlassa, AMN, III, 1966, p. 9—47; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, p. 15—69.

[5] Ion Nestor, SCIV, II, 1951, 2, p. 17—26; Eugen Comșa, SCIV, IX, 1960, 2, p. 217—242.

[6] V. Christescu, Dacia, III-IV, 1933, p. 167—225; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 34—46; M. Nica, Historica, II, 1971, p. 5—32.

[7] V. Christescu, Dacia, II, 1925, p. 249—303; Ion Nestor, PZ, XIX, 1928, p. 110—143; D. Berciu, BMJV, II, 1937, p. 31—108; M. Petrescu-Dîmbovița, Balcania, VIII, 1945, p. 192—215; Eugen Comșa, SCIV, V, 1954, 3—4, p. 361—392; D. Berciu, *Contribuții* ..., p. 369—414; Eugen Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian.*

https://biblioteca-digitala.ro

(cultura Precucuteni) [8] este caracterizată prin vase cu decor excizat sau trasat, alcătuit, adesea, din spirale (în Oltenia); din meandre, triunghiuri („dinți de lup") și „tabla de șah" (în Muntenia și Moldova). Benzile scobite sau trasate erau incrustate cu materie albă. Pe aproape tot întinsul Dobrogei, în aceeași perioadă, au viețuit comunitățile Hamangia [9]. Vasele lor erau elegante, în formă de pahare sau de castroane (cu sau fără picior), ornamentate prin tehnica împunsăturilor succesive, prin falsa excizie și prin incrustare cu alb. Mai rare sînt vasele cu decor canelat. În părțile de vest ale Olteniei și în Banat, s-a menținut cultura Vinča [10], avînd vasele cu decor canelat sau în benzi incizate. O situație similară se constată și în S—V Transilvaniei, în aria Turdaș [11]. Pe meleagurile din sudul Crișanei este atestat decorul de aspect textil (cultura Tisa) [12], iar în partea de nord a Crișanei, în N—V Transilvaniei și parțial în Maramureș, s-a menținut în uz (din perioada precedentă) decorul pictat cu culoare brună și cel format din linii incizate ondulate [13].

În cursul neoliticului tîrziu, se constată o continuitate culturală și respectiv etnică, pe aproape tot teritoriul țării. Culturile Sălcuța [14] și Gumelnița [15] sînt caracterizate prin vase ornamentate cu motive pictate cu grafit. Mai rar, la începutul evoluției lor, s-a folosit pictura „crudă" (aplicată după ardere, cu culoare albă și roșie). În Moldova și în Transilvania, în ariile culturilor Cucuteni [16] și Petrești [17], ceramica a fost cu decor pictat, deosebit de frumos. La început cu alb, negru și roșu, iar la sfîrșit cu brun sau negru. În Crișana, Maramureș și apoi în Transilvania și Banat s-au răspîndit comunitățile de tip Românești-Tiszapolgar [18] avînd vase cu picior înalt, prevăzute cu proeminențe ascuțite sau cu decor din benzi incizate. Le-au urmat, în aceleași regiuni, comunitățile culturii Gorneșți-Bodrogkeresztur [19].

La sfîrșitul epocii, în S—E țării sînt documentate comunitățile culturii Cernavoda I [20], cu ceramică total deosebită, modelată din pastă amestecată cu valve de scoici sau cochilii de melci pisate, ornamentate cu șiruri de adînciturі sau cu șnurul.

Prin urmare, în cursul epocii neolitice se pot deosebi, la culturile locale, trei perioade principale:

---

[8] Radu Vulpe, ESA, XI, 1937, p. 134—146; Hortensia Dumitrescu, SCIV, VIII, 1957, p. 53—69; Alexandrina Alexandrescu, Dacia, NS, V, 1961, p. 21—37; Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României.*

[9] D. Berciu, *Cultura Hamangia.*

[10] Eugen, Comșa, Dacia, NS, XIII, 1969, p. 11—44; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 70—139.

[11] Roska Márton, PMJH, 3—4 (25—26), Deva, 1928, p. 18—25.

[12] Mircea Rusu, Banatica, I, 1971, p. 77—82.

[13] Eugen Comșa, AAC, XIII, 1973, p. 39—49.

[14] D. Berciu, *Contribuții* ..., p. 193—350.

[15] Vl. Dumitrescu, Dacia, II, 1925, p. 29—102; Ion Nestor, PZ, XIX, 1928, p. 110—143; D. Berciu, BMJV, II, 1937, p. 31—105; M. Petrescu-Dîmbovița, Balcanica, VIII, 1945, p. 192—215; D. Berciu, *Contribuții* ..., p. 415—478; Vl. Dumitrescu, SCIV, 17, 1966, p. 51—96; Eugen Comșa, Balcanica, VII, 1976, p. 15—43.

[16] Hubert Schmidt, *Cucuteni*, 1932; Vl. Dumitrescu, Dacia, IX—X, 1945, p. 11—114; Radu Vulpe, SCIV, VII, 1956, 1—2, p. 53—93; Vl. Dumitrescu, SCIV. XIV, 1963, I, p. 51—74 și II p., 285—305; M. Petrescu-Dîmbovița, RSPFirenze, XX, 1965, 1, p. 157—181; Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni.*

[17] Iuliu Paul, Studijne zvesti. 17, 1969, p. 325—344.

[18] Octavian Floca, SCIV, I. 1950, 2, p. 220—224; N. Vlassa, AMN, V. 1969, p. 27—45.

[19] N. Vlassa, SCIV, 15, 1964, 3, p. 351—367.

[20] Sebastian Morintz und Petre Roman, Dacia, NS, XII, 1968, p. 47—77.

https://biblioteca-digitala.ro

1. În neoliticul timpuriu ceramica avea decorul din adînciturі şi incizat. În unele zone şi decor pictat bogat (Circea [21], Ocna Sibiului [22], Gura Baciului [23], Leţ [24]).

2. În neoliticul mijlociu, a fost specific decorul excizat şi trasat, incrustat cu alb.

3. În neoliticul tîrziu predomină culturile avînd ceramica pictată cu grafit sau cu culori (alb, roşu, negru sau brun).

E. Arderea vaselor se făcea în mod diferit, în funcţie de categoria ceramică. Metoda mai simplă a fost pusă în practică, în cursul neoliticului timpuriu şi mijlociu, cu prilejul arderii vaselor de uz comun, din pastă grosolană. Dacă avem în vedere caracteristicile şi aspectul lor care dovedeşte o ardere la o temperatură joasă, de numai cîteva sute de grade, vom fi îndreptăţiţi să susţinem că ele au fost arse pe vetre obişnuite. Se realiza o ardere inegală, pereţii vaselor dobîndeau culori cu nuanţe diferite.

Majoritatea vaselor din celelalte categorii au fost arse în cuptoare de olărie de diverse tipuri, deosebite de la o zonă la alta, de la perioadă la perioadă (şi uneori chiar în cadrul aceleeaşi culturi).

Din analiza tipologică a cuptoarelor de olărie, cunoscute pînă în prezent, rezultă că în neoliticul de pe teritoriul României s-au folosit trei tipuri de cuptoare:

I. Cuptoare simple, cu o singură încăpere, ce serveşte, în acelaşi timp, drept cameră de foc (focărie) şi de ardere a vaselor. Sînt gropi rotunde (de obicei) sau ovale. În secţiune au forma de trunchi de con, cu maluri boltite. Gura cuptorului, servind şi drept guiă de foc, era largă şi se afla la partea superioară. Vatra cuptoarelor se realiza dintr-un strat de lipitură. Malurile gropilor sînt totdeauna arse la roşu, pe o grosime care diferă în funcţie de durată şi de intensitatea utilizării cuptorului. În groapă se introduceau atît vasele, cît şi materialul lemnos (poate numai jarul), datorită faptului că vasele, în timpul arderii, veneau în contact direct cu focul, culoarea lor nu este uniformă, prezentînd, adesea, pete de culoare. În spărtura vaselor, se vede cum „miezul" pereţilor mai păstrează, pe o anumită grosime, culoare închisă, datorită unei arderi incomplete. Subliniem că, în astfel de cuptoare, arderea nu putea fi reglată. Vasele erau supuse unei arderi reducătoare, de aceea căpătau culoarea cenuşie sau neagră.

Studierea amănunţită a evoluţiei cuptoarelor descrise [25], ne duce — în stadiul actual al cercetărilor — la concluzia că astfel de cuptoare au fost întrebuinţate în neoliticul mijlociu şi tîrziu, numai în sudul ţării, şi anume: a) în S—E Olteniei (în aşezarea de la Vădastra, faza Vădastra II, s-au descoperit cîteva cuptoare) [26]; b) în Muntenia (în aşezarea de la Cernica, s-au găsit două cuptoare din faza Bolintineanu), iar în aşezarea gumelniţeană (faza Sultana) de la Vărăşti, un cuptor; c) în Dobrogea, la Techirghiol, s-a descoperit un cuptor [27], puţin deosebit, aparţinînd

---

[21] M. Nica, Dacia, N.S., XXI, 1977, p. 13—53.
[22] Informaţie de la Iuliu Paul, căruia îi mulţumim şi pe această cale.
[23] N. Vlassa, PZ, 47, 1972, 2, p. 174—197.
[24] Eugenia Zaharia, Dacia, N.S., VI, 1962, p. 5—51.
[25] Eugen Comşa, JMV, 60, 1976, Halle/Saale, p. 353—364.
[26] Corneliu N. Mateescu, Materiale, V, 1959, p. 68—69.
[27] Eugen Comşa, Doina Galbenu şi A. Aricescu, Materiale, VIII, 1962, p. 170.

https://biblioteca-digitala.ro

culturii Hamangia; d) în S—E Transilvaniei (la Ariuşd, au fost dezvelite mai multe cuptoare „cucuteniene") [28].

Avînd în vedere că la sud de Dunăre, la Gălîbovţi, în aria Sălcuţa-Krivodol, s-a găsit un cuptor similar [29], este de presupus că şi în aria Sălcuţa din Oltenia a fost folosit acelaşi tip de cuptor.

În cursul neoliticului mijlociu, astfel de cuptoare aveau: diametrul maxim de cca 1 m şi adîncimea de cca 0,50 m. Observaţia reflectă obiceiul de a arde, în astfel de cuptoare, un număr mic de vase, de înălţime mijlocie, lucrate, de regulă, din pastă fină. În schimb, cuptoarele din neoliticul tîrziu, de acelaşi tip, din aria culturilor Cucuteni, Gumelniţa şi Sălcuţa, au avut pînă la 2 m diametru şi adîncimea de cca 0,60 m, ceea ce făcea posibilă arderea unor vase mai mari.

II. Un alt tip de cuptoare de olar este reprezentat prin cele descoperite la: a) Circea [30], în stratul ceramicii policrome, din neoliticul timpuriu; b) Tărtăria [31], cuptor atribuit culturii Turdaş.

Prin urmare, ele se găsesc, pînă acum, în neoliticul timpuriu şi mijlociu, numai în Oltenia şi S—V Transilvaniei. Cele două cuptoare aveau forma ovală, cu diametrul mare de cca 1 m. Caracteristică pentru ele este existenţa a două orificii: gura cuptorului, amenajată la partea superioară şi gura de foc, laterală. Această din urmă necesită o a doua parte componentă a complexului, o groapă de acces (delimitată clar în cazul unui cuptor de la Circea). Folosirea cuptoarelor de tip II era puţin deosebită. Prin gura cuptorului se introduceau vasele, iar focul era făcut şi alimentat prin gura de foc.

III. Principalul tip de cuptor, folosit de oamenii neolitici, a fost cel numit cu reverberaţie. Astfel de cuptoare, în general, mai mari decît cele descrise, erau alcătuite din două părţi: cuptorul şi groapa de acces. Cuptorul se compunea din două încăperi suprapuse: la partea inferioară (focăria) şi deasupra camera de ardere a vaselor De regulă, focăria avea diametrul puţin mai mic decît cealaltă încăpere. Cuptoarele de acest tip aveau, de obicei, forma aproape rotundă. Focăria era cilindrică (de exemplu, cea de la Glăvăneştii Vechi [32] avea 0,60 m înălţime) şi era împărţită în două, printr-un mal de lut cruţat (numit premiez) ce avea la bază cîteva orificii (pentru a se asigura uniformizarea temperaturii aerului cald). Premiezul se oprea în dreptul gurii de foc, care făcea legătura cu groapa de acces. Cele două încăperi ale cuptorului erau despărţite printr-un grătar (realizat dintr-un fel de cornete de lut), sprijinit pe un prag cruţat anume, de jur împrejurul gropii, iar pe mijloc pe premiez. În „grătar" erau lăsate găuri, pentru pătrunderea de jos a aerului încins, în camera de ardere. Pentru a putea susţine greutatea vaselor, „grătarul" avea cca 0,15 m grosime. Camera de ardere a vaselor avea forma de trunchi de con (cu malurile puţin boltite), cu diametrul de peste 1,50 m şi înălţimea de cca 1 m. Ea era prevăzută cu o deschidere largă (gura cuptorului) la partea superioară, prin care se introduceau vasele. Aceste cuptoare, mult evoluate în raport cu cele descrise anterior, prezintă o serie de avantaje. În cazul lor, vasele nu intrau în contact direct cu focul, în ele se obţinea o temperatură mult mai ridicată (în jur de 1 000°C) şi,

[28] Fr. László, Dolgozatok-Cluj, 5, 1951, p. 312—314.
[29] N. Petkov, Arheologia-Sofia, VI, 1964, 1, p. 48—59.
[30] M. Nica, Dacia, NS, XXI, 1977, p. 32 şi p. 31, fig. 14/1—3 şi p. 33, fig. 15/B.
[31] Vezi referitor la această problemă în Apulum, III, 1949, p. 50—51.
[32] Ion Nestor şi colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro

ceea ce e mai important, în interiorul lor se putea regla arderea. Vasele erau arse uniform (pe toată suprafaţa şi, în general, pe toată grosimea pereţilor lor). În astfel de cuptoare se realiza o ardere oxidantă, obţinîndu-se vase de culoare roşie.

Pînă în prezent, cuptoare de tip III sînt atestate, la noi, în perioada neoliticului tîrziu, în aria Cucuteni [33], din etapa Cucuteni A 3 (poate şi mai înainte) şi pînă la sfîrşitul etapei Cucuteni B 2. Astfel de cuptoare s-au descoperit la Drăguşeni [34], Glăvăneştii Vechi [35], Valea Lupului [36], Bodeşti [37], Hangu [38] şi la Ariuşd [39]. Se cuvine să reamintim ca, în zona Ariuşd, cuptoarele de tip I sînt documentate de la sfîrşitul etapei Cucuteni A 2 sau la începutul celei următoare, ceea ce pare să însemne că tipurile de cuptoare I şi III au fost folosite în acelaşi timp în cadrul ariei Cucuteni sau poate numai în zona Ariuşd. O altă explicaţie ar putea fi aceea că primul tip de cuptor a început să fie înlocuit prin cel de al treilea, din etapa Cucuteni A 3.

Avînd în vedere vasele caracteristice culturii Petreşti (arse la roşu, cu decor pictat într-o tehnică similară celei din aria Cucuteni) sîntem în măsură să presupunem, deşi lipsesc, pînă acum, alte dovezi în această privinţă, că şi în aria Petreşti au fost folosite, pe scară largă, tot cuptoarele de tip III.

Din punct de vedere tipologic, cuptoarele de tip III reprezintă evoluţia directă a celor de tip I şi II. În stadiul actual al cercetărilor, nu dispunem de dovezi atestînd că trecerea de la tipul I de cuptoare la tipul III s-a produs pe teritoriul ţării noastre. Dacă însă ţinem seama de faptul că în nici una din culturile vecine arealelor Cucuteni şi Petreşti, cu ceramică pictată, nu s-au descoperit cuptoarele de tip III, ne considerăm îndreptăţiţi să susţinem că acest tip de cuptor nu a fost preluat de către purtătorii culturii Cucuteni de la nişte intermediari sudici, ci a fost inventat în ţinuturile noastre, în aria Cucuteni, în zona de S—V a Moldovei, unde sînt documentate cele mai vechi cuptoare de tip III.

Paralel cu evoluţia cuptoarelor a progresat şi tehnica de ardere a vaselor. O practică îndelungată şi numeroase observaţii făcute pe parcurs, au permis olarilor neolitici să treacă de la arderea la temperatura relativ joasă, inegală, la o ardere uniformă (la temperatura înaltă), reglabilă, oxidantă sau reducătoare.

Descoperirea cuptoarelor de tip I, de dimensiuni mici, reflectă faptul că ele serveau la arderea unui număr mic de vase, necesare unui număr redus de persoane, probabil, pentru cîte o familie. Un indiciu în acest sens, îl constituie descoperirea celor două cuptoare de tip I (la distanţă mică unul de altul), în aşezarea de tip Bolintineanu de la Cernica [40]. Fără îndoială că în acea perioadă femeile erau cele care se ocupau, mai cu seamă, cu modelarea şi ornamentarea vaselor de lut şi foarte probabil cu arderea lor. Considerăm că olăritul continua să facă parte încă din categoria ocupaţiilor gospodăreşti obişnuite, mai ales, ale femeilor. Se pare,

[33] Eugen Comşa, SCIVA, 27, 1976, 1, p. 23—33.
[34] Informaţie de la A. László, căruia îi mulţumim şi pe această cale.
[35] Ion Nestor şi colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 63.
[36] Marin Dinu, Materiale, III, 1957, p. 164—165.
[37] C. Matasă, *Frumuşica*, 1946, p. 25—26, fig. 9.
[38] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi M. Petrescu-Dîmboviţa, Materiale, V, 1959, p. 52.
[39] Fr. László, Dolgozatok-Cluj. V, 1914, p. 313, fig. 18.
[40] Eugen Comşa, Dacia, NS, XIX, 1975, p. 23—24 şi fig. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

că în ţinuturile din sudul României (în Oltenia, Muntenia şi Dobrogea) această activitate s-a menţinut, în forme tradiţionale, pînă la sfîrşitul epocii neolitice, fără a se constata acolo, în domeniul pregătirii ceramicii şi al cuptoarelor de olar, modificări calitative deosebite.

Dimpotrivă în Moldova, ca şi în ţinuturile vecine din aria Cucuteni-Tripolie, cu începutul, situaţia s-a schimbat foarte mult. De la obiceiul de a face cuptoare de tip III, izolate, în care se producea ceramică de calitate, necesară tuturor membrilor comunităţii, oamenii culturii au ajuns să organizeze, treptat, adevărate centre de producţie ceramică [41], formate din grupuri de cuptoare dispuse în şir, situate în afara aşezărilor, pe locuri unde se găseau lutul necesar modelării vaselor, o sursă de apă şi combustibil. În aceste centre se producea ceramică fină, cu forme şi ornamente specifice. Existenţa lor şi elementele specifice au dus la cîteva concluzii importante: prin organizarea centrelor, s-a ajuns cu timpul la o anumită specializare, iar olăritul a început să se desprindă de activităţile gospodăreşti şi să devină un adevărat meşteşug [42]. De asemenea, folosirea intensivă a cuptoarelor complicate, de tip III, a făcut necesară cunoaşterea unei serii de elemente tehnice cu privire la maniera de a regla arderea vaselor pictate (aşa fel ca să se păstreze nealterate culorile decorului). Din acel moment, producţia olăriei a trecut, aproape în întregime, din mîinile femeilor în acelea ale bărbaţilor. În sfîrşit, folosirea cuptoarelor mari, de tip III, a permis producerea vaselor în serie, în cantitate mare. Astfel de centre au ajuns să asigure vesela necesară nu numai a comunităţilor respective, ci şi pentru schimb, asigurîndu-se vase „de lux", pentru diferite colectivităţi vecine. În funcţie de formele şi de decorul vaselor produse de un centru sau de altul, constatăm arheologic existenţa mai multor arii de răspîndire caracterizate prin ceramică pictată care, după părerea noastră, cel puţin în unele cazuri, nu aparţine unor etape succesive, ci în parte contemporane între ele.

Torsul. A fost o ocupaţie obişnuită a femeilor. În toate culturile, se găsesc dovezi privind această îndeletnicire casnică. Din fiecare aşezare s-au scos la iveală diferite fusaiole de lut, în formă de disc, cu diametrul de 5—8 cm, cu orificiu pe mijloc. Urmele unor ţesături, dovedesc că firele toarse erau de grosimi diferite.

În aşezările din neoliticul timpuriu se întîlnesc, adesea, un fel de fusaiole mari, cruciforme, considerate că ar fi servit la sucitori [43].

Ţesutul. O altă ocupaţie practicată, probabil, numai de femei, era aceea a ţesutului, pentru facerea „pînzelor" şi „stofelor" pentru îmbrăcăminte, dar şi pentru alte eventuale scopuri gospodăreşti.

Ţesăturile erau lucrate, în principal, pe un război de ţesut vertical. Pe temeiul analogiilor etnografice şi a unor reprezentări pictate pe vase antice, se poate reconstitui războiul de ţesut vertical, întrebuinţat de oamenii neolitici. El era alcătuit din două furci laterale, care susţineau un cilindru, nu prea gros, făcut din trunchi de copac. Pe această bară orizontală se legau firele, atîrnate vertical. La capătul lor inferior aveau legate greutăţi de lut ars (în formă de pară sau rotunde şi groase, fiecare cu cîte un orificiu). Ţesutul se făcea cu o suveică de os sau de lemn. Se

[41] T. G. Movşa, SA, 1971, 3, p. 228—233.
[42] *Ibidem*, p. 228—233.
[43] Nagy Gyula, AÉ, XXXI, 1911, p. 147—164, pl. VI/5—8.

https://biblioteca-digitala.ro

foloseau fire de lînă şi probabil de cînepă. Lăţimea ţesăturii era, de obicei, de cca 0,60 m şi, în general, nu depăşea 1 m.

La Radovanu s-a făcut o descoperire care permite să formulăm concluzia că, în perioada dată, ţesăturile nu se făceau de fiecare familie, ci într-un singur loc (într-o locuinţă obişnuită) pentru toţi membri colectivităţii.

Urmele unor porţiuni de ţesătură s-au păstrat întipărite pe fundul diverselor vase de lut. Pe amprentele respective se poate vedea că unele ţesături erau lucrate grosolan, din fire groase (similare celor din care se face pînza de sac), şi aveau destul de multe noduri. În aşezarea de la Gumelniţa s-a descoperit într-un vas (de tip Gumelniţa) un depozit de podoabe de aramă ce fuseseră învelite într-o bucată de ţesătură, din care, datorită impregnării cu patina aramei, s-a păstrat o bucată de pînză de cca 10 cm lungime.

Dacă ţinem seama de reprezentarea pe unele figurine feminine a îmbrăcămintei se poate afirma, în funcţie de ornamentele zgîriate şi vopsite pe acele piese, că ţesăturile erau de multe ori decorate cu benzi în formă de spirală sau alte motive geometrice, colorate.

Reprezentarea pe o figurină de la Ipoteşti (redînd un bărbat) a unui brîu făcut dintr-o ţesătură de cca 15 cm lăţime, cu decorul alcătuit din cîteva benzi paralele, longitudinale, ne face să presupunem că, pe lîngă războiul de ţesut, oamenii din epoca neolitică mai foloseau şi o altă metodă de ţesut, cu un dispozitiv simplu, orizontal, în vederea realizării unor ţesături în fîşii nu prea late.

Prelucrarea metalelor. Pe plan universal, oamenilor din epoca neolitică le revine un merit deosebit în descoperirea şi folosirea, iar apoi în exploatarea zăcămintelor şi prelucrarea metalelor. Primul metal cunoscut de oamenii neolitici, de pe teritoriul României, a fost *aramа*[44].

Cercetările arheologice, efectuate în diferite aşezări Starčevo-Criş, din Transilvania, au dus şi la descoperirea cîtorva obiecte mici de aramă[45]. Cu toate că atribuirea unor piese este contestată, totuşi, se pare că încă de atunci, din neoliticul timpuriu, oamenii de la noi veniseră în contact cu comunităţi care foloseau pe scară redusă aramа.

La începutul neoliticului mijlociu, în necropola de la Cernica[46], din faza Bolintineanu (a culturii Boian), dar şi în alte cîteva complexe, s-au descoperit mici şiraguri de mărgele, considerate ca fiind de aramă. După părerea noastră, în realitate, este vorba de mărgele lucrate din minereu de aramă, prelucrat prin tăiere şi şlefuire. În Muntenia, din faza Vidra, se cunosc două descoperiri care dovedesc folosirea aramei. Ne referim la cele cîteva mărgele din tablă de aramă găsite la gîtul unui schelet de copil în cuprinsul aşezării de la Glina[47] şi un ac mic subţire, găsit într-un mormînt, din aceeaşi fază, la marginea aşezării Boian A. În schimb, datarea altor cîtorva obiecte de aramă din această aşezare nu este sigură[48]. Faptul că, în perioada corespunzătoare culturii Boian,

---

[44] Ion Nestor, Studii şi referate, I, 1954, p. 49—54; Al. Vulpe, SCIV, 24, 1973, 2, p. 217—236; Eugen Comşa, în *Memoriam C. Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 73—83; Al. Vulpe, în IX Congrès UISPP, Colloque XXIII, Nice, 1976, p. 134—175.

[45] N. Vlassa, AMN, IX, 1967, p. 407.

[46] Gh. Cantacuzino, Bucureşti, VI, 1968, p. 23—24.

[47] Informaţie de la M. Petrescu-Dîmboviţa, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[48] V. Christescu, Dacia, II, 1925, p. 275—276.

https://biblioteca-digitala.ro

arama a fost utilizată foarte puțin este confirmat de constatarea că în complexul de la sfîrșitul culturii amintite, de la Radovanu, din cadrul căruia în decurs de 24 ani s-au săpat 3 așezări în întregime, s-a găsit o singură sîrmuliță de aramă.

Pe teritoriul Dobrogei, în aria Hamangia, sînt semnalate cîteva descoperiri mărunte: o mărgică de aramă la Cernavodă[49], urma coclelii pe un obiect de os găsit la Ceamurlia de Jos[50] și două brățări (una de sîrmă și alta din tablă) de aramă, aflate, împreună cu mărgele de aramă, lîngă Agigea[51].

Un indiciu în privința folosirii reduse a aramei îl constituie descoperirea unui singur fragment dintr-o mărgică de aramă, în stratul Vădastra II[52].

Ca și în culturile din Dobrogea, Muntenia și Oltenia și în Banat, în aria Vinča, se consideră că arama a fost întrebuințată încă de la începutul culturii. Dintre piese sînt menționate: o verigă din sîrmă subțire găsită în strat Vinča B 2, la Liubcova[53]. Din așezările de la Verbicioara[54] și de la Gornea, credem din faze mai tîrzii, sînt amintite cîte o undiță din sîrmă groasă de aramă[55].

Purtătorii culturii Precucuteni, sigur din faza Precucuteni III, au utilizat, pe scară destul de largă, obiectele de aramă. În așezarea de la Izvoare s-a descoperit un fragment de lamă îngustă, un fragment de pandantiv și un ac îndoit[56], iar în cea de la Traian — „Dealul Fîntînilor", o podoabă mică, un fragment informe de tablă și trei sule, cu ambele capete ascuțite. În așezarea de la Tîrpești[57] s-a descoperit un cîrlig de undiță, un altul deteriorat, cîteva bucăți de sîrmă, fragmente de ace și o verigă de sîrmă de aramă[58].

În S — E țării, numărul obiectelor de aramă a crescut încă din primele faze ale culturii Gumelnița[59]. Din timpul evoluției acestei culturi se cunosc, pînă acum, 22 descoperiri în complexe diferite[60]. Ținînd seama de numărul apreciabil al pieselor este preferabil să ne referim doar la diversele categorii de piese.

Uneltele sînt reprezentate prin împungătoare, cu secțiunea rotundă, mai tîrziu va fi patrată, unele avînd mînere lăcute din os de pasăre. Menționăm cele cîteva dăltițe, găsite în cadrul unui „atelier" de prelucrare a podoabelor din valve de scoici, de la Hîrșova[61]. Din această perioadă sînt și cîrligele de undiță, din sîrmă groasă, cu urechiușe realizată prin îndoirea capătului de sus. La sfîrșitul culturii s-au folosit pe scară redusă diferite tipuri de unelte masive[62]. O serie de piese s-au fă-

---

[49] D. Berciu și Sch. Morintz, Materiale, III, 1957, p. 97.
[50] B. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, București. 1966, p. 99.
[51] H. Slobozianu, Materiale, V, 1959, p. 741 și 737, fig. 2.
[52] Corneliu N. Mateescu, Atti del VI Congresso, II. Roma, 1965; p. 260.
[53] Eugen Comșa, Dacia, NS, XIII, 1969, p. 24.
[54] D. Berciu, *Contribuții* . . ., p. 39.
[55] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, p. 87.
[56] Radu Vulpe, *Izvoare*, București, 1957, p. 111.
[57] Hortensia Dumitrescu și colab., SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 59; Hortensia Dumitrescu și VI. Dumitrescu, Materiale, VI, 1959, p. 161 și p. 168, fig. 5/9—11.
[58] Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 51.
[59] Eugen Comșa, Studia Praehistorica, 1—2, 1978, Sofia, p. 109—120.
[60] *Ibidem*, p. 109—120.
[61] Doina Galbenu, Dacia, N.S., VII, 1963, p. 510—519.
[62] Al. Vulpe, SCIV, 15, 1964, 4, p. 457—463; Idem *Die Äxte und Beile in Rumänien*, II, München, 1975.

https://biblioteca-digitala.ro

cut după modelul topoarelor plate de piatră şlefuită. Sînt documentate variantele Gumelniţa şi Coteana[63]. Astfel de topoare se făureau în tipare de piatră sau de lut prin turnare. Două tipare s-au găsit la Căscioarele[64]. Tot în perioada ultimei faze a culturii au început să fie făcute şi întrebuinţate topoare-ciocan de aramă, cu orificiu pentru fixarea cozii. Tipul Vidra este specific culturii Gumelniţa[65]. În aria ei au ajuns, pe calea schimburilor dinspre Transilvania, topoare de tipurile: Codor şi Crestur[66]. Semnalăm şi lama de "brici" de la Căscioarele[67].

Dintre podoabele de aramă amintim, mai ales, acele de păr, cu corp simplu sau torsionat, prevăzute la cap cu o placă de formă rombică sau triunghiulară şi altele cu două volute opuse[68]. Mai rare sînt acele prelungi, cu buclă mică la cap şi inelele de buclă, din sîrmă subţire[69].

Purtătorii culturii Sălcuţa au utilizat diverse obiecte de aramă pentru unelte şi podoabe[70]. În majoritatea aşezărilor s-au găsit împungătoare. La început ele aveau secţiune patrată, iar mai tîrziu rotundă sau combinată (rotundă şi pătrată). Este menţionat un ac negăurit şi cîrligele de undiţă. Urmează dăltiţele şi o lamă de "brici". Categoria uneltelor masive de aramă, specifice fazelor tîrzii ale culturii, este destul de bogată, fiind reprezentată prin dălţi, topoare plate (varianta Sălcuţa) şi prin topoare cu braţele în cruce. Toate sînt de tip Jászládány şi corespund variantelor Tîrnăviţa, Orşova, Petreşti şi Bradu[71]. Subliniem că aria lor principală de răspindire este în ţinuturile intracarpatice. Unele piese s-au găsit în condiţii stratigrafice clare, altele provin din descoperiri întîmplătoare. Dintre podoabe sînt menţionate: un ac cu două volute opuse şi un inel de buclă[72].

Datele despre obiectele de aramă din arealul Petreşti sînt puţine. Sînt semnalate numai un vîrf de topor de tip Pločnik (?), o mărgică şi ace[73].

Pe baza cercetărilor făcute de Al. Vulpe, se poate preciza că pe teritoriul Transilvaniei, Banatului şi Crişanei în perioada de la sfîrşitul epocii neolitice sînt numeroase descoperiri de unelte masive de aramă. Astfel sînt topoarele plate, topoarele ciocan, topoarele cu braţele în cruce. Fiecare categorie fiind reprezentată prin mai multe tipuri şi variante[74]. O parte dintre ele aparţin culturilor de la sfîrşitul epocii, altele datează din perioada de tranziţie. Numărul lor mare şi concentrarea unora în zone restrînse din Transilvania sînt dovezi clare că ele au fost lucrate în regiunile respective.

Purtătorii culturii Cucuteni au folosit destul de intens arama, încă din faza Cucuteni A (din această fază se cunosc 24 de descoperiri)[75]. Sînt menţionate unelte şi podoabe. Uneltele sînt reprezentate prin

---

[63] Al. Vulpe, SCIV, 24, 1973, 2, p. 221–222.
[64] Idem, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, p. 57, nr. 259, 260 şi pl. 33/259–260.
[65] Idem, SCIV, 24, 1973, 2, p. 223–225.
[66] *Ibidem*, p. 225–226.
[67] *Ibidem*, p. 228.
[68] Gh. Ştefan, Dacia, II, 1925, p. 196, fig. 49/13.
[69] De ex. la Hîrşova (Doina Galbenu, *op. cit.*, p. 506, fig. 4).
[70] Eugen Comşa, Dacia, N.S., XXV, 1981, p. 331–342 (Cu bibliografia mai veche).
[71] Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*.
[72] Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 337.
[73] Iuliu Paul, *Cultura Petreşti*, p. 4–5.
[74] Al. Vulpe, *op. cit.*
[75] Eugen Comşa, PZ, 55, 1980, 2, p. 197.

https://biblioteca-digitala.ro

împungătoare (cu secțiune patrată sau rotundă), cîrlige de undiță, lame de „brici" și lame de „cuțit". Pe teritoriul Moldovei și în S—E Transilvaniei s-au descoperit o serie de topoare-ciocan de tipurile Pločnik, Vidra și Drăgușeni[76]; topoare cu brațele în cruce de tip Ariușd[77] (în sudul Moldovei și S — E Transilvaniei), apoi rare topoare plate. Ca arme sînt semnalate diferite pumnale.

Podoabele sînt variate. S-au găsit inele de buclă (simple sau cu 2 spire), mărgele (cilindrice scunde, tubulare), ace de podoabă (simple, cu capul buclă sau conic), butoni, discuri ornamentale, brățări (din sîrmă subțire sau din bară, cu mai multe spire), pandantive, pandantive-figurine[78].

Din faza Cucuteni A — B sînt numai 10 descoperiri[79]. S-au menținut în uz aceleași tipuri de unelte. La categoria topoarelor cu brațele în cruce se adaugă, pe lîngă piesele variantei Ariușd, altele din varianta Bradu[80]. Podoabele sînt din seria inelelor de buclă, acelor de podoabă, mărgele, brățări (din bară subțire).

Din faza Cucuteni B se cunosc numai 8 descoperiri[81]. Din categoria topoarelor cu brațele în cruce sînt reprezentate cele de tip Jászladány (prin varianta Petrești), apoi cele de tip Tîrgu Ocna (documentate în sudul Moldovei și S — E Transilvaniei). Sînt și topoare plate (varianta Cucuteni). Numărul pumnalelor (cu trei tipuri de forme) este mai mare[82].

Acestea au fost principalele tipuri de obiecte de aramă folosite de oamenii din epoca neolitică. Se pune întrebarea de unde provenea materia primă întrebuințată. Pe teritoriul țării noastre, zăcăminte de aramă se găsesc în nordul Dobrogei, la Baia de Aramă (N — V Olteniei), sudul Banatului, în Munții Apuseni, în Maramureș, la Bălan (S — E Transilvaniei) și în N — V Moldovei. În aceste zone încă nu s-au făcut cercetări arheologice amănunțite pentru a se ști cînd a început exploatarea zăcămintelor amintite. Cert este că o mare parte din obiectele de cupru, din culturile Gumelnița și Sălcuța, au fost lucrate din aramă provenită din Tracia. Aceasta fiind dovedită nu numai prin tipurile de piese, ci, mai cu seamă, din analizele metalografice[83]. Pentru a sublinia schimburile continui dintre comunitățile din sudul Transilvaniei cu cele din Muntenia și Oltenia, menționăm mai multe topoare de tip transilvan, găsite în diferite localități din Cîmpia Română[84].

Cum erau realizate obiectele de cupru descoperite în așezările neolitice? La începutul epocii și chiar mai tîrziu a fost utilizată aramă nativă. Aceasta se putea prelucra prin ciocănire. Astfel se făceau împungătoarele, dălțile și alte obiecte simple. În perioada mai tîrzie, topoarele masive se făureau prin topirea metalului și turnarea lui în tipare de lut sau de piatră (monovalve, bivalve). Este cea mai practică metodă, cu același tipar putîndu-se realiza numeroase piese de același fel.

O ultimă metodă, cea mai complicată, folosită și în neoliticul nostru tîrziu, a fost cea numită „a cerii pierdute". Se făcea un model de ceară

[76] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 19—21, 22—23, 24 ; Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 198—199.
[77] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 35—37 ; Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 199.
[78] Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 199—200 (cu bibliografia mai veche).
[79] *Ibidem*, p. 200.
[80] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 42—44 ; Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 200.
[81] Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 201.
[82] *Ibidem*, p. 201.
[83] Eugen Comșa, Studia Prachistorica, 1—2, 1978, p. 117—118 ; idem, Dacia, N.S., XXV, 1981, p. 340—341.
[84] Idem, Dacia, 1978, p. 116 ; 1981, p. 335—337.

https://biblioteca-digitala.ro

al obiectului (la mărime naturală) ce urma să fie turnat, iar după aceea modelul se acoperea cu un strat de lut fin. Tiparul astfel obținut se usca. Cînd se executa obiectul, prin turnarea aromei ceara era topită și se scurgea, locul ei fiind preluat, pînă la cele mai mici detalii, de arama topită. Este adevărat că prin această metodă se pot face obiecte deosebit de frumoase, dar ea prezintă un dezavantaj mare, căci tiparul se folosește o singură dată. După turnare trebuie să fie spart spre a se scoate produsul finit.

Am amintit că o parte din obiectele de cupru din ariile Gumelnița și Sălcuța aparțin unor tipuri răspîndite, mai ales, la sud de Dunăre fiind realizate din aramă originară din Tracia. Nu poate fi nici o îndoială că multe din obiectele găsite în Muntenia au fost lucrate undeva în așezările comunităților înrudite de la sud de fluviu. În prezent, dispunem de unele date care permit să susținem că și în așezările neolitice din S—E țării se făureau anumite categorii de obiecte de cupru. Am amintit, mai sus, de cele două tipare pentru turnarea topoarelor plate, descoperite la Căscioarele [85]. Se cuvin a fi amintite și unele observații făcute de Dinu V. Rosetti, în așezarea de la Vidra, unde afirmă că a găsit chiar un tipar mic de lut, pentru turnarea unui obiect prin metoda „cerii pierdute" și în plus, cîteva „picături" de aramă [86].

Descoperirea unei serii de topoare cu brațele „în cruce", numite de tip Tîrgu Ocna, în S—V Moldovei și în S—E Transilvaniei, ne face să presupunem că ele se făureau în așezările neolitice tîrzii din acea zonă [87]. De asemenea, trebuie să admitem că o bună parte din topoarele masive din nordul Transilvaniei, răspîndite pe teritorii restrînse, au fost lucrate în diferite așezări aparținînd culturilor documentate acolo.

La întrebarea cine făurea, în regiunile noastre, cît și în cele vecine, obiectele de cupru se poate răspunde. Unele piese mărunte și simple, cum erau sulele și dălțile, puteau fi făcute prin ciocănire, aproape în fiecare așezare, de persoane fără o pregătire anume. În schimb, uneltele masive, care necesită cunoștințe complicate în privința topirii metalului, realizării tiparelor și apoi a turnării și finisării pieselor puteau fi confecționate numai de meșteri specializați, în „ateliere" amenajate anume în unele așezări, eventual în cele mai apropiate de zăcăminte. În „ateliere" se făureau uneltele necesare atît membrilor colectivității respective, cît și pentru cei ai comunităților vecine, înrudite sau chiar pentru altele mai depărtate.

Credem că nu poate fi exclusă ipoteza de lucru că, în timpul neoliticului tîrziu, din anumite centre (cu o activitate metalurgică mai intensă) din sud, s-au desprins indivizi sau mici grupuri de „prospectori" care au pornit spre nord în căutare de noi zăcăminte de aramă.

Descoperirea unui fragment de placă subțire de *plumb*, în stratul Sălcuța II c, din așezarea de pe „Piscul Cornișorului" de la Sălcuța [88], indică faptul că purtătorii acestei culturi începuseră să cunoască și plumbul. Este pînă acum singura descoperire de acest fel din epoca neolitică din țara noastră.

Un alt metal, cunoscut și utilizat (pe scară redusă), de oamenii din epoca neolitică de la noi, a fost *aurul* [89]. Pînă acum, pe întinsul țării, au

[85] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 57, nr. 259—260 și pl. 33/259—260.
[86] Informație de la Dinu V. Rosetti.
[87] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 49—41 și pl. 29/219—223.
[88] D. Berciu, *op. cit.*, p. 237.
[89] Hortensia Dumitrescu, Dacia, N.S., V. 1961, p. 69—93; Eug. Comșa, Apulum, XII, 1974, p. 13—23.

https://biblioteca-digitala.ro

fost descoperite obiecte de aur, în general mici, în 9 complexe (așezări și necropole), răspîndite, în chip inegal, însumînd 19 piese și un lingou, plus peste 110 mărgele. În total, ele cîntăresc cca 1 kgr[90]. Analiza datelor de care dispunem permite precizarea : cel mai vechi obiect de aur cunoscut, pînă acum pe teritoriul României, este o sîrmuliță de aur, de la sfîrșitul neoliticului mijlociu, din faza Vidra a culturii Boian. Acest obiect a fost descoperit în sudul țării (într-o zonă fără zăcăminte de aur)[91], de aceea considerăm că apariția lui se datorește unor legături cu grupurile din sud, de unde, obiectul gata făcut, a ajuns în regiunile noastre pe calea schimburilor.

Pe teritoriul României, aurul a fost utilizat în ariile culturilor Boian (faza Vidra), Gumelnița (faza Gumelnița A2 și B1), Cucuteni (în S — E Transilvaniei, în zona Ariușd, în faza Cucuteni A, iar în vestul Moldovei în cursul fazei Cucuteni A — B) și în complexul Românești — Gornești (Tiszapolgár — Bodrogkeresztur). Prin urmare, din perioada de la sfîrșitul neoliticului mijlociu și continuînd pînă la sfîrșitul epocii, cînd se constată o intensificare a folosirii unor figurine amulete, în două zone deosebite : în arealul culturii Gumelnița (în preajma Dunării) și în aria culturilor Tiszapolgár — Bodrogkeresztur (în N-V țării[92]). Obiectele de aur amintite datează din perioada dintre începutul mileniului al IV-lea î. e. n. și începutul mileniului al III-lea î.e.n.

Toate obiectele de aur, din epoca neolitică, de pe teritoriul României, au fost lucrate din aur nativ, numai prin ciocănire, la rece.

Trebuie subliniat că toate obiectele de aur cunoscute fac parte din categoria podoabelor și că majoritatea sînt legate de cult. Sînt documentate, pînă în prezent, opt categorii de obiecte de aur, în formă de verigi, „saltaleoni", ace, cercei, mărgele, tuburi și pandantive. În ordine cronologică, primele au apărut, în regiunile din sud, sîrmulițele, apoi verigile. Celelalte categorii sînt documentate mai tîrziu, cîte două sau trei la un loc, totdeauna în asociere cu pandantivele[93].

Merită analizate unele probleme relative la pandantive și mărgele. Celelalte piese fiind cu totul izolate, nu se pretează la o analiză tipologică și cronologică.

Pandantivele[94] au fost lucrate din aur nativ care, prin ciocănire, a fost modelat în formă de tablă subțire. Din aceasta se decupau formele dorite. Unele pandantive au fața convexă și lustruită. Se consideră că ele reprezintă, de fapt, un personaj feminin, deosebit de stilizat (în poziție de naștere). Este evident că pandantivele sînt legate de cultul fertilității. În funcție de modul de așezare a cîtorva piese descoperite în morminte, se poate susține că pandantivele erau purtate, la git, de către femei și fete (ca amulete, incluse în șiraguri, împreună cu alte diferite tipuri de mărgele). Toate pandantivele (10), deși aparțin unor culturi deosebite, sînt înrudite între ele din punct de vedere tipologic. Ele au la origine tipuri sudice. Se pot deosebi două tipuri zonale de amulete : unul în sud, în aria culturii Gumelnița ; altul în nord, în aria culturilor Tiszapolgár — Bodrogkeresztur[95]. În funcție de cronologia relativă,

[90] *Ibidem*, p. 17.
[91] *Ibidem*, p. 16, nr. 1.
[92] *Ibidem*, p. 14, harta.
[93] *Ibidem*, p. 13—23.
[94] Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 69—93 ; Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 13—23 ; idem, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 181—190.
[95] Eugen Comșa, Apulum, 1974, p. 14 harta și p. 18, fig. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

trebuie făcută precizarea că pandantivele cele mai vechi apar în preajma Dunării, în faza Gumelniţa A 2 şi au fost folosite pînă în faza Gumelniţa B 1[96]. Piesa de la Traian[97], din faza Cucuteni A – B, este contemporană şi apropiată în timp cu cele de la sfîrşitul culturii Tiszapolgár şi de la începutul culturii Bodrogkeresztur. În Transilvania astfel de pandantive s-au descoperit la Oradea[98], Tirgu Mureş[99] şi la Moigrad[100]. Piesa de la Moigrad este cea mai mare şi a fost găsită împreună cu alte cîteva obiecte de aur. Ea are formă rotundă cu o prelungire în sus, pe mijloc are un orificiu şi mai sus două proeminenţe redînd sînii. Piesa cîntăreşte 750 g.

Mărgele de aur s-au găsit, în zona gumelniţeană (numai 3), iar majoritatea în zona nordică (numai la Moigrad erau peste 105 mărgele). Acestea din urmă sînt de două tipuri : bitronconice şi în formă de butoiaş[101]. Amintim şi piesa de la Oradea, prelungă şi cu partea de mijloc bombată[102]. Obiectul în formă de „ancoră" de la Gumelniţa[103], pînă de curînd, era o apariţie izolată, dar în ultimii ani, piese similare s-au aflat şi în necropola de la Varna[104]. Dacă ţinem seama de importantele descoperiri din necropola gumelniţeană de la Varna, care a fost folosită începînd din faza Gumelniţa A 2 şi pînă tîrziu în faza Gumelniţa B 1, înclinăm să admitem că şi în aşezările, mai ales, în necropolele de acelaşi tip de la noi se vor găsi destul de multe obiecte de aur.

Printre problemele studiate, un loc important îl ocupă aceea referitoare la originea materiei prime folosite de oamenii din epoca neolitică din regiunile noastre. Înainte de a face precizările necesare, considerăm utile cîteva lămuriri. În vederea cunoaşterii originii aurului (ca materie primă) utilizat de oamenii din vechime, specialiştii din domeniul metalurgiei au făcut sute de analize. S-a constatat că un criteriu de bază pentru clasificarea şi, respectiv, precizarea originii metalului îl constituie asocierea naturală (în minereurile utilizate), în diverse proporţii, a aurului cu argintul, cuprul şi zincul[105]. De obicei, procentul de argint este variabil, în limitele cuprinse între minimum 2 % şi cca 30 %. Procentul de aramă este, de regulă, mult mai mic, de maximum 2 % şi, de obicei, sub 1 %. În funcţie de datele obţinute, pe baza unui mare număr de analize, s-a ajuns la concluzia că, în regiunile noastre, pînă la începutul celei de a doua epoci a fierului, s-a folosit aur nativ[106].

În ultimele decenii, unii specialişti s-au preocupat de precizarea caracteristicilor şi ariei de răspîndire a obiectelor lucrate din aur originar din regiunile noastre. Pînă acum, dispunem de unele date referitoare la analizele fine făcute asupra aurului provenit din zăcămintele din zona Brad. Din datele publicate[107], rezultă că, în majoritatea cazurilor, aurul din Munţii Apuseni conţine între 25 % şi 31 % argint şi

---

[96] Idem, *op. cit.*, SCIV, 25, 1974, 2, p. 181–190.
[97] Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 69–93.
[98] Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 16, nr. 7 (cu bibliografia mai veche).
[99] *Ibidem*, p. 16, nr. 8 (cu bibliografia mai veche).
[100] *Ibidem*, p. 17, nr. 9 (cu bibliografia mai veche).
[101] *Ibidem*, p. 17, nr. 8.
[102] *Ibidem*, p. 17, nr. 9/f.
[103] V. Dumitrescu, Dacia, II, 1925, p. 99, fig. 75.
[104] Ivan Ivanov, *Săkrovişteto na Varnenskoto halkolitno nekropol*, Sofia, 1978.
[105] Axel Hartmann, Germania, 46, 1968, 1, p. 19–20.
[106] *Ibidem*, p. 20.
[107] Au fost analizate probe de metal, aflate de multe zeci de ani în colecţiile de la Viena şi din alte centre.

https://biblioteca-digitala.ro

numai în două cazuri procentele coboară pînă la 18,7 % și 10 %. Astfel se explică de ce obiectele străvechi de aur din Transilvania au o nuanță mai deschisă. Ținînd seama de datele expuse, este de presupus (deoarece obiectele neolitice de aur din Transilvania încă nu au fost analizate din acest punct de vedere) că piesele descoperite în Transilvania (din aria culturilor Tiszapolgár-Bodrogkeresztur), ca și cea din Moldova (din faza Cucuteni A-B) au fost lucrate din aur transilvănean.

Alta este situația pieselor din sudul țării. Obiectele găsite în aria Gumelnița, din preajma malului de nord al Dunării, încă nu au fost analizate, dacă însă le punem în legătură cu cele de la Hotnița[108], cu care se aseamănă tipologic, putem ajunge la unele concluzii. Pandantivele de la Hotnița au fost analizate și s-a constatat că aurul conține numai ca 7 % argint. Avînd în vedere criteriul tipologic, se poate presupune că și figurinele gumelnițene de la nord de Dunăre, ca și cele de la Hotnița, sînt lucrate din aur mai curat, conținînd un procent redus de argint. Dacă vom compara cantitatea de argint existentă în aurul din Transilvania, cu aceea a aurului de la Hotnița, ne socotim îndreptățiți să credem că piesele gumelnițene sînt din alt aur decît cel transilvănean și anume din aur originar din regiunile sudice ale Peninsulei Balcanice (din Tracia sau din insula Thasos). Ținem să remarcăm că despre obiectul de aur descoperit la Ariușd, se făcea precizarea că ar fi din aur "roșu"[109], ceea ce, probabil, se poate explica prin aceea că la realizarea lui s-a folosit un alt fel de aur decît cel din Transilvania.

[108] Nikola Angelov, Arheologia-Sofia, I, 1959, 1—2, p. 38—46.

[109] Roska Márton, *Thesaurus antiquitatis Transilvanicarum, I, Praehistorica*, Cluj, 1942, p. 77 și 79.

https://biblioteca-digitala.ro

IX

SCHIMBURILE INTERTRIBALE

Primele manifestări de schimb au apărut, probabil, încă din paleoliticul mijlociu, dar, mai sigur, din paleoliticul superior. Necesităţile firești de a obţine o anumită materie primă litică (de exemplu silex), care lipsea din zonă, au dus firesc la activitatea de schimb. În cursul paleoliticului este evident că existau rudimente de schimb în forme simple. Mai tîrziu, în perioada de trecere la epoca neolitică, dezvoltarea inegală a fost un factor important în extinderea schimburilor şi contactelor reciproce. Pentru exemplificare amintim că în acea perioadă, în zone întinse din Europa Centrală, au început să se răspîndească (mai tîrziu şi în regiunile noastre) colectivităţile culturii Ceramicii liniare, ce au ocupat terenuri tot mai vaste, în timp ce în ţinuturile situate mai la nord (pînă la ţărmul Mării Baltice) trăiau grupuri de vînători, pescari şi culegători. Între populaţiile celor două zone au avut loc contacte şi schimburi. După toate probabilităţile şi pe teritoriul ţării noastre, în perioada timpurie a neoliticului, s-au produs situaţii similare, atunci cînd a început răspîndirea comunităţilor neolitice dinspre sud.

Utilizarea, pe scară tot mai largă, a uneltelor de silex a provocat şi în aria carpato-dunăreano-pontică căutarea zăcămintelor de silex. Exploatarea lor şi răspîndirea prin schimburi a materiei prime, sub formă de bolovani sau de nuclee, pînă la comunităţi îndepărtate, aflate în ţinuturi unde nu erau zăcăminte sau locuri de adunare a silexului (din pietrişuri) ori existau numai silexuri de calitate inferioară, au fost practicate de timpuriu. Descoperirile făcute, în numeroase obiective neolitice, permit precizarea că silexul era prelucrat în fiecare aşezare, în funcţie de cantitatea şi calitatea materiei prime avute la dispoziţie. În acelaşi timp sînt indicii că în apropierea zăcămintelor existau locuri de prelucrare a silexului, de unde, sub diferite forme (nuclee sau chiar unele tipuri de piese finite), acesta era răspîndit în regiunile învecinate.

În neoliticul timpuriu, într-o serie de culturi (Dudeşti, a Ceramicii liniare, Ciumeşti) se utilizau unelte de silex de dimensiuni mici, dar şi piese lucrate din silex de calitate inferioară sau chiar din cuarţit. Este o indicaţie că încă nu se cunoşteau, în suficientă măsură, zăcămintele de silex şi se încercau alte roci pentru a găsi pe cele mai potrivite în vederea realizării uneltelor. În perioada următoare (neoliticul mijlociu), instrumentele de silex erau mai numeroase (în unele aşezări s-au adunat mii de piese), fiind lucrate din anumite categorii de silex. Datele prezentate oglindesc faptul că, drept urmare a trecerii tot mai accentuate la viaţa sedentară, oamenii neolitici au cercetat şi au cunoscut tot mai bine mediul lor natural, ajungînd să descopere zăcămintele de silex şi să le exploateze. La sfîrşitul epocii neolitice în aşezările culturii Gumelniţa se constată o bogăţie deo-

https://biblioteca-digitala.ro

sebită de unelte de silex. În perioada amintită s-au folosit intens aceleași categorii de silex ca și în perioada anterioară.

În cîmpia din sudul țării silexul lipsește. Zăcăminte bogate de silex, de culoare cafenie deschisă (de tip „balcanic"), se găsesc în Dobrogea și la sud de Dunăre, în platforma prebalcanică. Tocmai aceasta a fost categoria de silex folosită mai intens, mai ales în neoliticul mijlociu și tîrziu din Muntenia, Oltenia și evident în Dobrogea. Prin urmare, astfel de rocă era transmisă (prin schimburi) pe distanțe de zeci de kilometri. În același timp, pe aproape tot întinsul Moldovei, a avut o largă răspîndire silexul de culoare neagră, translucid (de „Prut"), care se află în zăcăminte la Miorcani—Hudești. În Banat, în sudul Crișanei și în S-V Transilvaniei, a fost răspîndită o categorie de silex de culoare cafenie (de tip „bănățean"), care se găsește în zăcămintele din preajma izvoarelor Begăi[1].

Pe o mare parte din teritoriul țării s-au utilizat unelte de obsidiană. Din neoliticul timpuriu și mijlociu, astfel de piese sînt atestate aproape în toate ținuturile. În unele zone ele sînt foarte rare fiind reprezentate prin cîte o unealtă sau chiar prin simple așchii. Datele semnalate dovedesc că materia primă se obținea greu și de la distanțe mari. În cursul neoliticului tîrziu, arealul de răspîndire al pieselor de obsidiană s-a restrîns mult, dar utilizarea și răspîndirea sa a fost intensă în decursul întregii epoci, paralel cu silexul, în special, în Maramureș, Crișana și în vestul Transilvaniei. În aceste zone, obsidiana era adusă sub formă de bulgări sau de nuclee, pe calea schimburilor din zăcămintele bogate din vecinătatea orașului Tokay. Unele piese găsite în diverse așezări transilvănene au fost lucrate și din obsidiană locală (existentă în cîteva puncte din Maramureș și în Apuseni).

În unele regiuni, destul de întinse, lipsesc zăcămintele de silex sau sînt categorii de calitate inferioară. Necesitatea de a avea un număr apreciabil de unelte i-a obligat pe oamenii neolitici să încerce să folosească și alte roci care clivează ca și silexul. Astfel, s-a ajuns să se utilizeze paralel cu silexul, uneori în cantitate mare, unelte lucrate din gresie silicifiată. Zăcămintele se găsesc în Carpații Răsăriteni și în vestul Transilvaniei. În privința răspîndirii, prin schimburi, a gresiei silicifiate amintim, pentru exemplificare, că în așezarea de la Giulești, împreună cu piesele de silex, s-au descoperit și cîteva unelte de gresie silicifiată care, cu certitudine, provine din zăcămintele din zona Buzăului.

O altă rocă intens răspîndită pe calea schimburilor a fost tuful vulcanic, de culoare gălbuie. Roca s-a folosit în Oltenia, Muntenia, Moldova și Transilvania. Unelte din tuf s-au descoperit aproape în fiecare stațiune cercetată din ținuturile amintite. Ele predomină în Moldova, în aria culturii Cucuteni. În această provincie, zăcămintele de tuf există numai în anumite zone, de unde materia primă ajungea pînă la cele mai îndepărtate așezări. În Muntenia, zăcăminte cu astfel de rocă se găsesc — după precizarea prof. Em. Protopopescu-Pache — la nord de Mizil. De acolo, materia primă sau chiar piese finite erau răspîndite pe întreg teritoriul provinciei. Pe baza observațiilor făcute la Giulești și în alte cîteva obiective, am ajuns la concluzia că, după toate probabilitățile, cel puțin în unele din așezările din preajma Dîmboviței (dacă nu chiar în majoritatea stațiunilor neolitice din cîmpia Dunării) uneltele de tuf vulcanic ajungeau (pe calea schim-

[1] Eugen Comșa, RM, III, 1955, 5, p. 441—444; idem, MitzNit, III, 1976, p. 47—52.

https://biblioteca-digitala.ro

burilor) gata finisate. În această privinţă, un indiciu important, îl constituie descoperirea unui depozit de topoare plate, în S-E Olteniei[2].

O dată cu folosirea, tot mai intensă, a topoarelor perforate (începînd din neoliticul mijlociu) s-a simţit nevoia de a găsi şi a exploata zăcăminte de roci dure. La Vădastra, în funcţie de determinările făcute, s-a ajuns la concluzia că rocile dure provin din Carpaţii Meridionali, din N-V Olteniei. Roci, de durităţi diferite, au fost de asemenea, căutate de oamenii neolitici. Pietre de formă anumită erau necesare pentru facerea rîşniţelor, fiind preferate roci vulcanice. Bolovani potriviţi, ca mărime şi duritate, se găseau şi se obţineau mai uşor în preajma dealurilor. În schimb, cei ce vieţuiau în cîmpie erau nevoiţi să dobîndească pe calea schimburilor pietrele necesare pentru rîşniţe.

În sudul ţării, în cursul fazei de tranziţie la cultura Gumelniţa, apoi în timpul întregii evoluţii a acesteia din urmă, s-a întrebuinţat adesea la ornamentarea vaselor grafitul. Astfel de materie nu este documentată, sub formă de zăcăminte, în ariile culturilor Gumelniţa şi Sălcuţa. Pentru ornamentarea vaselor, oamenii neolitici de la nord de Dunăre, erau nevoiţi să obţină grafitul de la o distanţă destul de mare, tocmai de la sud de Balcani din zăcăminte situate lîngă Stara Zagora.

Probleme similare se puneau şi pentru alte materii prime importante ca valvele de scoici *Spondylus gaederopus* (utilizate pentru podoabe), arama şi aurul.

Schimburile să făceau în ţinuturile noastre, mai cu seamă, de-a lungul Dunării şi riurilor mai mari. Din aceste căi de comunicaţie principale se desprindeau ramificaţii numeroase, în lungul piraielor şi văilor secundare. Trecerea peste Carpaţi nu a constituit niciodată o problemă grea pentru triburile neolitice, căci datele arheologice dovedesc că pe ambele versante ale munţilor au vieţuit, fără contenire, comunităţi înrudite, aparţinînd aceloraşi culturi.

În cercetarea arheologică, de la noi, în decursul unei perioade relativ îndelungate, s-a menţinut concepţia conform căreia, pe meleagurile noastre, schimbul a început de-abia la sfîrşitul epocii neolitice sau mai curînd la începutul perioadei de tranziţie la epoca bronzului, cînd s-a desfăşurat pătrunderea, dinspre stepele nord-pontice, triburilor de crescători de vite, reprezentate prin mormintele cu ocru. Datorită acestor evenimente s-ar fi produs şi în ţinuturile noastre despărţirea triburilor de păstori din masa celorlalte comunităţi. Drept consecinţă, între populaţia locală sedentară şi cea nomadă au avut loc contacte intense şi schimburi. Cercetările arheologice amănunţite atît din ţara noastră, cît şi din teritoriile vecine permit să arătăm că nu avem nici un temei să considerăm situaţia amintită ca fiind valabilă pentru colectivităţile neolitice din această parte a Europei. Este pe deplin dovedit că, în ţinuturile carpato-balcanice, evoluţia social-economică s-a desfăşurat pe o cale deosebită şi că toate comunităţile neolitice practicau o activitate economică destul de complexă, reprezentată prin cultivarea primitivă a plantelor şi creşterea vitelor. Erau produse cantităţi de grîu corespunzătoare necesarului membrilor lor pentru răstimpul dintre două recolte. De asemenea, era crescut un număr suficient de animale (bovine, ovicaprine şi porcine). În funcţie de cele arătate, populaţia locală nu a avut nevoie (subliniem, încă din neoliticul timpuriu) de carne, lapte şi piei pe care să le dobîndească de la grupurile pătrunse din afară.

[2] Gr. Romaşcanu, *Tezaurul neolitic de la Bratovoeşti-Dolj*, Bucureşti., 1932.

https://biblioteca-digitala.ro

Observaţiile arheologice permit să precizăm că în cursul epocii neolitice, în ţinuturile studiate, se pot defini două perioade clare în privinţa schimbului.

I. La începutul epocii se remarcă faptul că oamenii din diverse zone încă nu cunoşteau, în suficientă măsură, zăcămintele primare sau secundare de silex şi erau nevoiţi să-şi procure roca, din locuri diferite, utilizînd de aceea felurite tipuri de cremene. Ulterior, după descoperirea zăcămintelor de roci utile şi de calitate din fiecare zonă, se observă un fel de unificare, oglindită de preferinţa pentru un tip de rocă. Bulgării de silex, în stare brută, erau folosiţi de către cei care i-au extras sau erau transmişi în aceeaşi stare, pe calea schimburilor, altor comunităţi învecinate. Un şir de ani am studiat problema ariilor de răspîndire a diverselor tipuri de silex din ţara noastră. Este demn de subliniat că arealul unui tip de silex de calitate corespunde, de regulă, cu aria unei culturi, dovadă evidentă a unei corelaţii dintre ele. În anumite cazuri se remarcă tendinţa purtătorilor unor culturi de a ocupa zonele în care se aflau zăcămintele de silex sau de alte materii utile.

II. În cea de-a doua parte a epocii se constată o intensificare a schimburilor. Analiza materialelor duce la concluzia că erau transmise în cadrul schimburilor atît materiile prime, cît şi — de la un moment dat — unelte şi obiecte finite, realizate în „ateliere" specializate. Tot atunci a început şi răspîndirea obiectelor mărunte de aramă (mai întîi podoabe mici şi apoi unelte). Subliniem că distanţele pe care se transmiteau astfel de obiecte tipizate erau de cîteva ori mai lungi decît în perioada precedentă.

Observaţiile etnografice atestă că schimbul primitiv, deci la un nivel similar celui atins de comunităţile neolitice de la noi, s-a manifestat în diferite forme : a) Cea mai timpurie a fost aceea de *schimb întîmplător* ; b) O formă intermediară a fost *schimbul de daruri* ; c) Forma evoluată a fost, după părerea noastră, *schimbul primitiv regulat.* Acesta din urmă, în unele regiuni, s-a dezvoltat direct din schimbul de daruri, care, cu timpul, au devenit tradiţionale (în principal, între comunităţile înrudite ale unei culturi şi adesea între cele periferice ale diferitelor culturi, în cazul că relaţiile dintre ele erau paşnice) şi se efectuau, în chip organizat, periodic, de-a lungul anumitor căi de comunicaţie, în locuri precise.

https://biblioteca-digitala.ro

X

ARTA

Manifestările artistice din cursul epocii neolitice sînt numeroase şi unele cu un aspect estetic deosebit. În vechime, atunci cînd au fost realizate şi utilizate, multe din ele au avut un caracter funcţional, adesea magico-religios, legat, în primul rînd de cultul fertilităţii.

Cea mai bogată categorie (cu foarte multe elemente artistice) este cea reprezentată prin vasele de lut ars, din anumite categorii ceramice, din toate culturile neolitice.

De la începutul neoliticului, comunităţile culturii Circea-Gura Baciului foloseau ceramică pictată. Aceasta nu constituie o descoperire locală, ci făcea parte din „zestrea" culturală păstrată de purtătorii ei de la predecesori. Ceramica lor era ornamentată cu alb-gălbui, iar motivele erau compuse din „buline" (rotunde sau ovale) grupate simetric în mai multe feluri şi prin benzi cu suprafaţa haşurată. Tot la Circea, mai tîrziu, s-au folosit ornamente realizate cu mai multe culori.

Ceramica pictată s-a menţinut în uz, puţin simplificată, şi în aria culturii Starčevo-Criş, prin intermediul căreia această categorie a fost răspîndită pe aproape tot teritoriul ţării. În continuare, decorul pictat s-a transmis culturii Ciumeşti. În cadrul culturilor amintite, vasele ce urmau a fi pictate erau pregătite prin acoperirea lor la exterior cu o angobă roşie sau albă. Subliniem că în perioada dată, motivele pictate aveau caracter pozitiv.

Ceramică artistică (de la sfîrşitul neoliticului timpuriu şi, mai ales, cel mijlociu) poate fi considerată, în cadrul fiecărei culturi, categoria vaselor din pastă fină. Astfel, în aria culturii Ceramicii liniare, atrag atenţia prin frumuseţea decorului bolurile ornamentate cu linii incizate în spirală, întrerupte prin alveole similare capetelor de note muzicale. În ansamblu, decorul de pe vasele culturii este compus din benzi de linii.

Purtătorii culturii Dudeşti aveau două categorii ceramice, ce pot fi atribuite manifestărilor de artă. Prima este categoria vaselor arse la roşu, cu decor incizat alcătuit din benzi, în trepte, cu suprafaţa haşurată, alternînd cu altele netede asociate, pe acelaşi vas, cu grupuri de spirale. Vasele de tip Dudeşti au cea mai mare parte din suprafaţa exterioară ornamentată şi împărţită în metope, unele acoperite cu decor meandric, altele spiralic. Este un sistem ornamental în care fondul, ca şi decorul joacă un rol egal. A doua categorie este aceea a paharelor şi castroanelor fine, negre sau cenuşii, cu decorul din caneluri orizontale, oblice sau arcuite.

În general, culturile din neoliticul mijlociu sînt caracterizate prin ceramică decorată cu benzi de linii, haşurate sau pictate (Dudeşti, Vinča şi Turdaş), prin decor din grupuri de înţepături în benzi meandrice, în aria Hamangia, prin decor textil meandric în cultura Tisa, prin excizie şi

https://biblioteca-digitala.ro

prin incrustare cu materie albă (în culturile Boian, Vădastra și Precucuteni). În aceste culturi sînt vase cu forme deosebit de zvelte (vasele cu picior), foarte frumos și fin ornamentate. Semnalăm că în culturile Dudești și la începutul culturii Boian se folosea o metodă interesantă pentru decorul excizat. Mai întîi decorul dorit era desenat, probabil, pe pămînt și apoi era delimitată porțiunea din el ce urma să fie transpusă (în cadrul unei metope) pe vas și de-abia apoi începea executarea ornamentului.

La ornamentarea vaselor din pastă fină a culturii Hamangia se ținea seama de părțile componente. Decorul se compunea, în principal, din șiruri de înțepături mici, izolate sau în grup. Mai rar, era alcătuit din linii incizate. Motivele decorative erau geometrice și meandrice. Amintim de exemplu, triunghiurile, motivele în V, în zigzag, benzile cu suprafața punctată. Toate acestea erau incrustate cu materie albă. În general, decorul era pozitiv, dar uneori, din combinarea motivelor cu fondul, rezultă și unele motive negative.

În cadrul culturii Boian se constată o transformare treptată a decorului. La începutul ei, în prima fază, ornamentarea era alcătuită din linii incizate, mărginite de crestături mici triunghiulare, incrustate cu alb. În fazele următoare, decorul a fost excizat și incrustat. Se poate spune că în cursul celor trei faze decorul ceramicii excizate Boian se desfășura sub forma unei fișii late de lîngă buză pînă aproape de fund. Caracterul lui este meandric. Fondul și ornamentul au avut rol egal. În faza de tranziție se constată o schimbare, caracterul meandric se menține, dar dobîndește prioritate decorul negativ, în sensul că motivele, sub formă de benzi înguste, triunghiuri sau cercuri, sînt cruțate din suprafața lustruită a vasului, iar în jur erau excizate sau crestate și apoi incrustate porțiuni mari ce serveau, în acest caz, drept fond. Prin urmare, în perioada dată, situația s-a inversat, din vechiul fond se realiza decorul, iar culoarea folosită la incrustare a ajuns să joace rol de fond. În cursul fazei de tranziție, pe o serie de vase cu decor excizat, de-a lungul marginii, a început ornamentarea modestă, prin pictură cu grafit. Motivele erau reprezentate prin grupuri de linii paralele, înguste, oblice și din triunghiuri, toate formînd un decor pozitiv. Se cuvine reținută asocierea pe același vas a două feluri de decor excizat și pictat, de asemenea, negativ și pozitiv.

Perioada neoliticului tîrziu este caracterizată prin ceramică fină cu decor pictat în diferite moduri. Cele patru culturi cu ceramică pictată acoperă cea mai mare parte din teritoriul nostru. Ele se pot împărți în două: grupul sudic cu ceramică pictată cu grafit (Gumelnița și Sălcuța), grupul nordic cu vase pictate cu diferite culori (Petrești și Cucuteni).

Semnalăm că într-o perioadă de la începutul culturilor Gumelnița și Sălcuța, pe unele vase reduse numeric, s-a făcut decor pictat cu culoare albă făinoasă, servind ca fond, pe care s-au trasat ornamente cu culoare roșie. Ambele culori sînt „crude", ornamentarea făcîndu-se după o primă ardere a vaselor. Pînă la sfîrșitul epocii, în arealul celor două culturi Gumelnița și Sălcuța, o întreagă categorie de vase a fost ornamentată prin pictură cu grafit, de caracter pozitiv. Motivele sînt numeroase: cercuri, triunghiuri, tabla de șah, romburi, spirale și altele.

Culturile din grupul nordic, reprezentate prin culturile Petrești și Cucuteni, sînt caracterizate prin vase ornamentate, la început, în fazele A, prin benzi trasate, de obicei, cu trei culori; benzi late vopsite cu alb, alternînd cu altele vopsite cu roșu, delimitate prin linii subțiri sau mai groa-

https://biblioteca-digitala.ro

se, trasate cu culoare neagră. Se constată tendința de a ornamenta cît mai mult din suprafața exterioară a vaselor, este așa-numita *horror vacui*. Ornamentele sînt de două tipuri : meandrice și spiralice. Menționăm că în aria Cucuteni s-a folosit la început și decorul trasat, izolat sau în asociere cu cel pictat. În fazele A—B, în cele două culturi, treptat, situația se schimbă, mai ales în aria Cucuteni. Un timp s-au folosit numai două culori în combinații foarte expresive, geometrice, iar apoi s-a trecut la folosirea, adesea, a unei singure culori (brună sau neagră). Începînd din faza Cucuteni A—B, pe lîngă ornamentele obișnuite, de caracter geometric, pe unele vase apar reprezentări de femei stilizate (de exemplu la Traian)[1]. În faza Cucuteni B, decorul a devenit foarte stilizat. S-a folosit, în special, culoarea brună sau neagră (asociată, într-o etapă tîrzie, cu roșu), pe fond galben sau portocaliu. Motivele decorative erau foarte variate. Tot mai des se întîlnesc tangente la cerc (la începutul fazei), iar mai tîrziu sînt de menționat, pe lîngă grupuri de linii subțiri paralele, arcuri de cerc și o serie de reprezentări : animale fugind, păsări. Pe bună dreptate, aceste ornamente sînt considerate ca oglindind simboluri de caracter magico-religios. Decorul din perioada finală a fazei Cucuteni B este de caracter pozitiv.

Amintim că încă din timpul culturii Starčevo-Criș și apoi în culturile Vădastra. Boian și Cucuteni, s-au făcut reprezentări de femei, în diferite poziții, în relief înalt, fixate pe pereții vaselor. Astfel de piese sînt rare și poate că serveau ca vase de cult.

★

În toate culturile, din acea epocă, în directă legătură cu cultul fertilității, se modelau felurite figurine antropomorfe și zoomorfe. Subliniem că majoritatea statuetelor au prototipuri în ținuturile sudice, dar, în fiecare cultură de la noi, ele au suferit unele modificări în privința redării plastice, de obicei stilizată, și, mai cu seamă, a ornamentării.

Figurinele culturii Starčevo-Criș sînt stilizate, masive, reprezentate în picioare. Mai rare sînt cele ca o coloană scundă, doar cu redarea feței. Mai dese sînt figurinele cu steatopigie accentuată, cu picioarele lipite (Perieni)[2].

Figurinele din aria Dudești au prototipuri sudice evidente. Ele erau frumos modelate și stilizate. Unele sînt redate în picioare, altele în genunchi. Semnalăm că astfel de figurine au avut capul mic și gîtul înalt, cilindric.

Purtătorii culturii Hamangia au realizat figurine deosebit de frumoase. Unele sînt adevărate capodopere. Ne referim la „Gînditorul" și „Femeia șezînd"[3], descoperite la Cernavoda. Toată plastica Hamangia este, ca tip, de origine sudică. Remarcăm și faptul că figurinele sînt frumos stilizate și multe din ele au muchii, ceea ce ne face să presupunem că imită prototipuri făcute din marmură. Statuetele culturii redau personaje în picioare, șezînd sau îngenuncheate. La cele în picioare se remarcă poziția diferită a brațelor, fiecare cu o altă semnificație rituală. O serie de figurine au fost ornamentate cu benzi punctate sau cu linii incizate. Subliniem că în multe cazuri gîtul figurinelor este înalt, cu secțiune triunghiulară, la partea superioară cu o fațetă înclinată, drept față.

---

[1] Hortensia Dumitrescu și colab., SCIV, V, 1954, 1—2, p. 43, fig.5.
[2] M. Petrescu-Dîmbovița, Materiale, III, 1957, p. 75, fig. 8/1—3.
[3] D. Berciu, *Contribuții* ..., p. 510— 529, fig. 276 și 277.

https://biblioteca-digitala.ro

În aria culturii Boian, numărul figurinelor este relativ mic. În schimb, variantele tipologice sînt multe, diferite de la fază la fază. Toate figurinele Boian redau un personaj în picioare. Majoritatea sînt feminine, în faza de tranziţie apar şi unele masculine. Reprezentarea capului diferă. Din faza Vidra datează un fragment de figurină redînd realist un cap omenesc, cu nas reliefat, buze îngroşate, bărbie şi urechi. La celelalte piese, capul este mult stilizat, aşezat adesea pe un gît înalt, aproape cilindric. În primele faze mîinile sînt înfăţişate ca prelungiri scurte, laterale, neperforate. Corpul este masiv, puţin lăţit la partea inferioară. Şoldurile sînt lăţite lateral. Pe corp şi pe picioare s-au făcut ornamente din linii incizate în unghi, spirale şi romburi. Două figurine de la începutul fazei Giuleşti sînt înfăţişate ca fiind îmbrăcate în rochii lungi şi largi la poale. La sfîrşitul culturii, în faza de tranziţie, se menţine variabilitatea, şi apar unele piese remarcabile. Regulile („canoanele") în privinţa modelării unui singur tip de figurine sînt respectate mai riguros. Capul are adesea forma hexagonală pe un gît scund. Braţele sînt scurte şi perforate la extremităţi. Toate aceste figurine au ornamente din linii incizate şi din puncte. Din faza de tranziţie se cunosc şi primele figurine de os, făcute din plăcuţe şlefuite şi apoi crestate pe margini pentru delimitarea capului, braţelor şi corpului, adesea ornamentate prin linii incizate.

Spre deosebire de arealul Boian, în cel al culturii Vădastra sînt destul de multe figurine masculine. Subliniem că figurinele feminine Vădastra sînt frumos ornamentate prin excizie şi incrustate cu alb. Pe unele din ele decorul înfăţişează îmbrăcămintea.

Purtătorii culturii Vinča au folosit foarte multe figurine. De obicei, ele sînt modelate cu grijă şi redau, de regulă, un personaj feminin, în picioare, mai rar, aşezat pe un scaun. Merită amintită o figurină descoperită la Rast, înfăţişînd o femeie cu copilul în braţe[4]. Figurinele de tip Vinča, din Banat, sînt destul de rare. Pe unele sînt indicate podoabe, şiraguri sau brăţări.

Aşezarea de la Turdaş este recunoscută prin seria bogată de figurine, strîns înrudite tipologic cu cele din aria Vinča. La ele atrage atenţia stilizarea deosebită. Multe din ele sînt cilindrice, în dreptul capului avînd un plan înclinat redînd o mască şi cu mîinile ca două cioturi mici. De obicei, nu sînt ornamentate sau au cîteva linii scurte incizate. Sînt şi chipuri de oameni redate mai realist. Pe cîteva piese sînt reprezentate podoabele şi chiar modul de aranjare a părului.

În aria culturii Precucuteni, „canoanele" de modelare a figurinelor au fost respectate cu mai multă stricteţe. Un tip specific pentru toate cele trei faze este cel cu capul mic, cu ochii, nasul şi gura abia schiţate, cu mîinile ca mici prelungiri (perforate sau nu) cu corpul scurt şi plat, dar cu partea inferioară mult lăţită, cu steatopigie accentuată şi cu picioarele îngustate, ca un fel de con cu vîrful în jos. De obicei aceste figurine nu sînt ornamentate (cel mult prin cîteva linii se delimitează părţile corpului). Braţele sînt aşezate în diferite poziţii „rituale". Ca influenţă din aria Hamangia şi în cea Precucuteni (la Tîrpeşti)[5] s-a găsit o figurină de „Gînditor").

Tipuri specifice de figurine se întîlnesc în aria aspectului Aldeni II. Multe dintre ele sînt redate în poziţie de rugăciune. Majoritatea sînt cu decor bogat, din linii incizate, înfăţişînd piese de îmbrăcăminte.

---

[4] Vl. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, fig. 58.

[5] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, p. 98 şi fig. 58.

https://biblioteca-digitala.ro

Multe din figurinele de tip Cucuteni sînt adevărate opere de artă. Cele din faza Cucuteni A sînt stilizate. Capul lor este mic și rotund, gîtul masiv. Brațele sînt redate prin lățirea părții superioare a corpului. Acesta, zvelt, se îngustează la talie, ca apoi să se lățească la șolduri și iar să se îngusteze spre vîrful picioarelor. Figurinele sînt ornamentate prin grupuri de linii incizate paralele și prin spirale. În aceeași fază s-au folosit și figurine *en violon* de lut imitînd pe cele de metal. Sînt mici și plate. Capul este aproximativ trapezoidal, foarte mare în raport cu corpul semicircular. Pe cap s-au făcut două orificii redînd ochii. Pe corp sînt adesea ornamente din linii și înțepături. În cursul fazelor următoare s-a folosit un alt tip de figurine de lut ars, frumos stilizate, avînd capul rotund și brațele ca mici prelungiri. Sînt îngustate la talie, cu o „sugrumătură" în dreptul șoldurilor. Se îngustează spre genunchi, apoi urmează o lățire și partea inferioară aproape ascuțită. Ele sînt ornamentate prin pictură. În faza Cucuteni B există și rare figurine masculine.

Purtătorii culturii Petrești au modelat diferite figurine, în special, feminine în primele faze, iar la sfîrșitul evoluției lor și unele masculine. Ele sînt caracterizate prin schematism și geometrism cu elemente specifice sud-est europene, dar și altele proprii culturii. La figurinele din faza A, gîtul era în formă de coloană și aveau steatopigie accentuată. În fazele următoare s-a ajuns la „proporționalitatea stilizată și zvelțețe subliniată"[6]. Piesele au decor punctat.

În aria culturii Gumelnița, figurinele sînt numeroase și s-au făcut din lut ars, os, marmură, și chiar aur. Majoritatea figurinelor din faza Sultana (Gumelnița A 2) și Jilava (Gumelnița B 1) sînt modelate cu oarecare neglijență. Multe din ele au formă de coloană, cu capul și fața abia schițate, mîinile sînt ca niște prelungiri laterale. Sexul este indicat prin sîni și prin triunghi incizat. Din aceeași perioadă datează și cîteva piese redînd femei îmbrăcate în rochii lungi și largi la poale. Ca piesă de excepție, amintim vasul „Venus de la Vidra", înfățișînd o femeie în picioare, cu brațele pe abdomen, frumos ornamentat cu benzi de linii și cercuri[7]. În faza Sultana figurinele de os s-au lucrat cu mai multă grijă și sînt ornamentate prin grupuri de linii incizate. Ele au picioarele despărțite printr-o crestătură lungă și adîncă. Cele din ultima fază sînt mai stilizate. Din ultima serie fac parte figurinele prismatice de os. Cele două fațete în unghi de la partea superioară redau fața personajului. Sînt și cîteva piese de marmură, dar de reținut, ele imită forma celor de os. Cele cîteva figurine-amulete de aur sînt foarte stilizate, au forma rotundă cu un orificiu pe mijloc și o prelungire în sus ce înfățișează capul.

În aria culturii Sălcuța s-au folosit figurine similare celor gumelnițene. Erau lucrate din lut ars și os. O serie din statuetele din prima categorie erau mici și sub formă de coloană, cu brațele ca două prelungiri scurte. S-a păstrat întreagă o figurină mai mare, numită adesea „Zeița de la Sălcuța"[8]. Redă o femeie în picioare, îmbrăcată în rochie lungă și largă de la mijloc pînă la poale, cu unele ornamente pe ea. Figurinele de os sînt puține și de două tipuri : din plăcuțe cu partea inferioară arcuită (ca și cele de la sfîrșitul culturii Gumelnița) și de formă prismatică.

---

[6] Iuliu Paul, *Cultura Petrești în lumina noilor cercetări arheologice*, p. 12—13.

[7] Dinu V. Rosetti, PZ, 12. 1938, p. 37—38 și pl. 21/1 și 22/1.

[8] Ion Andrieșescu, ATG, 4—5, 1938—1939, p. 11, fig. 35.

https://biblioteca-digitala.ro

În cadrul complexului Românești-Gorneşti s-au descoperit întîmplător cîteva figurine-amulete de aur, rotunde sau cu prelungire în dreptul capului şi cu un orificiu pe mijloc. Una din ele, cea de la Moigrad, este impresionantă prin mărime şi greutate[9]. Tot de atunci sînt şi cîteva piese (figurine antropomorfe) de aur în formă de T, cu extremităţile fiecărui braţ cu volute opuse[10].

Pînă în prezent, figurinele Cernavoda I sînt puţine, cu formă specifică. Ele reprezintă un personaj feminin aşezat sau în genunchi. Le lipseşte capul. Au corpul oval, plat. Sînt indicaţi sînii, iar pe marginile corpului au cîte un şir de înţepături. Partea de jos este orizontală.

O categorie aparte o constituie reprezentările pe care le putem numi statuare. Ele s-au modelat tot din lut, în unele cazuri în amestec cu paie. Impresionează altarul de la Truşeşti înfăţişînd două personaje alăturate, unul mai înalt, altul mai scund. Ele au peste 1 m înălţime[11]. Tot la Truşeşti s-au descoperit şi alte piese întregibile sau fragmentare, redînd personaje stilizate[12]. O statuie fragmentară de la începutul culturii Gumelniţa s-a găsit la Tangîru. Este un personaj feminin din care s-a păstrat capul, umărul drept şi o parte din piept[13]. De curînd, la Parţa, în aria Vinča, s-au descoperit fragmentele unei alte „statui" redînd tot două personaje alăturate[14]. Aceasta se afla în cuprinsul unei construcţii-sanctuar.

Aproape în fiecare aşezare neolitică s-au găsit figurine zoomorfe reprezentînd diferite animale, mai cu seamă domestice şi cîteodată sălbatice. Dintre cele domestice, de cele mai multe ori sînt redate, foarte stilizat, bovinele şi, mai rar, oile sau porcii. Dintre cele sălbatice se pot aminti unele chipuri de cerb sau vulpe (de exemplu piesa de la Pietrele)[15]. Reprezentări zoomorfe, în relief, s-au făcut şi pe vase sau pe capace de recipiente.

Tot din domeniul artei fac parte şi unele elemente de caracter arhitectonic. Mai multe locuinţe, din diferite zone şi culturi, au fost ornamentate. La Ariuşd, în aria Cucuteni, s-a găsit o porţiune din decorul în relief de pe faţada unei locuinţe. Decorul are forma aproximativă de triunghi, cu vîrful în sus şi colţurile de jos prelungite şi răsucite înspre bază. Partea din mijlocul triunghiului era decupată pe o suprafaţă în formă de „sîmbure" (cu o parte arcuită, una ascuţită), avînd în centru o altă piesă reliefată, de aceeaşi formă, dar mai mică[16]. Ornamente în relief s-au dezvelit şi printre resturile unei construcţii cucuteniene de la Bereşti[17]. În aşezarea de la Truşeşti, printre rămăşiţele unei locuinţe Cucuteni A, s-au observat bucăţi de lut în formă de butoni ovali ce au avut rol decorativ[18].

La Căscioarele, în aşezarea din faza de tranziţie, au fost studiate resturile unei construcţii similare (ca dimensiuni şi formă) unei locuinţe ai cărei pereţi erau pictaţi. Pe tencuiala lor s-a făcut un fond de culoare

[9] Hortensia Dumitrescu, Dacia, NS, V, 1961, p. 71 şi p. 75, fig. 5.
[10] Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, p. 269, fig. 293 şi 294.
[11] M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 13—14, fig. 2.
[12] *Ibidem*, V, 1954, 1—2, p. 9 şi p. 11, fig. 2 şi 3.
[13] D. Berciu, *op. cit.*, p. 455, fig. 237/7, fig. 244/4 şi fig. 250.
[14] Informaţii de la Gh. Lazarovici, căruia îi mulţumim şi pe această cale.
[15] D. Berciu, Materiale, II, 1956, p. 542, fig. 70.
[16] Săpături Fr. László : Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 474, fig. 483.
[17] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 479.
[18] M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., *op. cit.*, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

roşie, peste care s-au pictat — cu alb-gălbui — motive spiralice şi geometrice. În această clădire, considerată sanctuar, s-au descoperit două coloane pictate şi un fel de laviţă, numită altar, de asemenea, ornamentate cu decor similar, precum şi un medalion pictat[19]. O construcţie cu pereţii pictaţi în acelaşi mod, cu alb-gălbui pe fond roşu, a fost studiată în nivelul 3 al aşezării de la Radovanu, datînd din aceeaşi fază. Este o locuinţă obişnuită, cu soclu de cuptor. În aceeaşi staţiune, într-o altă locuinţă, s-a găsit o porţiune de semicoloană, care desigur fusese fixată pe perete, în interiorul încăperii. Resturile unei locuinţe cu pereţii pictaţi au fost cercetate, mai demult, în aşezarea de la Petru Rareş[20].

Au existat în epocă şi alte reprezentări artistice ca vasele de lemn[21] (ale căror resturi au început să se găsească în ultimii ani). Probabil că erau ornate şi alte obiecte de lemn care nu s-au păstrat. Chiar stîlpii de la pridvoarele locuinţelor este verosimil să fi fost ornamentaţi prin crestături „artistice". Poate nu ar trebui neglijată nici îmbrăcămintea, căci reprezentarea ei pe figurine dovedeşte că se practica ornamentarea ţesăturilor prin diverse benzi sau motive decorative, destul de complicate, spiralice şi meandrice.

[19] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, *p.* 477—478.
[20] D. Berciu, BMJV, II, 1937, p. 5—7.
[21] Cum sînt cele de la Grădinile (jud. Olt) descoperite de Marin Nica.

https://biblioteca-digitala.ro

XI

ÎMBRĂCĂMINTEA ȘI PODOABELE

Unii cercetători au formulat părerea că ornamentele de pe figurinele de lut ars, din epoca neolitică, redau îmbrăcămintea[1]. Dovezi evidente au fost aduse însă mult mai tîrziu, cu prilejul publicării unor figurine de la Vădastra. Pe una din ele se vedea un fel de cămașă a femeii reprezentate, care avea marginea din jurul gîtului încrețită[2]. O altă figurină avea redată fota[3], a cărei formă s-a păstrat (în sudul Olteniei) pînă în zilele noastre.

În arealul culturii Hamangia, majoritatea figurinelor sînt neornamentate. Totuși pe una din piesele de la Cernavoda este făcut un decor specific. Figurina are pe partea superioară a corpului o fișie de 3 linii orizontale incizate reprezentînd, probabil, marginea de sus a unei rochii, iar peste umeri sînt indicate cîteva linii paralele, ca și cum ar fi bretele late ale rochiei. Pe corp, în față, este un ornament din linii paralele și oblice (în grupuri), iar pe spate o bandă de linii în zigzag, probabil ornamentele țesăturii[4]. Mai atrage atenția un văscior antropomorf, înfățișînd o femeie cu un ornament din linii oblice punctate, paralele. Este înfățișată o femeie îmbrăcată în rochie lungă. Decorul se desfășoară pînă deasupra sînilor. În dreptul mijlocului este indicată o fișie, ca un brîu lat. Decorul coboară pînă în dreptul genunchilor. Marginea inferioară a rochiei este delimitată cu o fișie orizontală, avînd sus o linie punctată, iar jos niște crestături[5]. Mai amintim că pe spatele unei figurine de tip Hamangia, redată în poziție așezată, este trasat un brîu de la care coboară decorul, desigur al unei rochii largi[6]. O serie din figurinele din așezările Hamangia, poartă încă urme de culoare roșie, cu care sau pe care este posibil să fi fost făcute ornamentele rochiilor[7].

În cultura Boian datele despre veșminte sînt mai multe[8]. Pe o serie de figurine este redată îmbrăcămintea de vară a femeilor. Ele purtau o fotă lungă de la brîu pînă la genunchi, de formă dreptunghiulară, lată de circa 0,50 m, înfășurată în jurul corpului, cu extremitățile petrecute.

Fota era ornamentată cu motive în forme spiralice și geometrice. Partea de sus a corpului era acoperită cu o bucată de țesătură de peste 1,20 m lungime și de cca 0,40 m lățime. De-a lungul ei erau făcute diferite

---

[1] De ex. Dinu V. Rosetti, JPEK, 12, 1938, p. 42.
[2] Informații de la Corneliu N. Mateescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.
[3] Corneliu N. Mateescu, Materiale, V, 1959, p. 65, fig. 3.
[4] D. Berciu, NEH, I, 1955, p. 40, fig. 5/2.
[5] Idem, *Cultura Hamangia*, p. 100, fig. 56/4.
[6] *Ibidem*. p. 102, fig. 57/6.
[7] *Ibidem*, p. 107.
[8] Eugen Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, p. 169—179.

https://biblioteca-digitala.ro

ornamente în formă de spirală și de meandre. Această piesă, la partea inferioară, era răsfirată și prinsă în față, pe sub fotă, apoi, acoperind sînii, se strîngea și era petrecută peste umărul drept. Pe spate era răsfirată și prinsă pe sub fotă[9]. Mai tîrziu, la sfîrșitul culturii Boian, s-a menținut fota, în forma sa veche, dar mai multe figurine au pe spate reprezentată o piesă de țesătură, triunghiulară, cu baza în jos (deci legată la brîu) și cu vîrful în sus. Considerăm că este o piesă care permitea femeilor să poarte pe spate copiii mici sau diferite poveri[10]. În anotimpul friguros, dacă ținem seama de unele reprezentări, femeile purtau o rochie lungă pînă la glezne și largă la partea inferioară. Decorul de pe o figurină de la Bogata indică și modul cum, în unele cazuri, se făceau rochiile. Pe statuetă, în față, de o parte și de alta, se văd 2 șiruri de ornamente egale, dispuse pe verticală. Aceasta înseamnă că rochia se făcea dintr-o singură bucată de țesătură, de două ori mai lungă decît rochia. Bucata de țesătură se plia în două, apoi se făcea o tăietură pe mijlocul porțiunii îndoite, pentru îmbrăcare. Marginile erau, în continuare, potrivite și cusute[11]. Despre îmbrăcămintea bărbaților știm mai puțin, căci figurinele masculine sînt rare. Pe o piesă, din faza de tranziție, descoperită la Ipotești, este redată, cu toată claritatea, o fîșie de țesătură de cca 0,15 m lățime și peste 1 m lungime, ornamentată cu cîteva dungi longitudinale, paralele. Bărbatul își înfășura mijlocul cu ea, în chip de brîu, iar extremitățile erau lăsate să atîrne liber, în față și în spate. Este o piesă de îmbrăcăminte folosită numai vara.

În S — V țării, în aria culturii Vinča, deși sînt cunoscute numeroase figurine feminine, pe nici una nu se văd indicii clare de vestimentație. Numai pe cîteva figurine de la Zorlențu Mare sînt redate, pe spate, mai multe linii incizate, formînd un X. Poate este o piesă care servea la transportul unor poveri. O altă figurină este ornamentată în partea inferioară a corpului, de la brîu în jos cu caneluri, poate un fel de fustă[12].

Pe unele figurine de la Turdaș, se văd pe spate cîteva linii incizate în X, asemănătoare celor din arealul Vinča[13]. Alte piese au decor incizat, dar nu este clar dacă reprezintă îmbrăcămintea.

Purtătorii culturii Precucuteni au modelat unele figurine cu corpul acoperit cu ornamente incizate (multe par a fi simple motive decorative), dar cîteva sugerează totuși piese de vestimentație. Amintim o figurină feminină în picioare ce nu are indicați sînii. Din picioare i se văd două porțiuni scurte. Figurina este acoperită cu un decor spiralic, mărginit, la partea inferioară, cu o bandă de două linii[14]. Desigur, redă chipul unei femei îmbrăcate cu o rochie lungă. Menționăm și partea de jos a unei figurine feminine de la Tîrpești, care are deasupra genunchiului, redată în relief, o bandă hașurată[15], probabil, marginea de jos a unei fote.

Unele din figurinele aspectului Aldeni II sînt caracterizate prin decor bogat format din linii incizate, în spirală sau geometrice. Numeroase statuete au în dreptul pieptului (mai jos de sîni) o bandă lată, delimitată prin două linii orizontale, cu decor incizat și incrustat cu alb.

---

[9] D. Berciu, *Contribuții* . . ., p. 410, fig. 192 : p. 141, fig. 193/1.
[10] Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 31 — 33, pl. 11/2 și pl. 13/1 — 9.
[11] Niță Anghelescu, SCIV, VI, 1955, 1 — 2, p. 318, fig. 7/1,2.
[12] Eugen Comșa și Oct. Răuț, SCIV, 20, 1969. 1, p. 8, fig. 3/2,5 — 7, 10.
[13] Roska Márton, *Die Sammlung Zsofia von Torma*, Cluj, 1941, pl. CXL/9.
[14] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, p. 262, fig. 81/1.
[15] *Ibidem*, p. 257, fig. 76/2.

https://biblioteca-digitala.ro

Mai jos, pe corp urmează alte motive decorative pe care le considerăm că reprezintă marginea de sus a unor rochii[16].

În arealul Gumelniţa, se observă, pe unele figurine, o fişie orizontală trasată pe sub sîni şi braţe. Pe altele sînt cîteva linii paralele şi orizontale în dreptul genunchilor, ce înfăţişează marginea de jos a fotei sau rochiei. Pe o figurină se vede (în afara decorului incizat, pe tot corpul şi în parte pe picioare) un fel de brîu lat, ornamentat cu două linii orizontale. În faza tîrzie a culturii Gumelniţa, mai multe figurine redau femei îmbrăcate în rochii lungi pînă la glezne şi largi. Semnalăm că decorul rochiilor era alcătuit din benzi verticale late, din cîteva linii alăturate, colorate, alternînd cu benzi neornate[17]. În perioada avută în vedere, se pare, că astfel de benzi erau la modă, căci figurează pe mai multe piese, din diferite aşezări.

Femeile din aria culturii Sălcuţa, de asemenea, purtau rochii lungi şi largi la poale[18].

În faza Cucuteni A, sînt figurine cu ornamentaţie bogată, formată din linii incizate, în diferite combinaţii. Înclinăm să credem că o bună parte din ele reprezintă piese de îmbrăcăminte. Ne referim la figurinele avînd pe fiecare picior grupuri de linii incizate, dispuse în triunghiuri alăturate[19]. Din faza Cucuteni A-B, de la Traian, provin cîteva vase cu decor pictat pe care sînt înfăţişate chipuri stilizate de femei, în picioare, îmbrăcate în rochii lungi pînă la genunchi şi altele pînă la glezne. Rochiile, ca şi trupul femeilor sînt redate sub forma a două triunghiuri echilaterale, alăturate şi opuse. O figurină de la Cucuteni (faza B) are un ornament din linii incizate. Partea din faţă a decorului are formă trapezoidală şi corespunde, probabil, unui fel de şorţ[20]. Este de remarcat că, pe unele figurine din aria Cucuteni, se redă, prin linii incizate sau în relief, cîte un brîu. Pe acelaşi fel de figurine se făcea şi cîte o linie incizată, oblică, ca o eşarfă, de la umăr la brîu[21].

În diferite culturi şi faze, pe capul figurinelor este reprezentat, în relief sau prin linii incizate, părul, ceea ce permite să cunoaştem, în oarecare măsură, modul lui de aranjare. Datorită schematizării excesive a gîtului şi capului, figurinele de tip Hamangia nu au indicată coafura. Pe căpşorul unei figurine fragmentare, de la Greaca, din faza Giuleşti-Boian, se vede clar un fel de căciuliţă cilindrică, scundă (pe ea cu un decor fin de linii), ceea ce ar însemna că părul femeii înfăţişate era aranjat în coc şi acoperit de căciuliţă. La un schelet din faza Vidra a culturii Boian, descoperit în marginea aşezării Boian A, s-a găsit depus la creştet un ac subţire de aramă. Considerăm că el a servit la fixarea părului aranjat în coc. Pe spatele unei figurine din faza de tranziţie, se văd două linii verticale, paralele, ce reprezintă, probabil, părul împletit în două cozi.

Pe teritoriul Transilvaniei, la Turdaş, s-a găsit un cap de figurină, modelată realist, care are indicat şi părul despărţit în două printr-o cărare la mijloc. Pe alte cîteva figurine de la Turdaş, părul este arătat prin

---

[16] M. Petrescu-Dîmboviţa, Materiale, I, 1953, p. 100, fig. 41/1—6.

[17] Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, pl. 15/1,10 : pl. 16/5 : pl. 18/4 : pl. 20/1,2.

[18] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 62, fig. 72.

[19] Natalia Berlescu, ArhMold, II-III, 1964, pl. I—III ; Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, fig. 160—162.

[20] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 55, fig. 44, fig. 177.

[21] Natalia Berlescu, *op. cit.*, p. 85, pl. V/14 ; p. 97 ; pl. XVII/1 ; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 85, fig. 66.

https://biblioteca-digitala.ro

linii incizate, dezordonate. Unele figurine, rare, cu partea dinspre creștet prelungă, foarte înaltă în raport cu fruntea, pot reprezenta femei cu părul aranjat în coc. Credem că tot un fel de coafură înfățișează o „aureolă" reliefată puternic a unei figurine din aceeași așezare[22].

Ácele de aramă, găsite la creștetul cîtorva schelete din necropola gumelnițeană de la Boian, sînt o dovadă sigură a purtatului părului aranjat în coc.

Pe torsul unei figurine de la Sălcuța, pe spate, este indicat părul sub formă de linii verticale, răsfirate, pînă aproape de brîu, iar în față, cîteva șuvițe de păr care atîrnă lateral, în dreptul umerilor[23].

O figurină din faza Cucuteni A, de la Trușești, are pe spate, în relief, indicat părul lung, pînă mai jos de brîu[24]. Din faza Cucuteni B datează o figurină care are deasupra capului un fel de coc, legat orizontal deasupra frunții[25].

Foarte multe figurine de lut ars, din diverse culturi neolitice de la noi, de la care s-au păstrat picioarele, au înfățișată laba cu cîteva crestături în față, indicînd degetele, adică piciorul gol[26]. Prin urmare, o bună parte din an, mulți oameni neolitici umblau cu picioarele goale. Datele despre încălțămintea folosită, în cursul epocii, sînt destul de puține. În arealul culturii Turdaș, în așezarea cu același nume, s-au găsit multe picioruțe de figurine, numai pe cîteva este indicată și încălțămintea. Pe un picior este arătată o legătură transversală și altele în jurul gleznei[27]. În cuprinsul ariei Precucuteni (faza III) la Traian[28], s-a găsit partea inferioară a unui vas, redînd un picior omenesc, încălțat. Considerăm că este, mai curînd, un fel de opincă, cu vîrful înalt, decît un tîrlic. Purtătorii culturii Gumelnița au folosit un fel de tălpici (legate cu o singură baretă) și apoi un gen de „pantofi". În vîrf degetele erau acoperite, iar bareta de legătură este lată și redată ca fiind fixată, cam în dreptul gleznei[29]. Pe mai multe figurine din faza Cucuteni B, în culoare neagră sau brună, este redată pe picioare un fel de încălțăminte, în chip de „cizme" înalte, pînă la genunchi[30].

Ca în toate vremurile și în cursul epocii neolitice, femeile obișnuiau să poarte diverse podoabe. Numărul celor descoperite prin săpăturile arheologice este mare, de aceea este preferabil să le prezentăm pe categorii și nu pe culturi. Podoabele pot fi împărțite în următoarele categorii principale :

Podoabe pentru cap. Sînt cunoscute încă din neoliticul timpuriu. Menționăm cîteva ace de os, pentru fixarea părului, descoperite în stratul Cîrcea IV. Cele două ace au cîte un fel de măciulie, cu fațetă oblică[31]. Femeile din faza Vidra a culturii Boian foloseau ace de aramă, care serveau atît la fixarea părului, cît și ca decor. Mai amintim o figurină, din faza Precucuteni I, de la Traian, care are redată pe ea un fel de cu-

[22] Roska Márton, *op. cit.*, pl. CXXXIX/4,9, 19, 20 ; pl. CXL/1.
[23] D. Berciu, *op. cit.*, p. 331, fig. 154/1.
[24] M. Petrescu-Dîmbovița și colab., SCIV, V, 1954, 1—2, p. 14, fig. 5.
[25] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 87, fig. 67.
[26] De ex. în aria de răspîndire a culturii Gumelnița (Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, pl. 29/7.9)
[27] Roska Márton, *op. cit.*, pl. CXLII/21—24.
[28] Hortensia Dumitrescu și colab., SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 57.
[29] Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, pl. 23/2.
[30] St. Cucoș, MemAnt, III, 1971, p. 65—77.
[31] M. Nica, Dacia, NS, XXI, 1977, p. 37, fig. 18/14,15.

https://biblioteca-digitala.ro

nună[32]. În nivelul superior (atribuit culturii Gumelnița) de la Brăilița s-a găsit o figurină avînd un fel de „pălărie", în formă de disc[33]. Mai tîrziu, în aria Gumelnița, în faza Jilava, sînt documentate în morminte, la creștet, ace de aramă cu cap bilobat, triunghiular sau rombic, folosite la fixarea părului în coc și ca podoabe. Tot din perioada tîrzie a culturii, se cunosc inele de bucă, mici, de aramă.

Podoabe pentru gît. Sînt numeroase și multe dintre ele au servit ca amulete. La Circea, încă din neoliticul timpuriu, s-au scos la iveală pandantive, se pare, din colț de mistreț. Podoabe similare s-au folosit în tot cursul epocii neolitice. În același complex s-a găsit și o amuletă ovală de piatră, plată, cu un orificiu, pentru atîrnat[34].

În aria culturii Vinča, femeile purtau felurite podoabe la gît. O figurină de lut, de la Zorlențu Mare, are redat un șirag dublu la gît. Alte cîteva figurine, din aceeași așezare, au la gît șiraguri, indicate prin linii incizate sau printr-un șir de puncte[35]. Unele din figurinele de la Turdaș au înfățișate (prin linii incizate sau prin șiruri de puncte) șiraguri la gît. Un fragment de figurină mai mare, tot de la Turdaș, are indicate două șiraguri paralele, unul mai lung și altul mai scurt. De-a lungul primului sînt făcute liniuțe prelungi care arată că pe el erau intercalate, din loc în loc, pandantivi (poate din dinți de mistreț)[36]. În aria Precucuteni, șiragurile sînt redate uneori tot prin șiruri de puncte[37]. Purtătorii culturii Hamangia au utilizat adesea podoabe făcute din valve de scoici *Spondylus gaederopus*. Între ele sînt numeroase mărgele mici, cilindrice, scurte, perforate longitudinal și altele tubulare. Mărgele mici, cilindrice se mai făceau din marmură și, foarte rar, din cupru. Mai sînt semnalate pandantive de os de formă triunghiulară, dar și unele de marmură[38] (dreptunghiulare sau cruciforme). În cadrul arealului Boian, podoabele au fost folosite pe scară largă. În diferite morminte din necropola de la Cernica (faza Bolintineanu) s-au găsit numeroase podoabe făcute din valve de *Spondylus*, *Pectunculus*, *Dentalium* și *Ostrea*[39]. Mărgelele erau numeroase, unele din scoici, altele, mai rare, din minereu de aramă. O serie de mărgele mari erau în formă de butoiaș. Atrage atenția seria de plăcuțe bilobate sau trilobate, făcînd parte din șiraguri bogate, în care erau intercalate mărgele tubulare de *Dentalium*[40]. Astfel de plăcuțe din valve de *Spondylus*, s-au utilizat pînă aproape de sfîrșitul culturii Boian, căci s-au mai găsit într-un mormînt de la Andolina, de la sfîrșitul fazei Giulești, și piese izolate în așezarea Boian A (din faza Vidra). Încă din faza Bolintineanu, în șiraguri se intercalau dinți de cerb perforați și mărgele mici de tuf. Din faza Giulești s-au menținut în uz tipurile de mărgele și plăcuțe, dar, în cazuri rare, s-au făcut și podoabe mici de lut ars, în formă de S, cu un orificiu la capătul de sus. În cîteva morminte din faza Vidra s-au descoperit șiraguri de mărgele din valve de scoici[41] sau chiar din foiță

---

[32] Hortensia Dumitrescu și colab., SCIV, V, 1954, 1—2, p. 59, pl. 1/10. La unul din scheletele de la Cernica s-a găsit o coroniță formată din plăcuțe de *Spondylus*, informație de la Gh. Cantacuzino.

[33] N. Harțuche și I. T. Dragomir, Materiale, III, 1957, p. 136, fig. 7/1.

[34] M. Nica, Dacia, N.S., XXI, 1977, p. 19, fig. 6/20 ; p. 37, fig. 18/13.

[35] Eugen Comșa și Oct. Răuț, SCIV, 20, 1969, 1, p. 8, fig. 3/3,6 și p. 11, fig. 5/3.

[36] Roska Márton, *op. cit.*, pl. CXL/6, 11,12,

[37] Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 264, fig. 83/2.

[38] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 78—81

[39] Gh. Cantacuzino și Seb. Morintz, *op. cit.* p., 70—75.

[40] Gh. Cantacuzino, Dacia, NS, XIII, 1969, p. 55 și p. 73, fig. 28/1—15.

[41] În cadrul grupului de morminte din marginea așezării Boian A.

https://biblioteca-digitala.ro

de aramă[42]. Femeile din arealul Gumelniţa purtau şi ele şiraguri de mărgele de scoică, dar şi pandative. Rar acestea erau de aur, în formă de figurine stilizate. Tot aşa, în celelate culturi neolitice tîrzii, femeile s-au împodobit cu mărgele, după cum o dovedesc şi figurinele din aria culturii Cucuteni, de exemplu figurina de la Truşeşti, avînd redate pe piept citeva şiraguri lungi, pînă la briu[43]. În aria Aldeni II, pe figurinele de la Stoicani sînt redate şi unele podoabe la gît. Pe una din ele este indicat un pandativ rombic, perforat la colţuri şi legat cu trei fire, de la el atîrnă alte fire scurte, probabil colorate[44]. Astfel de romburi de lut ars, frumos ornamentate, s-au găsit în săpături[45].

Podoabe pentru îmbrăcăminte. Despre ele datele sînt foarte puţine. Tot în necropola de la Cernica, în dreptul umerilor mai multor schelete, s-au descoperit valve mari de scoici marine[46], cu orificii mici, care serveau la ornamentarea îmbrăcămintei, din faza Bolintineanu. În cadrul necropolei gumelniţene de la Boian, un ac de aramă, aflat în dreptul sternului, credem că a fost folosit la fixarea şi împodobirea unui fel de mantie. De la sfîrşitul epocii amintim cataramele de la Brăiliţa, aparţinînd purtătorilor culturii Cernavoda I[47].

Podoabe pentru braţe. Femeile din neolitic purtau pe braţe diferite brăţări făcute, mai ales, din valve de *Spondylus*[48], cum sînt cele documentate în aria culturilor Hamangia, Boian, Vinča şi Turdaş. Aceste brăţări erau mai late sau mai înguste şi se purtau, de obicei, deasupra cotului, de multe ori cîte 3—4. Drept confirmare servesc brăţările descoperite la Cernica, în morminte[49], şi cele reprezentate pe o figurină feminină de la Zorlenţu Mare[50]. Din diverse complexe se cunosc brăţări din alte materiale. În arealul Hamangia, brăţări lucrate din marmură[51] şi altele din sîrmă de aramă, iar în aria culturii Vinča, la Liubcova, s-a găsit o brăţară fragmentară din rocă de culoare cenuşie[52]. Brăţări de aramă cu mai multe spirale s-au descoperit la Hăbăşeşti[53], la Ariuşd[54], şi cu o spirală la Frumuşica[55].

Valvele de scoici *Spondylus gaederopus* sînt considerate a fi originare din preajma Mediteranei. După părerea noastră, aceste scoici au trăit şi în vecinătatea litoralului Dobrogei. Pentru executarea podoabelor s-au folosit şi valve de scoici fosile. Subliniem că podoabele descrise erau lucrate în „ateliere" specializate, după cum o dovedeşte cel din aşezarea de la Hîrşova, unde s-au găsit uneltele utilizate, materia primă, piesele finite şi altele în curs de prelucrare[56]. Podoabele din valve de scoici sînt do-

---

[42] La Glina. Informaţie de la M. Petrescu-Dîmboviţa, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[43] Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, fig. 164—165, 169 şi 176 c.

[44] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 100, fig 41/6.

[45] *Ibidem*, p. 103, fig. 42/16.

[46] Gh. Cantacuzino şi Seb. Morintz, Dacia, N.S., VII, 1963, p. 61, fig. 22/4,5.

[47] N. Harţuche, F. Anastasiu, *Brăiliţa*, Brăila, 1968, p. 21—22 şi fig. 43.

[48] Eugen Comşa, Dacia, NS, XVII, 1973, p. 61—76.

[49] Gh. Cantacuzino şi Seb. Morintz, Dacia, NS, VII, 1963, p. 70—72, fig. 27/1.

[50] Eugen Comşa şi Oct. Răuţ, *op. cit.*, p. 11, fig. 5/2.

[51] D. Berciu, *op. cit.*, p. 78—81.

[52] Eugen Comşa, Dacia, N.S., XIII, 1969, p. 26

[53] Vl. Dumitrescu, Dacia, N.S., I, 1957, p. 73—96.

[54] Fr. László, Dolgozatok-Cluj, 1911, p. 251, fig. 93.

[55] C. Matasă, *Frumuşica*, 1946, p. 158, nr. 384 şi pl. LII/384 (considerat ca inel de bucle).

[56] Doina Galbenu, SCIV, XIII, 1962, 2, p. 294—296.

https://biblioteca-digitala.ro

cumentate în Dobrogea, Muntenia, Oltenia, Banat și în vestul Transilvaniei[57].

Obiecte de ceremonial. Ne referim la piesele considerate „sceptre", lucrate cu deosebită grijă, din roci dure. Pe teritoriul nostru sînt atestate două tipuri :

a) „Sceptre" în formă de cap de animal stilizat (numite de tip Vaja)[58]. Ele sînt ovale. Au două părți, cea de sus scurtă, cu vîrful arcuit și avînd lateral o prelungire mică, redînd urechile. Nu sînt redate amănunte anatomice. Partea opusă este de aproape două ori mai lungă, are capătul de jos arcuit și secțiuni diferite (de exemplu octogonală). Pe aceasta sînt caneluri paralele, verticale sau cîte o creastă în „U". Astfel de piese s-au găsit la Vaja[59] (una) și la Obîrșeni (două). „Sceptrele" de la Obîrșeni s-au găsit între dărîmăturile unei locuințe din etapa Cucuteni A 4[60].

b) „Sceptre" în formă de cap de cal. S-au descoperit la Fedeleșeni[61], Casimcea[62], Sălcuța[63] și la Fitionești[64]. Primul din ele se afla printre resturile unei locuințe din etapa Cucuteni A 4.

Ambele categorii de „sceptre" (cu unele variante) sînt atestate din zona Caucazului și pînă în Iugoslavia. Ele au fost răspîndite de populații seminomade. Contactul între acestea și purtătorii culturii Cucuteni s-a produs, după cum o dovedește descoperirea de la Obîrșeni, în etapa Cucuteni A 4. În cursul etapei s-au folosit și „sceptre" în formă de cap de cal. Semnificația exactă a pieselor nu este cunoscută. După toate probabilitățile, comunitățile seminomade le utilizau ca piese de ceremonial.

---

[57] Vezi *supra*, nota 48.

[58] Vl. Dumitrescu, Istros, I, 1934, 2, p. 78.

[59] *Ibidem*, p. 7—8.

[60] M. Brudiu, SCIV, 26. 1975. 2, p. 169—179. Locuința respectivă este atribuită etapei Cucuteni A 3, dar în text se arată că pe fragmentele ceramice găsite „decorul este sub formă de benzi înguste ..", ceea ce ar fi un indiciu că locuința datează, de fapt, din etapa Cucuteni A 4.

[61] I. Andrieșescu, Academie Roumaine, Bull. de la sect. hist., 15, 1929, pl. III.

[62] D. Popescu, Dacia, VII-VIII, 1937—1940, p. 85—91.

[63] I. Andrieșescu, *op. cit.*, pl. III.

[64] Informație de la N. Harțuche, căruia îi mulțumim și pe această cale.

https://biblioteca-digitala.ro

XII

TIPURILE DE AȘEZĂRI

Analiza datelor de ansamblu permite să împărțim evoluția tipurilor de așezare în două perioade principale, condiționate de activitatea economică a comunităților.

În cursul primei perioade (corespunzătoare neoliticului timpuriu și începutului celui mijlociu), caracterizată printr-un mod de trai semistabil, stațiunile se aflau, de regulă, pe margini de terasă și erau alcătuite, de obicei, din 5—6 locuințe (de tipul bordeielor, mai rar, locuințe de suprafață), însumînd 5—6 familii și deci un maximum de 40 locuitori. Așezările de la Circea[1] și de la Gura Baciului[2], aparținînd celei mai vechi culturi, sînt situate pe terase înalte. La Circea, una era prevăzută cu un șanț de dimensiuni modeste, probabil de îngrădire[3].

Majoritatea așezărilor Starčevo-Criș, din Banat, se aflau pe terase joase, chiar pe locuri inundabile, în apropierea apelor, apoi pe unele înălțimi (rar), pe ostroavele Dunării și în adăposturi sub stîncă[4]. Ele nu sînt fortificate. Cele din Crișana și Transilvania ocupau, de obicei, terenuri joase, pante nesemnificative, dar și terase joase sau chiar înalte. Nici acestea nu au fost fortificate. Sînt menționate și urme de locuire în peșteri[5]. Stațiunile similare din vestul Olteniei se aflau tot pe terase joase sau pe ostroavele Dunării, iar cele de lîngă Olt (în zona Vîlcea) ocupau marginile terasei înalte[6]. Locuri asemănătoare au ocupat și așezările din vestul și centrul Munteniei[7], iar cele din N—E provinciei sînt pe terase joase, pe văi laterale[8]. Stațiunile de tip Starčevo-Criș din nordul Moldovei erau situate, de regulă, în lunca rîurilor, pe grinduri scunde[9]. Astfel, cea de la Glăvănești Vechi[10], se afla pe un grind cu o suprafață de cca 110 m² și era alcătuită din 8—9 locuințe de suprafață, de dimensiuni modeste, care par a fi grupate două cîte două. Subliniem că așezarea nu prezintă nici o urmă de întăritură. O altă stațiune de același tip, de la Valea Lupului[11], era clădită tot pe un grind scund. În schimb, cea de la Perieni se găsea pe terasa unei văi laterale[12].

---

[1] M. Nica, Dacia, N.S., XXI, 1977, p. 13—53.
[2] N. Vlassa, AMN, IX, 1972, p. 7—28.
[3] M. Nica, *op. cit.*, p. 30—33 și fig. 14, fig. 15.
[4] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*. Cluj-Napoca, 1979, p. 25.
[5] N. Vlassa, AMN, III, 1966, p. 17.
[6] De ex. la Copăcelu (săpături D. Berciu).
[7] Ipotești și Stejaru, jud. Olt, cercetări Eugen Comșa.
[8] La Băești, cercetări Gh. Ștefan.
[9] La Verbița (săpături D. Berciu și colab.).
[10] Ion Nestor și colab., SCIV, I, 1950, 1, p. 29—30 : II, 1951, 1, p. 55—57 : Eugen Comșa, Dacia, NS, XXII, 1978, p. 9—36
[11] Ion Nestor și colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 57—59.
[12] M. Petrescu-Dîmbovița, Materiale, III, 1957, p. 65—79.

https://biblioteca-digitala.ro

Amintim, că în vestul Moldovei sînt şi unele aşezări situate pe înălţimi. Nici una din aşezările Starčevo-Criş din Moldova nu a avut şanţ de apărare sau îngrădire.

Purtătorii culturii Ceramicii liniare din Moldova şi-au făcut staţiunile, ca şi predecesorii lor, pe grinduri situate în lunca inundabilă a rîurilor (de exemplu, Glăvăneştii Vechi), dar şi pe terase nu prea înalte[13]. În N—E Munteniei aşezările similare se găsesc pe terasele rîurilor. Nici aceste staţiuni nu erau fortificate.

Pe teritoriul Munteniei, nu a fost cercetată, pe o întindere mai mare, nici o aşezare de tip Dudeşti, ci s-au făcut numai sondaje.

Staţiunile din faza Malu Roşu erau în Muntenia pe margini de terase joase (Dudeşti) sau pe terase înalte în Oltenia (Cleanov)[14]. Cele din faza Fundeni, în Muntenia, au continuat să fie pe terase joase, iar din faza Cernica sînt atestate pe grindurile Dunării, pe terasele joase şi pe cele înalte[15]. În preajma lor nu s-a găsit, încă, nici o întăritură, dar delimitarea, în jurul celei de la Vădastra, din faza Vădastra I (înrudită cu cultura Dudeşti), a unui şanţ de îngrădire, cu traseu circular[16], ne face să presupunem că astfel de şanţuri existau şi în jurul aşezărilor Dudeşti.

Purtătorii culturii Hamangia din Dobrogea îşi înălţau staţiunile pe terasa înaltă a Dunării, dar şi pe terasele mai joase, din lungul văilor dobrogene[17]. Lipsesc, pînă acum, date sigure despre eventuale fortificaţii.

În cursul evoluţiei culturii Boian[18], se constată o variabilitate semnificativă, direct legată — după părerea noastră — de progresele din domeniul cultivării plantelor. Astfel, în faza Bolintineanu şi la începutul fazei Giuleşti, aşezările Boian erau situate pe ostroavele Dunării, de obicei, pe terase joase şi, rar, pe cele înalte. Nu se cunosc încă elemente de fortificaţie, deşi este posibil ca ele să fi existat. De la sfîrşitul fazei Giuleşti, se constată o modificare evidentă a tipului de staţiune. Majoritatea încep să fie ridicate pe terasele înalte, în lungul văilor principale, pe locuri prezentînd anumite particularităţi. Terenurile alese erau, în principal, în cîmpie ca prelungiri ale teraselor înalte (adesea în formă de „peninsulă"), iar în regiunea de deal erau situate pe boturi prelungi. Cele din cîmpie sînt mărginite din trei părţi de rîpe şi înconjurate de terenuri mlăştinoase sau chiar de albia rîurilor, singura legătură, directă, fiind cu terasa înaltă vecină. Este posibil ca şi aceste legături să fi fost întrerupte prin şanţuri de apărare. Oricum, începînd din această perioadă şi pînă la sfîrşitul epocii, astfel de „peninsule" erau preferate. Pe aceleaşi locuri au fost şi cele din faza Vidra. Din aşezarea de la Glina s-a cercetat aproape o treime din întindere. Staţiunea a avut circa 10 locuinţe de suprafaţă, dispuse, se pare, în şiruri, de-a lungul marginilor ei. Cu prilejul ultimelor săpături s-a descoperit şi şanţul de apărare[19].

Din faza de tranziţie la cultura Gumelniţa, s-a cercetat intens staţiunea de la Radovanu[20]. Din cele 4 aşezări suprapuse, toate datînd din

---

[13] Ion Nestor, SCIV, II, 1951, 2, p. 17—26 ; Eugen Comşa, SCIV, IX, 1960, 2, p. 217—242.

[14] C.S. Nicolăescu-Plopşor, SCIV, III, 1952, p. 143—148.

[15] La Cernica, pe terasa joasă (săpături Seb. Morintz şi apoi Eugen Comşa) şi la Radovanu II, pe terasa înaltă (săpături Eugen Comşa).

[16] Corneliu N. Mateescu, Dacia, N.S., XVI, 1972, p. 29—37.

[17] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 58 şi passim.

[18] Eugen Comşa, *Istoria comunităţilor culturii Boian*, p. 124—142.

[19] Informaţie de la M. Petrescu-Dîmboviţa, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[20] Eugen Comşa, Dacia, N.S., XVI, 1972, p. 39—51.

https://biblioteca-digitala.ro

faza amintită, aparținînd deci aceleiași populații, ale cărei comunități s-au stabilit de patru ori pe același loc, au fost cercetate sistematic, în întregime, trei. Cea de-a patra (cea mai veche) a rămas, în parte necercetată. A treia așezare era alcătuită din două locuințe și două anexe, dispuse într-un singur șir, cu mici intervale (de cca 1,5 m) între ele. Așezările mai vechi erau înconjurate cu un șanț cu traseu oval, de aproape 300 m lungime. A doua stațiune era formată din 12 locuințe, dispuse în 2 șiruri paralele (de cîte 6 locuințe) despărțite de o uliță de 6—7 m lărgime, iar între locuințe erau intervale de cca 1,5 m. Colectivitatea avea aproximativ 60 membri. Trebuie subliniat faptul că, în cazul descris, a existat o planificare unitară, ceea ce presupune relații strînse și reguli precise, în cadrul comunității. Ultima așezare a fost alcătuită din 12 locuințe și cîteva anexe, dar toate acestea nu erau dispuse în șiruri ca pînă atunci, ci în grupuri de cîte 3—4. După părerea noastră, noul plan general al stațiunii reflectă slăbirea relațiilor comunitare.

La Radovanu s-a mai făcut o observație importantă : în acea vreme au început să se formeze *complexe* compuse dintr-o așezare deschisă (din cîteva locuințe), aflată pe o pantă lină, avînd alături o terasa înaltă, o alta întărită cu șanț de apărare, o necropolă și un „atelier". Considerăm că o mare parte, dacă nu toate, stațiunile culturii Gumelnița au fost complexe similare celui descris.

Din cauza vieții îndelungate, succesive, pe același loc (ne referim la prelungirile de terasă), în condițiile unui mod de trai sedentar, bazat pe agricultura practicată cu un plug primitiv, cu tracțiune animală, încetul cu încetul, s-au format tellurile. Cel mai mare tell cercetat la noi este cel de la Hîrșova, cu strat de cultură gros de peste 12 m[21]. Tellurile obișnuite au straturi de cîte 3—4 m grosime. Pe teritoriul țării noastre, tellurile s-au format numai în cîmpii și lunci. Majoritatea lor sînt în Muntenia și Dobrogea, în aria culturii Gumelnița. În nordul Dobrogei, în N—E Munteniei și S—E Moldovei, ele sînt în arealul aspectului Aldeni II[22]. În Cîmpia Olteniei, tellurile au început să se formeze din timpul culturii Vădastra și mai ales în aria culturii Sălcuța[23].

De obicei, așezările de tip Vădastra sînt pe margini de terasă joasă sau înaltă[24]. În jurul celei de la Vădastra, din faza Vădastra I, a fost delimitat un șanț de îngrădire cu traseu circular[25].

În vestul Olteniei și în Banat, purtătorii culturii Vinča și-au făcut așezări pe grinduri, pe terase joase sau înalte, pe platouri. Multe din ele sînt de tip tell[26]. Semnalăm și așezări de pe margini de terasă mijlocie care ocupau un spațiu de cîteva sute de metri lungime, cu mai multe așezări suprapuse, dovedind o deplasare periodică a limitelor. La Liubcova, stațiunea Vinča (mai veche) avea și șanț de îngrădire, cu traseu arcuit. Purtătorii culturii au folosit temporar și peșterile[27]. În Crișana predomină așezările aflate pe margini de terasă uneori de tip tell[28], în aria Tisa. Mai

[21] Doina Galbenu, SCIV, XIII, 1962, 2, p. 285—304.

[22] M. Petrescu-Dîmbovița, Materiale, I, 1953, p. 13—155.

[23] „Măgura Fetelor" de la Vădastra (săpături V. Christescu, D. Berciu și Corneliu N. Mateescu), „Măgura Cetate" (săpături V. Christescu) și „Piscul Cerbisorului (Ion Andrieșescu, Hortensia Dumitrescu și apoi D. Berciu).

[24] „Măgura Fetelor" de la Vădastra (Corneliu N. Mateescu, Materiale, IX, 1970, p. 68, pl. I).

[25] *Ibidem*, p. 68, pl. I.

[26] De ex. Parța (săpături Ioachim Miloia și apoi Gh. Lazarovici).

[27] Gh. Lazarovici, *op. cit.* p. 80.

[28] Dorin Popescu, Materiale, II, 1956, p. 89—103.

https://biblioteca-digitala.ro

la nord, atît pe terase, cît şi în zona de dune (din N—V ţării) şi-au avut staţiunile comunităţile culturii Ciumeşti[29]. În S—V Transilvaniei în aria Turdaş[30], cele mai multe complexe erau pe margini de terase, în preajma cursurilor de apă. Se cuvin amintite şi vestigiile, destul de intense, ale aspectului Lumea Nouă, descoperite în numeroase peşteri din zona Cheile Turzii[31] şi din unele grote de pe versantul de vest al Apusenilor. În N—V Transilvaniei, în aria aspectului Iclod, staţiunile sînt tot pe margini de terasă[32].

O mare parte din întinderea Transilvaniei a fost locuită de purtătorii culturii Petreşti, care trăiau în aşezări deschise, cu întindere apreciabilă, situate pe terase joase sau mijlocii şi adesea pe văi mai ferite. Astfel de obiective, fără delimitare precisă, permiteau o anumită „pendulare" în cadrul mai larg al terenului ocupat iniţial. Au rezultat urme de locuire dispersate, corespunzătoare, probabil, unor grupuri de locuinţe[33]. Pînă acum, în jurul sau la marginea staţiunilor de tip Petreşti, nu s-au găsit şanţuri de apărare. Nu excludem însă posibilitatea existenţei lor.

Purtătorii culturii Precucuteni, încă din prima fază, îşi făceau staţiunile pe terase joase sau mijlocii, în preajma unor izvoare sau riuri[34]. Încă de atunci, în Moldova, sînt cunoscute resturi de fortificaţie. Astfel, aşezarea Precucuteni I de pe „Dealul Viei" (de la Traian) a avut un şanţ lung de cca 300 m, larg la gură de 4—5 m şi adînc de maximum 1,85 m[35], cu secţiune triunghiulară, pe alocuri ascuţită jos. Este posibil să fi avut şi palisadă. Din perioada de la sfîrşitul fazei Precucuteni II a fost descoperit un şanţ de îngrădire la Tîrpeşti, lung de cca 98 m, delimitînd o suprafaţă de aproximativ 630 m², larg la gură de 1,70 şi cu adîncimea între 1,40 şi 1,70 m[36]. Rezultatele săpăturilor de la Tîrpeşti duc la concluzii importante. Terenul ocupat de aşezarea din faza Precucuteni III era mărginit de rîpe şi de un şanţ de apărare cu traseu aproape semicircular, cu o lungime de cca 129 m. Şanţul avea lărgimea la gură de 3—3,30 m, adîncimea de 1,50—1,90 m şi era prevăzut, probabil, cu o palisadă. Suprafaţa delimitată era de circa 1 160 m². Au fost dezvelite resturile de lipitură arsă din zece construcţii diferite. Unele mai mari, alăturate cîte două, altele mai mici (care ar putea fi anexe). Atrage atenţia planul aşezării. Construcţiile nu sînt în grup, ci răspîndite pe o suprafaţă în V. Patru construcţii (2 mari şi 2 mici) sînt înspre vîrful V-ului. Suprafaţa delimitată de şanţul de apărare prin cele două serii de construcţii este împărţită în trei sectoare. Cele două laterale sînt mai mici şi cea din mijloc mai mare[37]. Modul de organizare descris a avut sigur o anumită semnificaţie funcţională. Ţinînd seama de numărul locuinţelor, putem aprecia că în staţiune locuiau cca 60 persoane. Mai remarcăm că majoritatea locuinţelor de la Tîrpeşti au axul lung, orientat pe direcţia N—E—S—V, desigur, în funcţie de vînturile dominante. Aceasta este singura aşezare de tip Precucuteni III săpat în întregime.

---

[29] Eugen Comşa, Dacia, NS, VII, 1963, p. 477—484. Prin cercetări de suprafaţă Al. Păunescu a descoperit, în aceeaşi zonă de dune, peste 20 aşezări de acest tip.

[30] Roska Marton, PMJH, 3—4 (25—26), Deva, 1928, p. 18—25.

[31] Informaţii primite de la N. Vlassa, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[32] Informaţii de la Gh. Lazarovici, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[33] Iuliu Paul, *Cultura Petreşti în lumina noilor cercetări arheologice*, p. 2—3.

[34] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, p. 17—24.

[35] Hortensia Dumitrescu şi Vl. Dumitrescu, Materiale, IX, 1970, p. 46—48; Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 20.

[36] *Ibidem*, p. 21.

[37] *Ibidem*, p. 20—23

https://biblioteca-digitala.ro

Pe fondul Precucuteni s-a dezvoltat cultura Cucuteni. Staţiunile din faza Cucuteni A sînt răspîndite pe aproape tot teritoriul Moldovei, în S—E Transilvaniei, pînă spre centrul ei[38]. Tipul lor variază de la o zonă la alta, fiind plasate pe margini de terasă joasă sau înaltă, ca în etapa Cucuteni A 3, pe cînd unele erau situate pe vîrfuri de deal. Din timpul acestei faze au fost săpate în întregime trei staţiuni, ceea ce permite analiza lor comparativă. Cea mai veche este probabil aceea de la Tîrpeşti. Şanţul aşezării cucuteniene (din care unele locuinţe sînt atribuite etapei Cucuteni A 1) avea în cea mai mare parte traseul şanţului precucutenian pe care l-a distrus. Este un indiciu că la stabilirea comunităţii Cucuteni, se mai vedea la suprafaţă o cît de mică albiere, în dreptul vechiului şanţ. Pe întinsul suprafeţei astfel delimitate, au fost construite 11 locuinţe, înşirate, mai ales, de-a lungul marginilor terenului. Ele erau orientate S—V — N—E. Rămînea liberă o suprafaţă întinsă, ca o piaţă, în cuprinsul căreia s-a găsit încă o locuinţă. Alte 3 construcţii, desigur tot locuinţe, s-au dezvelit în afara şanţului. O a 15-a construcţie se afla la capătul de vest al şanţului. În ansamblu, cele 15 locuinţe cucuteniene de la Tîrpeşti sînt dispuse într-un cerc, cam neregulat, avînd la mijloc, lateral, o singură construcţie[39]. Dacă toate locuinţele sînt contemporane între ele, atunci se poate presupune că în aşezare au trăit maximum 90 de persoane.

Din etapa Cucuteni A 2, datează aşezarea de la Truşeşti, săpată în întregime. Avea o suprafaţă de peste 3 ha şi se afla pe o înălţime. În părţi era apărată prin pante. Din etapa amintită au fost dezvelite resturile arse din 93 locuinţe. După părerea lui M. Petrescu-Dîmboviţa, locuinţele de formă rectangulară, de dimensiuni şi cu orientări diferite, erau fie izolate, fie grupate în jurul unei curţi centrale, realizîndu-se astfel mai multe rînduri de-a lungul aşezării. Partea de legătură cu restul terasei era întreruptă printr-un şanţ de apărare, cu secţiunea în V, de peste 2 m adîncime şi cca 3 m lărgime (la gură)[40]. Dacă ţinem seama de numărul locuinţelor trebuie să admitem că în staţiune au locuit aproape 500 persoane, ceea ce ridică probleme destul de complicate de organizare şi de aprovizionare. Pînă în prezent, este cea mai mare aşezare cucuteniană cercetată la noi.

De la începutul etapei Cucuteni A 3, datează staţiunea de la Hăbăşeşti — „Holm". Aşezarea era pe o platformă dreptunghiulară, destul de întinsă, mărginită din trei părţi de pante abrupte şi legată printr-o şea de restul terenului. Prin săpături au fost dezvelite 44 de locuinţe de suprafaţă. După părerea lui Vladimir Dumitrescu, locuinţele erau grupate în două cercuri alăturate, avînd la mijloc cîte o construcţie mai mare cu o anumită semnificaţie. Aşezarea de la Hăbăşeşti a avut circa 200 locuitori. Staţiunea de pe „Holm" era prevăzută cu două şanţuri : unul mai mic spre interior, lung de 123 m, şi altul, mai mare, în afară. Primul şanţ avea în secţiune forma triunghiulară, cu vîrful de jos lăţit şi dimensiunile de 3,50—7,25 m (lărgime la gură) şi adîncimea de 1,50—2,75 m. Şanţul exterior era lung de 121 m şi avea o secţiune similară, dar cu malul de V—S—V mai lin. Dimensiunile : lărgimea la gură 5—8,5 m şi adîncimea de 2,25—3,55 m. Distanţa dintre cele două şanţuri era de 12,15 m. Şanţurile sînt din două etape diferite[41].

---

[38] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Emilia Zaharia, *Aşezări arheologice în Moldova, din paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970, harta 4.

[39] Silvia Marinescu-Bîlcu, SCIV, 19, 1968, 3, p. 396, fig. 1 şi p. 411—413.

[40] M. Petrescu-Dîmboviţa, PZ, XLI, 1963, p. 172—186.

[41] Vl. Dumitrescu şi colab., *Hăbăşeşti. Monografie arheologică*, Bucureşti, 1954, p. 203—223.

https://biblioteca-digitala.ro

Din faza Cucuteni A—B a fost cercetată, în mare parte, așezarea de la Traian-„Dealul Fîntînilor". Ea ocupa, la început, o suprafață aproximativ semicirculară, cu diametrul de cca 120 m. Într-o parte era mărginită de rîpă, iar pe aproape trei sferturi din perimetru era apărată printr-un șanț, cu traseu semicircular. Suprafața zonei a fost cercetată aproape în întregime. Din analiza planului de ansamblu rezultă că, în jumătatea de est a terenului așezării a fost o aglomerare de 11 locuințe, din care 5 erau dispuse paralel. În cealaltă parte mai erau resturi din aproximativ 16 locuințe, rămășițele cărora s-au găsit în mare parte deranjate. Șanțul de apărare avea în secțiune forma de V, cu ascuțișul în partea inferioară. La un moment dat, terenul stațiunii s-a dovedit neîncăpător și de aceea s-a săpat un al doilea șanț, tot cu profil în V, cu dimensiunile de cca 3 m adîncime și cca 3,5 m lărgime (la gură), care delimita o suprafață de aproape patru ori mai mare decît prima. Terenul delimitat de cea de-a doua incintă avea forma aproximativ ovală și a putut fi cercetat numai în parte. În două porțiuni studiate, pe suprafețe mari, s-au dezvelit grupuri de platforme de la locuințe, iar în numeroase șanțuri de sondare s-au atins alte multe rămășițe de construcții. Prin urmare, în cea de-a doua etapă, așezarea a fost foarte întinsă și cuprindea un număr mare de locuințe[42].

Pînă în prezent, nu a fost săpată în întregime nici o stațiune din faza Cucuteni B, spre a se putea face o comparație cu cele din fazele mai vechi.

Datorită condițiilor naturale de mediu ale regiunii locuite de comunitățile Aldeni II (Stoicani-Aldeni), acestea au avut așezări de mai multe tipuri. În majoritatea cazurilor sînt stațiuni de tip tell (Stoicani)[43], apoi altele aflate pe margini sau pe prelungiri de terase joase sau înalte (Aldeni)[44]. Așezările erau, de obicei, încă din prima fază întărite cu șanțuri de apărare (Drăgănești-Tecuci). O altă stațiune fortificată, cercetată în întregime, este cea de la Suceveni, care a avut „două semicenturi dublu dispuse concentric, constituite din patru șanțuri"[45]. Prima și cea mai veche semicentură mărginea o suprafață (cea inițială a așezării) restrînsă, iar cea de-a doua delimita o suprafață mai vastă corespunzătoare etapelor II și III[46].

Purtătorii culturii Gumelnița[47] au trăit în așezări situate pe prelungiri de terasă sau pe grinduri, pe care cu timpul s-au format telluri.

În Dobrogea, nu a fost cercetată în întregime nici o astfel de stațiune. În N—V, din perioada evoluată a culturii, este așezarea de la Luncavița, aflată pe capătul unei terase mijlocii, la confluența a două văi. Ea avea suprafața sub 2000 m² și era mărginită din trei părți de pante abrupte. Pe porțiunea de legătură cu restul terasei se observă urmele a două șanțuri[48]. La Hîrșova se află cel mai înalt tell gumelnițean din țară (cercetat). El cuprinde un strat de cultură de peste 12 m grosime. Așezarea se afla lîngă cel mai important vad al Dunării dobrogene[49]. Săpături, relativ intense, s-au făcut și în stațiunea de la Cernavoda. În marginea ei s-au observat resturile unei palisade[50]. Mai la nord, la Ghindărești, în marginea

[42] Hortensia Dumitrescu și Vl. Dumitrescu, Materiale, VIII, 1962, p. 249—252.

[43] M. Petrescu-Dîmbovița, Materiale, I, 1953, p. 13—155.

[44] Ion T. Dragomir, *Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1977, p. 4.

[45] *Ibidem*, p. 4.

[46] *Ibidem*, p. 4—5.

[47] Eugen Comșa, Balcanica, VII, 1976, p. 15—43.

[48] Așezarea aparține, în parte, aspectului Aldeni II (Eugen Comșa, Materiale, VIII, 1962, p. 221—224).

[49] Doina Galbenu, SCIV, XIII, 1962, 2, p. 285—304.

[50] Carl Schuchhardt, PZ, XV, 1924, p, 9—27.

https://biblioteca-digitala.ro

așezării gumelnițene, s-au dezvelit și cercetat parțial urmele unei fortificații constînd din pietre de calcar legate cu lut; ele constituiau un val[51]. Este un sistem cu totul necunoscut pînă atunci în S—E țării, în aria culturii Gumelnița.

În Muntenia, se cunosc numeroase stațiuni gumelnițene, multe avînd și șanț de apărare. Au fost săpate în întregime numai așezările de la Căscioarele și cea de la Teiu.

Amintim tellul de la Vidra, unde porțiunea de legătură cu terasa a fost tăiată printr-un șanț de apărare, în faza Gumelnița A 1. Pămîntul scos a fost aruncat pe malul dinspre interior, formîndu-se un val, păstrat pe cca 1 m înălțime (inițial era mult mai înalt). Șanțul (cu secțiune triunghiulară, cu fundul foarte îngust) avea dimensiunile de cca 3,30 m adîncime, iar lărgimea maximă de 4,40 m. Un al doilea șanț (nu destul de clar) este ulterior primului. În umplutura lui s-au găsit cioburi de tip Gumelnița A 2 (= faza Sultana). Acest șanț are fundul larg de 1,40—1,50 m și a avut în vechime adîncimea de 2 m[52].

Din perioada corespunzătoare fazei Jilava (= Gumelnița B 1) datează ultima așezare de pe tellul de la Căscioarele. Aceasta a avut forma rotundă, puțin neregulată, cu diametrul de cca 75 m și se afla pe o insulă a lacului Cătălui. În cuprinsul stratului din faza amintită, s-au dezvelit resturile a 16 construcții, din care cel puțin una poate fi considerată ca anexă. După cum sublinia Vladimir Dumitrescu, în distribuirea locuințelor nu s-a avut în vedere un anumit criteriu. Resturile lor nu formează șiruri, grupuri sau cercuri, ci sînt răspîndite pe aproape toată suprafața stațiunii. fiind lăsată liberă numai o porțiune restrînsă din partea de N—V a terenului[53]. De asemenea, nu se constată vreo regulă în privința orientării locuințelor. Așezarea a avut circa 80 locuitori. Fiind înconjurată de apele lacului, nu a fost necesară construirea unei fortificații.

În ținuturile din vest și N—V Munteniei, în perioada de la sfîrșitul culturii Gumelnița, este cunoscut un grup de stațiuni de dimensiuni mici, situate în lunca rîurilor. Una din acestea, cea de la Teiu, a fost cercetată în întregime. Pe locul ales (o ridicătură mică), înainte de a se înălța așezarea, s-a săpat un șanț cu traseu rotund cu lărgimea de 6—7 m și adîncimea de 1 m. Din pămîntul scos din șanț și cu cel cărat din terasa vecină s-a făcut, în interior, de-a lungul șanțului, un val masiv de pămînt, avînd 6—7 m la bază și înălțimea inițială de pînă la 2,5 m. După aceea s-a început amenajarea așezării propriu-zise în cuprinsul spațiului mărginit de val, cu diametrul de cca 20 m. Cu prilejul săpăturilor au fost dezvelite resturile a 6 locuințe rectangulare (cu podea-platformă). Se remarcă gruparea lor în partea de N—E și S—V. Au rămas libere două sferturi din întinderea suprafeței. Pe val a fost construită o palisadă și a existat un podeț peste șanț. care făcea legătura cu terasa apropiată. pe care, subliniem, s-au găsit resturi de locuire din aceeași perioadă[54]. Ar putea fi vorba deci de o stațiune deschisă pe terasă și de cea întărită (loc de refugiu) cu val, aflată în luncă. Numărul locuitorilor din complexul întărit de la Teiu nu putea fi mai mare de 30 persoane.

---

[51] Sebastian Morintz și Done Șerbănescu, SCIV, 25, 1974, 1, p. 61.

[52] Dinu V. Rosetti și Seb. Morintz, Materiale, VII, 1961, p. 70—76.

[53] Vladimir Dumitrescu, SCIV, 1965, 2, p. 215—234.

[54] Ion Nania, StArtIst, IX, 1967, p. 7—23.

https://biblioteca-digitala.ro

Din scurta noastră expunere rezultă că în timpul evoluției culturii Gumelnița, întinderea așezărilor a fost diferită, ca și numărul locuitorilor din ele. La sfîrșitul culturii, se pare, predomină stațiunile mici. În majoritatea cazurilor așezările au fost întărite cu șanțuri simple de apărare, cu șanțuri avînd val de pămînt, eventual cu palisadă și foarte rar (numai în Dobrogea) prin val de piatră.

În Oltenia, purtătorii culturii Sălcuța au avut stațiuni destul de mari de tip tell. Cele cîteva așezări săpate, pe suprafețe relativ restrînse, se aflau pe ostroave sau grinduri și, mai ales, pe terase înalte, ușor de apărat prin pante abrupte, amenajate și prin șanțuri. Amintim că uneori s-au folosit drept adăpost și peșterile din nordul provinciei. Așezarea de la Verbicioara avea un șanț lung, cu traseu aproape semicircular[55] la fel ca și cel de la Sălcuța[56]. Săpăturile din așezarea de la Reșca au dus la descoperirea unui șanț și val de pămînt[57].

Dintre așezările de tip Românești-Tiszapolgár din Transilvania a fost mai intens cercetată cea de la Dăbîca. Stațiunea ocupa o întindere limitată, fiind masată înspre vîrful unei prelungiri de terasă înaltă, de formă triunghiulară (mărginită de maluri abrupte cu înălțimea de peste 40 m)[58]. O altă așezare de același tip este cea de la Deva-„Ciangăi", care se găsea pe un grind, în șesul Mureșului, în vecinătatea unui vechi lac[59]. În cîmpia din vestul Banatului, purtătorii culturii și-au făcut așezări și pe unele tells mai vechi (Dudeștii Vechi). Sînt semnalate și urme interesante de tip Românești-Tiszapolgár și în peșteri (Românești)[60].

Așezările purtătorilor culturii Cernavoda I sînt încă puține. Ele sînt situate adesea pe tells gumelnițene (Boian B), pe platouri (Cernavoda), pe martori de terasă, în lunci sau pe terase joase. În general erau preferate locuri cu vast cîmp de vedere. Unele așezări au fost întărite prin șanț de apărare, altele, cu întindere apreciabilă, nu sînt fortificate[61].

Din datele prezentate rezultă că pe teritoriul României se constată o evoluție diferențiată a tipurilor de așezare. Cele din neoliticul timpuriu, din vremea culturii Starčevo-Criș, sînt similare pe tot întinsul țării, fiind situate pe margini de terasă, iar în nordul Moldovei în luncile rîurilor, pe grinduri joase. În neoliticul mijlociu s-a trecut treptat, în sud, de pe terasele joase pe cele înalte. Ulterior, în ținuturile de cîmpie din sud vest, în neoliticul tîrziu, s-au format tellurile. Stațiunile din arealul Petrești s-au dezvoltat pe margini de terasă, adesea pe văi laterale și sînt caracterizate „prin cuiburi" (grupuri de locuințe). În schimb, în Moldova, așezările cucuteniene se aflau plasate pe locuri mai înalte.

De la începutul neoliticului timpuriu, în jurul așezărilor s-au săpat șanțuri de îngrădire, pentru a feri oamenii și vitele de atacul fiarelor. Cu timpul, către sfîrșitul neoliticului mijlociu, s-a început amenajarea șanțu-

---

[55] D. Berciu și colab., SCIV, I. 1950, 1, p. 103—106.

[56] D. Berciu, *Contribuții* ..., p. 164—166.

[57] Al. Vulpe, SCIV, 24, 1973, 2, p. 227, nota 63.

[58] N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, p. 143.

[59] Octavian Floca, SCIV, I, 1950, 1, p. 220—224.

[60] M. Moga, Studii, II, 1949, 1, p. 95—97.

[61] Seb. Morintz și P. Roman, Dacia, NS, XII, 1968, p. 75.

https://biblioteca-digitala.ro

rilor de apărare. Unele înconjurau staţiunile, altele le despărţeau numai de restul dealului sau al terasei, fiind apărate şi prin pante naturale. La sfîrşitul epocii, în vestul şi N—V Munteniei, au apărut şi aşezările rotunde, cu şanţ şi val, alcătuite din cîteva case.

Numărul locuinţelor a fost diferit de la staţiune la staţiune şi de la perioadă la perioadă. În neoliticul timpuriu, comunităţile erau mici de cca 40 persoane. O astfel de situaţie s-a menţinut pînă spre sfîrşitul neoliticului mijlociu. Atunci s-au produs schimbări în activitatea economică şi treptat s-a ajuns la formarea unor colectivităţi cu un număr dublu de membri. O situaţie cu totul deosebită era în aria culturii Cucuteni, unde, încă din faza Cucuteni A, sînt aşezări (Truşeşti) cu aproape 500 locuitori şi este posibil ca în faza următoare să existe şi la noi aşezări alcătuite din sute de locuinţe, deci cu un număr mare de locuitori.

https://biblioteca-digitala.ro

XIII

TIPURILE DE LOCUINȚE

În cursul evoluției neoliticului de pe teritoriul țării noastre se constată o anumită *legitate* în privința succesiunii tipurilor de locuințe.

Din prima perioadă, corespunzătoare neoliticului timpuriu și în parte celui mijlociu, în multe zone sînt atestate ca predominante bordeiele. Acestea erau alcătuite dintr-o groapă de formă ovală, mai rar rotundă, și un acoperiș. Groapa avea diametrul maxim de 5—6 m și minim de 3 m. Adîncimea lor era de maximum 1 m. Către o extremitate, se afla amenajată o vatră simplă, dintr-un strat de lut netezit, avînd cca 1 m diametru, grosimea de 5—7 cm. Din cauza focului îndelungat, suprafața vetrelor era plesnită în bucățele mici. Foarte rar se semnalează descoperirea cîte unui cuptor, scobit în malul gropii bordeiului. La unele locuințe se observă o treaptă cruțată în dreptul intrării, care se afla în partea opusă vetrei. Tot atît de rare sînt și bordeiele cu cîte o prispă cruțată pentru dormit [1]. Acoperișul era de formă conică sau prelungă (sprijinit pe un schelet de căpriori) format din trestii. Unele modele mici, redate în relief pe capace, mai tîrzii, par a reprezenta astfel de acoperișuri[2]. De la sfîrșitul neoliticului timpuriu, sînt documentate construcții de suprafață, de dimensiuni modeste[3] de formă dreptunghiulară[4]. De la apariția lor locuințele de suprafață au fost construite în sistem paiantă (pereți alcătuiți din furci, pari, împletitură de nuiele și lipitură de lut amestecat, de regulă, cu paie, mai rar, cu nisip sau frunze). Pereții aveau înălțimea de circa 2 m și un fel de ferestre, de formă rotundă sau ovală. Acoperișul era în două ape, format dintr-un schelet de căpriori și învelit cu trestii. Podeaua era din lut bătătorit. Către unul din colțuri se afla vatra simplă, fățuită. Fiecare locuință avea cîte o singură încăpere. Alte amenajări — care vor fi existat cel puțin în unele locuințe — nu sînt încă semnalate în literatura de specialitate.

În perioada a doua (sfîrșitul neoliticului mijlociu și cel tîrziu) pînă la sfîrșitul epocii, s-a trecut treptat la o viață sedentară. Corespunzător s-au produs și unele modificări în ceea ce privește tipurile de locuințe. Un timp s-au mai construit și folosit bordeiele. După părerea noastră, acestea s-au menținut numai în anumite cazuri, servind la începutul perioadei numai ca locuințe sezoniere, izolate[5], cele stabile și permanente fiind de fapt de suprafață, și aflîndu-se în cuprinsul unor așezări bine organizate.

---

[1] De exemplu la Verbița, așezarea Starčevo-Criș (Corneliu N. Mateescu, SCIV, III, 1952, p. 157—163).

[2] La Căscicarele (VI. Dumitrescu, SCIV, 16, 1965, 2, p. 221, fig. 3/3).

[3] La Fundeni (Suzana Dolinescu-Ferche SCIV, XV, 1964, 1, p. 114 și fig. 1, p. 115).

[4] La Dudești, din faza Fundeni (Eugen Comșa, PZ, 46, 1971, 2, p. 206—207).

[5] De ex. bordeiele din faza Vidra, de pe malul de vest al bălții Gălățuiu, de la Bogata, j. Călărași.

https://biblioteca-digitala.ro

Perioada amintită este caracterizată prin răspindirea, pe tot teritoriul țării, a locuințelor de suprafață. Subliniem că pînă la sfîrșitul epocii, toate locuințele de suprafață au avut numai formă dreptunghiulară. De obicei, ele au avut cîte o singură încăpere. În astfel de cazuri, lungimea lor corespunde, de multe ori, aproximativ cu de două ori lățimea. Către sfîrșitul epocii, în arealul Cucuteni, se constată existența unor locuințe mari, unele împărțite în două încăperi, printr-un perete despărțitor. Fiecare era prevăzută cu cîte o vatră. Nu este exclus ca și unele din locuințele din ariile Gumelnița și Petrești să fi avut, de asemenea, cîte două încăperi. Pereții (de cca 2 m înălțime) erau construiți de obicei în sistem paiantă. Într-o serie de așezări s-au descoperit găurile furcilor de grosimi diferite (în funcție de greutatea ce urmau să o suporte). Acoperișul avea două forme, ambele atestate în Cîmpia Română. La majoritatea locuințelor, acoperișul era în două ape, fapt dovedit prin existența, în dreptul mijlocului celor două laturi scurte, a unor gropi de furci mai groase, care urmau să suporte greutatea culmii și acoperișului. Uneori, se observă că gropile furcilor, din lungul pereților, sînt de aceeași grosime, dar apare cîte o groapă de par, foarte gros, în mijlocul locuinței[6], ceea ce ne face să considerăm că era un indiciu al existenței unor acoperișuri în patru ape. În legătură cu cîteva locuințe de suprafață, din S-E țării, se menționează că au avut un pridvor, în dreptul intrării.

Aceste locuințe aveau ferestre de formă rotundă sau ovală. Podeaua era de pămînt bătătorit. Vatra se afla într-un colț sau în mijlocul locuinței. Vetrele au fost făcute din lipitură așternută, uneori, pe un strat de pietriș sau cioburi.

Cel mai evoluat tip de locuință era cel cu podea-platformă. Dispunem de unele observații despre modul de construcție a pereților. Datorită faptului că pe locul unor astfel de locuințe nu se găsesc găuri de pari, a fost formulată părerea că la baza fiecăru perete se așeza o talpă [7] pe care se fixau furcile și se făcea împletitura de nuiele. Pereții erau acoperiți apoi pe ambele fețe cu lipitură de lut amestecat cu paie. Mai rar, cu prilejul construirii unor locuințe (Vădastra) se săpa întîi un șanț (de cca 20 cm adîncime și de cca 30 cm lărgime) în dreptul viitorilor pereți, în care se fixau furcile, la intervale de 1—1,20 m, cu pietriș [8]. Acoperișul locuințelor, în două ape, era format din culme și căpriori, totul fiind învelit cu trestii sau cu paie. Pe acoperiș, uneori se legau în lung cîteva trunchiuri subțiri.

În interior, după terminarea pereților, se așezau, ca o podea, trunchiuri de copaci de 10—15 cm grosime, întregi sau despicate, dispuse perpendicular pe axul lung. Pe această primă podea, se așternea un strat gros de lipitură de lut, amestecat cu paie, și se îndesa așa fel ca să intre și în intervalele dintre trunchiuri. După ce se netezea suprafața, se mai întindea un al doilea strat (de cca 5 cm grosime) de lipitură de lut, fără amestec.

Este important de precizat că primele indicii cu privire la existența unor locuințe cu platformă, pe teritoriul nostru, sînt furnizate de descoperirea unor mari grămezi de lipitură arsă cu urme de trunchiuri despi-

---

[6] De ex. la Petru Rareș (D. Berciu, BMJV, II, 1937, p. 5, fig. 3/2).

[7] Informație de la Vl. Dumitrescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[8] Informație de la Corneliu N. Mateescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

https://biblioteca-digitala.ro

cate, în așezarea de la Techirghiol [9], de tip Hamangia (faza Ceamurlia de Jos) și în aria Boian (începutul fazei Giulești la Bogata [10] și la Giulești [11] la sfîrșitul fazei). Prima dovadă certă a unei astfel de locuințe datează din faza Vădastra II [12]. Dacă vom compara datele documentare pentru fiecare zonă, cu privire la momentul apariției locuințelor cu podea-platformă, vom constata că ele au apărut, aproape concomitent, în Dobrogea, Muntenia și Oltenia, datorită unui impuls din sud, unde astfel de locuințe sînt mai vechi. Apoi, către sfîrșitul fazei de tranziție (dacă nu și mai înainte) s-au răspîndit spre N-E în arealul Aldeni II. De acolo, au ajuns să fie cunoscute și răspîndite în aria culturii Cucuteni-Tripolie [13]. La un moment dat s-a susținut că locuința cu podea-platformă a fost transmisă în sens invers, respectiv de la purtătorii culturii Tripolie spre Aldeni II [14], dar reamintim că astfel de locuințe se cunosc încă din timpul fazei Giulești, ceea ce credem că este o dovadă suficientă pentru a susține calea propusă de noi.

În aria culturii Petrești sînt documentate, de asemenea, locuințe cu platformă. Se crede că sînt cele mai vechi și că purtătorii culturii au transmis tipul de locuință analizat către comunitățile Cucuteni-Tripolie [15]. Am adus mai sus argumente în privința vechimii și direcției de răspîndire a acestui tip de locuințe.

În interiorul locuințelor cu platformă, din diverse zone și areale, se cunosc unele amenajări interioare. În locuința de la Vădastra, s-au observat resturi de vatră cu gardină înaltă. La Radovanu, locuințele au avut cuptor cu boltă (pe o carcasă de nuiele), înălțat pe un soclu masiv de pămînt, rectangular (de cca 1,20 × 0,80 m și, în unele cazuri, de 0,40 m înălțime) fățuit, sprijinit de peretele de est. De-a lungul peretelui de nord, era cîte o prispă joasă (unele făcute din „cărămizi") pentru diferite scopuri gospodărești, iar între baza cuptorului și prispă, era locul rîșniței, delimitat cu o gardină de lut (de 15 cm înălțime). Menționăm că, mai tîrziu, în aria Gumelnița (în faza Jilava) sînt locuințe cu platformă, acoperind numai o parte din suprafața podelei (mai ales în jurul cuptorului). În acest caz, cuptorul nu se mai făcea lîngă perete, ci în mijlocul încăperii [16]. În cîteva locuințe, din faza de tranziție, s-au găsit coloane (sau porțiuni din ele) de lut, unele cu decor pictat [17]. Ele serveau, probabil, la sprijinirea podului. Cîteva locuințe din aceeași fază au avut pereții cu decor pictat în culoare roșie (fond) și albă (motive decorative).

În multe din așezările gumelnițene, din Muntenia, s-au scos la iveală felurite miniaturi, redînd locuințe de suprafață de formă dreptunghiulară, cu acoperiș în două ape. Sînt miniaturi izolate [18] sau reprezentări făcute pe capace de vase [19]. Acestea din urmă considerăm că redau cuptoare.

---

[9] Eugen Comșa, Doina Galbenu, A. Aricescu, Materiale, VIII, 1962, p. 165–171.
[10] Săpături Eugen Comșa.
[11] Eugen Comșa, Studii și referate, I. 1954, p. 303–309.
[12] Corneliu N. Mateescu, Dacia, N.S., XXII, 1976, p. 65–71.
[13] Pentru analiza locuințelor din faza Cucuteni A (Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești*, p. 18–202).
[14] E. N. Cernîș, „Novoe v sovetskoi arheologii", Moscova, 1965, p. 84–86.
[15] Iuliu Paul, SCIV, 18, 1967, 1, p. 3–22.
[16] Săpături Dinu V. Rosetti (Eugen Comșa, Dacia, NS, XX, 1976, p. 105–127).
[17] Vl. Dumitrescu, Dacia, N.S. XIV, 1970, p. 5–24.
[18] De ex. la Căscioarele (Vl. Dumitrescu, SCIV, 16, 1965, 2, p. 221, fig. 3/3).
[19] De ex. la Căscioarele (*Ibidem*, p. 221, fig. 3/4, 5).

https://biblioteca-digitala.ro

În vestul Transilvaniei, în aria culturii Românești-Tiszapolgár, s-au descoperit și studiat resturile unor locuințe de suprafață, cu podea-platformă (ăbica) [20].

Locuințele din aria de răspîndire a culturii Cucuteni au avut, de obicei, podea-platformă de lut, dar în așezarea de la Cucuteni, ca o excepție, sînt și platforme realizate din pietre [21]. În interiorul locuințelor cucuteniene s-au găsit vetre, uneori urme de cuptoare și de laviță fragmentare și, mai rar, un fel de altare cruciforme.

În părțile de S—E și de sud ale țării, din timpul culturii Cernavoda I, se cunosc locuințe de tipul bordeielor și, de regulă, cele de suprafață, clădite în paiantă, cu acoperiș în două ape și podină de lut [22].

[20] N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, p. 143.
[21] M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, București, 1966, p. 20—21.
[22] Seb. Morin'z și P. Roman, SCIV, 19, 1968, 4, p. 555.

https://biblioteca-digitala.ro

XIV

ORGANIZAREA SOCIAL-ECONOMICĂ

Progresele mari realizate, în ultimele patru decenii, în studierea problemelor evoluției comunităților neolitice de pe teritoriul României și din ținuturile vecine, fac posibilă încercarea de a analiza diferitele aspecte ale organizării social-economice din epoca amintită.

În analiza pe care încercăm să o facem, trebuie să ținem seama de faptul că evoluția comunităților neolitice s-a desfășurat într-un ritm inegal, de la regiune la regiune, în măsură apreciabilă în funcție de condițiile naturale. Ritmul evoluției a fost diferit de la perioadă la perioadă, de la regiune la regiune. Au fost perioade cu ritm foarte dinamic, alternînd cu altele cu dezvoltare mult mai lentă, ca apoi ritmul să redevină dinamic. Este evident că schimbarea ritmului a fost în directă legătură de factorii amintiți, dar și în dependență de elemente sau influențe externe (unilaterale sau reciproce).

După cum am arătat organizarea socială era, în cea mai mare măsură, condiționată de activitatea economică și orice schimbare mai deosebită a acesteia se „reflectă" (după un răstimp) în domeniul organizării sociale.

Faptul că, de la începutul și pînă la sfîrșitul epocii, locuințele au avut, în general, dimensiuni modeste poate fi interpretat că în fiecare locuință a trăit cîte o singură familie, ceea ce duce la concluzia că elementul de bază al colectivităților neolitice îl constituia *familia*. Subliniem că în România, nu s-a descoperit nici o locuință colectivă, pentru un număr mai mare de familii. De decenii, se duc discuții cu privire la tipul familiilor neolitice din ținuturile noastre. Se întîlnește, mai des, concluzia că este vorba de familii pereche, caracterizate prin instabilitate, ceea ce înseamnă că soții se puteau despărți cu ușurință. Sîntem de părere că nu trebuie să aplicăm mecanic această schemă rigidă. Avînd în vedere că, la începutul epocii, așezările erau compuse dintr-un număr mic de locuințe (respectiv de familii) și de acela, verificat etnografic, că în astfel de comunități sînt norme precise de conviețuire, respectate cu strictețe, considerăm că, în realitate, în acea vreme, fusese depășită perioada familiei pereche și era în curs de consolidare familia monogamă, încadrată, din punct de vedere economic, în colectivitate. În această privință nu trebuie să uităm că neolitizarea, în ținuturile noastre, s-a făcut de grupuri de comunități originare din regiunile mediteraneene, care au ajuns la nord de Dunăre cu o experiență (relativ bogată) de organizare socială, acumulată, timp de multe secole, de înaintașii lor din ținuturile sudice.

În literatura noastră de specialitate se discută, de peste trei decenii, problema caracterului organizării social-economice din epoca neolitică.

https://biblioteca-digitala.ro

Unii cercetători sînt de părere că acele comunităţi aveau o organizare socială de caracter matriarhal, iar alţii susţin că era de caracter patriarhal. Dacă însă vom analiza caracteristicile „conţinutului" celor doi termeni, vom constata că, în realitate, ei reprezintă două posibilităţi extreme de organizare socială : prima cînd femeile (în anumite condiţii specifice) deţineau o autoritate deosebită în societate, iar a doua cînd autoritatea deplină era de partea bărbaţilor. De fapt, din datele cunoscute rezultă că, pe plan larg, matriarhatul a avut un areal relativ restrîns, fiind specific numai anumitor regiuni. Adesea, matriarhatul este pus în legătură, în principal, cu predominarea activităţii economice a femeilor (în care caz, cercetările arheologice ar trebui să arate o poziţie deosebită a femeii în cadrul societăţii). Astfel de situaţii nu se constată la noi. Analiza tuturor elementelor de cultură şi interpretarea a numeroase observaţii de teren (lipsa oricăror diferenţieri în privinţa locuinţelor, a mormintelor, în privinţa poziţiei şi inventarului din necropole), ne face să afirmăm că, în cursul epocii neolitice la noi, nu au existat deosebiri în ceea ce priveşte autoritatea între femei şi bărbaţi. Conta aportul la activitatea economică, pentru dezvoltarea comunităţilor şi asigurarea hranei tuturor membrilor ei.

Un element important, în judecarea situaţiei, este acela al locului unde se stabileau familiile neolitice : în aşezarea unde creşcuse tînăra căsătorită (deci dacă acele căsătorii erau matrilocale) sau unde creşcuse tînărul (respectiv căsătorie patrilocală). La prima vedere, problema pare de nerezolvat şi totuşi, pe cale indirectă, cu ajutorul unor date etnografice, ea poate fi lămurită. Ne referim la rezultatele unor cercetări efectuate asupra a numeroase comunităţi de amerindieni[1]. Prin analiza şi compararea unui mare număr de observaţii de teren s-a constatat existenţa a două feluri de căsătorii, în funcţie de locul unde se stabileau noii căsătoriţi. Căsătoriile erau : *matrilocale*, relativ puţine, în cadrul cărora tînărul căsătorit se muta din aşezarea de origine şi se stabilea în cea a soţiei, trecînd astfel sub „autoritatea" ginţii acesteia (dar rămînînd să aparţină în continuare de ginta sa) şi contribuia, prin munca sa, la dezvoltarea comunităţii soţiei. În cazul amintit şi filiaţia se făcea pe linie maternă; *patrilocale*, în numeroase cazuri, cînd soţia se muta în aşezarea soţului (rămînînd membră a ginţii sale), dar muncind pentru comunitatea soţului. În astfel de situaţii filiaţia se socoteşte pe linia tatălui.

Analizîndu-se comportamentul tinerilor, în cadrul aşezărilor celor două categorii de comunităţi, s-au făcut — după părerea noastră — observaţii deosebit de importante, valabilă şi pentru problemele studiate aici. În cazul căsătoriilor matrilocale, tînărul mutat în aşezarea soţiei, contribuie la cultura materială a comunităţii respective cu *foarte puţin* (de exemplu, prin numai cîteva tipuri de unelte). În consecinţă comunităţile devin „închise" şi caracterizate printr-o cultură materială specifică, răspîndită pe un teritoriu foarte restrîns, cu elemente ce nu se mai întîlnesc în altă parte. În cazul căsătoriilor de tip patrilocal, odată cu mutarea soţiei în aşezarea soţului, ea aduce şi propagă numeroase elemente de cultură materială specifice staţiunii sale de origine şi drept urmare, treptat, prin „roirea" femeilor dintr-o zonă în regiunile vecine se formează arii de răspîndire, destul de vaste, ale unei culturi materiale unitare, cu numeroase elemente comune [2].

Precum se ştie, culturile din epoca neolitică, de pe teritoriul României, aveau comunităţile răspîndite pe spaţii vaste şi fiecare este caracte-

[1] J. Deetz, în vol. *New perspective in archaeology*, Chicago, 1968, p. 41—48.
[2] *Ibidem*, p. 41—48.

https://biblioteca-digitala.ro

rizată prin numeroase elemente comune. Această constatare ne face să considerăm observaţiile de ordin etnografic ca avînd valabilitate şi pentru populaţiile din epoca neolitică de la noi. În consecinţă, ne socotim îndreptăţiţi să presupunem că familiile din epoca neolitică, din ţinuturile noastre, erau şi ele de tip patrilocal şi că filiaţia era patriliniară.

În privinţa activităţilor economice ale oamenilor din epoca neolitică se menţinea din plin *diviziunea naturală a muncii*, dintre bărbaţi şi femei. Pe parcursul epocii, preocupările celor două categorii s-au îmbogăţit cu noi ocupaţii şi s-au delimitat tot mai clar. Treburile gospodăreşti, inclusiv creşterea copiilor, au rămas, în continuare, în grija femeilor. Alte ocupaţii au trecut de la o categorie la cealaltă. Astfel, dacă la început, cultivarea plantelor cu săpăliga era o ocupaţie, mai ales, a femeilor, odată cu folosirea plugului primitiv, cu tracţiune animală, îndeletnicirea a trecut pe seama bărbaţilor. În schimb, ceramica se realiza în colaborare, căci modelarea şi ornamentarea vaselor erau, mai ales, în grija femeilor, iar arderea vaselor, mai cu seamă la sfîrşitul epocii cînd se foloseau cuptoare de olărie complicate, era îndeplinită de către bărbaţi.

Existenţa anumitor reguli, în cadrul comunităţilor, ce trebuiau respectate de toţi membrii, este reflectată şi prin modul de organizare a unor aşezări (prin obligaţia de a construi locuinţele în şiruri regulate sau în cerc).

Multă vreme, în interpretarea unor probleme ale organizării sociale, în cercetarea arheologică de la noi, s-au admis în mod mecanic unele teze a căror valabilitate era considerată ca fiind universală. Cercetările amănunţite, din ultimele decenii, au dovedit că ele sînt, de fapt, valabile numai pentru anumite regiuni. Aşa este şi teza cu privire la prima mare diviziune socială a muncii, reprezentînd desprinderea crescătorilor de vite de restul comunităţilor, ceea ce a dus la formarea a două grupuri cu totul deosebite de colectivităţi : unele de agricultori, sedentari, şi altele de crescători de vite, nomazi, cu consecinţa firească a stabilirii unor relaţii de schimb între cele două categorii de comunităţi [3]. În realitate, procesul primei mari diviziuni sociale a muncii s-a desfăşurat în stepele din vestul Asiei şi a afectat apoi o parte din populaţia din stepele nord-pontice. În expunerea noastră, am arătat că populaţia neolitică, de pe tot întinsul ţării, s-a ocupat, încă de la începutul epocii, concomitent cu cultivarea plantelor şi cu creşterea animalelor domestice, ducînd un mod de trai sedentar. Aşadar, oamenii aceia obţineau prin munca lor toate produsele de care aveau nevoie pentru asigurarea hranei. Subliniem că modul de trai sedentar al comunităţilor neolitice de pe teritoriul României s-a menţinut în tot cursul epocii, fără ca părţi din populaţia locală să fi trecut la nomadism.

În perioada de sfîrşit a epocii neolitice, mai întîi în estul ţării, pe cale paşnică, în Moldova şi Dobrogea, apoi treptat cu forţa, tot mai departe de-a lungul Cîmpiei Române pînă în vestul Olteniei, au pătruns dinspre stepele nord-pontice, comunităţi de păstori, care au intrat în contact cu populaţia locală şi au provocat, în anumite zone, în pante, dislocarea ei şi, în parte, s-au amestecat cu ea, producîndu-se modificări profunde în cultura materială şi spirituală. Prin urmare, în ţinuturile noastre nu se poate vorbi despre prima mare diviziune socială a muncii, ci numai de pătrunderea unor crescători de vite, din alte ţinuturi. Răspîndirea lor nu a provocat apariţia schimbului, care se practica de multă vreme între diferite zone, ci mai curînd, la începutul perioadei, a provocat, pentru un timp, întreruperea multor legături de schimb tradiţionale.

[3] *Istoria României*, I, 1960, p. 72—73.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe parcursul expunerii, ne-am referit şi la observaţiile despre existenţa unor „ateliere" în care se realizau topoare de silex, topoare de piatră, vîrfuri de suliţă, precum şi despre „centre" de olărie. În astfel de „ateliere" este evident că nu putea lucra orice membru al grupului, ci numai indivizi cu cunoştinţe „de specialitate" şi cu o experienţă îndelungată. Astfel de persoane pot fi numite meşteşugari, iar în timp ei au ajuns să se ocupe numai cu această activitate. Pentru a argumenta şi mai temeinic existenţa meşteşugarilor, din perioada dată, amintim activitatea, deosebit de complexă, a celor care se indeletniceau cu reducerea minereului de aramă şi cu prelucrarea ei, prin turnare, în tipare sau prin complicata metodă a „cerei pierdute" şi realizarea uneltelor mari de aramă (topoarele cu braţele în cruce şi altele). O astfel de muncă nu putea fi executată decît de meşteşugari pricepuţi, dar acest proces, respectiv desprinderea din masa populaţiei a meşteşugarilor, corespunde cu începutul celei de-a doua mari diviziuni sociale a muncii, fenomen social universal valabil despre care se credea că s-a produs, în ţinuturile noastre, mult mai tîrziu.

În timpul epocii neolitice s-a menţinut organizarea gentilică şi tribală. Dacă avem în vedere analogii etnografice, sîntem în măsură să admitem că în perioada de formare a unei culturi, întreaga populaţie din zona dată (nu prea întinsă) făcea parte din acelaşi trib, dar mai tîrziu, cînd s-a trecut treptat la cultivarea plantelor cu aratrul tras de vite, numărul populaţiei a început să crească într-un ritm destul de intens, de aceea se constată o „roire", probabil în căutare de terenuri pentru cultivare. Sînt ocupate teritorii vaste (în unele cazuri de cîte 5—6 ori mai întinse decît erau la început) şi de aceea comunităţile se divid şi desigur se formează mai multe triburi, legate între ele prin origini, prin cultura materială şi spirituală. Pe teritoriile întinse, ocupate de o cultură sau alta, se formează grupuri de triburi, un fel de uniuni tribale, în cadrul cărora legăturile nu erau prea strînse (ne gîndim mai ales, la grupurile periferice, aflate adesea în teritorii ocupate, unde au asimilat o parte din vechea populaţie şi au intrat în contact cu alte culturi).

Fiecare comunitate stăpînea un anumit teritoriu. Despre întinderea lui nu avem încă date precise. Cercetările arheologice de suprafaţă, făcute în acest scop în cîteva zone, au dus la precizarea numărului aşezărilor dintr-o anumită fază de evoluţie şi a distanţelor dintre ele. De exemplu, într-o zonă destul de intens locuită în cursul neoliticului, din lungul Dunării, între Giurgiu şi Olteniţa, aşezările din timpul fazei de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa se află la intervale de cîte 5—6 km una de alta, înşirate, în special, de-a lungul teraselor Dunării sau Argeşului, dar şi pe văile laterale. Ţinînd seama de întinderea teritoriului cercetat şi de numărul aşezărilor descoperite şi cartate, se poate admite că teritoriul fiecăreia din comunităţile avute în vedere avea cîte o suprafaţă de 50—60 km², cu precizarea că, de obicei, aşezarea nu se afla cum ne-am fi aşteptat înspre centrul ei, ci către o margine, cît mai aproape de o sursă de apă.

Contactele şi legăturile de schimb erau deosebit de strînse între comunităţile vecine şi înrudite ale unei culturi, căci numai aşa se poate explica, de exemplu, numărul foarte mare de unelte de silex din aşezările aflate în plină cîmpie a Dunării, departe de orice zăcăminte, materia primă fiind obţinută pe calea schimburilor cu cei din zona de la sud de fluviu.

Atîta timp cît comunităţile neolitice timpurii duceau un mod de trai semistabil, în aşezări modeste, nu se constată conflicte şi măsuri de apărare deosebite. În schimb, atunci cînd pe baza agriculturii s-a trecut tot

https://biblioteca-digitala.ro

mai mult la viaţa sedentară, şi au început să se realizeze rezerve de hrană vegetală (grîne) şi animală (vite) s-au ivit destule motive conflictuale şi aşezările din neoliticul tîrziu au fost prevăzute cu şanţuri de apărare (unele şi cu val de pămînt).

În cursul neoliticului tîrziu, se constată o mare deosebire în privinţa tipului de aşezare, a numărului de locuinţe, deci a numărului de membri, cu deosebiri în organizarea social-economică între ţinuturile sudice din ariile de răspîndire ale culturilor Gumelniţa şi Sălcuţa, în raport cu situaţia din Moldova, din arealul culturii Cucuteni. În ţinuturile locuite de purtătorii culturii Cucuteni, se ajunsese la o dezvoltare excepţională. S-au format aşezări cu cca 500 locuitori (Truşeşti)[4]. Dacă ţinem seama de descoperiri recente de dincolo de Prut, este posibil ca şi în nordul Moldovei să se găsească aşezări de tip Cucuteni tîrzii, compuse din cîteva sute de locuinţe şi respectiv din cîteva mii de membri. Chiar aşezările de cca 500 locuitori pun probleme complicate şi numeroase de organizare a activităţii economice şi a convieţuirii sociale. Unele din aceste aşezări au devenit centre (în cuprinsul unei zone), unde fiinţau ateliere de olărie şi pentru realizarea uneltelor. De fapt, este vorba şi în regiunile noastre de constituirea unor oraşe neolitice.

[4] M. Petrescu-Dîmboviţa, AnŞtIaşi, s.n., secţ. II, şt. soc. t. III, fasc. 1–2, 1957, p. 1–22.

https://biblioteca-digitala.ro

XV

VIAȚA SPIRITUALĂ

La sfîrșitul epocii mezolitice, oamenii fiind culegători și vinători depindeau în foarte mare măsură de natură și se temeau de forțele ei. Trecînd „pragul" neoliticului, depășind stadiul de culegători și ajungînd la acela de producători, ei au păstrat credințele moștenite încă vreme îndelungată. Unele dintre ele se pot preciza pe baza materialelor arheologice, pe temeiul observațiilor făcute pe teren.

De-a lungul secolelor, în cursul neoliticului, ele au suferit modificări continui, datorită evoluției locale, dar și din cauza influențelor din afară, mai ales a celor sudice. Am grupat toate genurile de manifestări legate de viața spirituală în: *Cultul fertilității*; *Alte manifestări magico-religioase*; *Ritul și ritualul funerar*.

Cultul fertilității este documentat în tot cursul epocii neolitice prin figurinele antropomorfe (mai ales feminine și mai rar masculine) și zoomorfe. Descrierea lor s-a făcut în capitolele precedente, ne rămîne aici să încercăm sintetizarea opiniilor privind importantul aspect al cultului fertilității.

Problematica referitoare la plastica antropomorfă și zoomorfă din epoca neolitică este foarte bogată și complexă. Ne vom referi numai la cîteva aspecte mai importante, după opinia noastră.

Trebuie subliniat, încă de la început, că plastica, reprezentînd unul din elementele definitorii ale unei culturi, reflectă credințele magico-religioase comune tuturor membrilor unei comunități.

Dacă analizăm amănunțit figurinele antropomorfe neolitice, vom observa că la fondul vechi, prim, reprezentat de figurinele cu steatopigie accentuată, care s-a menținut în anumite zone pînă tîrziu, s-au adăugat, rînd pe rînd, alte tipuri. Astfel, în Cîmpia Dunării, la sfîrșitul neoliticului timpuriu, în aria culturii Dudești, pe lîngă formele vechi, au apărut și s-au răspîndit figurinele redînd femei îngenunchiate. Această influență s-a manifestat și în aria culturii Vinča, dar cu intensitate mai redusă. A avut desigur o semnificație magico-religioasă și folosirea în cursul neoliticului mijlociu, în arealele culturilor Vinča și Tisa, a figurinelor așezate pe „tron". Lor le corespund, în timp, figurinele așezate pe scăunel, din ariile Hamangia, Aldeni II și Precucuteni.

Pînă la sfîrșitul neoliticului mijlociu s-a acordat o atenție deosebită modelării realiste a figurinelor, iar în perioada care a urmat s-a produs o mare diversificare tipologică cu implicații de ordin religios. Ca notă specifică remarcăm stilizarea deosebită a unor categorii de figurine (de exemplu a celor prismatice de os și a celor rotunde de aur).

Ce simbolizează figurinele? Cu decenii în urmă, unii cercetători străini au considerat figurinele ca fiind jucării pentru copii. Curînd, s-a renun-

https://biblioteca-digitala.ro

ţat aproape cu totul la această părere, mai cu seamă după ce s-a observat că ele au caractere specifice pentru fiecare cultură, adică au fost făcute în cadrul întregii ei arii de răspîndire, ţinîndu-se seama de anumite „canoane". În cele din urmă, în funcţie de analogiile cu culturile din Asia Mică, s-a ajuns la concluzia — azi acceptată de majoritatea cercetătorilor — că figurinele trebuie puse în legătură cu cultul fertilităţii, respectiv cu credinţa în „zeiţa mamă". Cultul este, evident, de origine sudică şi s-a răspîndit, în ţinuturile noastre, încă din timpul procesului de neolitizare, iar apoi s-a menţinut, avînd o evoluţie specifică, locală, cu permanente contacte cu populaţiile sudice. Pe măsura dezvoltării economice a comunităţilor neolitice, se completa şi conţinutul ideologic al credinţelor privind fertilitatea. Ne gîndim, mai cu seamă, la intensificarea cultivării plantelor şi respectiv la rodnicia pămîntului. Faptul că s-a produs, cu timpul, o diferenţiere a funcţiei diverselor tipuri de figurine este oglindit, cel puţin în parte, de constatarea că în perioada de la sfîrşitul epocii, unele figurine reprezintă femei tinere, altele femei în vîrstă.

Dacă ne referim la multe din figurinele descoperite în cuprinsul locuinţelor, în anumite locuri, considerăm că ele aveau şi o semnificaţie de protectoare a locuinţelor şi aşezărilor. Treptat, o dată cu formarea necropolelor, figurinele au dobîndit şi rolul de protectoare a mormintelor (majoritatea figurinelor de la Cernavoda au fost descoperite în mormintele din necropolă).

Ţinînd seama de analogiile etnografice, sîntem de părere că figurinele feminine au avut o semnificaţie diferenţiată şi în funcţie de poziţia braţelor. După cum am arătat, sînt figurine reprezentate cu mîinile pe pubis, pe abdomen sau sprijinind sînii. Este de presupus că fiecare din aceste poziţii avea un anumit sens în credinţele oamenilor neolitici[1]. De asemenea, se cuvine să remarcăm poziţia cu mîinile întinse lateral şi îndoite în sus (în poziţie de rugăciune) sau cu ele îndreptate cu antebraţele în jos. Reţinem şi poziţia braţelor celor două figurine de „Gînditori" cu capul sprijinit în palme. O semnificaţie deosebită trebuie să fi avut şi figurinele redate în genunchi, din aşezările de tip Dudeşti şi Hamangia, poate înfăţişînd femei care nasc.

Unele figurine mai mari de lut erau desigur fixate pe perete (dacă au spatele drept) sau pe un soclu. În schimb, figurinele mici de lut şi, în special, cele de os, puteau fi purtate de femei şi fete. În privinţa pandantivelor de aur avem drept dovadă descoperirea piesei din mormîntul de copil, din necropola gumelniţeană de la Boian.

Meritată reţinută şi observaţia că, de exemplu, în cazul figurinelor de os, încă din faza mijlocie a culturii Gumelniţa, ele erau lucrate în „ateliere", amenajate anume, în cuprinsul unor locuinţe obişnuite, unde se realizau piesele necesare pentru membrii colectivităţii, ca şi pentru cei din aşezările vecine[2]. Începuse deci şi în acest domeniu o specializare, prin care se explică execuţia deosebit de îngrijită a unor figurine din acea fază. Se poate pune întrebarea dacă nu cumva şi celelalte categorii de figurine au fost lucrate în „ateliere" de către meşteri specializaţi?

Execuţia anumitor figurine, vreme îndelungată, cu respectarea strictă a formelor şi a decorului, pe teritorii — în unele cazuri — foarte întinse, constituie, credem, încă o dovadă a strînselor contacte dintre comunităţile

---

[1] Silvia Marinescu-Bîlcu, Dacia, N. S., XI, 1967, p. 47—58.
[2] Nikola Angelov, Arheologia-Sofia, 3, 1961, 2, p. 34—38.

https://biblioteca-digitala.ro

înrudite, din cadrul fiecărei culturi. În lipsa unor astfel de relații ar fi dispărut uniformitatea formelor și s-ar fi ajuns la o variabilitate tipologică mai mare.

Figurinele masculine, precum s-a arătat, sînt atestate de-abia din neoliticul mijlociu (faza Vădastra I) și, în special, în perioada de sfîrșit a epocii. Apariția și intensificarea folosirii lor se explică prin modificări treptate din domeniul suprastructurii societății din acea vreme, provocate de creșterea, tot mai accentuată, a rolului bărbaților în activitatea economică, mai cu seamă în privința agriculturii. După cum se știe, modificările din suprastructură se produc în raport cu cauzele ce le-au provocat, cu oarecare întîrziere.

Reprezentările plastice atît de bogate din culturile neolitice de la noi, prin grija deosebită cu care au fost executate și adesea prin ornamentele fine ce le acoperă, chiar dacă au avut efectiv o funcție magico-religioasă, pot fi considerate și ca manifestări de artă. De altfel, cîteva piese, cum este de exemplu figurina „Gînditorului" din cultura Hamangia, au atras atenția specialiștilor din lumea întreagă.

Prin săpăturile din unele obiective s-au descoperit resturile unor construcții-sanctuar (Parța)[3]. La Căscioarele s-a găsit un obiect despre care se crede că ar reprezenta un sanctuar[4], iar într-o altă clădire, cu pereții pictați în interior, se aflau două coloane frumos ornamentate prin pictură, considerate a oglindi „cultul coloanei"[5].

Alte manifestări magico-religioase. Observațiile amănunțite, făcute de arheologii noștri, permit definirea și a altor obiceiuri de caracter magico-religios ale oamenilor din epoca neolitică. Pînă în prezent ele sînt documentate numai în unele zone și culturi. Încercăm sintetizarea lor.

1. Un obicei atestat, pînă acum, numai în Moldova, în arealul culturii Cucuteni, este legat de o credință relativă la protecția locuințelor împotriva unor forțe subpămîntene. În cîteva așezări, cu prilejul săpăturilor (Traian), sub locuințe s-au descoperit vase cu ofrande depuse ritual într-o groapă mică (înainte de începerea construcției)[6].

2. Între manifestările magico-religioase, un anumit rol îl vor fi jucat și dansurile rituale. Dispunem, pînă acum, de cîteva indicii. Figurină masculină de lut, descoperită la Ipotești și datată din faza de tranziție. Bărbatul este înfățișat cu brațele întinse lateral și îndoite din cot, în sus, în chip de orant. În plus picioarele figurinei sînt depărtate lateral și îndoite în unghi drept, din genunchi[7]. Aceasta este o poziție specifică de dans ritual, păstrată pînă în zilele noastre la multe comunități din India și Birmania.

În Moldova și în ținuturile vecine spre est, încă din fazele Precucuteni II și III și apoi în timpul culturii Cucuteni, sînt documentate o serie de suporturi (de lut ars), înfățișînd stilizat cîte un grup de femei așezate în cerc, cu spatele în afară, ținîndu-se strîns cu brațele pe umerii persoanei alăturate, ca și cum ar dansa într-o horă. Vestită este „Hora de la Frumușica" [8],

---

[3] Informație de la Gh. Lazarovici, căruia îi mulțumim și pe această cale.
[4] Hortensia Dumitrescu, Dacia, NS, XII, 1968, p. 381—394.
[5] Vl. Dumitrescu, Dacia, NS, XIV, 1970, p. 5—24.
[6] Hortensia Dumitrescu și colab., SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 47, 54, 61.
[7] Eugen Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, 1974, p. 222.
[8] C. Matasă, *Frumușica* ..., 1946, p. 77 și pl. XXVII/249.

https://biblioteca-digitala.ro

care reprezintă redarea stilizată a unor dansuri rituale. Remarcăm că la ele participau numai femeile. Numărul dansatoarelor este variabil, de la două la nouă. A fost formulată părerea că este vorba de dansuri rituale executate cu prilejul unor ceremonii legate de oferirea unor ofrande către divinități[9].

Dintre instrumentele muzicale, strins legate de executarea dansurilor rituale — pentru moment presupuse numai — amintim așa-numitele figurine de os, *en violon*, care au orificii la ambele extremități. După părerea noastră, aceste plăci de os au servit la fixarea celor trei corzi ale unor instrumente muzicale[10]. Drept tobe, considerăm că au fost folosite „suporturile" de lut, mai mari sau mai mici, cilindrice[11], cu unul sau două orificii laterale, care presupunem că erau acoperite, la partea superioară, cu o bucată de piele, strins legată. De asemenea, au fost utilizate, probabil, și diverse fluiere, făcute din lemn sau din porțiuni de os.

3. Tot din categoria manifestărilor magico-religioase face parte și un alt obicei documentat în Muntenia, în aria culturii Boian. Sub o locuință din așezarea din faza Vidra, de la Glina, s-a descoperit scheletul unui copil îngropat ritual[12].

4. Un obicei, mult mai crud, este atestat în Moldova, în aria culturii Cucuteni, faza A—B. În cuprinsul așezării de la Traian, în două gropi mari, rotunde, s-au dezvelit scheletele unor persoane jertfite. În jurul lor erau depuse numeroase vase, probabil cu ofrande. Se consideră că aceste gropi, cu jertfe, reflectă un obicei legat de cultul fertilității pămîntului[13].

5. În mai multe obiective neolitice, s-au descoperit gropi izolate, destul de mari, pe fundul cărora, pe mijloc, era așezat cu grijă un craniu de taur sau de bour (cu coarne cu tot) și în jur se găseau diferite vase întregi sau sparte pe loc (Spanțov). Este vorba de același gen de manifestare ca și aceea de mai sus[14].

Ritul și ritualul funerar. Problemele relative la ritul funerar sînt definitorii pentru viața spirituală a fiecărei culturi neolitice. De regulă, ritualul funerar persistă într-o cultură de la începutul pînă la sfîrșitul ei, chiar dacă, în timp, unele elemente ale culturii materiale s-au modificat treptat.

Neoliticul României este caracterizat prin aceea că, în tot cursul epocii, comunitățile numeroaselor culturi (multe legate genetic între ele) au practicat un singur rit funerar : *înhumația*[15].

Considerăm că nu este cazul să prezentăm amănunțit ritualul din fiecare cultură, ci aici ne interesează numai datele de caracter general. După cum aminteam, există o uniformitate în privința înhumației, dar se constată deosebiri în ritual.

Gropile funerare erau, de cele mai multe ori, de formă ovală sau, mai rar, rectangulară, cu colțurile rotunjite. Ele au dimensiuni variate, în funcție de obiceiul purtătorilor fiecărei culturi. Lungimea gropilor era între

---

[9] Silvia Marinescu-Bîlcu, SCIVA, 25, 1972, 2, p. 167—179.

[10] Eugen Comșa, Pontica, X, 1977, p. 45—51.

[11] Un astfel de suport, de la Radovanu, este cilindric și are înălțimea de cca 30 cm și diametrul de 25 cm.

[12] M. Petrescu-Dîmbovița, RapMNA, 1944. p. 69—70.

[13] Hortensia Dumitrescu și colab., SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 61—66.

[14] Bucur Mitrea și colab., SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 225.

[15] Eugen Comșa, JMV, 58, 1974, Halle/Saale, p. 113—156.

https://biblioteca-digitala.ro

1 şi 2 m, lărgimea de 0,80 — 1,00 m, iar adîncimea, faţă de nivelul de la care au fost săpate, de 0,90—1,20 m. Cei decedaţi erau depuşi în două poziţii diferite :

a) În *poziţie întinsă*, pe spate. Poziţia a fost specifică purtătorilor culturii Hamangia[16], dar este documentată şi în cadrul necropolei de la Cernica[17], din faza Bolintineanu, a culturii Boian. Aceasta e ca o „pană", în marea masă a înmormîntărilor în altă poziţie. Se cuvine subliniat că, în faza următoare, purtătorii culturii Boian au folosit şi ei cealaltă poziţie funerară. Nu excludem posibilitatea ca şi unele comunităţi din estul ţării, aparţinînd culturii Ceramicii liniare să fi practicat acelaşi obicei al înmormîntărilor în poziţie întinsă.

b) În toate celelalte culturi, cu fazele lor, cei decedaţi au fost depuşi în gropi, în *poziţie chircită* pe stînga sau pe dreapta[18]. Dovada legării cadavrelor este dată de cazurile de chircire accentuată, în care oasele mîinilor, picioarelor şi coloana vertebrală ajungeau aproape paralele. Pe baza analogiilor etnografice, specialiştii au căutat să explice obiceiul funerar al chircirii. Amintim că el a fost practicat, pînă de curînd, de diferite populaţii din sudul Africii. După unii cercetători, ar fi vorba de considerarea pămîntului drept mamă, iar depunerea cadavrului chircit în groapă ar oglindi poziţia pruncului în pîntecele mamei-pămînt. Alţii sînt de părere că poziţia amintită corespunde cu aceea de somn a oamenilor şi reflectă aşa-zisul „somn de veci".

În cele mai multe cazuri nu a existat diferenţiere între bărbaţi şi femei în privinţa chircirii pe o parte sau alta. În arealul culturilor Boian şi Gumelniţa, majoritatea scheletelor s-au găsit pe partea stîngă[19]. În necropola gumelniţeană de la Boian erau cîteva schelete aşezate pe partea dreaptă, intercalate între cele chircite pe stînga[20]. În schimb, în Transilvania şi estul Ungariei, în aria culturii Gorneşti-Bodrogkeresztur, toate scheletele de bărbaţi erau chircite pe dreapta, iar cele de femei pe partea stîngă[21].

La mormintele neolitice se constată o variabilitate, destul de mare, în privinţa orientării scheletelor. Aceasta a fost explicată în mai multe feluri. Orientarea scheletului ar fi fost pusă în legătură cu direcţia de unde răsare soarele. După alţi cercetători, direcţia ar indica zona de origine a comunităţii. Dintr-o analiză statistică, făcută asupra tuturor scheletelor cunoscute din neoliticul României, rezultă că majoritatea celor chircite pe partea stîngă s-au găsit orientate cu craniul pe direcţii variind între N — N—E 25° şi E—S—E 120°. Sînt de semnalat numai 2 excepţii (două schelete de la sfîrşitul culturii Boian, de la Fărcaşu de Sus, orientate cu craniul spre V — S—V). Scheletele chircite pe dreapta au, de obicei, craniul orientat între E—S—E 115° şi sud 180°. Sînt şi în această privinţă cîteva excepţii, unele schelete fiind orientate între V—S—V şi vest, mult mai rar spre V—N—V şi N—V[22].

---

[16] Seb. Morintz, D. Berciu şi I. Diaconu, SCIV, VI, 1955, 1—2, p. 151—163 ; D. Berciu şi Seb. Morintz, Materiale, III, 1957, p. 83—92 ; Eugen Comşa, *op. cit.*, 1974, p. 132—136.

[17] Gh. Cantacuzino şi Seb. Morintz, Dacia, NS, VII, 1963, p. 27—89.

[18] Eugen Comşa, JMV. 1974, p. 151.

[19] Idem, *Istoria comunităţilor culturii Boian*, Bucureşti, 1974, p. 199—221.

[20] Idem, Dacia. N.S., IV, 1960, p. 5—30.

[21] Pál Patay, *A Bodrogkeresztur kultura temetöi*, în seria „Régészeti füzetek", seria II/10, Budapesta, 1961.

[22] Eugen Comşa, JMV, 1974, p. 152, diagrama.

https://biblioteca-digitala.ro

În diferite arii culturale neolitice se constată și o variabilitate a poziției brațelor. Astfel, se pot face următoarele clasificări :

1. La unele schelete o palmă a fost așezată sub cap, iar cealaltă îndoită din cot.

2. De obicei, brațele erau îndoite și așezate cu palmele în dreptul feței (în culturile Starčevo-Criș, Gumelnița, Sălcuța, Cucuteni).

3. Unul din puținele schelete din aria Turdaș avea brațele întinse pe lîngă corp, ca și în cazul unor schelete din aria Hamangia.

4. La purtătorii culturii Boian, adesea, brațul drept era intins spre genunchii îndoiți moderat, iar mîna stîngă era așezată cu palma lîngă craniu.

5. La unele schelete din aria Hamangia se observă și obiceiul ca mîna stîngă să fie îndoită și așezată pe partea dreaptă a bazinului.

6. La un schelet din aria Cucuteni, mîna stîngă era întinsă și cea dreaptă a fost îndoită din cot.

La scheletele în poziție intinsă, picioarele erau alăturate sau, în cazuri mai rare, s-au găsit cu partea de jos suprapusă.

Probabil de ritualul funerar se leagă și observația făcută asupra unui schelet (de la sfîrșitul culturii Boian) din cadrul necropolei de la Boian. Pe craniul lui se vedeau, foarte clar, urme de culoare roșie. Înainte de a fi îngropat, intreaga față a celui decedat a fost vopsită cu ocru.

Purtătorii culturii Starčevo-Criș din Moldova și S—E Transilvaniei aveau un obicei deosebit, acela de a acoperi capul și partea superioară a corpului celor decedați cu cioburi mari din vase ale vremii. În funcție de acest obicei au putut fi determinate cîteva din mormintele lor.

Din neoliticul timpuriu, unele comunități obișnuiau să pună diferite obiecte în morminte. Astfel, într-un mormint din perioada veche a culturii Starčevo-Criș, s-au găsit un topor și mai multe unelte de silex[23].

Majoritatea mormintelor Hamangia, din necropola de la Cernavoda[24], dar și cele de la Agigea[25] și Limanu[26], conțineau diferite obiecte. În unele cazuri, erau puse topoare de piatră, vase de lut, brățări și mărgele de *Spondylus*, cîte una sau două figurine de lut ars și oase de animale.

La începutul culturii Boian, în necropola de la Cernica, din faza Bolintineanu, în morminte s-au găsit diverse obiecte. Mai multe schelete aveau brățări și mărgele de scoici, unelte de piatră, mărgele de aramă și vase[27]. În majoritatea mormintelor, din celelalte faze ale culturii Boian, inventarul a fost sărac. Amintim podoabe în formă de plăcuțe (de *Spondylus*) și alte mărgele de la sfîrșitul fazei Giulești descoperite la Andolina, iar din faza Vidra sînt rare mărgele de *Dentalium*, dar și un ac de aramă. Menționăm și un mormînt din faza de tranziție, lîngă schelet și pe el, s-au găsit cinci vase de diferite mărimi, cu decor specific[28].

Cele mai multe morminte, din aria culturii Gumelnița, au inventar sărac, dar sînt și excepții. În necropola de la Boian, lîngă puține schelete se afla cîte un văscior, cîte o unealtă de silex izolată, dar și cîte un ac de aramă și în două morminte cîteva obiecte mărunte de aur[29].

---

[23] N. Vlassa și A. Palkó, Apulum, V, 1964, p. 13—17.

[24] D. Berciu și Seb. Morintz, Materiale, III, 1957, p. 83—92.

[25] Horia Slobozianu, Materiale, V, 1959, p. 741, 743 și 737, fig. 2/1—5.

[26] Vanda Volski și M. Irimia, Pontica, I, 1968, p. 45—87 ; Doina Galbenu, Materiale, IX, 1970, p. 77—86 ; Laurenția Georgescu, ScAntrop., 11, 1974, 1, p. 7—9.

[27] Gh. Cantacuzino și Seb. Morintz, Dacia, NS, VII, 1963, p. 53—89.

[28] Eugen Comșa, JMV, 1974, p. 128, fig. 6.

[29] Idem, Dacia, NS, IV, 1960, p. 9—10.

https://biblioteca-digitala.ro

Cele cîteva morminte cunoscute din aria culturii Sălcuța au avut drept inventar funerar numai mărgele de lut ars[30].

În ultima vreme, în N—V Transilvaniei sînt cercetate două necropole importante la Iclod. Ele datează din perioada de trecere la cultura Românești-Tiszapolgár. Aproape în fiecare mormînt s-au găsit numeroase vase[31].

În aria culturii Cucuteni, în mormintele propriu-zise, s-au descoperit vîrfuri de săgeată de silex și, mai rar, vase de lut.

Toate aceste obiecte dovedesc că oamenii neolitici credeau în „lumea cealaltă", în care morții aveau nevoie de hrană, unelte, vase și podoabe.

Cercetările de pînă acum au stabilit diverse obiceiuri în privința înmormîntărilor. Purtătorii culturilor Starčevo-Criș, Turdaș, Boian, Gumelnița și Sălcuța obișnuiau, destul de rar, să îngroape pe cei decedați chiar în cuprinsul așezărilor, între locuințe. Primele necropole care se cunosc pînă acum sînt cele din faza Bolintineanu a culturii Boian (necropola Cernica) și apoi seria lor se continuă în culturile Boian, Hamangia, Gumelnița, Sălcuța, Iclod, Gorneşti-Bodrogkeresztur pînă la sfîrșitul epocii.

Pînă în prezent, numărul necropolelor cunoscute este mic. Cele mai mari necropole cercetate sînt cele de la Cernica, însumînd aproape 380 de morminte, și necropola de la Cernavoda, de circa 400 morminte.

În perioada cînd au început frămîntările provocate de mișcările comunităților din stepele nord-pontice, în sud-estul țării s-a menținut ritul înhumației, cu sublinierea faptului că printre cei decedați predomină indivizi de tip specific zonei de stepă, dar sînt și schelete de femei de tip mediteranean, oglindind amestecul populației locale cu noii veniți.

Purtătorii culturii Cernavoda I au practicat ritul înhumației. Cei decedați erau îngropați în necropole plane. O astfel de necropolă ocupa o suprafață aproximativ patrulateră în zona centrală a complexului funerar de la Brăilița. Mormintele erau dispuse în grupuri (unele probabil familiare) sau rar erau izolate. Majoritatea scheletelor s-au găsit la 2—2,60 m adîncime. Orientarea lor era, de regulă, pe direcțiile E—V și V—E. Majoritatea scheletelor erau întinse pe spate, numai cîteva erau în poziție chircită. În destul de multe morminte s-a găsit ocru sub formă de bulgărași și de praf. Inventarul funerar a fost bogat: ceramică, unelte, arme, catarame, podoabe[32].

Studierea mormintelor ne ajută nu numai să cunoaștem unele obiceiuri ale oamenilor neolitici, ci și precizări din punct de vedere antropologic și demografic.

---

[30] D. Berciu, *Arheologie preistorică a Olteniei*, 1939, p. 70—71.

[31] Informație de la Gh. Lazarovici, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[32] Nicolae A. Harțuche, *Necropola de la Brăilița. Contribuții la problemele eneoliticului final și trecerii la epoca bronzului tracic la Dunărea de Jos*. Rezumatul tezei de doctorat, București 1979, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

XVI

CONCLUZII

Ca în orice proces istoric de durată, şi în cazul neoliticului din ţara noastră, vom constata acţiunea mai multor factori, cu diferite roluri, în cursul istoriei epocii, care a durat aproape trei milenii. La început, mediul natural a fost deosebit de important, iar mai tîrziu au intervenit, din plin, factori de ordin social şi economic. În perioada timpurie, influenţele culturale au fost, putem spune, unilaterale, iar mai tîrziu au devenit bilaterale. Cele sudice au fost permanente, dar cu intensităţi variabile. Trebuie subliniat că influenţele sudice nu au fost preluate şi folosite întocmai, ci fiecare element a fost „prelucrat", conform gusturilor locale, adăugîndu-i-se elemente specifice, în fiecare zonă.

În ţinuturile noastre, în pragul epocii studiate, populaţia aparţinea unor grupuri deosebite de comunităţi tardenoasiene de vînători, pescari şi culegători, deci pe aceeaşi treaptă de evoluţie ca şi locuitorii celorlalte ţinuturi vecine. Poziţia geografică a constituit, în acea vreme, un avantaj, căci teritoriul se afla în apropierea zonelor mediteraneene, unde neoliticul ajunsese, de timpuriu, la o dezvoltare deosebită.

Pe la începutul mileniului al VI-lea î.e.n. comunităţi neolitice, din sudul grecesc (Tesalia), au început să „roiască" spre nord, de-a lungul unor cursuri de apă, probabil, în căutare de terenuri de cultivat. Dinspre vestul Bulgariei şi poate prin estul Iugoslaviei, ele au ajuns la noi şi s-au aşezat mai întîi în Oltenia[1], apoi în Banat[2], Transilvania[3], Muntenia[4] şi Moldova[5], S-a ajuns ca populaţia epipaleolitică din regiunile noastre să fie neolitizată, într-un răstimp nu prea îndelungat. Comunităţile neolitice, de pe teritoriul României, au fost incluse într-un mare complex cultural, format dintr-o serie de culturi înrudite între ele, care ocupa aproape toată Peninsula Balcanică şi ajungea pînă în părţile de nord ale ţării noastre.

Un alt fapt important este acela că în urma „roirii" comunităţilor Starčevo-Criş, s-a realizat pe la începutul mileniului al V-lea î.e.n., pe cea mai mare parte a teritoriului ţării, *o unificare culturală*, oglindită prin numeroase elemente comune. O astfel de unificare presupune şi una de caracter etnic, reprezentată de elementul comun, predominant, de tip Starčevo-Criş, la care s-au adăugat unele elemente, mai vechi, locale asimilate[6].

---

[1] Marin Nica, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 435–463.
[2] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, 1979, p. 20–69.
[3] N. Vlassa, AMN, IX, 1972, p. 7–28.
[4] Victor Teodorescu, în SCIV, XIV, 1963, 2, p. 251–268.
[5] M. Petrescu-Dîmboviţa, ActaArchBudapesta, IX, 1958, 1–4, p. 53–68.
[6] Eugen Comşa, SCIVA, 29, 1978, 1, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro

În regiunile din nordul Moldovei sau în cele de la est de Prut, s-au întîlnit două curente, cel Starčevo-Criș dinspre vest și cel Bugo-nistrian, dinspre S-E. Consecința contactelor dintre cele două culturi a fost că purtătorii culturii Starčevo-Criș au transmis vecinilor lor ocupația cultivării primitive a plantelor, metode de lucru și speciile de grîu. Evoluția culturii Starčevo-Criș a continuat și în faza Valea Lupului, cînd materialele arheologice reflectă o nouă dinamizare a comunităților care au coborît pînă în N-E Munteniei[7], dar sînt semnalate și la est de Prut[8].

Dacă în prima perioadă a neoliticului timpuriu, s-a produs o unificare culturală, pe cea mai mare parte a teritoriului nostru, în cea de-a doua perioadă, se constată, din cauze interne și, mai ales, externe, o relativă fărămițare culturală. Din acea vreme sînt cunoscute patru culturi cu origini deosebite. Două din ele (Vinča și cu Ceramică liniară) formate în alte ținuturi ale Europei, iar celelalte două (Dudești și Ciumești) sînt locale, dar periferice în raport cu arealul Starčevo-Criș. Spre vest și N-V comunitățile ei au contribuit la formarea culturii Ciumești[9], care a păstrat, de la populația locală mai veche (tardenoasiană), o serie de tipuri de microlite.

Se cuvine semnalată o altă rezultantă a „activității" comunităților Starčevo-Criș înspre vest. Este, în general, admis că ele au jucat un rol de seamă în formarea culturii Ceramicii liniare. După constituirea în Europa Centrală, colectivitățile ei au participat activ la neolitizarea unor populații de pe ținuturi întinse. În răspîndirea lor, spre vest, s-au „rupt" relațiile cu comunitățile de la noi. După cum aminteam, cultura Ciumești a fost, la început, strîns înrudită cu cea a Ceramicii liniare, apoi ele s-au despărțit. Prima (Ciumești) avînd o evoluție lentă, fără extinderi teritoriale, pe cînd cea de-a doua s-a răspîndit pe un teritoriu foarte vast. După un timp, în cursul unei faze mijlocii comunitățile culturii Ceramicii liniare au început o „roire" și înspre sud, ajungînd în nordul Iugoslaviei. O altă ramură a lor a pătruns prin sudul Poloniei și vestul Ucrainei, de-a lungul Carpaților, pînă în nordul Moldovei și în ținuturile vecine spre est. Înaintarea lor spre sud a continuat. Ele sînt atestate pînă în N-E Munteniei[10], unde au fost oprite de purtătorii culturii Dudești. Un alt grup a trecut Carpații înspre S-E Transilvaniei și s-a extins apoi pînă spre centrul ei[11]. Comunitățile Ceramicii liniare, pătrunse la noi, au adus cu ele alte metode de cultivare a plantelor („cultivarea ciclică") și alte soiuri de grîu, folosite de ei în Europa Centrală, precum și alte obiceiuri.

Comunitățile culturii Ceramicii liniare au contribuit la formarea a două culturi, fiecare pe un fond local. În primul caz, al culturii Boian, fondul principal îl constituie cultura Dudești, iar elementul secundar, probabil, o influență „liniară". În al doilea caz, al culturii Precucuteni, elementul principal îl reprezintă comunitățile Giulești care au asimilat altele „liniare" tîrzii, din vestul Moldovei[12].

Neoliticul mijlociu este caracterizat prin continuarea sau constituirea a patru mari complexe culturale locale (Boian, Precucuteni, Turdaș și Ciumești), cu evoluție îndelungată. Mai sînt de amintit și cele

[7] Informație de la Eugenia Popușoi, căreia îi mulțumim și pe această cale.

[8] V. I. Marchevici, *Neolit Moldavii*, Moscova, 1968, p. 9 și p. 29.

[9] Gh. Bichir, Materiale, V, 1959, p. 260—262.

[10] Așa pare să fie de ex. așezarea de la Hanska V (caracterizată prin ceramică acoperită cu angobă roșie) v. V. I. Marchevici, *Pamiatniki epoh neolita i eneolita*, Chișinău, 1973, p. 24, nr. 23.

[11] Victor Teodorescu, SCIV, 17, 1966, 2, p. 223—232.

[12] Eugen Comșa, Alba Regia, 12, 1972, p. 173—178.

https://biblioteca-digitala.ro

două culturi de aceeași durată cu cele menționate, dar ocupînd o arie restrînsă. Una din ele, cultura Vădastra, este locală, iar cealaltă, Hamangia, de origine sudică. Culturile din primul grup, la începutul evoluției, au prezentat o stabilitate teritorială. Apoi, în a doua fază a culturii Boian, s-a produs o extindere spre nord și N-E, ceea ce a dus la formarea culturii Precucuteni. La sfîrșitul perioadei neoliticului mijlociu, comunitățile celor două culturi (Boian și Precucuteni) au devenit deosebit de dinamice, ceea ce a dus, în timp, la ocuparea unor teritorii vaste.

Subliniem că la începutul culturii Gumelnița comunitățile ei s-au răspîndit de la Carpați pînă la țărmul Mării Egee. Conform unor păreri mai vechi, se credea că populația neolitică din regiunile noastre ar fi fost „tributară" întru totul celor din sud și din Asia Mică, deci ar fi avut un rol *pasiv*. Situația istorică reală a fost alta. În perioada amintită, de la începutul neoliticului tîrziu, colectivitățile din zona Dunării Inferioare au trecut Balcanii și au ocupat Tracia, acolo au asimilat resturile populației vechi și i-au impus cultura materială și spirituală, dovedindu-se deosebit de *active*. Contactele dintre grupurile de la nord de Dunăre cu cele din sud s-au amplificat[13]. La sud de Balcani, purtătorii culturii Gumelnița au preluat exploatarea zăcămintelor de grafit, de aramă și de aur. Drept urmare, grafitul a început să fie folosit des în ornamentarea vaselor, de la nord de Dunăre, iar unele obiecte de aramă masive și de aur s-au răspîndit și în S-E țării noastre. Atrage atenția necropola de la Varna[14], de la sfîrșitul culturii Gumelnița, în care s-au găsit numeroase obiecte de aramă și de aur. Nu poate fi nici o îndoială că în acea zonă se ajunsese la o bogăție deosebită a unor comunități (și poate persoane), ceea ce reflectă, probabil, un început de diferențiere socială. Procesul a fost de scurtă durată, fiind întrerupt de frămîntările de la sfîrșitul culturii.

Alături de aria culturii Gumelnița, spre vest, comunitățile culturii Sălcuța au ajuns și ele spre sud pînă spre țărmul Mării Egee, în plus ele s-au răspîndit și spre vest pînă în regiunea Nișului[15]. După aceea, pentru o perioadă, situația a rămas stabilă în estul Peninsulei Balcanice. Ariile celor două culturi rămînînd vreme îndelungată aproape neschimbate.

Comunitățile culturii Precucuteni, încă din a doua fază și, mai ales, a treia, s-au dovedit a fi deosebit de active. Treptat, s-au extins spre est și N-E, ajungînd dincolo de Bug[16], iar apoi, în vastul areal ocupat, s-a produs evoluția comunităților culturii Cucuteni-Tripolie, cu mai multe variante regionale. Menționăm că o presiune înspre S-V a comunităților Precucuteni s-a produs în perioada de la sfîrșitul fazei de tranziție. Purtătorii culturii Cucuteni-Tripolie, pe calea evoluției locale, au atins una din treptele cele mai înalte de cultură și de organizare social-economică din neoliticul Europei. Pe temeiul activității economice, deosebite, s-au creat condițiile ce au permis organizarea unor așezări, considerate a fi de caracter urban, alcătuite din peste o mie de locuințe[17].

---

[13] Hortensia Dumitrescu, în MIA-Chișinău, 1960, p. 33—45 ; Eugen Comșa, SCIV, VIII, 1957, p. 27—47 ; Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, p. 109—131.

[14] Eugen Comșa, Apulum, XI, 1973, p. 22—23.

[15] D. Berciu, *Contribuții* . . ., p. 93—108.

[16] Radu Vulpe, SCIV, VI, 1966, 1—2, p. 54, fig. 1 (harta).

[17] Informație (referitoare la descoperiri din aria Tripolie) de la N. Șmagli, căruia îi mulțumim și pe această cale.

https://biblioteca-digitala.ro

În Transilvania, pe un spațiu relativ restrîns, au viețuit comunitățile culturii Petrești[18], apoi ținuturile intracarpatice au fost ocupate de comunitățile culturilor Românești-Tiszapolgár și Gorneşti-Bodrogkeresztur[19].

Prin urmare, pe fondul vechi, pe întinsul României, în neoliticul tîrziu, s-a continuat evoluția complexelor culturale Boian-Gumelnița, Precucuteni-Cucuteni și Turdaș-Petrești. Fiecare dintre ele prezentînd *continuitate etnică și culturală* de la începutul neoliticului mijlociu (deci de circa 1500 ani), în primul caz chiar mai veche.

La sfîrșitul epocii, în Transilvania, în vecinătatea zăcămintelor de aramă, se vor forma mai multe centre de prelucrare a metalului, care vor aproviziona cu unelte masive de aramă (topoare) atît regiunile din vestul ariei Cucuteni, cît și pe cele de la sud de Carpați, mai mult pe cele din arealul Sălcuța și, mai puțin, pe cele de tip Gumelnița. O serie de unelte, cum sînt topoarele cu brațele în „cruce", au avut o răspîndire mult mai largă înspre Europa Centrală și chiar spre est.

De altfel, în general, comunitățile din tot cursul epocii neolitice din ținuturile noastre, au constituit un fel de intermediari în transmiterea dinspre sud spre nord, est și vest a unor bunuri culturale.

Epoca neolitică nu a încetat pe tot teritoriul României în același timp. Din neoliticul tîrziu au început frămîntări în ținuturile nord-pontice care au provocat deplasarea, în răstimpuri, a unor grupuri de comunități din stepe și din silvostepe, puse în mișcare, sub presiunea altor populații, și împinse spre regiunile noastre[20]. Înaintarea lor a fost frînată, în parte, de comunitățile Cucuteni-Tripolie. În schimb, ele s-au mișcat ușor de-a lungul stepelor și Cîmpiei Române. Pe acest „coridor", ele au reușit să ajungă de timpuriu pînă în vestul Olteniei. Cu timpul, un grup mic a trecut în Transilvania (Decea Mureșului), iar alte grupuri, mai numeroase, au traversat Carpații prin nord și s-au răspîndit în Cîmpia Tisei. Sub presiunea tuturor acestor comunități, populația locală a rezistat un timp, apoi a fost nevoită să se retragă în anumite locuri mai ferite și, treptat, a început să se amestece cu noii veniți, cultura lor materială și ocupațiile suferind mari transformări. Prin tradiție, s-au păstrat și unele elemente mai vechi. Cu aproximație, epoca neolitică a încetat pe la 2800 î.e.n.

Modificările amintite marchează începutul perioadei de tranziție la epoca bronzului.

---

[18] Iuliu Paul, *Cultura Petrești*, Iași, 1978.

[19] N. Vlassa, AMN, V, 1969, p. 27—46; idem, SCIV, 15, 1964, 3, p. 351—367; P. Roman, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 215—221.

[20] N. Ia. Merpert, KS, 105, 1965, p. 10—20.

https://biblioteca-digitala.ro

ILUSTRAȚII

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

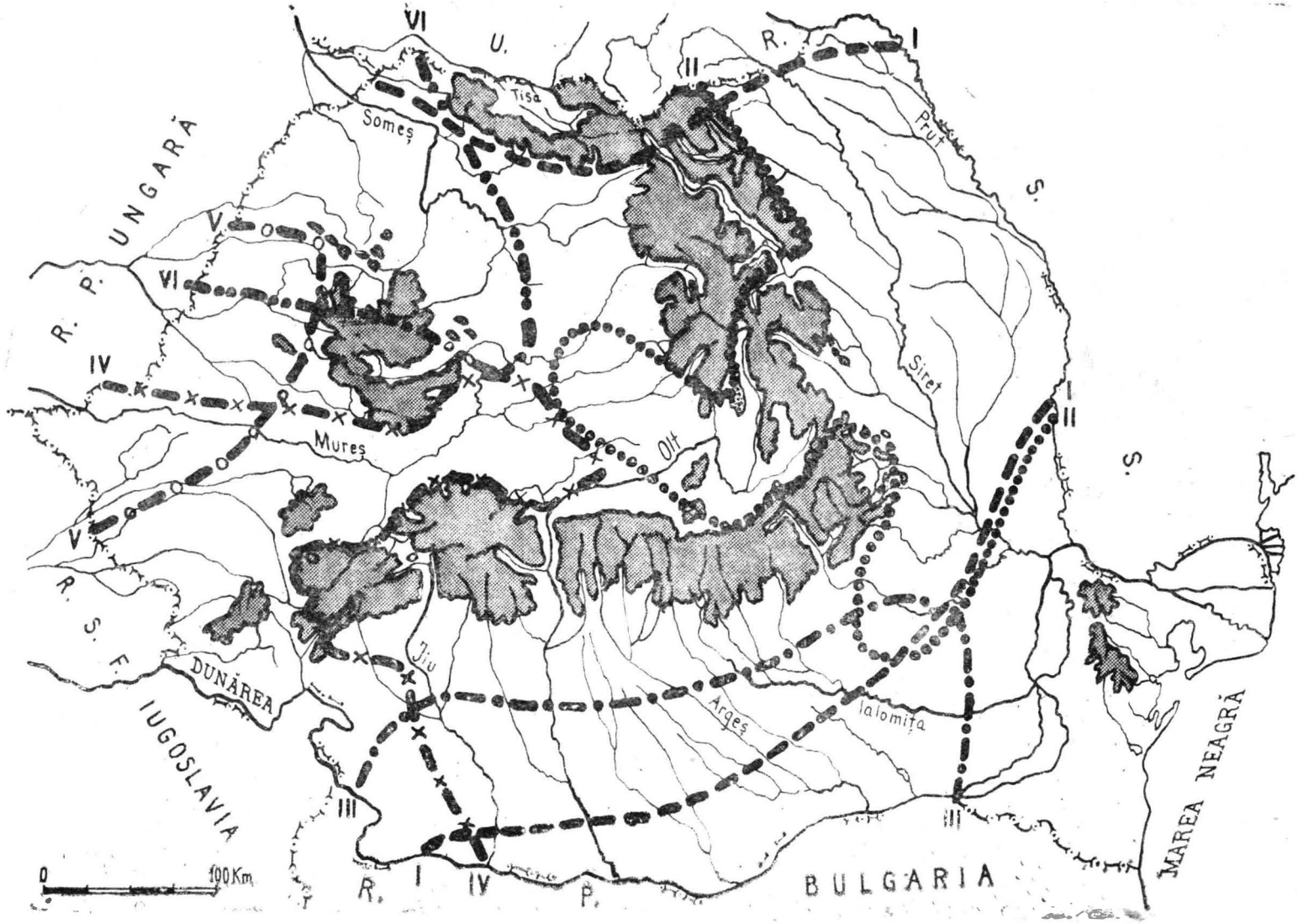

Fig. 1. — *Culturile neoliticului timpuriu.* I. Starčevo-Criș; II. Ceramicii liniare; III. Dudești; IV. Vinča și Turdaș; V. Tisa; VI. Ciumești.

https://biblioteca-digitala.ro

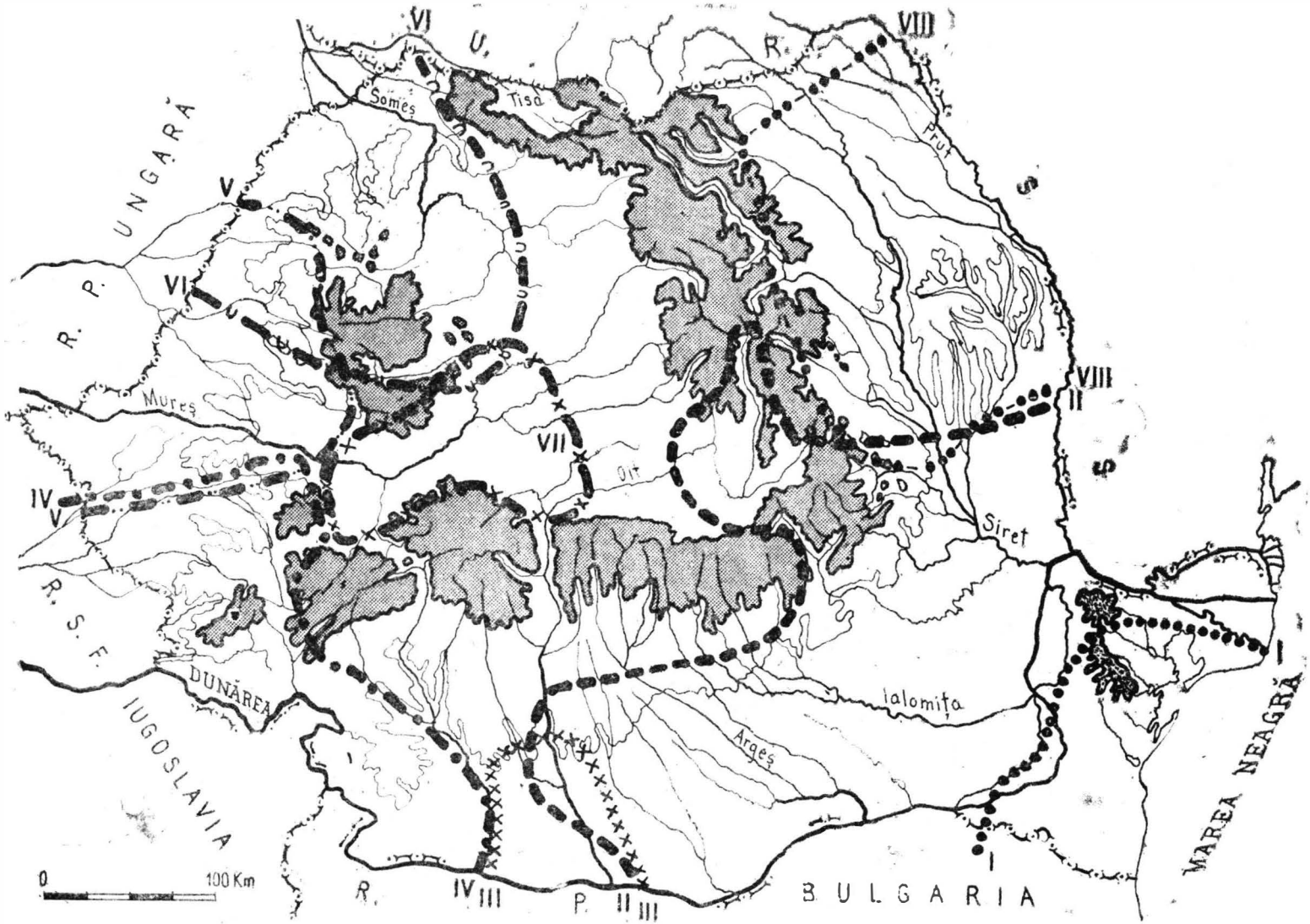

Fig. 2. — *Culturile neoliticului mijlociu.* I. Hamangia ; II. Boian ; III. Vădastra ; IV. Vinča ; V. Tisa ; VI. Ciumești ; VII. Turdaș ; VIII. Precuculeni.

https://biblioteca-digitala.ro

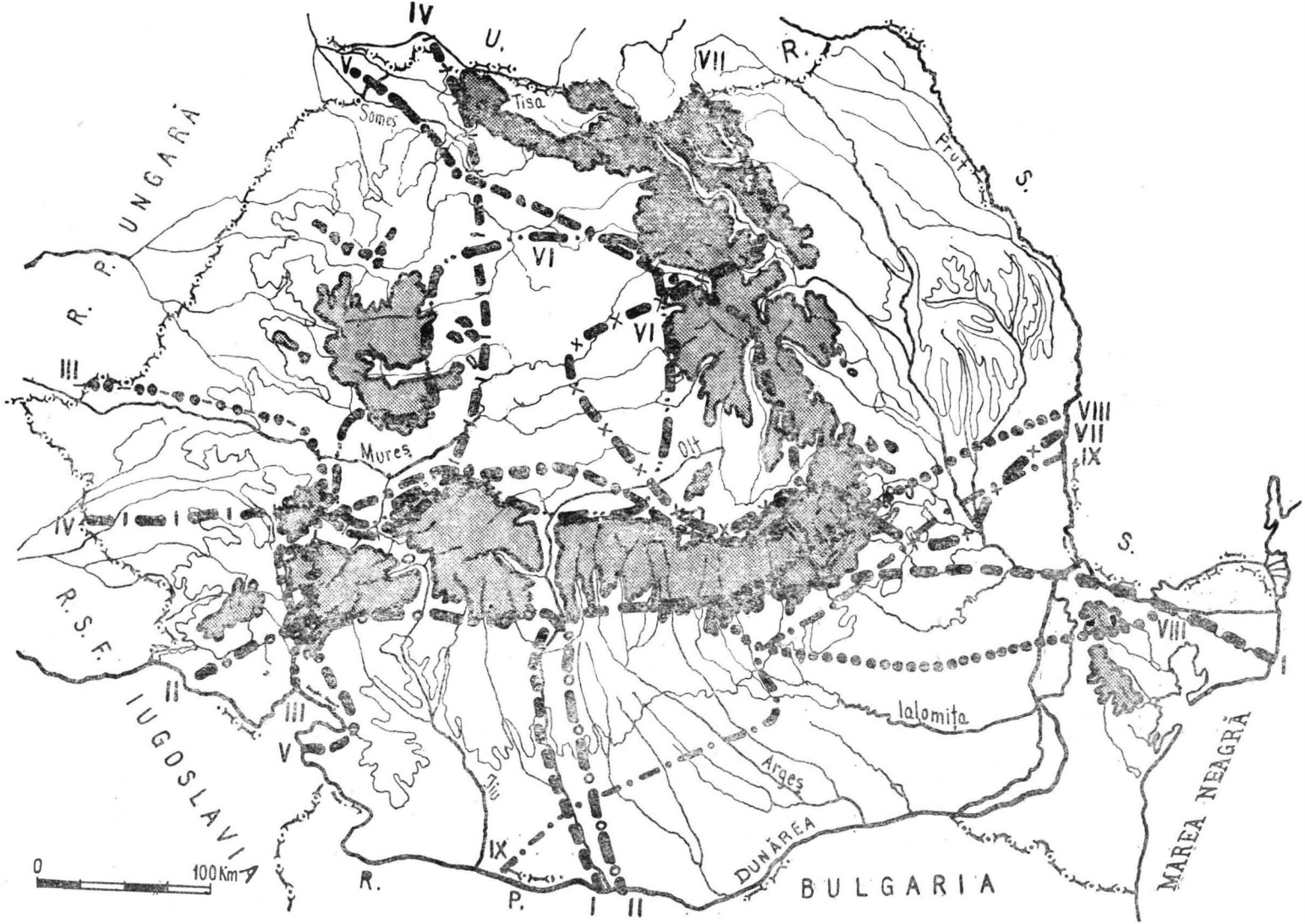

Fig. 3. — *Culturile neoliticului tîrziu.* I. Gumelnița ; II. Sălcuța ; III. Vinča ; IV. Românești — Tiszapolgár ; V. Gorneşti — Bodrogkeresztur ; VI. Petreşti ; VII. Cucuteni ; VIII. Aspectul Aldeni II ; IX. Cernavoda I.

https://biblioteca-digitala.ro

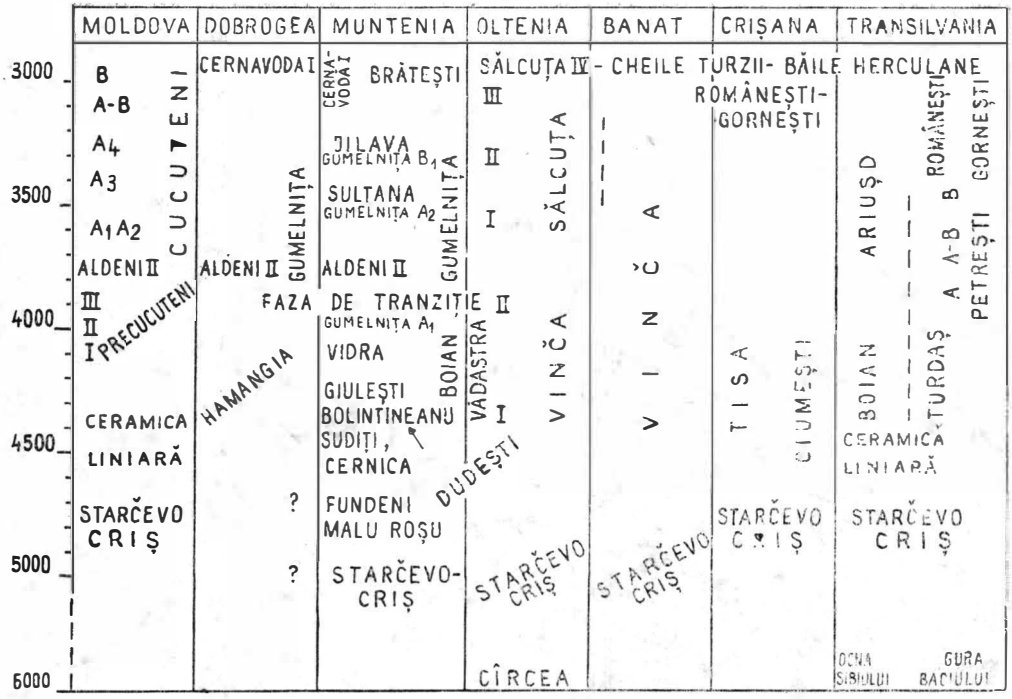

Fig. 4. — Cronologia relativă și absolută a culturilor din epoca neolitică.

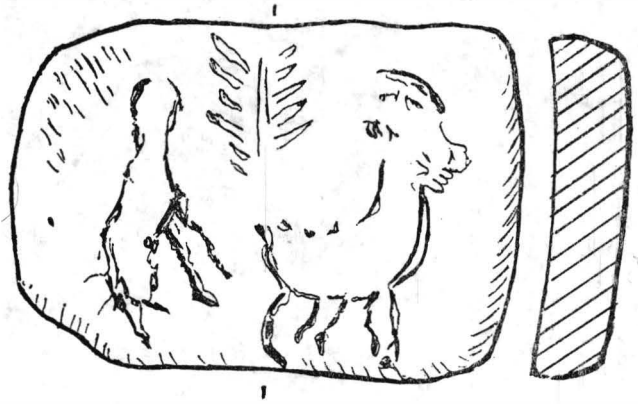

Fig. 5. — Plăcuță de lut ars, descoperită la Tărtăria, redînd aratul cu un plug primitiv tras de bovine (după N. Vlassa, Dacia, NS, VII, 1963, p. 490).

https://biblioteca-digitala.ro

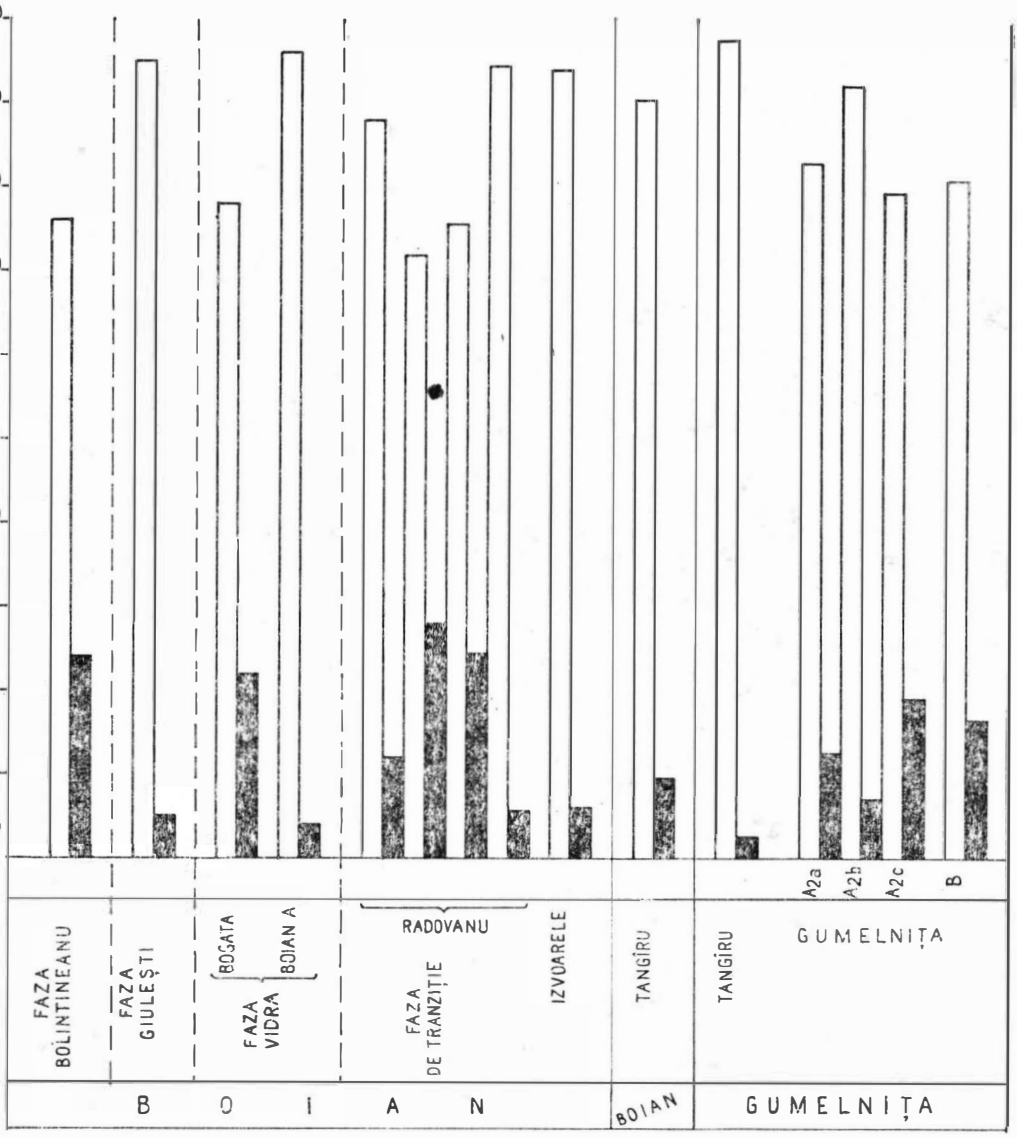

Fig. 6. — Diagramă reprezentînd raportul între creșterea animalelor domestice (coloanele albe) și vînătoare (coloanele negre) în cursul epocii neolitice (Muntenia).

https://biblioteca-digitala.ro

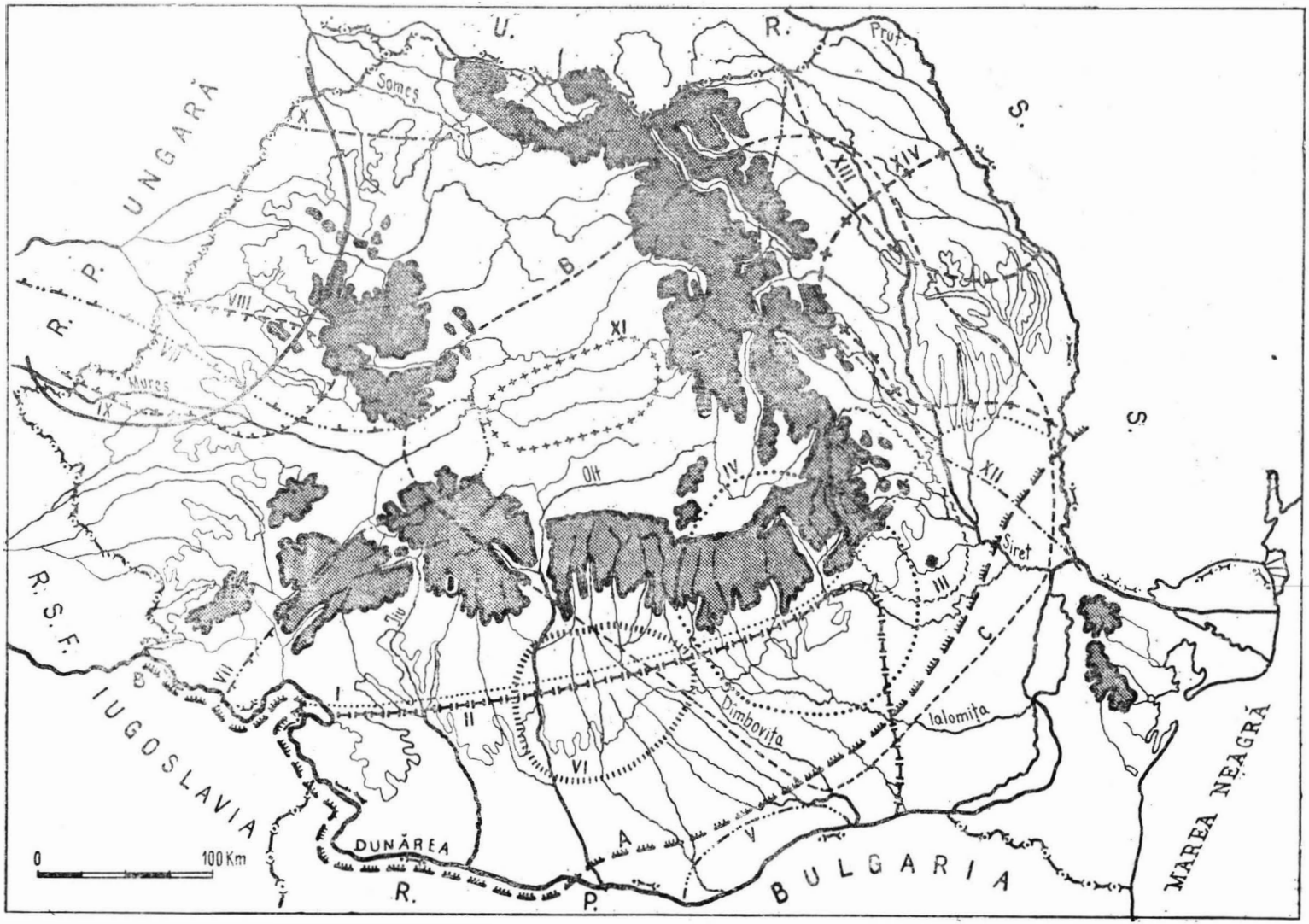

Fig. 7. — Arealele tipurilor de silex. I. „balcanic"; II. „oltenesc"; III. „de Vrancea"; IV. „de Buzău"; V. „de Giurgiu", VI. „de Argeș"; VII. „bănățean"; VIII. „de Iosășel"; IX. „de Crișana"; X. „de Maramureș"; XI. „de Tîrnave"; XII. „de Prut"; XIII. „de Ibănești"; XIV. „central moldovenesc"; A. Aria de răspîndire a piesclor de obsidiană; B. Aria de răspîndire a piesclor de gresie silicifiată.

https://biblioteca-digitala.ro

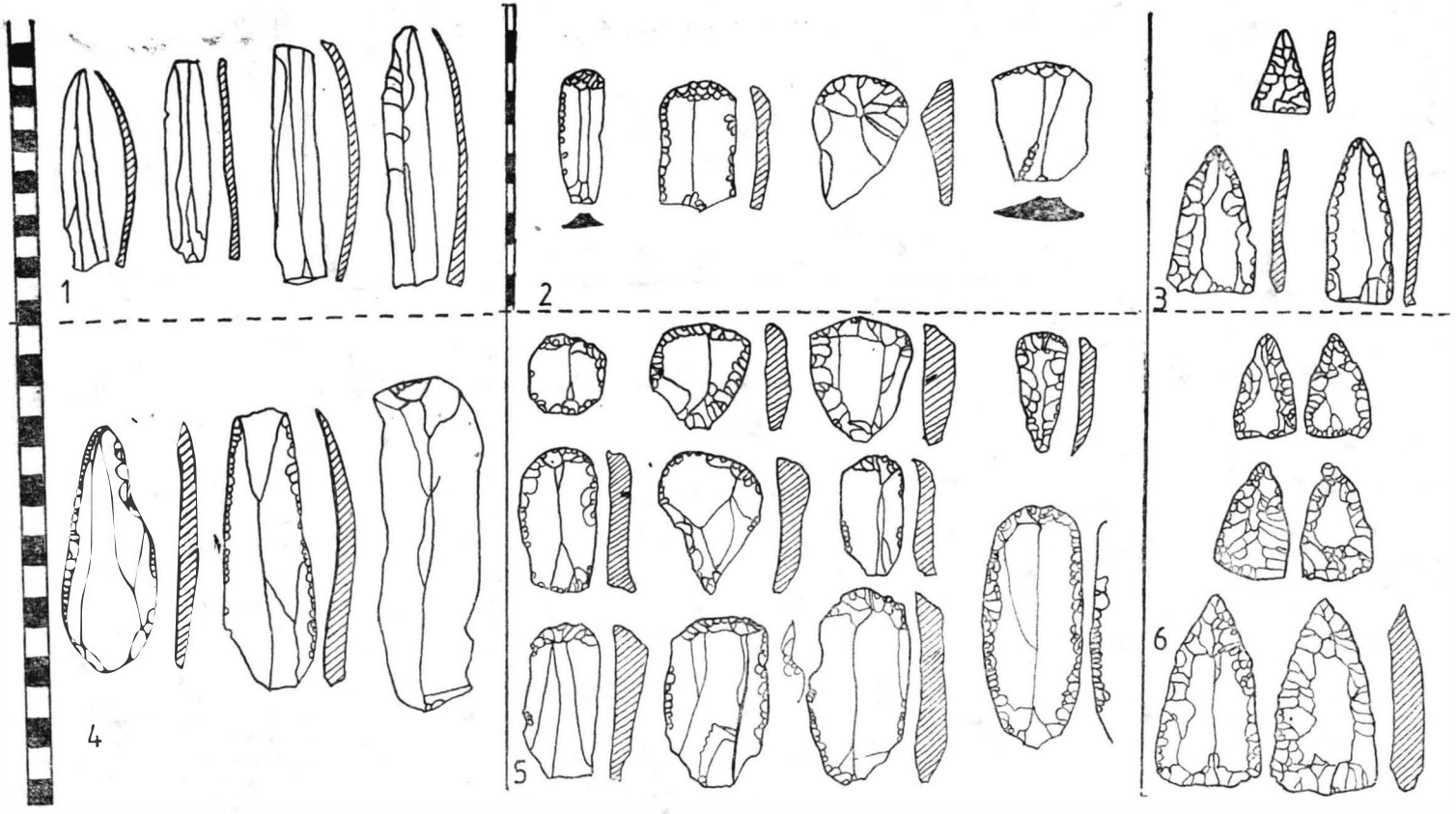

Fig. 8. — Tipuri de unelte de silex din cultura Cucuteni.

https://biblioteca-digitala.ro

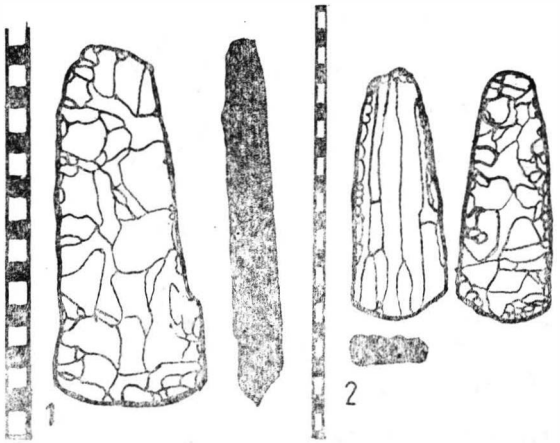

Fig. 9. — Topoare de silex din cultura Gumelnița.

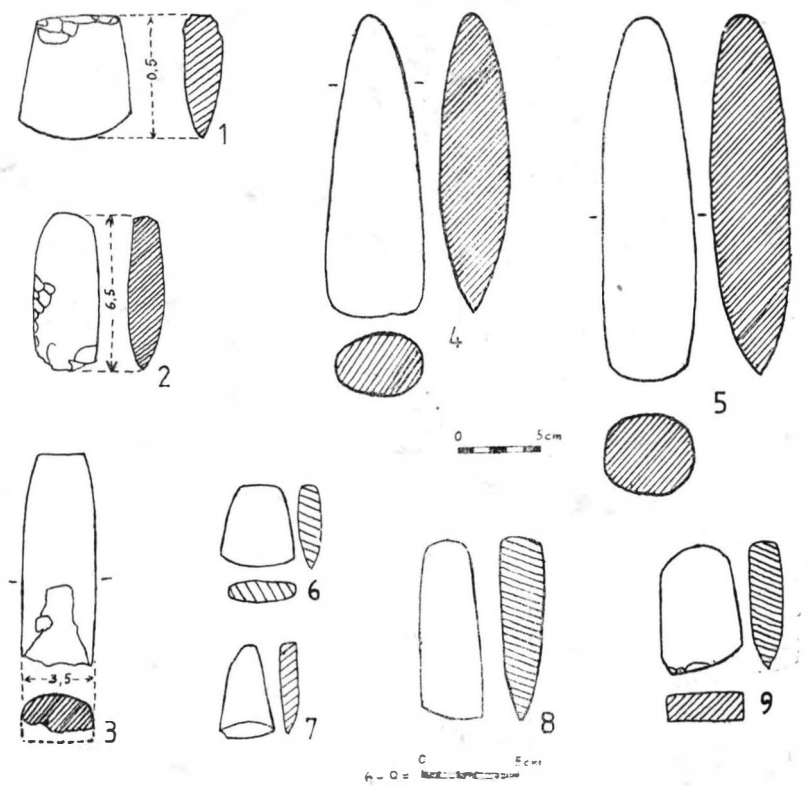

Fig. 10. — Tipuri de unelte de piatră șlefuită din culturile: 1—5. Starčevo-Criș; 6—9. Boian.

https://biblioteca-digitala.ro

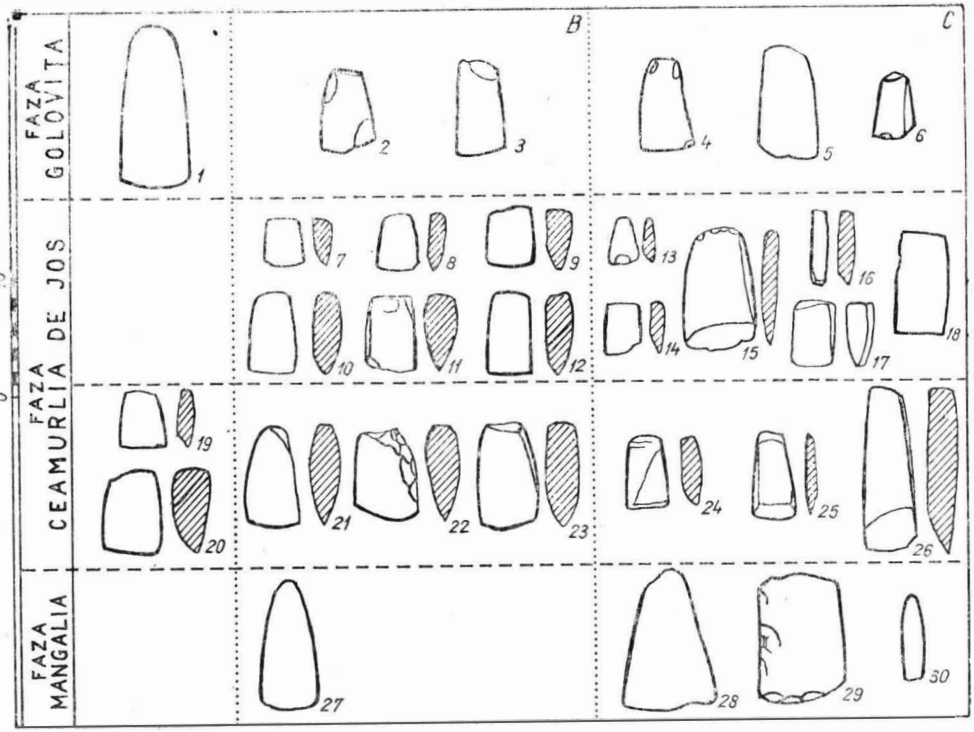

Fig. 11. — Unelte de piatră șlefuită (plate) din aria culturii Hamangia (după D. Berciu, *Cultura Hamangia*).

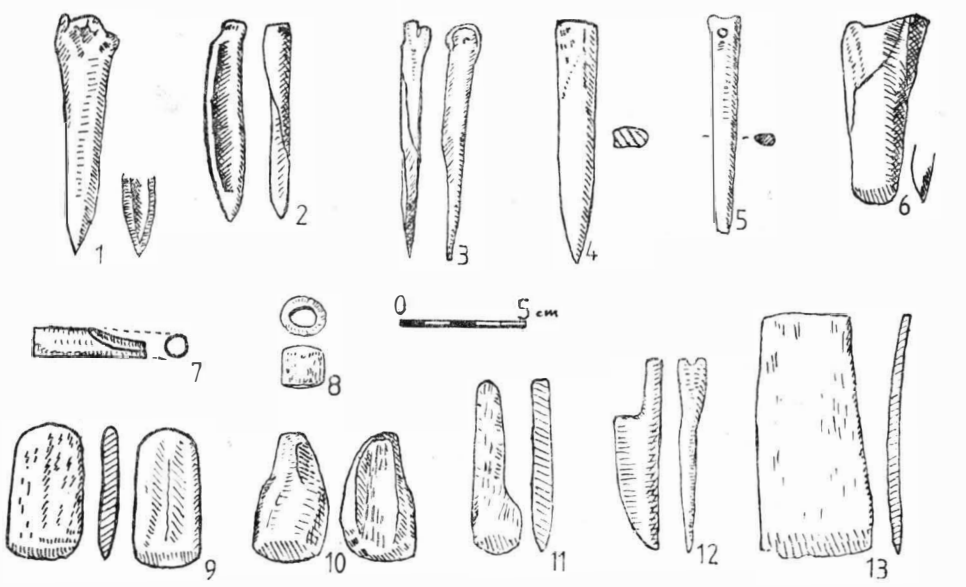

Fig. 12. — Unelte de os din epoca neolitică.

https://biblioteca-digitala.ro

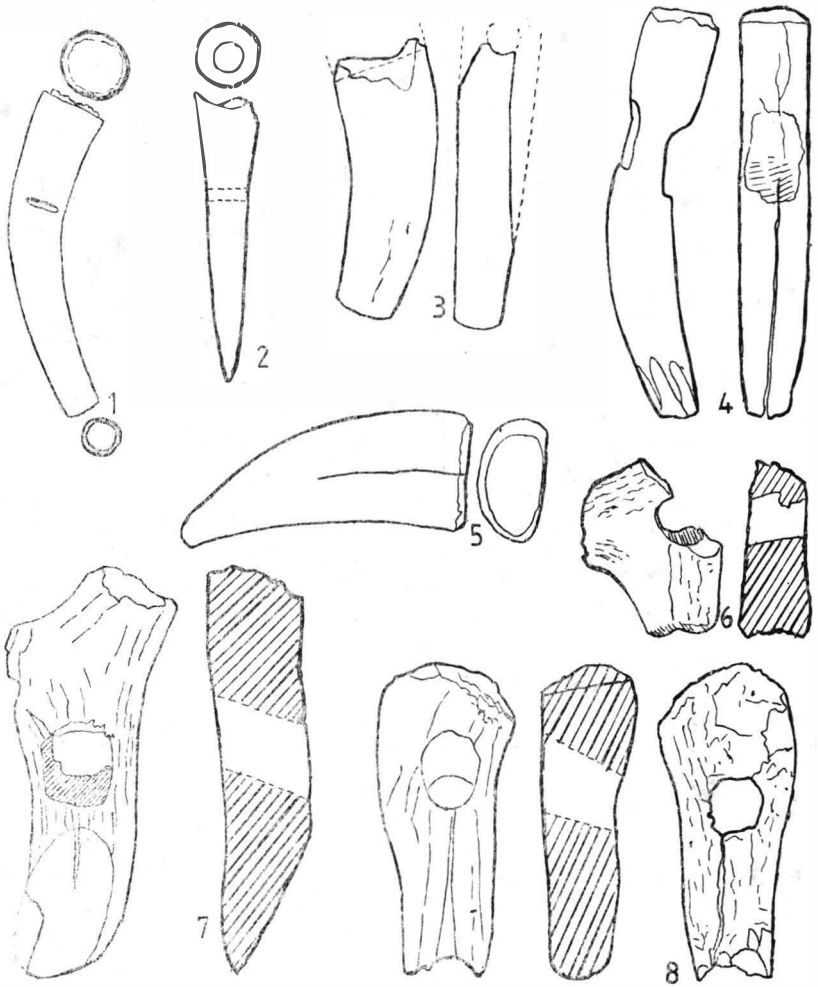

Fig. 13. — Unelte de corn din cultura Sălcuța (așezarea Sălcuța, după D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 221, fig. 63 ; p. 223 ; fig. 64 ; p. 225, fig. 65).

https://biblioteca-digitala.ro

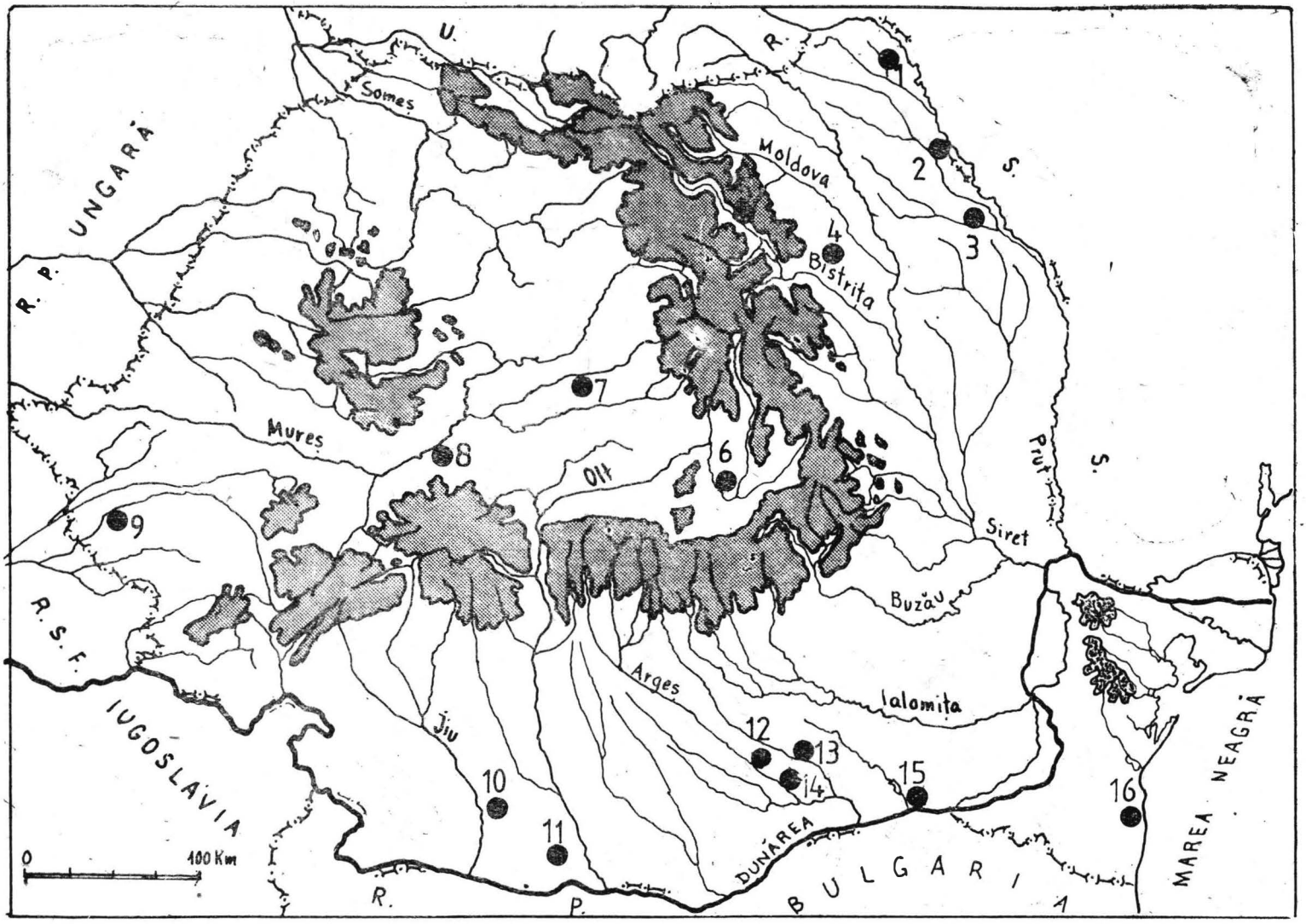

Fig. 14. — Harta așezărilor neolitice în care s-au descoperit cuptoare de olar. 1. Drăgușeni; 2. Glăvănești Vechi; 3. Valea Lupului; 4. Bodești-„Frumușica"; 5. Hangu; 6. Ariușd; 7. Bernadea; 8. Tărtăria; 9. Parța; 10. Circea; 11. Vădastra; 12. Jilava; 13. Cernica; 14. Vidra; 15. Vărăști; 16. Techirghiol.

https://biblioteca-digitala.ro

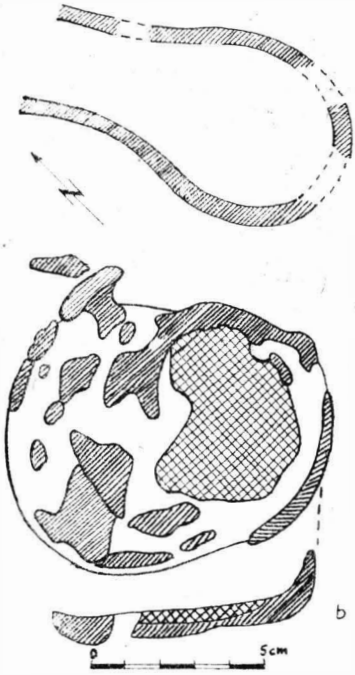

Fig. 15. — Cuptoare de olar. a. Cultura Turdaș (așezarea Tărtăria); b. Cultura Boian, faza Bolintineanu (așezarea Cernica).

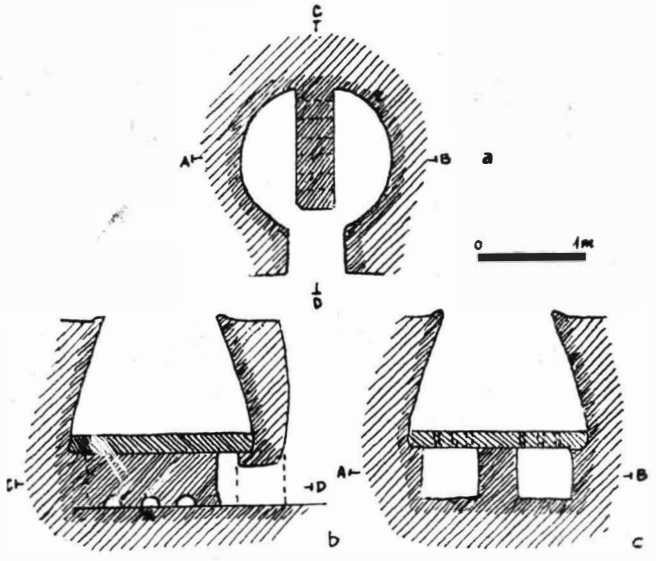

Fig. 16. — Cuptor de olar, cultura Cucuteni, faza Cucuteni B (așezarea Glăvănești Vechi).

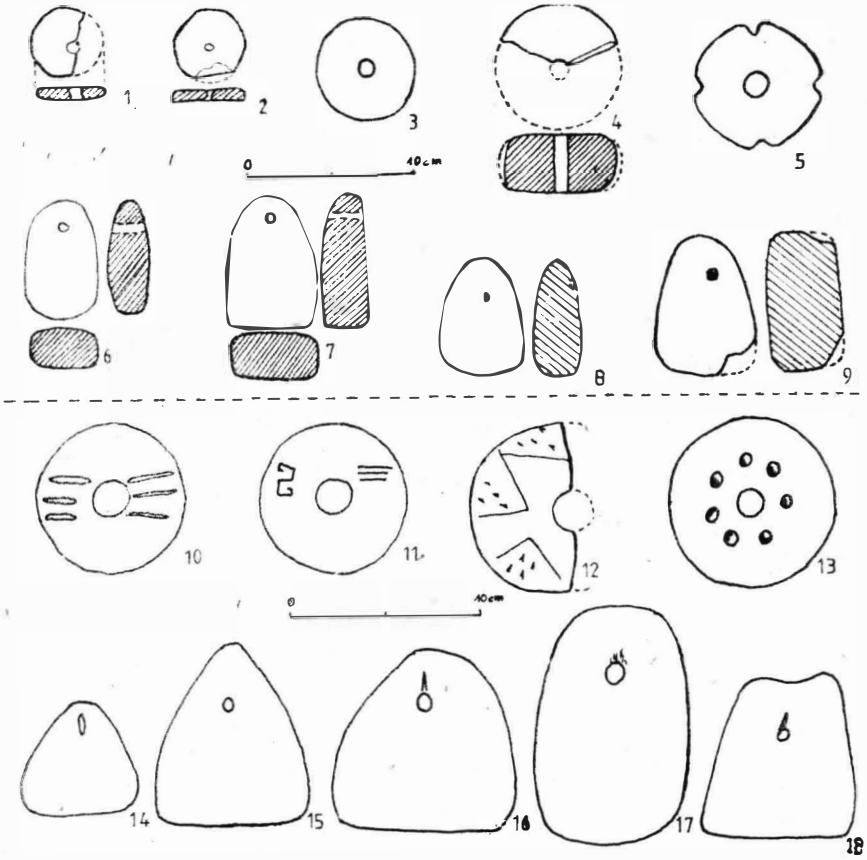

Fig. 17. — Fusaiole și greutăți (pentru războiul de țesut) de lut ars: 1—9. Cultura Boian; 10—18. Cultura Turdaș (după M. Roska, *Sammlung Zsófia von Torma*, 1941).

https://biblioteca-digitala.ro

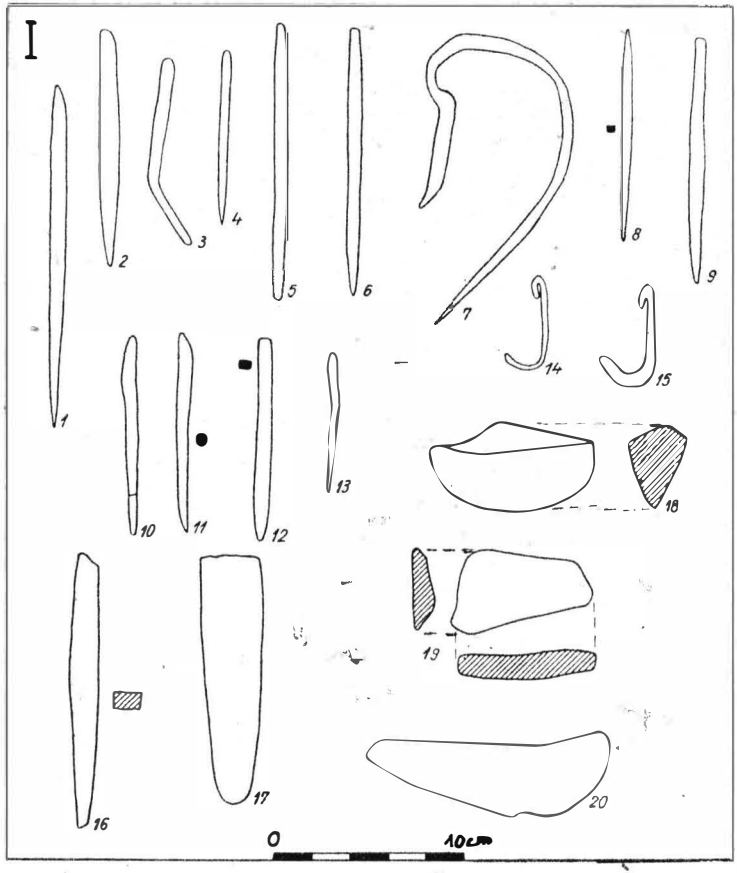

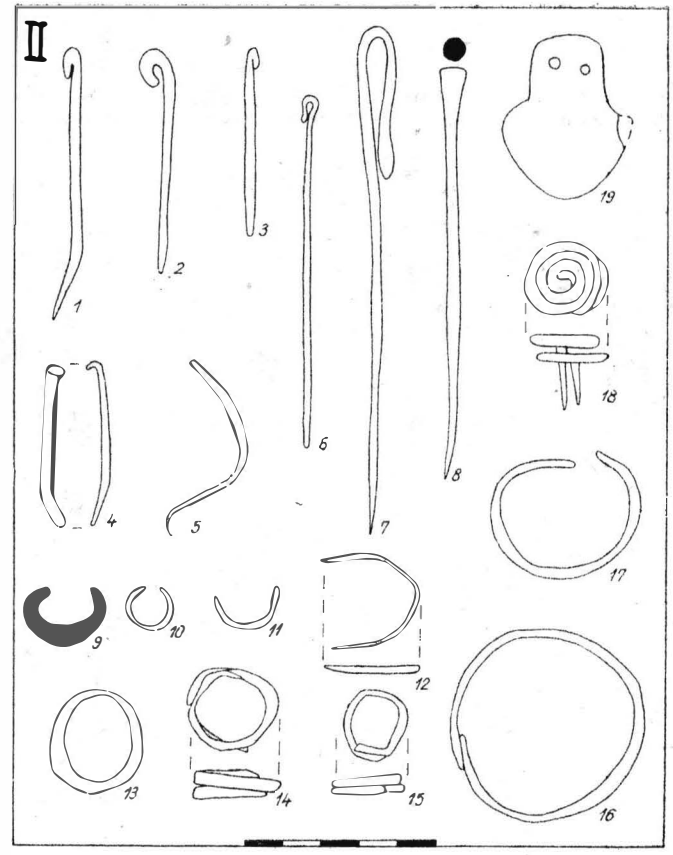

Fig. 18. Obiecte de armă din faza Cucuteni A. I/ 1—3. Izvoare ; I/4,5. Bodeşti-„Frumuşica" ; I/6,17. Ariuşd ; I/7,14,15. Bod ; I/8,20. Cucuteni ; I/9. Drăguşeni ; I/10—12, 18, 19. Hăbăşeşti ; I/13. Sfintu Gheorghe ; I/16. Tirgu Mureş ; II/1,11 ; Bod ; II/2,5, 7, 9. Izvoare ; II/3,16. Bodeşti-„Frumuşica" ; II/4,6,12—15, 18. Hăbăşeşti ; II/8. Corlăteni ; II/10, 17. Ruginoasa ; II/19. Truşeşti ;

https://biblioteca-digitala.ro

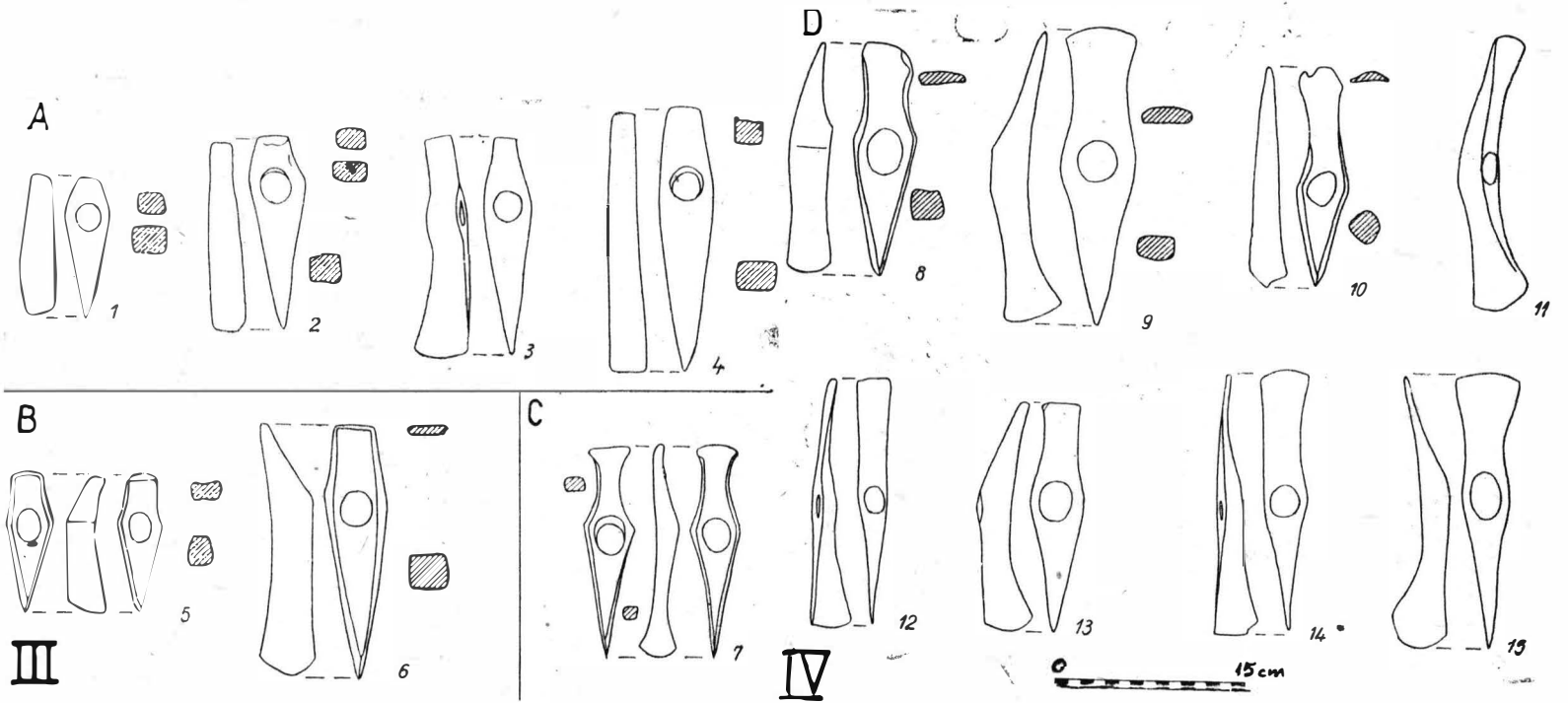

Fig. 18. — III. Topoare de aramă. A. Topoare de tip Pločnik. 1. Probotă ; 2. Dragomireşti ; 3. Rupea ; 4. Teleac ; B. Topoare-ciocan de tip Vidra. 5. Reci ; 6. Cucuteni ; C. Topoare-ciocan de tip Drăguşeni. 7. Drăguşeni ; D. Topoare cu braţele „în cruce" de tip Ariuşd. 8. Floreşti ; 9. Slobozia-Stănişeşti ; 10. Zona Braşov ; 11. Bod ; 12. Sintionlunca ; 13. Ariuşd ; 14. Bodoc ; 15. Leţ.

https://biblioteca-digitala.ro

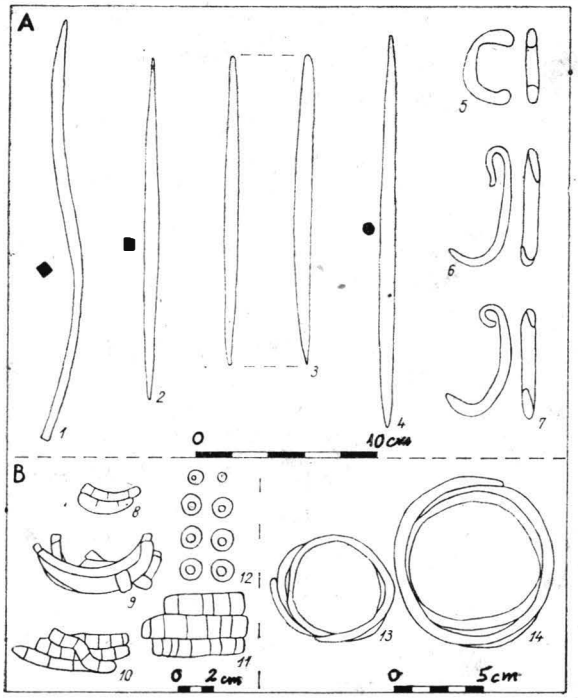

Fig. 19. — Obiecte de aramă din faza Cucuteni A—B. A/1—7. Traian — „Dealul Fîntînilor"; B/8—14. Ariușd; C. Topoare de aramă. 1. Mugeni; Topoare cu brațele „în cruce" de tip Jászladány, varianta Bradu, 2, Sohodor; 3. Bradu; 4. Albiș; 5. Rupea (împrejurimi); 6, 7. Florești; 8. Bogdănești.

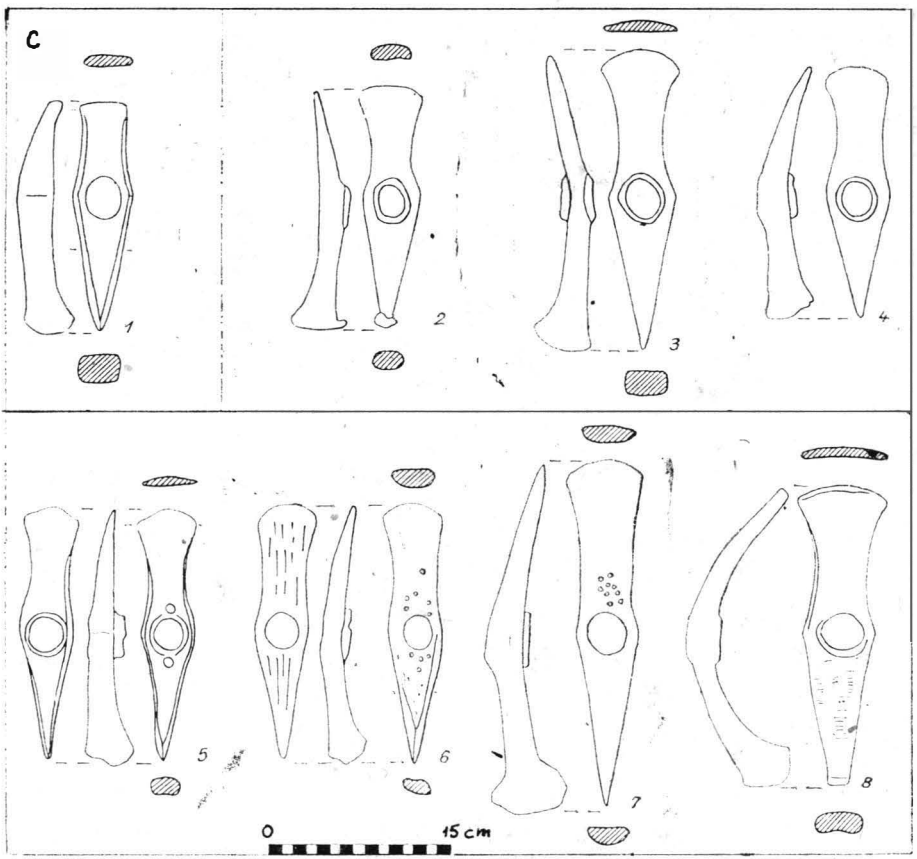

https://biblioteca-digitala.ro

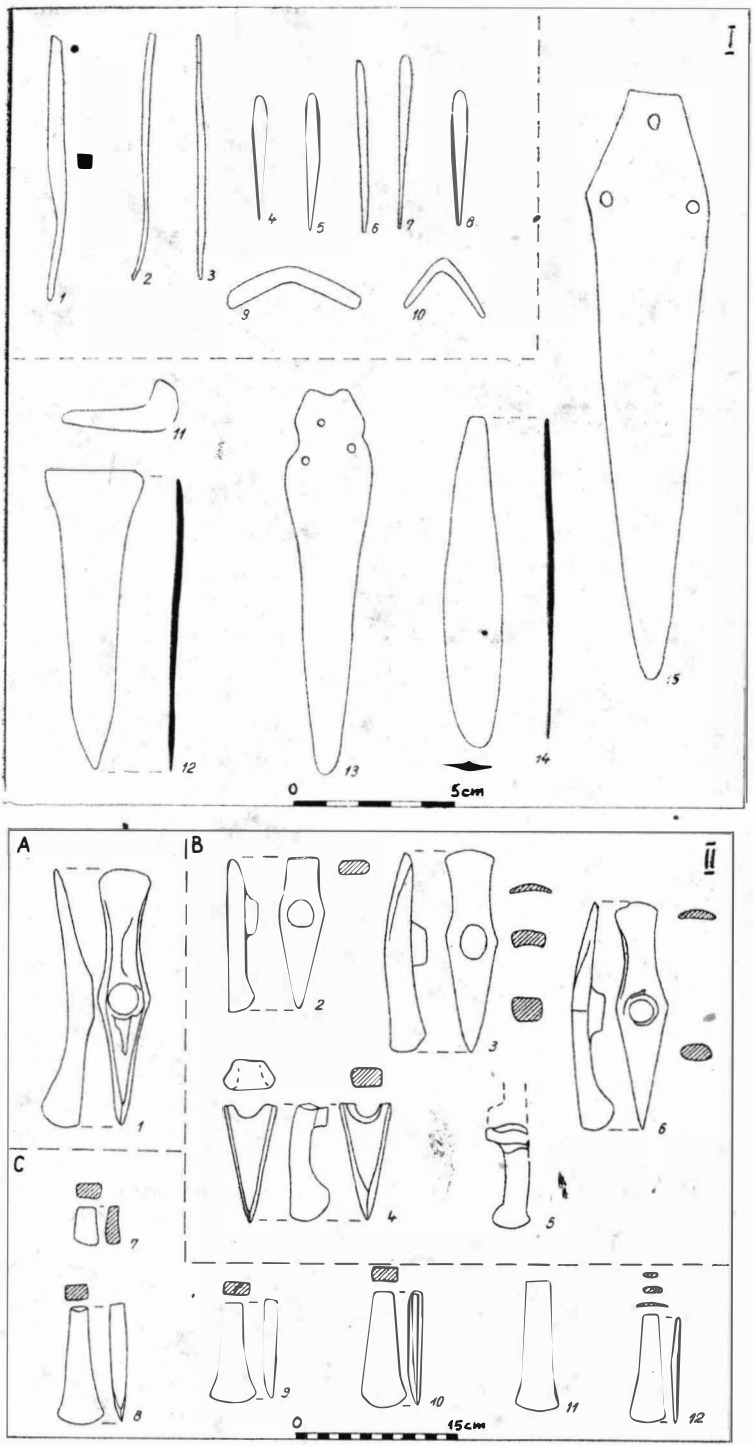

Fig. 20. — Obiecte de aramă din faza Cucuteni B. I/1 — 10. Cucuteni; 11—13. Tîrgu Ocna: 14. Viişoara; 15.Hăneşti; II. Topoare de aramă cu braţele „în cruce". A de tip Jászladány, varianta Petreşti. 1. Bistriţa; B. Varianta Tîrgu Ocna. 2—4. Tîrgu Ocna; 5. Cucuteni; 6. Piatra Şoimului; C. Topoare plate, varianta Cucuteni. 7—10. Conţeşti; 11. Cucuteni; 12. Viişoara.

https://biblioteca-digitala.ro

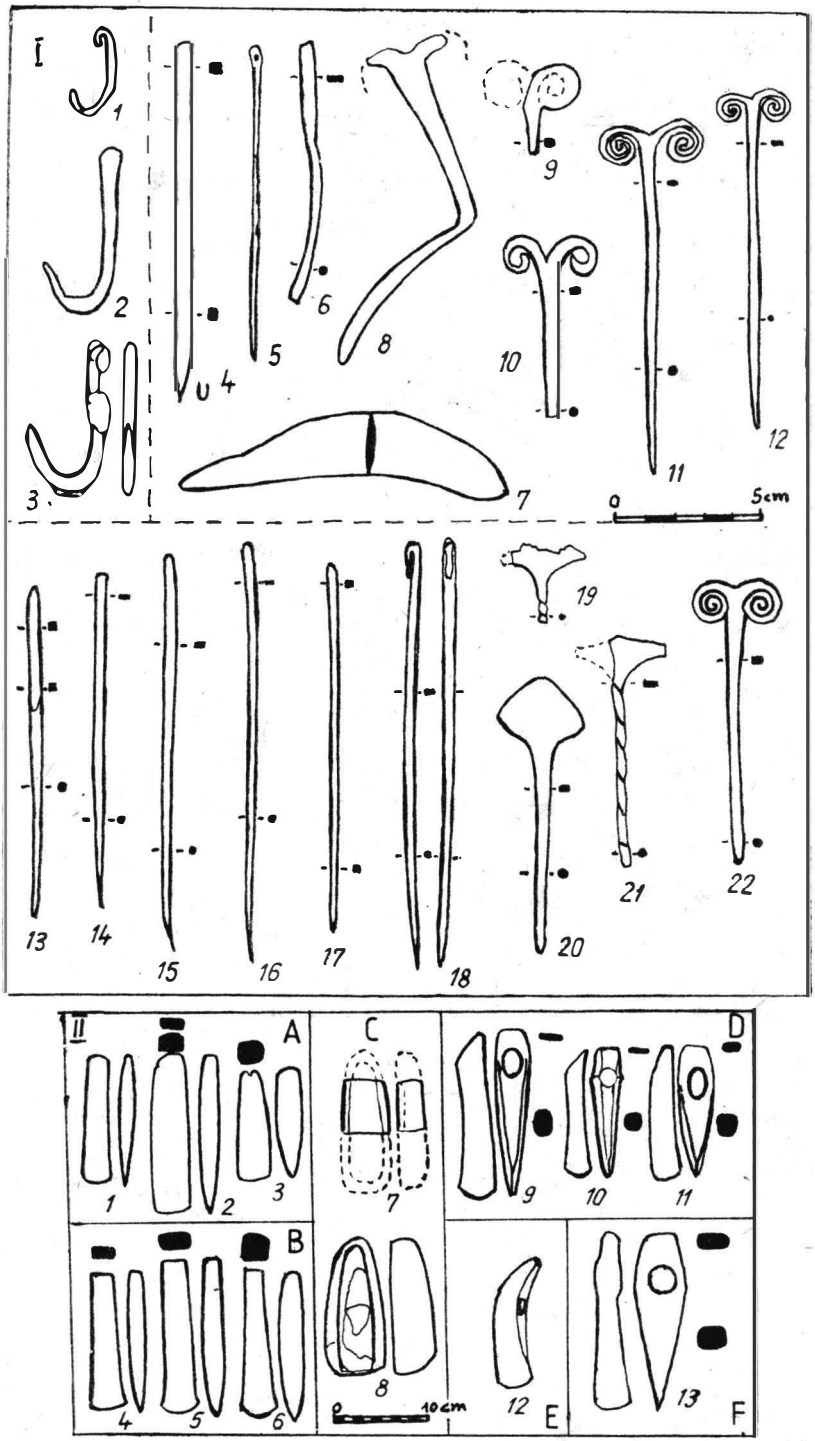

Fig. 21. — Obiecte de aramă din aria culturii Gumelniţa, faza Jilava (= Gumelniţa B 1). I/1. Gumelniţa ; I/2. Vidra ; I/3. Pietrele ; I/4—6 Vidra ; I/7. Căscioarele ; I/8. Jilava ; I/9—12. Vidra şi probabil Săruleşti ; I/13—22. Boian B ; II/A. Topoare plate, varianta Gumelniţa. 1. Gumelniţa ; 2. Glina ; 3. Poroschia ; B. Varianta Coteana. 4. Coteana ; 5. Luica ; 6. Chiraftei ; C. Tipare de lut ars. 7, 8 . Căscioarele ; D. Topoare de tip Vidra. 9. Vidra ; 10. Prundu ; 11. Teiu ; E. Topor de tip Codor. 12. Ciolăneştii din Deal ; F.Topor de tip Crestur. 13. Luica.

https://biblioteca-digitala.ro

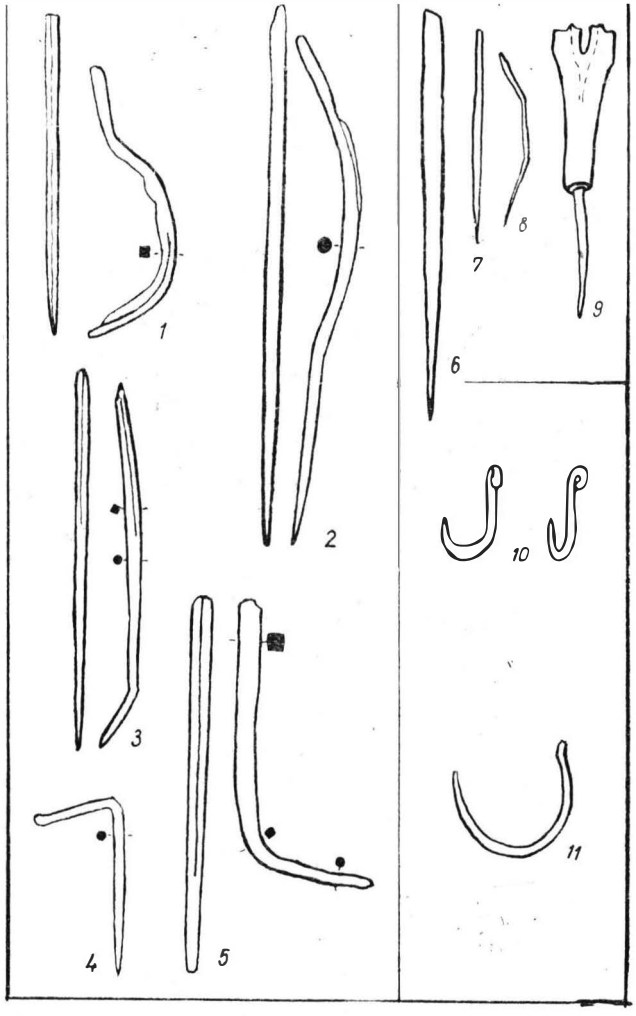

Fig. 22. — Obiecte de aramă din aria culturii Sălcuța (așezarea Sălcuța). 1. Sălcuța I; 2. Sălcuța II a; 3,5. Sălcuța II b; 4. Sălcuța II c; 6. Vădastra — „Măgura Fetelor"; 7,8. Vădastra — „Măgura Cetate"; 9. Verbicioara; 10, Fărcașu de Sus; 11. Vădastra — „Măgura Cetate".

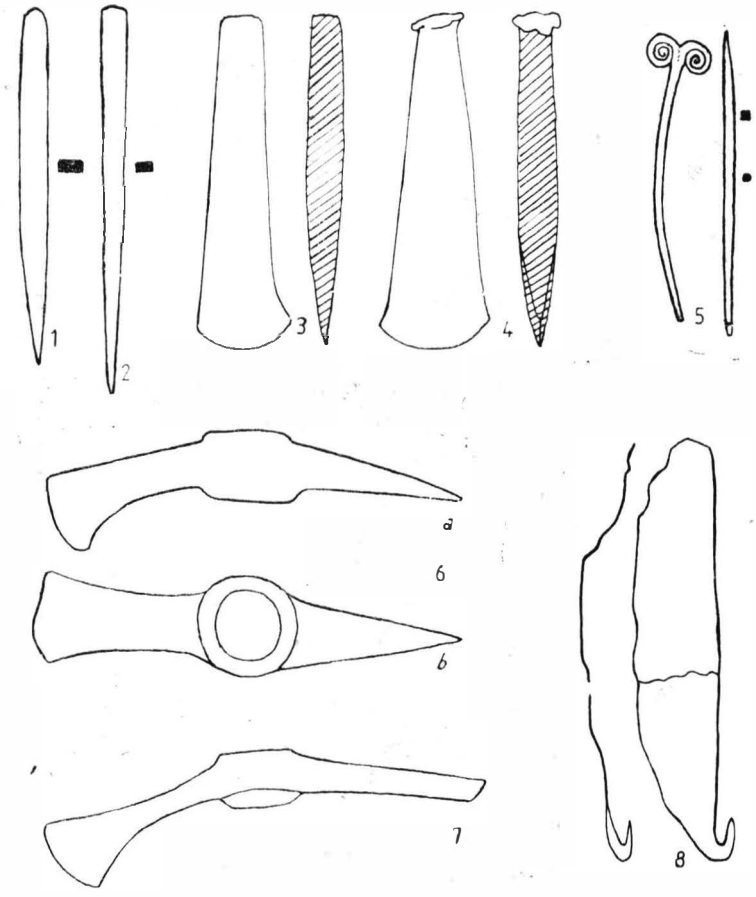

Fig. 23. — Unelte de aramă din aria culturii Sălcuța. 1. Ostrovu Corbului; 2. Ostrovu Șimian; 3, 4. Sălcuța; 5. Vădastra — „Măgura Fetelor", 6. Coțofenii din Dos; 7. Moțăței; 8. Ostrovu Șimian.

https://biblioteca-digitala.ro

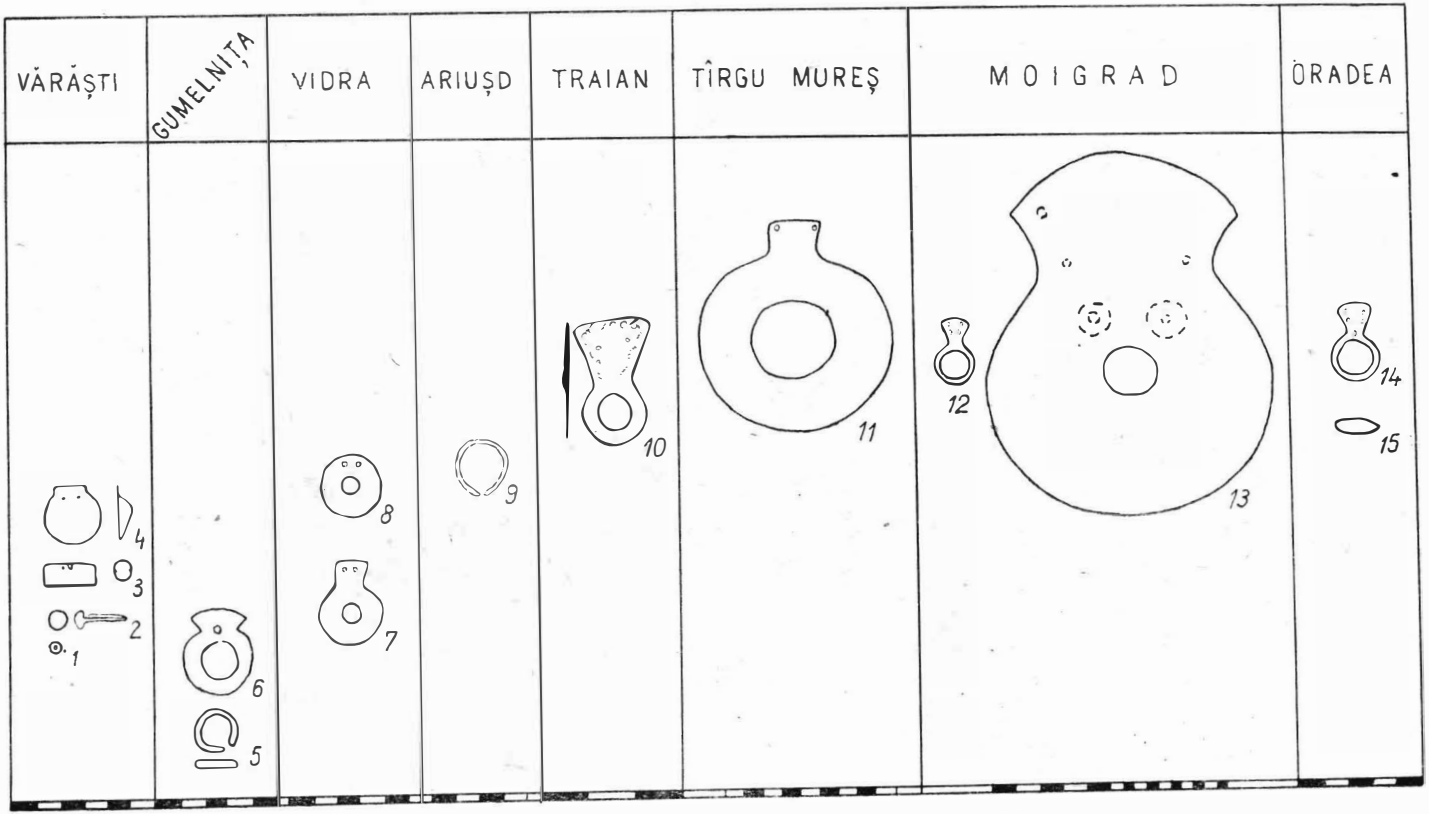

Fig. 24. — Obiecte de aur din epoca neolitică, descoperite pe teritoriul României.

https://biblioteca-digitala.ro

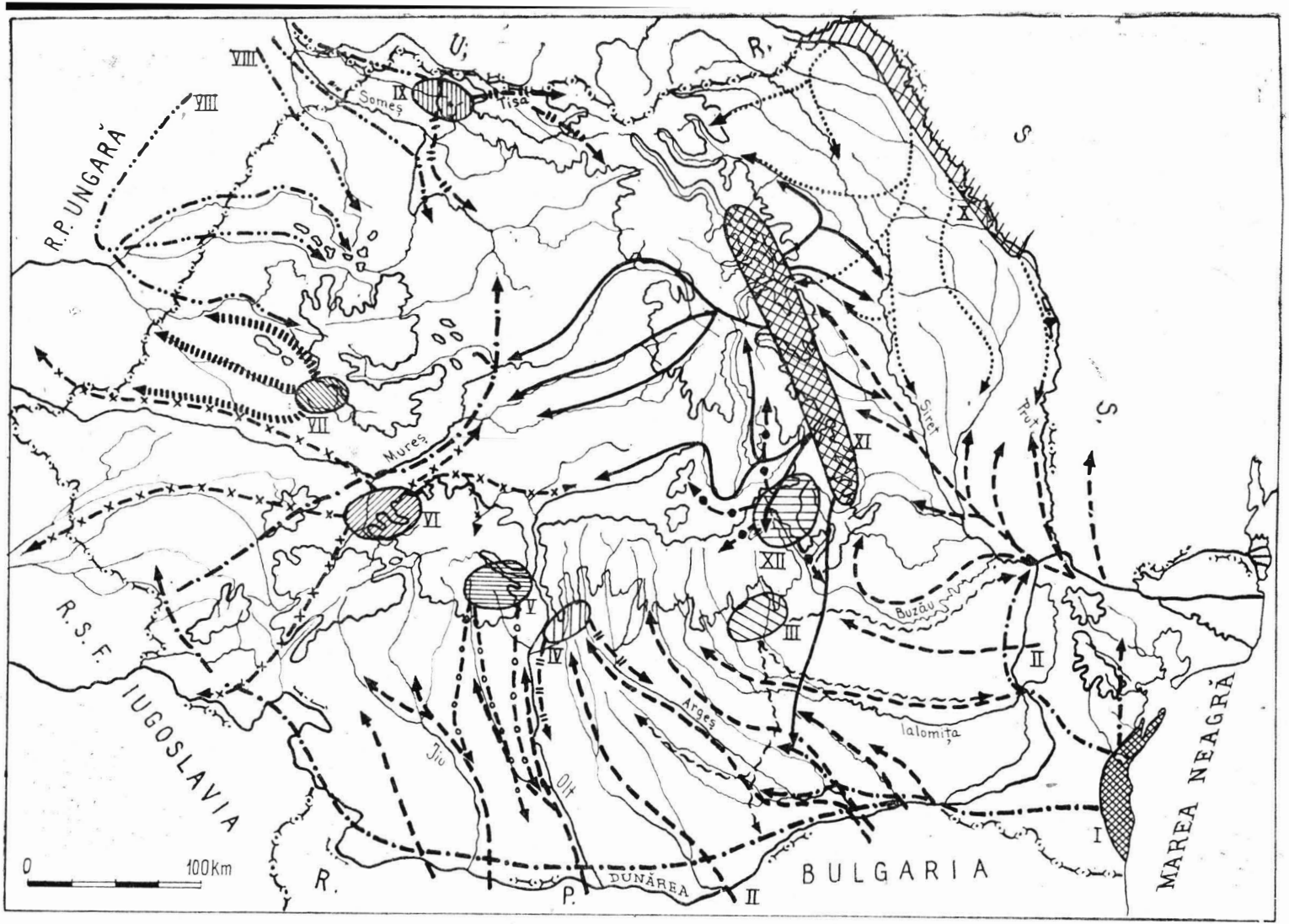

Fig. 25. — Harta unor zăcăminte de roci și materiale folosite de oamenii din epoca neolitică și căile probabile de răspîndire. I. Valve de *Spondylus gaederopus*; II. Silexul „balcanic"; III și V. Tufuri vulcanice; IV. Silexul „de Argeș"; VI. Silexul „bănățean"; VII. Silexul „de Iosășel"; VIII. Obsidiana; IX. Silexul „de Maramureș"; X. Silexul „de Prut"; XI. Gresia silicifiată; XII. Silexul „de Buzău".

https://biblioteca-digitala.ro

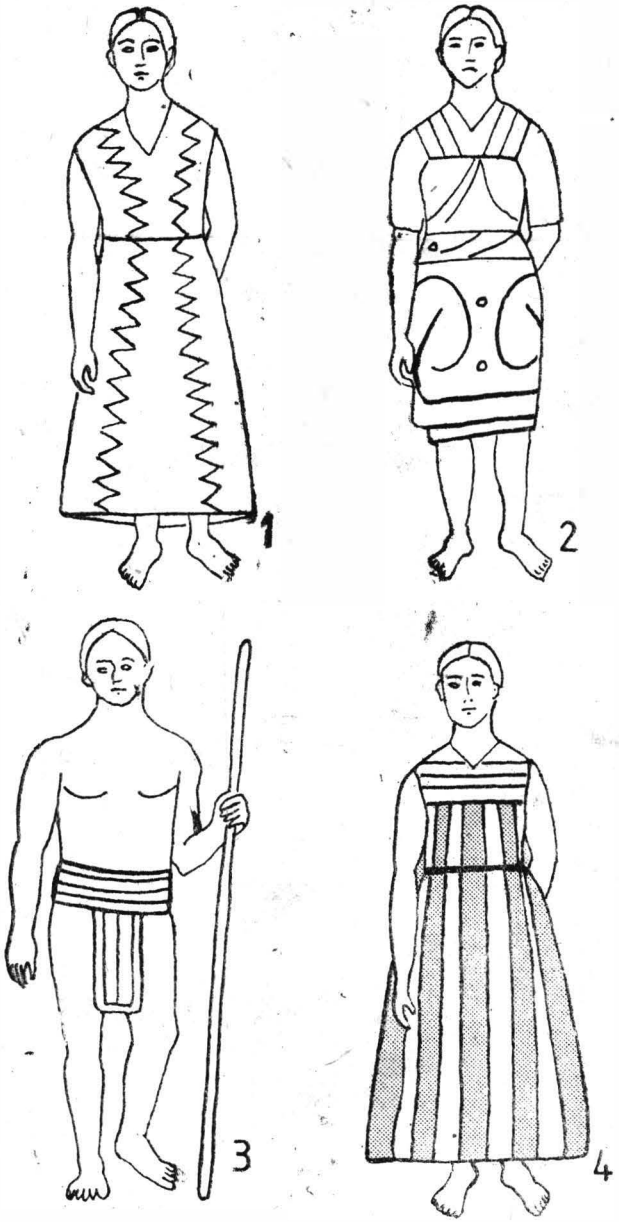

Fig. 26. — Reconstituirea îmbrăcămintei din epoca neolitică. Cultura Boian. 1. Faza Giuleşti (aşezarea Bogata); 2. Faza Vidra (aşezarea Vidra); 3. Faza de tranziţie (aşezarea Ipoteşti) Cultura Gumelniţa. 4. Faza Jilava (aşezarea Vidra).

https://biblioteca-digitala.ro

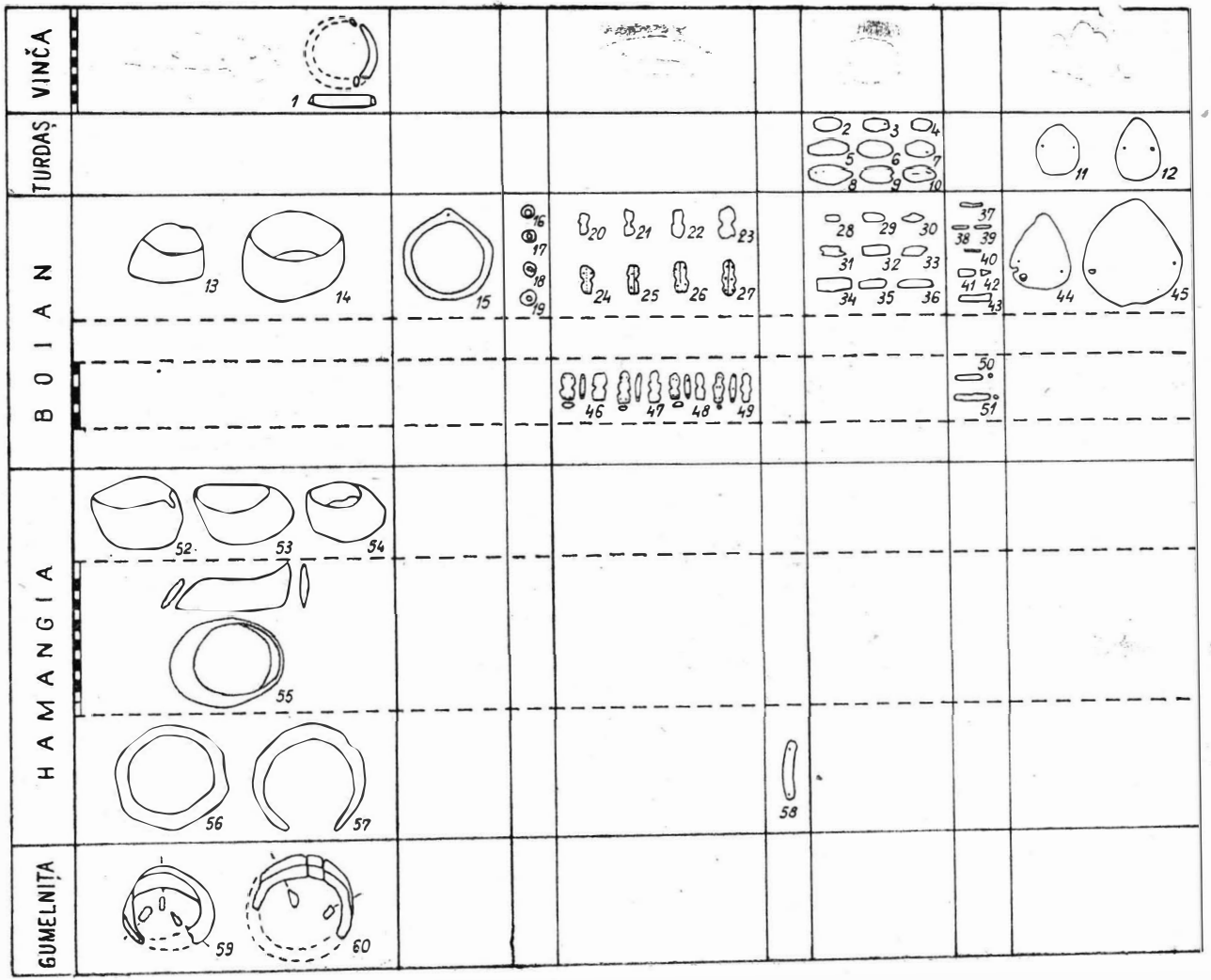

Fig. 27.—Podoabe lucrate din valve de scoici marine. 1. Liubcova ; 2—12. Alba Iulia. 13—45. Cernica ; 46—51. Andolina ; 52—54. Limanu ; 55. Mangalia ; 56—58. Agigea ; 59, 60. Hîrșova.

https://biblioteca-digitala.ro

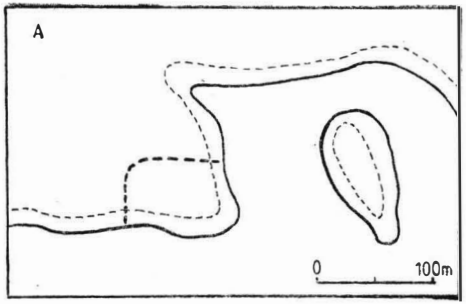

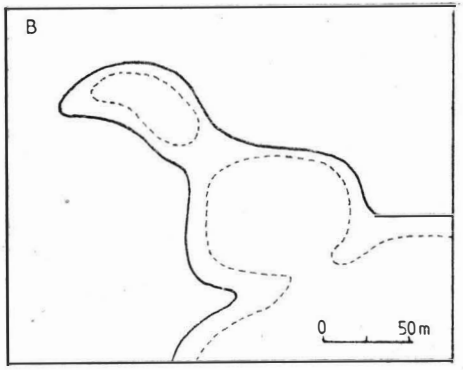

Fig. 28. — Tipuri de așezare. A. Așezare pe margine de terasă joasă (așezarea Cățelu); B. Așezare pe o prelungire a terasei înalte (așezarea Glina).

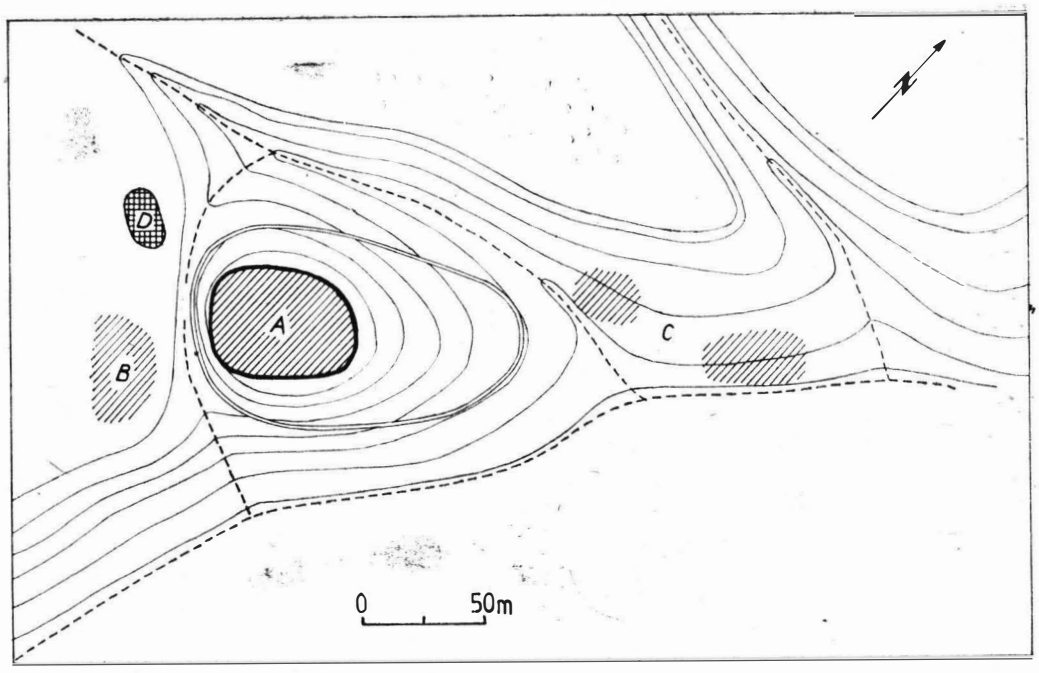

Fig. 29. — Schița complexului neolitic de la Radovanu (din fază de tranziție). A. Așezarea înaltă, fortificată ; B. Atelier de țesut ; C. Așezarea deschisă, pe panta lină a Văii Coadelor ; D. Necropola.

https://biblioteca-digitala.ro

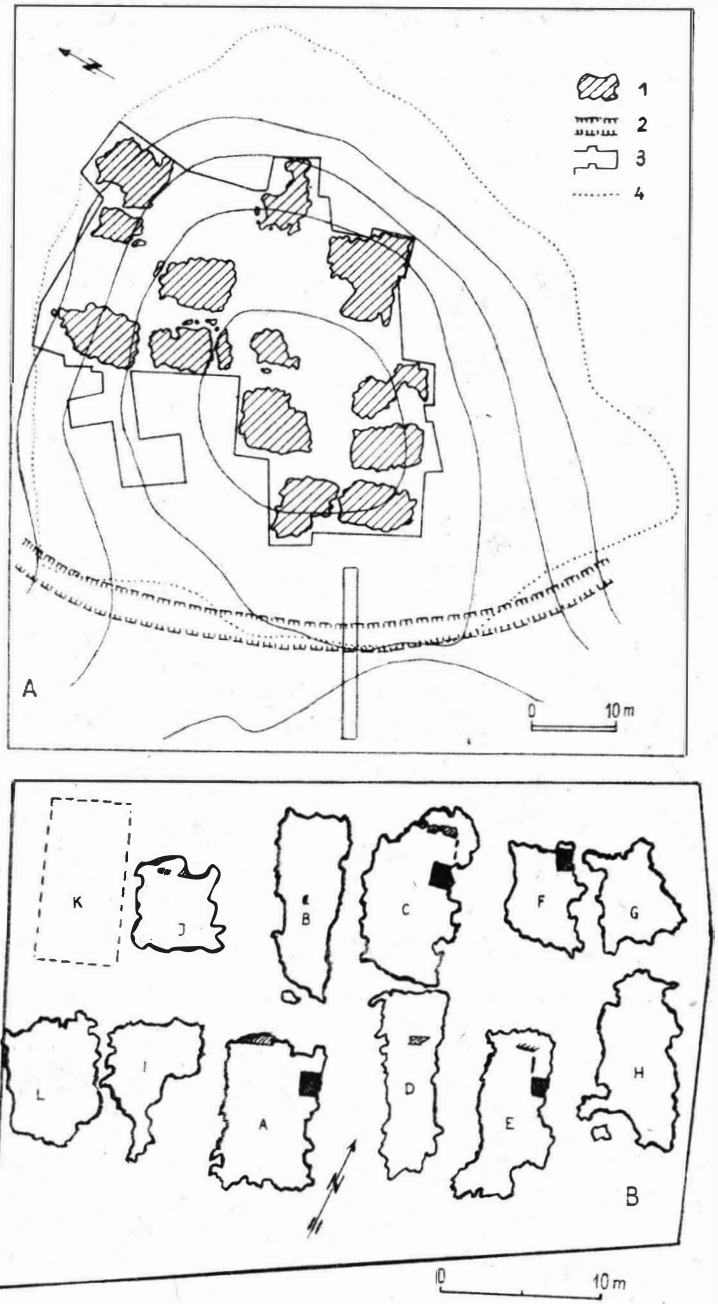

Fig. 30. — Complexul de la Radovanu. A. Planul general al aşezării corespunzătoare utimului nivel 1. Platformele locuinţelor: 2. Şanţul de apărare. 3. Suprafaţa cercetată în întregime: 4. Suprafaţa cercetată prin şanţuri dese; B. Planul general al aşezării corespunzătoare penultimului nivel.

https://biblioteca-digitala.ro

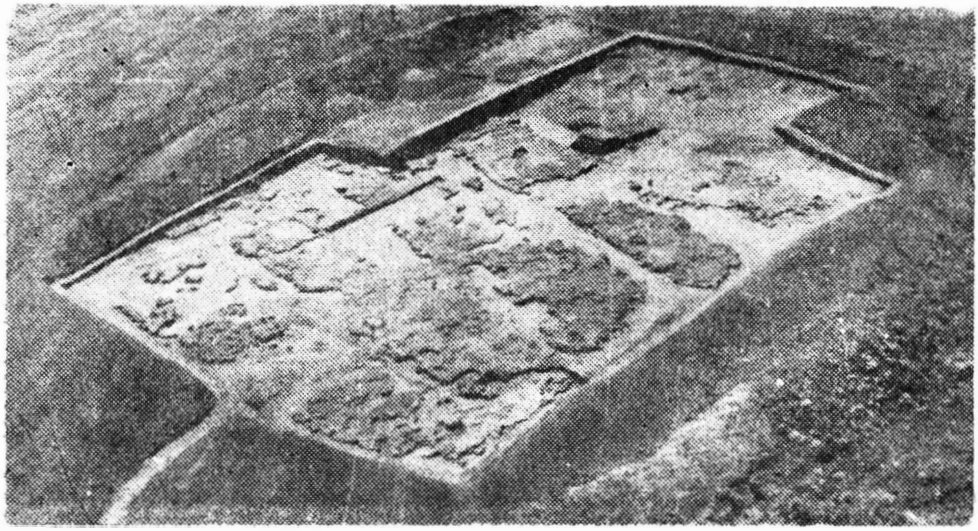

Fig. 31. — Vedere generală a așezării de la Radovanu, corespunzătoare penultimului nivel (fotografie realizată de autor).

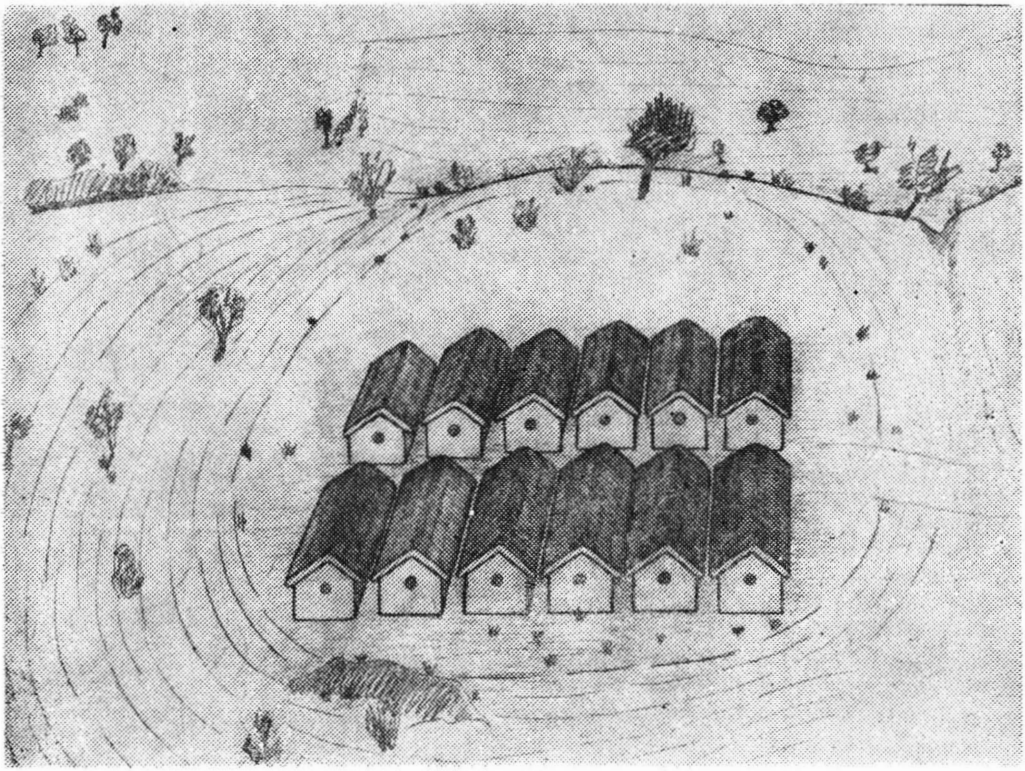

Fig. 32. — Radovanu. Reconstituirea așezării corespunzătoare penultimului nivel (schița autorului).

https://biblioteca-digitala.ro

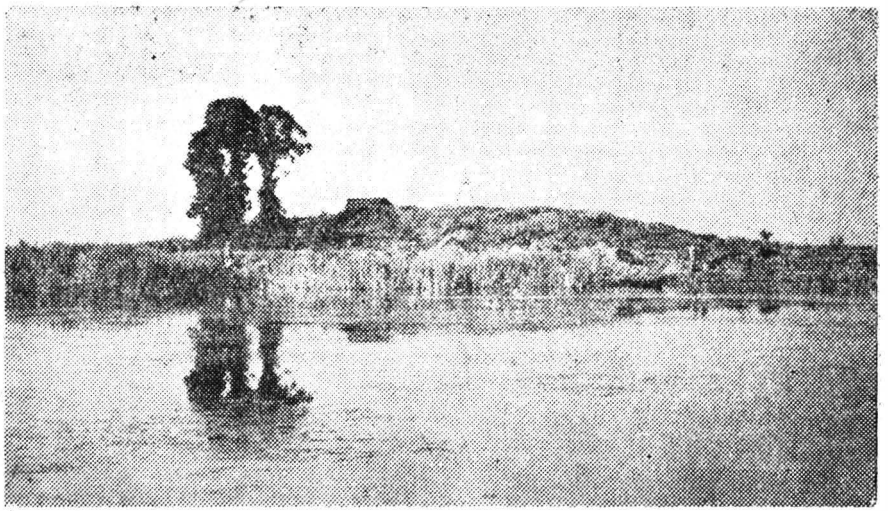

Fig. 33. — Aşezarea de tip tell de pe grindul „Grădiştea Ulmilor" (Boian B), aparţinînd culturii Gumelniţa.

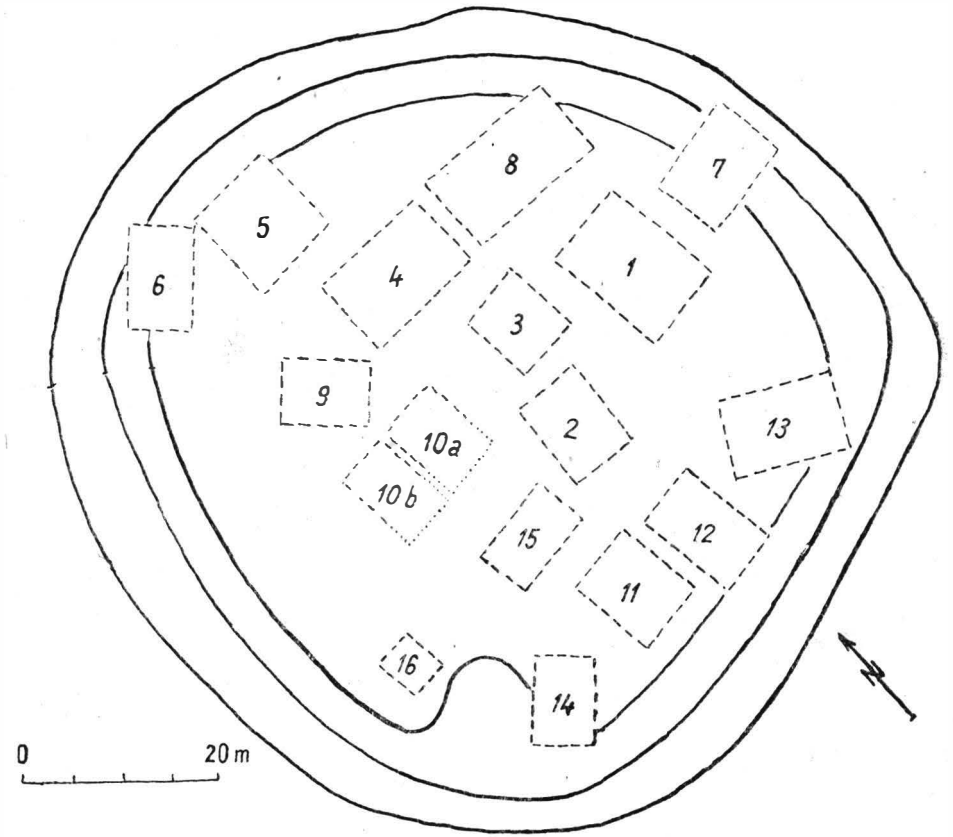

Fig. 34. — Planul general al aşezării gumelniţene de la Căscioarele. (Săpături Vl. Dumitrescu).

https://biblioteca-digitala.ro

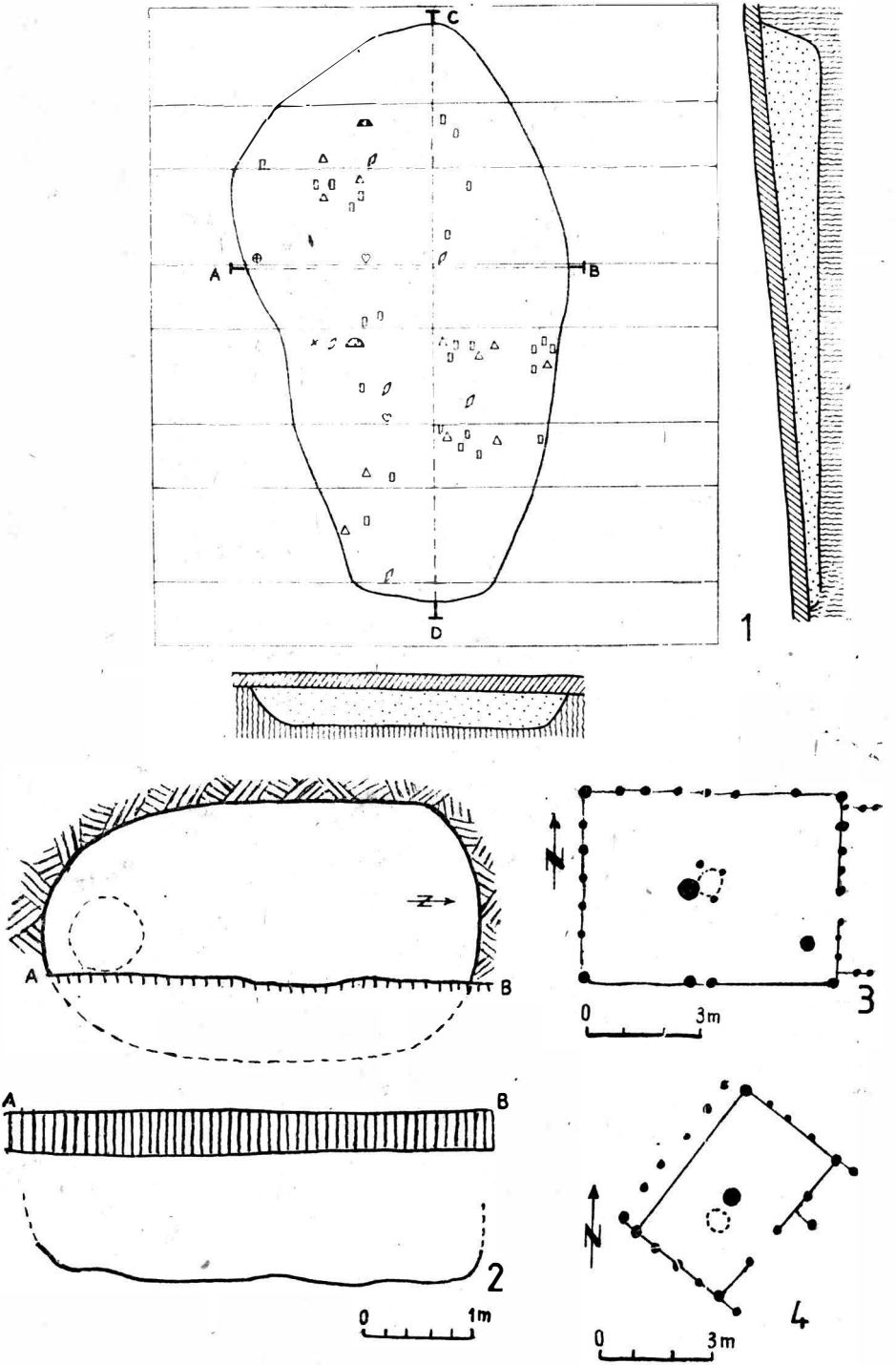

Fig. 35. — Tipuri de locuinţe din epoca neolitică. A. Cultura Dudeşti, groapă de bordei, de la Cleanov-„Fiera" ; B. Cultura Boian. 2. Groapă de bordei de la Bogata (faza Giuleşti) ; 3. Locuinţă de suprafaţă de la Tangîru (faza Vidra) şi 4. Locuinţă de suprafaţă de la Petru Rareş (faza de tranziţie).

https://biblioteca-digitala.ro

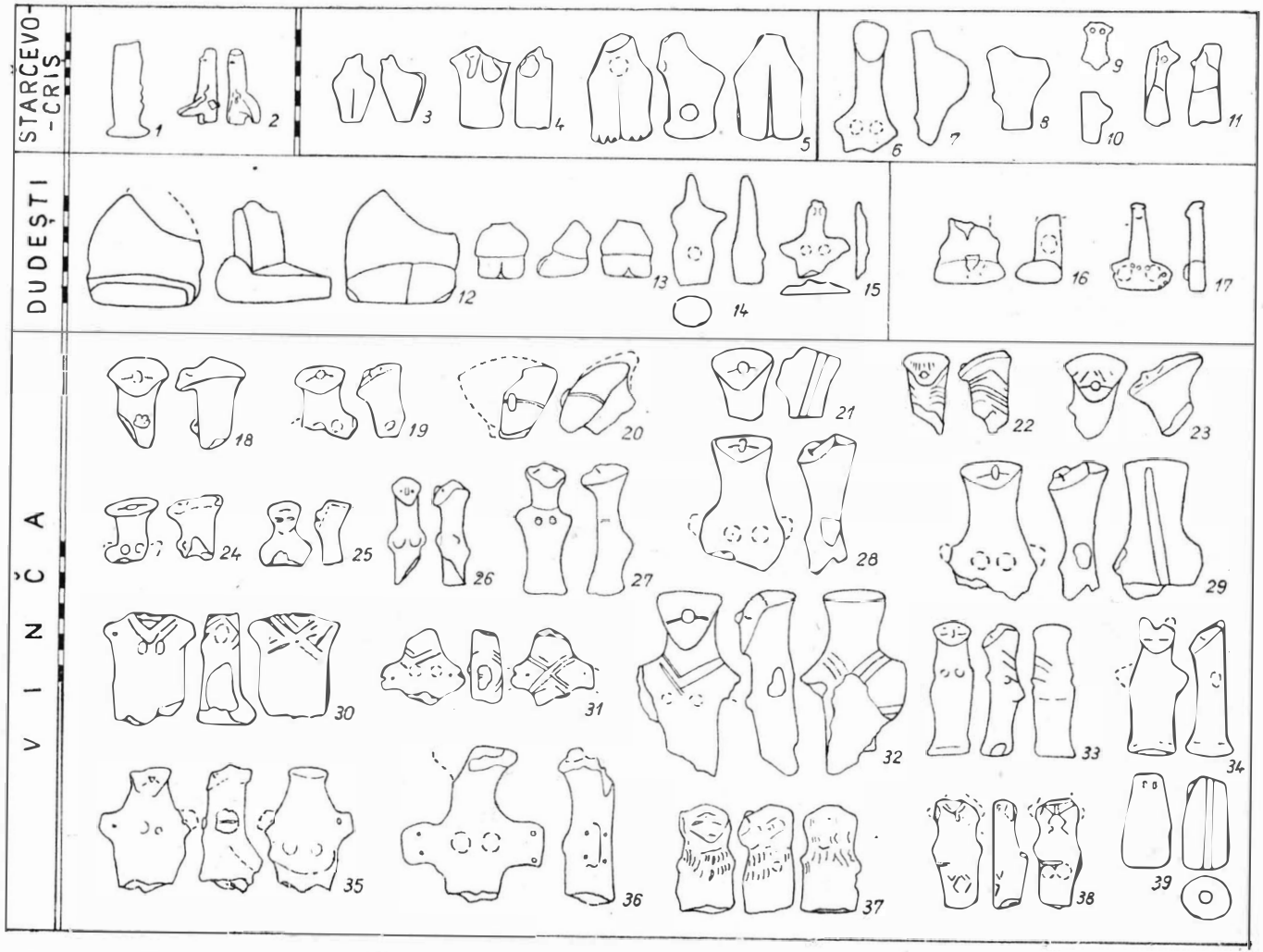

Fig. 36. — Figurine de lut ars. 1,2. Dudeştii Vechi ; 3—5. Perieni ; 6—11. Homorodu de Sus ; 12—15. Dudeşti ; 16, 17. Cernica ; 18—39. Zorlenţu Mare.

https://biblioteca-digitala.ro

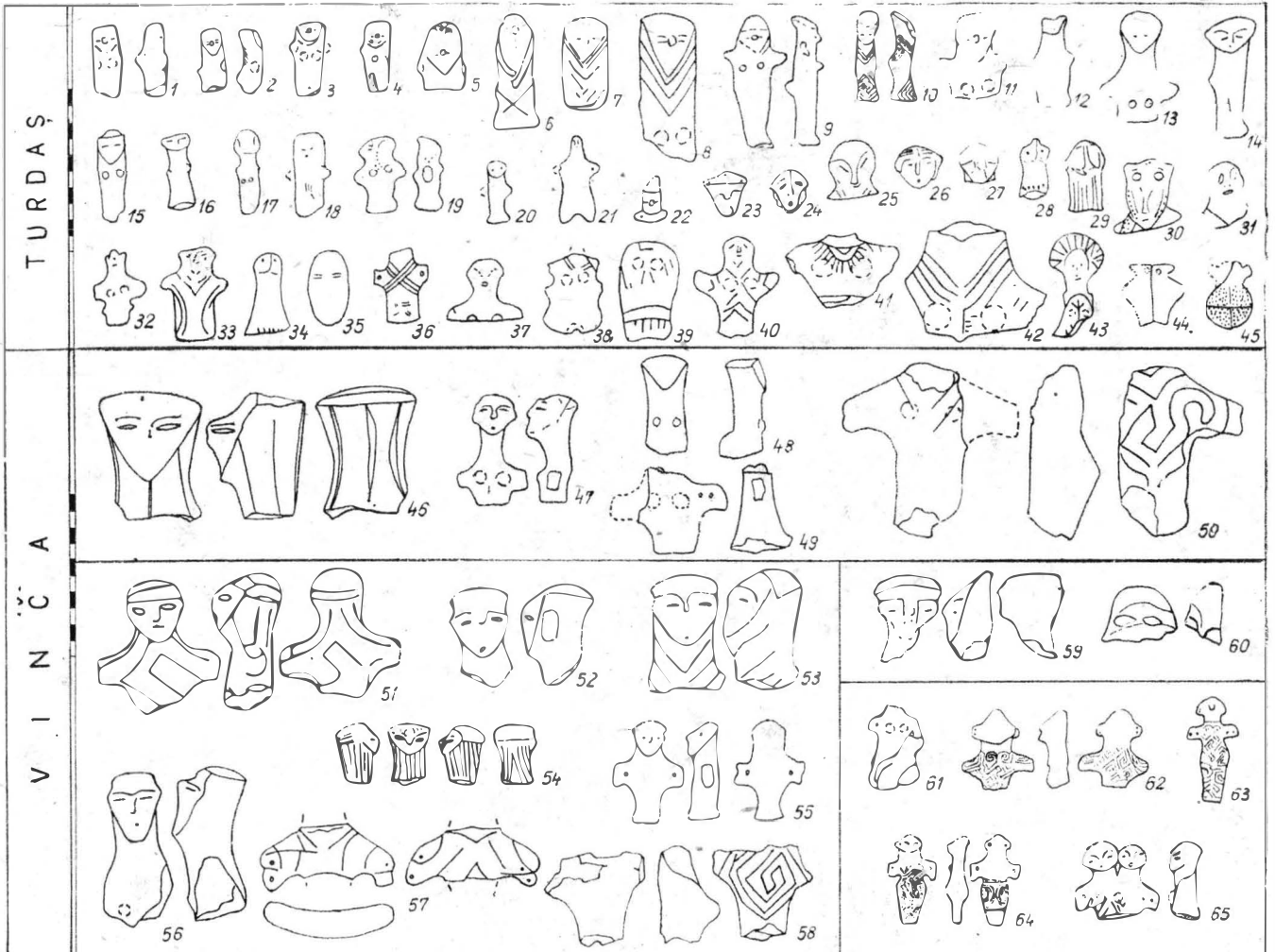

Fig. 37. — Figurine de lut ars. 1—45, Turdaș ; 46—58, Ljubcova ; 59, 60, Zorlențu Mare ; 61—65, Rast.

https://biblioteca-digitala.ro

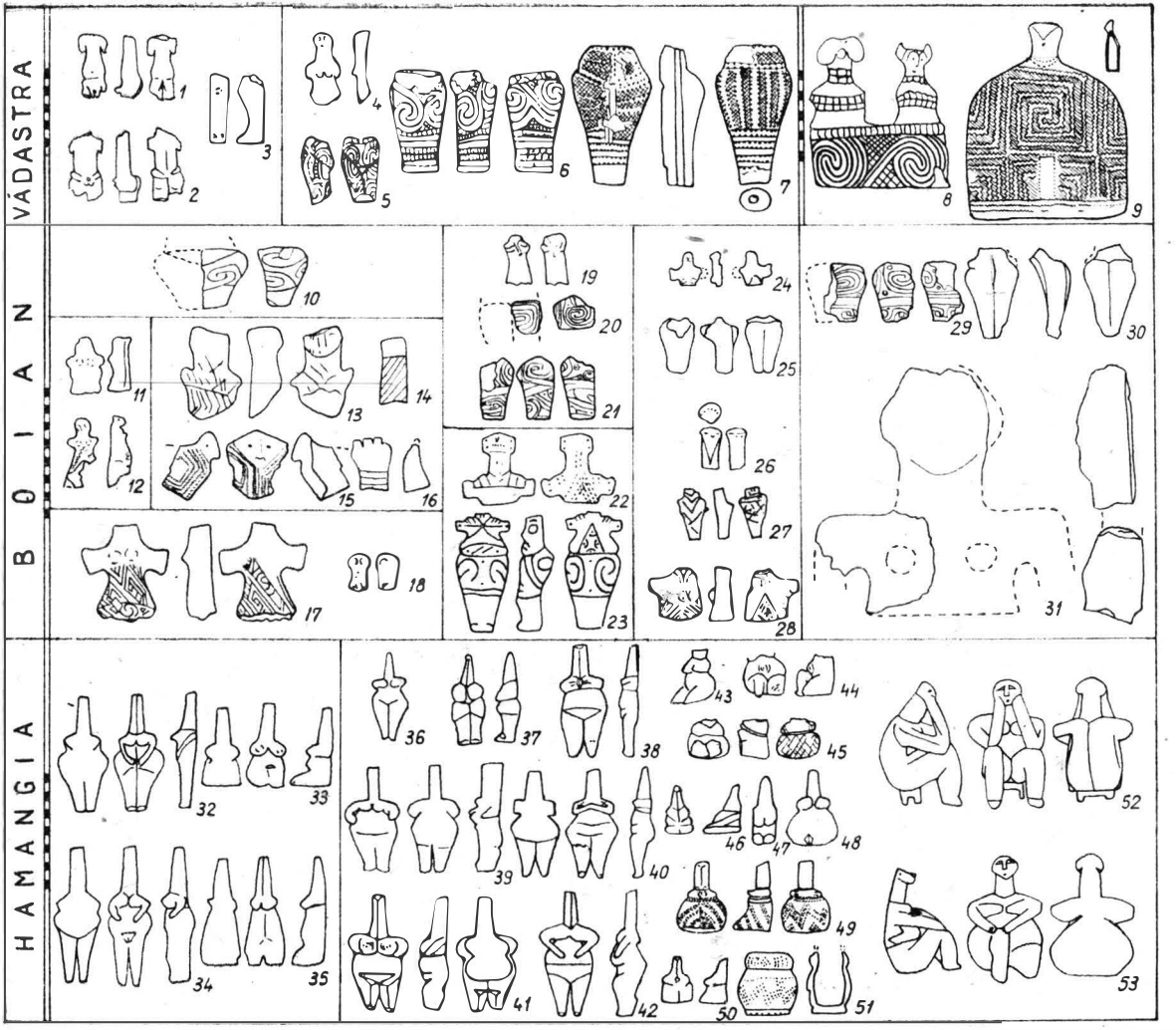

Fig. 38. — Figurine de lut ars. 1. Crușovu ; 2, 3. Vădastra ; 4,5. Crușovu ; 6—9. Vădastra ; 10. Căţelu ; 11, 12. Bogata ; 13—16. Greaca ; 17 — 21 Tangîru ; 22, 23. Vidra ; 24—31. Tîngîru ; 32—35. Goloviţa ; 36—50. Cernavoda ; 51. Ceamurlia de Jos ; 52,53. Cernavoda.

https://biblioteca-digitala.ro

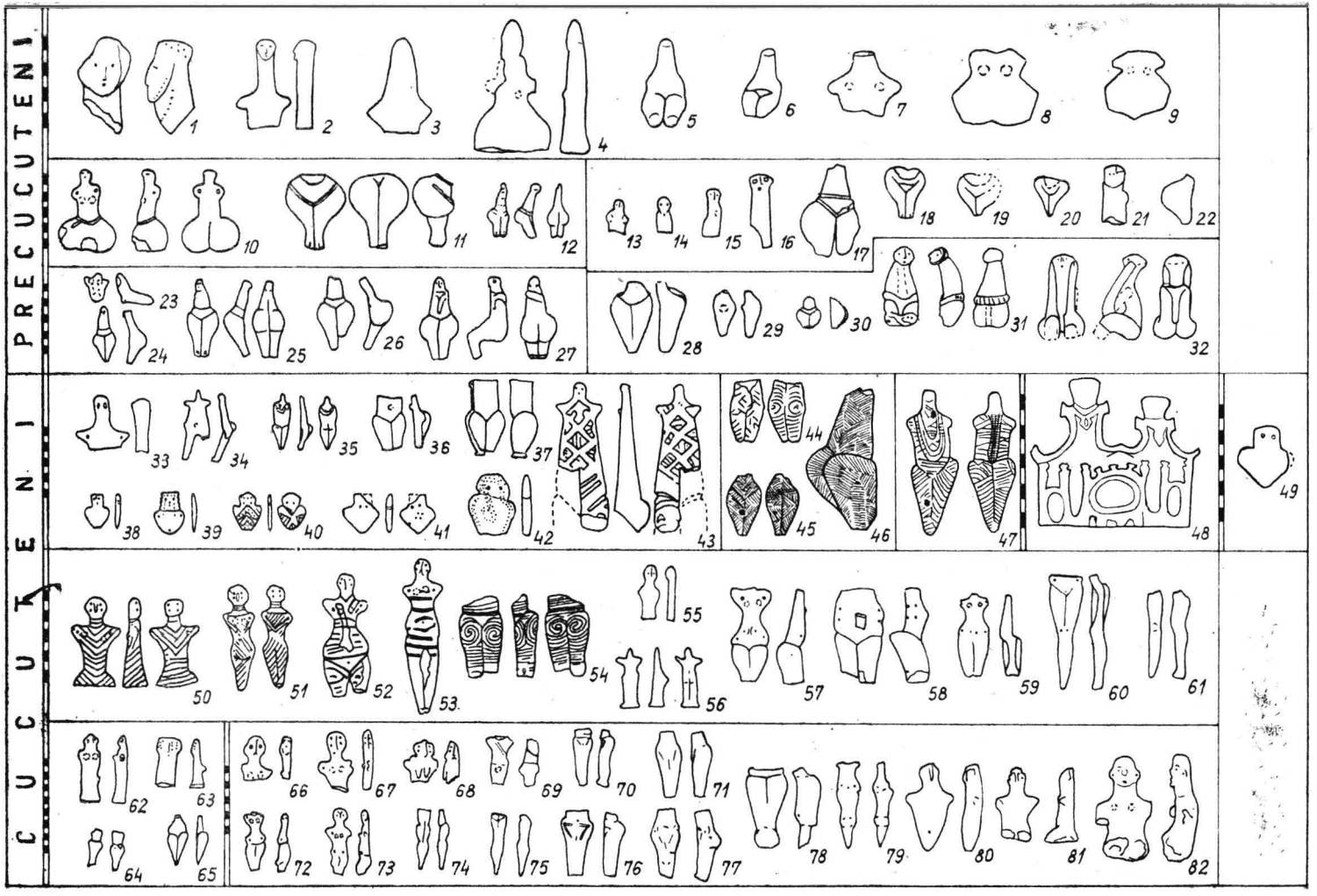

Fig. 39. — Figurine de lut ars. 1 — 9. Traian- „Dealul Viei"; 10—12. Mîndrişca; 13—22. Larga Jijia; 23—27. Traian- „Dealul Fîntînilor"; 28—32. Tîrpeşti; 33—43. Hăbăşeşti; 44—46. Bodeşti- „Frumuşica"; 47,48. Truşeşti; 50—61. Traian- „Dealul Fîntînilor"; 62—65. Tîrgu Ocna; 66—79, 82. Moldova; 80, 81. Cucuteni; 49. Figurină de aramă (Truşeşti).

https://biblioteca-digitala.ro

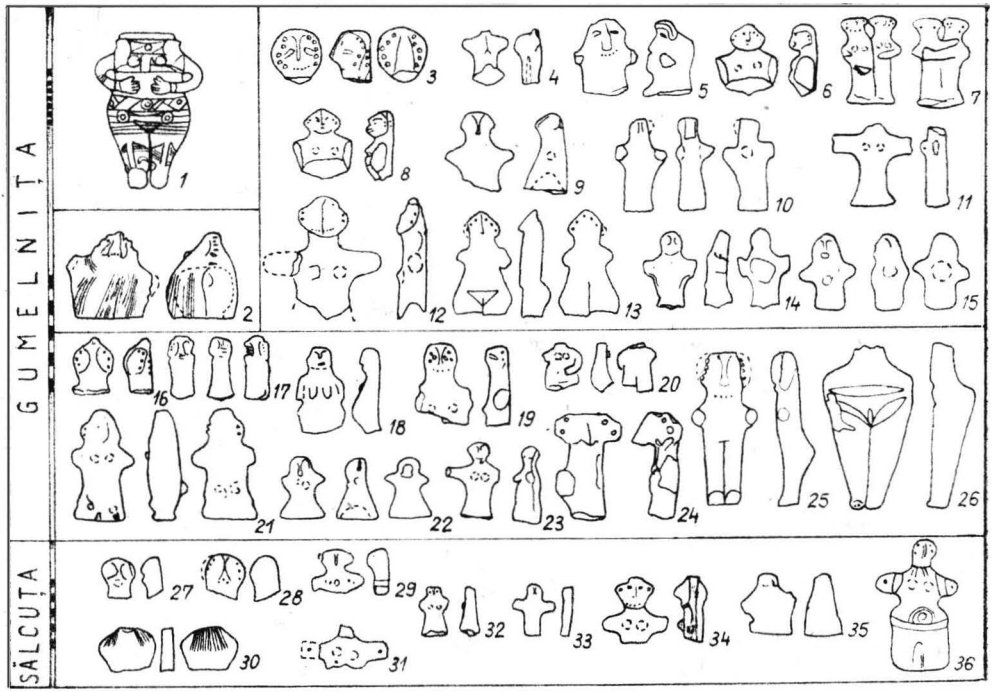

Fig. 40 — Figurine de lut ars. 1. Vidra ; 2. Greaca ; 3—15. Gumelnița ; 16—26. Căscioarele ; 27—36. Sălcuța.

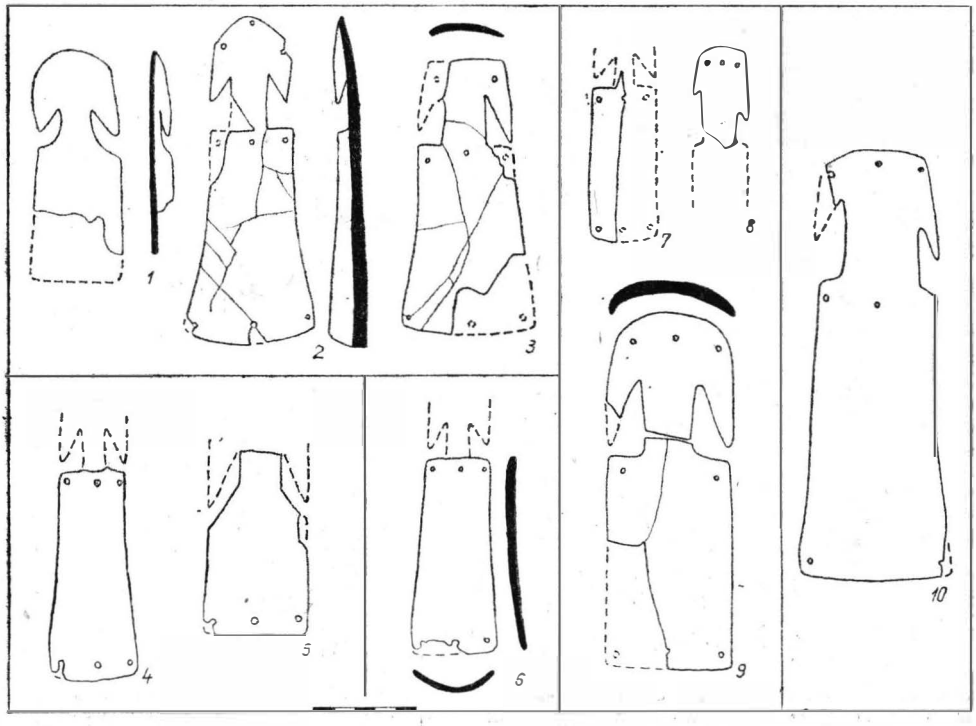

Fig. 41. — Piese de os considerate a fi figurine *en violon*. 1—3. Pietrele ; 4,5 Vidra ; 6. Jilava ; 7—9. Gumelnița ; 10. Oltenița — „Renie".

https://biblioteca-digitala.ro

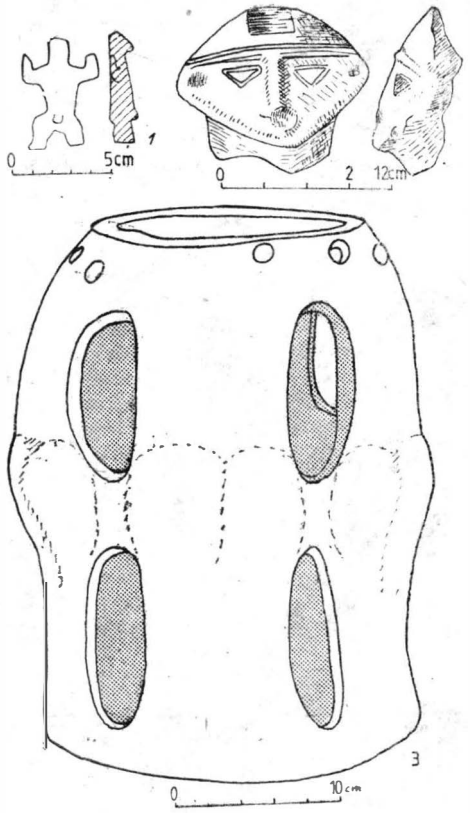

Fig. 42. — 1. Figurină redînd un bărbat dansînd (aşezarea Ipoteşti)[1]; 2. Cap de figurină cu mască (aşezarea Vidra); 3. „Hora" de la Frumuşica aşezarea Bodeşti-„Frumuşica").

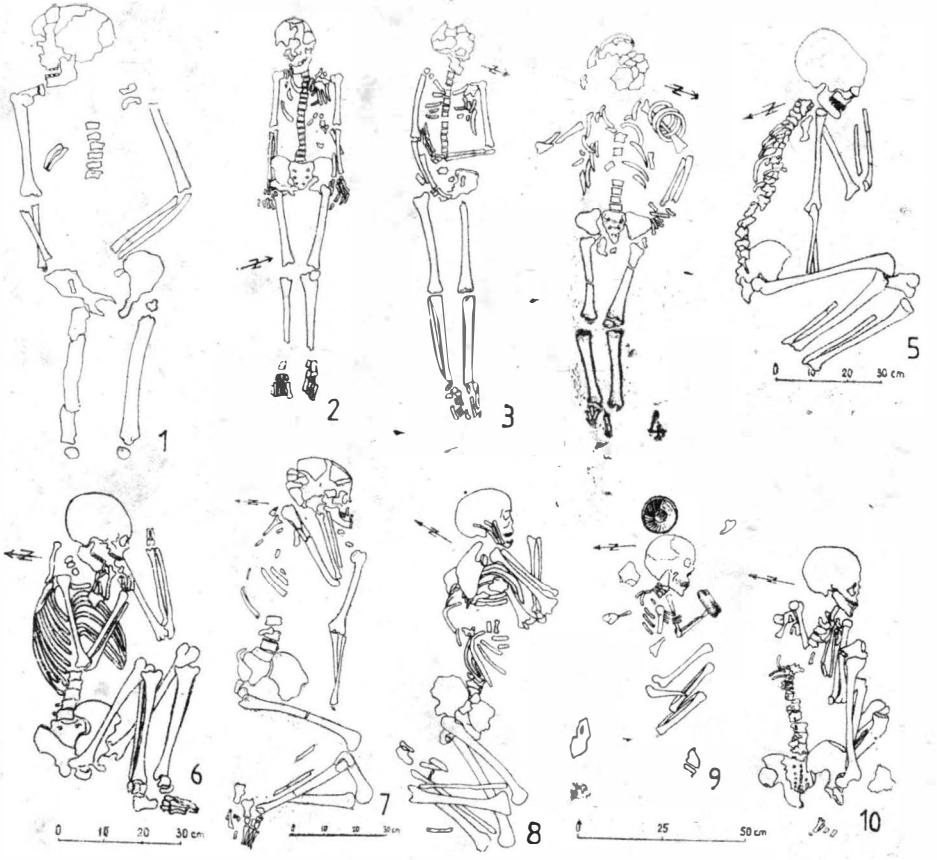

Fig. 43. — Poziţia scheletelor din morminte neolitice. 1. *Cultura Hamangia* (necropola de la Cernavoda, mormîntul 10); 2—4. *Cultura Boian*, faza Bolintineanu (necropola Cernica, mormintele 80, 81, 88 b); 5, 6. Faza Vidra (Vărăşti, Boian A, mormintele 3 şi 10); 7. Faza de tranziţie (Radovanu, mormîntul 5); 8—10. Cultura Gumelniţa (Vărăşti-„Grădiştea Ulmilor", necropola, mormintele 30, 21 şi 5).

https://biblioteca-digitala.ro

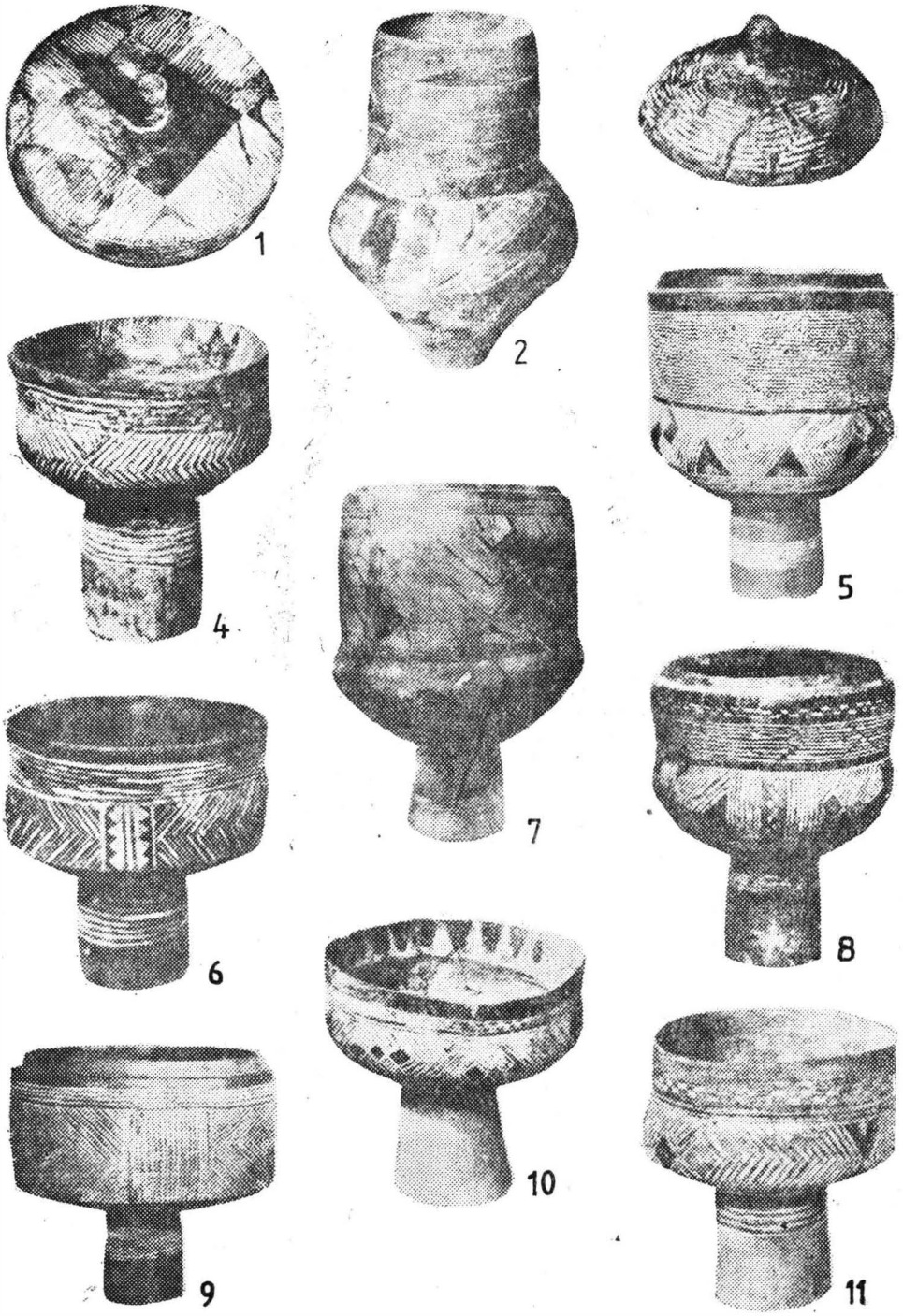

Fig. 44. — Vase din aria culturii Boian, faza Vidra.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 45. — Vase din faza Cucuteni A.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

EUGEN COMŞA, **Neoliticul pe teritoriul României. Consideraţii** *(Le néolithique sur le territoire de la Roumanie. Considérations)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1987, 200 p.

RÉSUMÉ

Durant les trente dernières années surtout, l'activité toute particulière des archéologues roumains spécialisés dans le domaine du néolithique a embrassé le pays tout entier avec pour résultat l'enrichissement sensible de la documentation à cet égard.

L'ouvrage débute par un bref aperçu historique de la recherche néolithique en Roumanie, dont les premiers documents ont été mis au jour en 1840.

Dans les chapitres suivants, l'auteur traite de l'évolution historique des communautés néolithiques, depuis leur éclosion et jusqu'à la fin de cet âge. Il ne s'agit pas d'une étude statique, portant uniquement sur la typologie des documents, mais aussi, et surtout, de leur examen dans un contexte plus large.

De même que dans le cas de tout processus historique de longue durée, l'âge néolithique en Roumanie porte la marque de plusieurs facteurs à rôle divers, dont l'interaction s'est exercée pendant environ trois millénaires d'histoire agitée.

Vers le commencement du VIe millénaire av. n. è., les communautés habitant le Midi grec amorcent leur essaimage vers le nord, le long de certains cours d'eau, probablement en quête de terres cultivables. Leur poussée vers le nord devait les conduire aussi dans les territoires roumains, où elles occupèrent tour à tour l'Olténie, le Banat, la Transylvanie, la Valachie et la Moldavie. Les autochtones de ces regions ont-ils bénéficié d'un processus de néolithisation assez rapide, s'intégrant de la sorte dans un vaste ensemble de cultures apparentées, couvrant presque toute la Péninsule Balkanique, ainsi que l'espace carpato-danubien jusqu'au nord de la Roumanie actuelle.

Un phénomène important se produit vers le commencement du Ve millénaire av. n. è., quand les communautés de la culture Starčevo-Criş essaiment dans la majeure partie des terres roumaines. Il en est né une *unité culturelle*, qui suppose nécessairement une unité ethnique, figurée par l'élément commun de type Starčevo-Criş, avec quelques touches locales plus anciennes.

Si la première étape du néolithique ancien se caractérise par l'unité culturelle régnant sur la plupart des territoires roumains, cette unité devait craquer dans l'étape suivante, sous la pression d'événements intérieurs et, surtout, extérieurs. En effet, la période en question est celle du développement de quatre cultures d'origines différentes, dont deux (la culture Vinča et celle de la céramique rubanée) sont nées dans d'autres contrées, cependant que les deux autres (Dudeşti et Ciumeşti) sont d'origine locale, mais périphériques à l'aire Starčevo-Criş.

Il est généralement admis que les communautés Starčevo-Cri , ont tenu un rôle important dans l'éclosion de la culture à céramique rubanée.

https://biblioteca-digitala.ro

Les communautés de cette dernière culture, une fois constituées au centre de l'Europe, devaient participer activement à la néolithisation des vastes régions. Cette culture devait essaimer à travers le sud de la Pologne et l'ouest de l'Ukraine, suivant la chaîne carpatique jusque dans le nord de la Moldavie et les régions orientales du voisinage.

Dans les territoires roumains, la culture de la céramique rubanée contribua à la naissance de deux nouvelles cultures. Dans les deux cas, le processus a eu pour point de départ le fonds local. Il s'agit de la culture Boian, dont le fonds principal a été fourni par la culture Dudești, l'élément subsidiaire étant un influence rubanée. L'autre culture née avec un apport rubané de la dernière phase réuni à un fonds principal Giulești est la culture Précucuteni de Moldavie.

Le néolithique moyen se caractérise par la poursuite du développement ou la naissance de quatre grands ensembles culturels de longue évolution : Vinča-Turdaș, Ciumești, Boian, Précucuteni. On doit leur ajouter encore deux autres cultures d'une même durée d'évolution, mais englobant des superficies limitées : la culture Vădastra, d'origine locale, et la culture Hamangia, de source méridionale.

Aux premiers temps de leur développement, les cultures du premier groupe ont présenté une stabilité territoriale : ce n'est que dans la deuxième phase de la culture Boian, que son expansion vers le nord et le nord-est conduira à la naissance de la culture Précucuteni. Vers la fin du néolithique moyen, les communautés des cultures Boian et Précucuteni s'animent d'un dynamisme particulier, qui les mène à s'emparer de territoires vastes pour l'époque.

A retenir, en grand, que durant la phase de transition les communautés de cette culture ont rayonné depuis les Carpates jusqu'au bord de l'Egée. Notons aussi que, contrairement aux thèses antérieures, suivant lesquelles la population néolithique du territoire roumain était entièrement tributaire aux cultures méridionales et micrasiatiques, donc astreinte à un rôle tout à fait *passif*, de nombreux témoignages attestent à l'heure actuelle une toute autre réalité. D'après ces témoignages, dès le début du néolithique final, les communautés humaines de la zone du Bas-Danube ont rayonné à travers les Balkans, en occupant la Thrace et en s'assimilant les vestiges des groupes humains autochtones. Ces communautés bas-danubiennes se sont révélées particulièrement *actives* et aptes à imposer leur propre culture matérielle et spirituelle. De ce fait, les contacts entre les zones nord- et sud-danubiennes se sont multipliés.

Dans le voisinage de la culture Gumelnița, du côté de l'ouest, les communautés Sălcuța poussèrent elles aussi vers le sud, vers le littoral de l'Egée, essaimant, en outre, vers l'ouest, dans la zone de Nich. A partir de là, durant cette période, la situation ne devait guère changer dans la région orientale de la Péninsule Balkanique, l'aire de chacune des deux cultures mentionnées ne subissant presque aucun changement.

Dès leur deuxième phase de développement, et sortout pendant la troisième phase, les communautés de la culture Précucuteni se sont avérées particulièrement actives, en poussant graduellement vers l'est et le nord-est, jusqu'au-delà du Bug. C'est dans la vaste aire embrassée par elles que devait s'épanouir par la suite la culture Cucuteni-Tripolje, avec ses nombreuses variantes régionales. En poursuivant une évolution locale, les communautés de la culture Cucuteni-Tripolje étaient appelées à toucher l'un des échelons supérieurs dans le domaine culturel, de même

https://biblioteca-digitala.ro

qu'au point de vue socio-économique, du néolithique européen. Une activité économique particulièrement féconde allait créer le cadre propice aux agglomérations de caractère citadin, comptant plus d'un millier d'habitations.

En Transylvanie, dans un espace limité, se développèrent les communautés culturelles Petreşti, avant que la région intracarpatique soit occupée par les représentants des cultures Tiszapolgar et Bodrogkeresztur, qui rayonnèrent aussi vers le nord et le nord-ouest.

Par conséquent, sur l'antique fonds local du territoire roumain, pendant le néolithique final devait continuer l'évolution des ensembles culturels Boian-Gumelniţa, et Précucuteni-Cucuteni. Chacun de ces ensembles se caractérise par une *continuité ethnique* et culturelle remontant au néolithique moyen, voire plus loin même dans le cas de celui mentionné le premier. Et chacun de ces ensembles culturels a tenu un rôle important. Les communautés de type Gumelniţa, habitant le sud de la zone carpato-balkanique ont appris de leurs prédécesseurs l'existance des gisements de cuivre en Thrace. Ceci les amena à exploiter cette richesse du sol, en travaillant le cuivre et même l'or, également présent dans la région. Une partie de leurs produits allait parvenir en suivant la filière des échanges jusqu'au nord du Danube.

Sur la fin de l'âge néolithique, en Transylvanie, les zones des gisements de cuivre compteront plusieurs centres pour le travail de ce métal. C'est de là que viendront les outils massifs de cuivre en usage dans la zone occidentale de l'aire culturelle Cucuteni ou bien au sud des Carpates — plus fréquents dans le territoire de la culture Sălcuţa et, en moindre quantité, dans celui des communautés de type Gumelniţa. Une série d'outils, par exemple les haches aux bras disposés en croix, connurent une diffusion de beaucoup plus large, vers le centre de l'Europe aussi.

Du reste, en ligne générale, les communautés humaines vivant dans les territoires roumains servirent d'intermédiaires sur tout le parcours du néolithique dans le transfert vers le nord-est et vers l'ouest de certains acquis culturels du Sud.

La fin du néolithique ne devait pas intervenir au même moment dans la totalité du territoire roumain. Mais dès sa phase finale les troubles dans les régions nord-pontiques suscitèrent certains mouvements par groupes de communautés humaines dans les steppes et sylvosteppes; sous l'impulsion d'autres peuplades, celles-là se dirigeaient vers les terres de la Roumanie actuelle. Leur marche fut en partie bloquée par les communautés Cucuteni-Tripolje. En revanche, elles se déplacèrent facilement à travers les steppes et la Plaine danubienne et, en longeant cette sorte de corridor, elles aboutirent assez tôt dans l'ouest de l'Olténie. Le temps aidant, un autre groupe, de moindre importance, perça de l'est en Transylvanie. Enfin des groupes plus nombreux traversèrent les Carpates septentrionales pour se répandre dans la plaine de la Tisa. A l'origine de ces troubles, il faut voir aussi quelques éléments d'origine méridionale et sud-orientale.

Sous la pression des nouveaux-venus, la population locale, après avoir fait face pendant un certain temps, dut se replier dans les zones mieux abritées. Puis, commença le processus graduel de la fusion entre groupes différents, avec des répercussions importantes sur la culture matérielle et les activités humaines, qui changèrent sensiblement, bien que la tradition ait conservé quelques traits antiques. Ces changements marquent les débuts de la période de transition vers l'âge du bronze.

https://biblioteca-digitala.ro

L'auteur accorde une attention particulière à l'activité économique de l'homme néolithique—activité décisive pour son mode de vie. A cette époque, on constate dans le domaine de la culture des plantes, la préférence marquée, dans une première étape, pour le blé de l'espèce *Triticum monococcum L.*, alors que l'étude approfondie des données disponibles montre vers la fin du néolithique la préséance prise par le *Triticum vulgare L.* De son côté, l'élevage (bovinés, ovidés, porcins) devait prendre le pas sur la chasse. Certains gibiers des âges précédents disparurent (le castor, l'*Equus hydruntinus Reg.*), d'autres furent refoulés vers les montagnes boisées (l'ours, le cerf, etc).

Les outils étaient en silex (chaque zone usant d'un ou de plusieurs types de roche), obsidienne ou pierre polie (non perforée dans les premiers temps, ensuite perforée). Il y a quelques indices relatifs à l'emploi du cuivre pour la confection de certains objets menus dès la première phase du néolithique. Mais l'utilisation plus fréquente du cuivre, ainsi que l'emploi des outils massifs, produits dans des «ateliers» locaux se situent dans l'étape finale de cet âge. L'or a servi aussi, mais seulement pour de petits bijoux ou pour la confection de quelques figurines anthropomorphes.

Au chapitre dédié à la céramique, l'auteur se trouve dans l'obligation de ne présenter que les caractères spécifiques de chaque période et culture.

Pour commencer, les agglomérations néolithiques étaient ouvertes et comptaient seulement quelques huttes, avec des fosses ovales. Mais vers la fin du néolithique moyen, dans le sud du pays s'organisent peu à peu des agglomérations plus importantes et fortifiées, entourées de fossés défensifs et, dans certains régions, d'un vallum de terre. On constate en même temps une tendance marquée à utiliser des habitations à la surface du sol, les huttes enfoncées dans la terre étant presque complètement abandonnées. Ces maisonnettes étaient rectangulaires, le toit à deux pentes et une plateforme plancher. On les trouves attestées presque partout en territoire roumain.

L'étude des figurines en terre cuite et des motifs qui les décorent rend possibles quelques précisions quant au costume (féminin et masculin), a coiffure et l'usage des parures confectionnées dans des matières diverses.

Compte tenu des remarques d'ordre archéologique et ethnologique, l'auteur aboutit à certaines conclusions concernant la structure socio-économique des communautés néolithiques, ainsi qu'au sujet des échanges qui se faisaient entre elles.

Une autre partie est consacrée à la vie spirituelle de l'humanité néolithique en territoire roumain, avec un regard spécial pour les figurines en terre cuite, os, marbre et or.

En ce qui concerne son rite et rituel funéraire, l'humanité néolithique qui a habité le territoire roumain pratiquait l'inhumation en position accroupie sur le flanc et seulement dans quelques rares cas en position allongée (dans l'aréal de la culture Hamangia et dans la nécropole de Cernica). Plusieurs de ces nécropoles ont été explorées (Cernavoda, Cernica, Vărăști, Iclod, etc.) Généralement, leur mobilier funéraire est modeste, cependant les tombes d'Iclod ont livré de la vaisselle en quantité et celles de Cernavoda, à part la vaisselle, des figurines et autres objets.

L'étude de l'évolution historique de ces cultures néolithiques a permis à l'auteur de les intégrer dans un contexte plus vaste, européen.

https://biblioteca-digitala.ro

Redactor: BEATRICE BUDESCU
Tehnoredactor: DOINA NORD

Bun de tipar: 15.01.1987. Format: 16/70 × 100.
Coli de tipar: 12,50.
C.Z. pentru biblioteci mari şi mici: 571(498:119.72).

c. 763—I. P. Informaţia
Str. Brezoianu nr. 23—25,
Bucureşti

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Lei 20

https://biblioteca-digitala.ro